

BİLGİ YAYINLARI/BİLGİ DİZİSİ : 50

Birinci Basım

Temmuz 1987

İkinci Basım

Kasım 1987

BİLGİ YAYINEVİ

Meşrutiyet cad. 46/A

Telf : 1 31 81 22 - 1 31 16 65

Yenişehir — Ankara

BİLGİ DAĞITIM

Babıâli Cad. 19/2

Telf : 5 22 52 01

Cağaloğlu — İstanbul

OSMAN ULAGAY

**Özal Ekonomisinde
Paramız Pul Olurken**

**KİM KAZANDI
KİM KAYBETTİ**

BİLGİ YAYINEVİ

kapak düzeni : fahri karagözoğlu

Kurtuluş Ofset Basımevi - 1987 Ankara

İÇİNDEKİLER

Önsöz	11
Giriş	
EKONOMİMİZ İYİYE Mİ GİDİYOR, KÖTÜYE Mİ ?	13
Propaganda Bombardımanı	14
Mucize mi, Felaket mi?	15
Cevabı Aranılan Sorular	16
Dışardan Çekilen Fotoğraf	18
1. 28 Eylül Ara Seçimi Sonrasının Bir Fotoğrafı	
ÖZAL İÇİN SONUN BAŞLANGICI MI ?	20
Business International : Özal'ın Rakibi Demirel ...	21
Geçim Sıkıntısı ve Özal'ın Geleceği	22
Yabancılar da mı «Sol Amigo»?	24
Özal'dan Yabancılara Güvence	25
Olumsuz Havanın İlk Esintisi mi?	27
IMF ve Dünya Bankası Ne Diycek?	28
Dış Kredinin Önemi	29
Özal'ın Kâbusu	31
2. TÜSİAD'la EI Ele 24 Ocağa Yürüyüşün Öyküsü	
ÖZAL'IN «ÇIKIŞ YOLU» RÜYASI	33
«Ecevit Gitti» Bayramı	33
Özal'ın Kafasındaki «24 Ocak»	35
Sanayii Dışa Açmak	37
TÜSİAD'ın Görüşleri	38
TÜSİAD'dan Dışa Açılma Çağrısı	40
Özal - TÜSİAD Paralelliği	41

«İş Âleminin Feryadına Aldırmayacağız»	43
Önce «Yangın Söndürme»	45
Dış Dünya ve Yol Ayrımı	47
Batıdaki «Moda»	48
«Çıkış Yolu» Programı	49
3. Ara Rejim 24 Ocakı Nasıl Tamamladı ?	
12 EYLÜL PIYANGOSU	51
Ecevit : «Güney Amerika Modeli»	52
Demirel : «Revolüsyoner Kararlar»	54
«24 Ocak» ve Rejim Meselesi	56
Sivil Rejimle Başarının Zorluğu	58
12 Eylülde Özal'a Davetiye	59
Komutanlar ve 24 Ocak	60
12 Eylül Olmasaydı	62
İş Âlemi 12 Eylülü Değerlendiriyor	63
12 Eylülde Kaçan Fırsat	65
4. İyimser Mühendislerin Ekonomide Devrim Hevesi	
SÜRPRİZ İKTİDARIN «PEMBE» SENARYOSU	69
Özal'ın Politik Hedefi	70
Ekonominin «Tabii Kanunları»	72
ANAP'ın İlk Hedefi : Tek Rakamlı Enflasyon	74
Faizler Yükseliyor	75
«Ekonomide Devrim» mi ?	76
Pakdemirli'nin İyimserliği	77
«Ortadirek» Cenneti	78
«Tekelleri Kıracağız»	79
5. Aldatılmış ve Terk Edilmiş Ortadirekten İlk Uyarı	
SEÇİM ZAFERİNDEN SEÇİM TOKADINA	84
İyimserliği Lekeleyen Rakamlar	85
Enflasyonun Sorumlusu : «Ortadirek»	86
Hızlı İcraat, Hızlı Propaganda	87
Türkiye Dışta Puan Alıyor	89
Enflasyon Direniyor	92
Cilası Dökülen Senaryo	93

Döviz Sorunu Hortluyor mu ?	95
İrtica Tehlikesi ve Jaguar Olayı	96
Özal Emin, Demirel İddialı	98
Özal İçin Dönüm Noktası mı ?	101

6. Gerçekleşmeyen Vaatlerin Öyküsü

ENFLASYONDA ÇIKMAZ SOKAK	104
Fiyat Kontrolünün Önemi	105
«Yedi Başlı Canavar»	107
1981 - 82'de Enflasyonu Düşüren Özel Koşullar	109
Enflasyona Müptela Firmalar	111
Özal : «Enflasyon Yüzde 5'e İnmeli»	113
Özal'ın Enflasyonla Mücadele Senaryosu	116
Bu Senaryo Gerçekçi mi ?	118
İthalatın Liberasyonu ve Enflasyon	121
Özal Neden Başaramadı ?	124
Enflasyon -Konusunda Ne Dediler, Ne Oldu ?	128

7. Enflasyonla Savaşta 1986 Fırsatı Nasıl Kaçırıldı ?

«ENFLASYONU BIRAK, HIZLI BÜYÜMEYE BAK» ...	132
OECD'nin Kaygıları	133
1986 Piyangosu	135
Bulunmaz Fırsat	137
Bedeli Kim Ödeyecek ?	138
Vatandaş Bezdiren Enflasyon	141
OECD : Enflasyonu Ücretler Yaratmıyor	143
Enflasyonu Önlemenin Anahtarı	145
Kamu Yatırımları ve Fonlar	146

8. 15 Trilyonluk Faiz Transferinin Bedeli

YÜKSEK FAİZ FİYASKOSU	151
Tembel Paraya Prim	152
«Centilmen» Bankalar	153
Yüksek Faize Hücum	155
«Kastelli Olayı»na Doğru	158
«Sömürülen» Tasarruf Sahibi	160

Faizler ve Sosyalizm	161
Faizle Sosyal Adalet Aldatmacası	163
Faizin Kaymağını Kaç Kişi Alıyor ?	165
Büyük Para Sahibi Kazandı	168
Yatırımı Caydıran Faizler	170
Yüksek Faizin Bilançosu	172
Yüksek Faizin İflası	174

9. Özal'la Özel Sektör : Rahatsız bir Beraberliğin Öyküsü

«VİLLALARI SATIN»DAN «KURTARMA YASASI»NA	178
Özal : «Hesabımı İyi Yapmayan Batır»	179
«Villalarınızı Satınız»	181
Özal'ın İstedığı Özel Sektör	182
Sanayicide «Özal Gidiyor» Sevinci	187
Özal, Özel Sektörü Tanıyor mu?	190
Özel Sektördeki Rahatsızlık	191
Haciz ve İflas Dalgası	195
Kurtarma Yasası	197
Özal'ın Üç Büyük Yanılgısı	198
Özel Sektörün Karnesi	203
Tekelleşme Artıyor	205
«Bu Sistem Batır»	206

10. Dışa Açılmada Başarının Bedeli ve Sınırları

YOK OLMAYAN HAYALET : DÖVİZ SORUNU	209
İş Aleminin Döviz Alarmı	210
Karanlık Senaryo	212
Ekonomi İsmınca Dış Denge Bozuluyor	213
Bozulan Borç Profili	215
Döviz Cephesinde 1980-86 Dönemi	217
Özal'ın En Büyük Başarısı	219
İthalat Neden Sınırlanamıyor ?	220
İhracattaki Sıçrama	221
İhracat 10 Milyon Doları Aşar mı ?	224
Döviz Geliri ve Dış İtibar	229
Döviz Dengesi Bıçak Sirtında	231
Özal'ın Reddettiği Çıkar Yol	232

11. «Ortadireğin» Cebinden Alınan 30 Trilyon Lira Kimin Cebine Girdi ?	
KİM KAZANDI, KİM KAYBETTİ ?	236
Özal'ın Cevabı	237
1980'lerin İnsan Manzaraları	240
47 Katlık Gelir Farkı	241
Emekçinin Payı Nasıl Düştü ?	242
30 Trilyonluk Gelir Transferi	243
İşçi, Memur Nasıl Kaybetti ?	247
Çiftçinin Gerilemesi	249
«İş Bitiriciler» ve Rantiyeler Cenneti	251
12. IMF'DEN FAZLA IMF'CI OLMANIN BEDELİ	263
IMF'nin Yanılgısı	264
Larosière'e Göre Başarı Koşulları	266
Gelir Dağılımının Önemi	267
Yeniden Keşfedilen Liberalizm	269
Batının Deneme Tahtası	270
«Baker Planı»nın Öncüsü Özal	271
At Gözlüğü ve Ülke Gerçekleri	274
13. Özet ve Değerlendirme	
KALP DAMARLARI TIKALI BİR EKONOMİ	277
Batının Gözüne Girmek İçin	278
Batının Kulübüne Girmeye Kalkınca	279
Batılı Olmanın Yolu	280
Özal'ın Batıya Varma Yolu	281
Özal'ın «Çıkış Yolu» Sınavda	284
Özal'ın Reçetesi	285
«Yılın Ekonomi Bakanı» Özal	286
«Ortadirek» Dış İtibarla Avutuluyor	287
Rakamlarla Yedi Yıllık Dönemler	288
Ekonominin Yapısı Değişmedi	290
Yanlışlıklar Komedi	291
Özal'ın En Büyük Çıkmazı	292
Emekçinin Özverisi Yatırıma Dönüştü mü ?	294
Neden Yatırım Yapılmıyor ?	295

«Köşe Döndüçüler»in Günü	296
«Özal'ın Sonu» Senaryosu	298
Özal'ın İkilemi	300
Çıkış Yolu Tıkandı mı ?	302
14. ALTERNATİFİ DÜŞÜNÜRKEN	305
Birinci Tehlike	306
İkinci Tehlike	306
Üçüncü Tehlike	308
Politik Tercih'in Önemi	309
Demokratik Alternatif Süreci	310
Alternatif «Sol» İse	312
Kısa Vadedeki Sorunlar	313
Yeni Bir Senteze Doğru	315
Alternatif İçin Genel Öneriler	317
«Yeni Ekonomik Düzen» mi ?	322
Alternatifi Kim Oluşturacak ?	324
Nasıl Bir İktidar ?	324
Küçük Girişimcinin Önemi	325
Başarıya Giden Yol	326

ÖNSÖZ

Bu kitap, Türkiye ekonomisinin 1980'li yıllara doğru içine düştüğü bunalımın ve bu bunalıma aşmak için geliştirilip uygulamaya konan «24 Ocak senaryosu» nun ürünü. Ekonomik sorunların ön plana çıktığı, IMF görüşünün mutfağlarımıza kadar girdiği, hemen herkesin günlük yaşamını ilgilendirdiği için ekonomik konularla ilgilenmeye başladığı, ekonomi basınının önem kazandığı, geniş kitlenin ekonomik durumu bozulurken, Türkiye'nin dış itibarının arttığı, ekonomik konuların görülmemiş ölçüde propaganda malzemesi yapıldığı ve Türkiye'de ilk kez ekonomik görüşler etrafında oluşan bir partinin iktidar olduğu ilginç bir dönemin ürünü.

Türkiye'de böyle bir dönem yaşanmasaydı, ekonomik konulara ilgi böylesine artmasaydı ve ekonomik konular böylesine beyin yıkayıcı biçimde propaganda malzemesi yapılmıyaydı, ben de herhalde böyle bir kitap yazamazdım. Böyle bir kitabı yazacak malzemeyi de cesareti de bulamazdım. Çoğu kez yetersiz kanatlarla, «tek gerçek» olarak ortaya atılan iddiaların, yanıltıcı beyanların, bana cesaret veren etkenlerin başında geldiğini belirtmeliyim.

Ekonomistler, meslekten iktisatçı olanlar bu kitabı sıkılmadan okuyabilir, okumaya değer bulurlarsa kuşkusuz çok sevineceğim. Ama bu kitap öncelikle onlar için yazılmadı. İktisatçı olmadıkları halde ekonomik konulara ilgi duyan, ekonomide olup biteni anlamaya çalışan, kafalarında oluşan sorulara yanıt arayanlar için yazıldı. Bu nedenle olabildiğince anlaşılır bir dil kullanmaya, kolay kurulabilecek sebep - sonuç ilişkilerini öne çıkar-

maya, karmaşık analizlerden kaçınmaya çalıştım. Tablolar kullandığımda kolay anlaşılır olmalarına özen gösterdim. Anlatımı hafifletmek ve ek bir boyut katmak için, gazeteci olarak tutmuş olduğum notlardan yararlanarak yer yer insan ve mekân öğelerini kullandım.

Kitabı kolay okunabilir boyutta tutmak için kamu maliyesindeki ve tarım kesimindeki önemli gelişmelere ve sorunlara ayrı birer bölüm ayırmaktan vazgeçtim. Kitabın sadece ana mesajını almak isteyenler; enflasyonla, faiz politikasıyla, özel sektörle ve döviz sorunuyla ilgili, biraz daha ayrıntıya giren bölümleri atlayarak da okuyabilirler.

Bu kitapta mevcut verilere dayanılarak, belirli sebep-sonuç ilişkileri kurularak bazı değerlendirmelerden, bazı sonuçlara varıldı. Eldeki verilerin yetersiz kaldığı bazı noktalarda ise yaklaştırma ya da tahmine dayanan saptamalar yapıldı. Bunun bu tür bir çalışma çerçevesinde ve Türkiye'nin şartlarında bağışlanabilir bir yöntem olduğunu düşündüm.

Kullandığım dilin kolay anlaşılır olmasına çalışırken «şart» ve «koşul», ya da «cevap» ve «yanıt» gibi sözcüklerden yerine göre ifade gücü fazla gibi görünenini kullandım.

Bu kitap projesini destekleyen değerli dostum, Cumhuriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hasan Cemal'e, bazı bölümleri okuyarak daha anlaşılır hale getirmeleri için önerilerde bulunan meslektaşım Meral Tamer'e ve kendi yaptığı çalışmalardan geniş ölçüde yararlanmama izin veren Dr. Süleyman Özmucur'a teşekkür borçlu olduğumu da burada belirtmek istiyorum.

Osman Ulagay
Şişli, Mart 1987

GİRİŞ

EKONOMİMİZ İYİYE Mİ GİDİYOR, KÖTÜYE Mİ ?

Ünlü bir işadamlıyla bir toplantıda karşılaşılıyor, hemen «o soru»yu soruyor. Birkaç yıldır görmediğim bir doktor arkadaşına rastlıyorum, aynı soru. Sendikacı bir dost, aile yakını yaşlı bir ev hanımı, tanıdık esnaf hep «o soru»yu soruyorlar. Ekonomide olup bitenle ilgilenmediğimi bilen hemen herkesin bana en çok sorduğu soru bu oluyor:

«Ekonomimiz iyiye mi gidiyor, yoksa kötüye mi Allah aşkına?»

Bu sorunun bu kadar sık sorulması hem de birbirinden çok farklı kimselerin kendi üsluplarıyla hep bu soruyu sormaları, ilk bakışta biraz şaşırtıcı geliyor insana. Ama Türkiye'nin son sekiz on yılda, özellikle 24 Ocak 1980'den bu yana yaşadıklarını; Türkiye ekonomisinin şu son yedi yılda nereden nereye geldiğini şöyle bir hatırlayınca, bu sorunun bu kadar çok sorulmasının aslında pek de şaşırtıcı olmadığını düşünebiliyorsunuz.

Bu dönemde neler yaşandı, neler oldu Türkiye'de de, ekonomiyle ilgilenen insanların sayısı birden artıverdi, ekonomik konular en çok konuşulan konular arasına giriverdi?

Galiba iki şey birden oldu.

Birincisi, ekonomi alanında işlerin iyi gitmemesi; ülke ekonomisinin çıkmaza girmesi halinde bunun her

alandaki gelişmeleri olumsuz etkileyeceği gerçeği anlaşıldı. Pek çok kimse, ekonomideki gelişmelerin ya da çıkmazların sonunda kendi ceplerini, kendi yaşamlarını etkileyeceğini kavrayarak bu konularla ilgilenmeye başladı. «IMF reçetesi», «enflasyon oranı», «reel faiz», «döviz kuru» gibi deyimler kahvelere ve mutfaklara kadar girdi. Herkes kendi parasının hesabını yaparken bu deyimlerle, bu oranlarla, bu rakamlarla ister istemez hasır neşir oldu. Ve tabii bu oranlarla, bu rakamlarla, çeşitli ekonomik göstergelerle ilgili sorular sormaya yöneldi.

Propaganda Bombardmanı

İkincisi, 24 Ocak 1980'den bu yana ekonomik konularda tam bir propaganda bombardmanı yaşandı Türkiye'de. Bu öylesine etkili ve kapsamlı bir bombardımandı ki, ekonomik konulara yeni aşına olmaya başlayan insanlarımızı şaşirtmaması olanaksızdı. Ekonomik konulara aşına olanların bir kısmı bile bu etkili bombardıman karşısında bildiklerini unutuverirken, ekonomik konulara yeni ilgi duyanların bu propaganda sağanağı altında bocalamaları, çözemedikleri çelişkilerle karşılaşmaları doğaldı.

Örneğin ekonominin sürekli olarak iyiye gittiği söyleniyordu, ama pek çok insanın ekonomik durumu sürekli olarak bozuluyor, hayat standardı düşüyordu. Bu olağan bir durum muydu? Ekonominin iyiye gitmesi için halkın büyük bir bölümünün ekonomik durumunun kötüye gitmesi mi gerekiyordu? Yoksa aslında ülke ekonomisi de pek iyiye gitmiyor, buna karşın çok iyiye gittiği mi söyleniyordu?

İşte bir yandan ekonomideki gidişin eninde sonun-

da kendi yaşantılarını etkileyeceğini kavramaya başlayan, diğer yandan ekonomik konularda alışmadıkları bir propaganda bombardımanına uğrayan insanlarımız dönüp dolaşıp aynı soruyu soruyorlardı:

«Ekonomimiz iyiye mi gidiyor, yoksa kötüye mi?»

Bu soruyu, «Tabii çok iyiye gidiyor, Türkiye'nin ekonomideki başarısı diğer ülkelere örnek gösteriliyor» diye yanıtlayanlar olduğu gibi, «Tabii çok kötüye gidiyor, Türkiye ekonomisi 1980 öncesini bile aratacak bir bunalıma doğru sürükleniyor», diye cevaplayanlar da vardı Türkiye'de.

Mucize mi, Felaket mi?

Acaba kim haklıydı? Kimin cevabı gerçeğe daha yakındı?

«Özal ekonomiyi iyi bilir» diyerek her yaptığının, her söylediğinin doğru olduğunu sanan ve dış dünyadan gelen alkışların da etkisi altında kalarak Türkiye ekonomisinin her geçen gün daha iyiye gittiğini savunanlar mı?

«Özal ekonominin 'E'sinden anlamayan bir mühendistir» diyerek her yaptığının, her söylediğinin yanlış olduğunu iddia eden ve Türkiye ekonomisinin Özal'ın ellerinde büyük bir felakete sürüklenmekte olduğunu savunanlar mı?

Ya bu iki kampın dışında kalanlar?

Özal konusunda önyargılı olmadıkları için ne yapmaya çalıştığını tarafsız bir gözle değerlendirme şansına sahip bulunanlar? Özal'ın söylediklerinin ne kadarının gerçek, ne kadarının boş laf ya da propaganda olduğunu tartmaya çalışanlar? Özal'ın hatalarını ve sevaplarını değerlendirirken onun bunun övgülerini, ya da

Yergilerini değil de ekonominin gerçeklerini ve nesnel göstergeleri esas alanlar? Türkiye ekonomisinin iyiye mi kötüye mi gittiğini bu kıstaslara göre saptamak çabasında olanlar?

Gerçeğe en yakın cevapları vermeye şansına en fazla sahip olanlar bu üçüncü grupta yer alanlar mıydı acaba?

Bence evet.

Türkiye ekonomisinin son yedi yılda nereden nereye geldiğini ve bu yolu izleyerek nereye varabileceğini kestirmek için her şeyden önce gelişmeleri ve göstergeleri önyargısız değerlendirmek; Özal'ın izlediği yaklaşımın tutarlı ve başarılı olup olmadığını anlamak için ne yapmak istediğini kavramak ve öncelikle kendi koyduğu hedeflere varıp varmadığını saptamak gerekiyor.

Özal'ın Türkiye'yi hatalı bir yola, bünyesine uymayan bir kalıba sokmaya çalıştığı kanıtlanmak isteniyorsa bunun kanıtlarını gene son yedi yılın uygulamalarında ve uygulama sonuçlarında aramak gerekiyor. Özal'ı aşmak ve «Özal ekonomisi»ne alternatif olabilecek bir «çıkış yolu» ortaya konmak isteniyorsa, «Özal ekonomisi»ni doğru değerlendirmek gene bir önkoşul olarak görünüyor.

Cevabı Aranılan Sorular

Elinizdeki kitap işte böyle bir anlayışla yola çıkılarak yazıldı. Türkiye ekonomisinin, ünlü 24 Ocak 1980 kararlarından bu yana geçen sürede nereden nereye geldiği araştırılırken propaganda ya da karalama edebiyatına değil, yaşanan gerçeklere ve ortaya çıkan göstergelere itibar edildi. Özal'ın başarısını ya da başarısızlığını belirlemek için öncelikle kendi saptadığı hedeflere varıp varmadığı araştırıldı. Özal'ın «çıkış yolu»nun ya

da farklı bir çıkış yolunun başarı şansı gene bu ilkeler çerçevesinde değerlendirildi. Ve çoğu kimsenin aklına takılan şu türden sorulara cevap arandı:

Son yedi yılda Türkiye ekonomisindeki gelişmelerden kimler yararlandı, kimler zararlı çıktı? Hangi kesimler kazandı, hangi kesimler kaybetti? Üç yıllık Özal iktidarı bu tabloyu nasıl etkiledi?

Nasıl oluyor da Türkiye'de yaşayan insanların büyük bir bölümünün; işçinin, memurun, emeklinin, çiftçinin, dar gelirli vatandaşın ekonomik durumu kötüye giderken Türkiye ekonomisinin iyiye gittiği, dış itibarımızın bu nedenle arttığı söylenebiliyor? Türkiye'de pek çok kesimden şikâyetler yükselirken dış dünyada Türkiye'nin son yıllarda kaydettiği ekonomik gelişmeye övgüler düzülüyor?

Türkiye ekonomisindeki sorunların ve artık hemen her kesimden yükselen şikâyetlerin ergeç dış dünyaya yansıyan görüntüyü de bozması kaçınılmaz mı? IMF'nin, Dünya Bankasının, OECD'nin ve uluslararası bankaların Türkiye'ye bakış açısı da olumludan olumsuzu doğru değişmeye başlarsa, bu Türkiye'yi nasıl etkiler? Özal iktidarı en büyük dayanağından da yoksun mu kalmış olur?

Türkiye ekonomisi son yedi yılda gerçek anlamda bir yapı değişikliği geçirdi ve sağlıklı bir yapıya mı kavuştu? Yoksa «yapı değişikliği» denen olay bazı konulardaki anlayış değişikliğinden öteye gidemedi mi?

Özel sektör kendinden beklenen rolü oynayabildi mi? Özel sektör sanayii bir bütün olarak yeni politikalara adapte oldu mu? Geleceği parlak yeni firmalar doğdu mu? İflas ve kurtarma dalgaları neyin göstergesi?

Üretimi ve dışsatımı artıracak yatırımlarda, hele özel kesim yatırımlarında umulan atılım bir türlü ger-

çekleşmezken gayri menkul fiyatlarındaki akıl almaz tırmanış, parası olanın dövize, ya da altına yönelmesi neyin göstergesi? Lüks tüketim artarken bazı işadamlarının bile gelir dağılımındaki bozulmadan kaygı duymaları neyi anlatıyor?

1980'den bu yana halktan istenen fedakârlıklar, sonunda halkın refahını yükseltecek biçimde değerlendirildi mi? Halkın kendi yaşantısında olumlu sonuçlarını görmeden yeni fedakârlıklara katlanması beklenebilir mi? Halktan yeni fedakârlıklar istenmeden Türkiye ekonomisinin hızlı ve sağlıklı büyümesi mümkün mü?

Özal'ın misyonu nerede başladı, nerede bitecek? «Çıkış yolu» rüyasını gerçekleştirmek için yakaladığı yedi yıllık fırsatı gereğince değerlendiremeyen Özal, artık treni kaçırmak üzere mi? Demirel, Özal'ın treni kaçırmasını mı bekliyor, buna mı hazırlanıyor?

Özal'ı ve Demirel'i çözüm olarak görmeyenler alternatif bir yaklaşımın ipuçlarını nerede aramalı? Özal'dan şikâyetçi olan kesimlerin benimseyeceği, dış dünyanın da anlayışla karşılayacağı bir alternatifin mutlaka «sağ»dan mı gelmesi gerekli? Demokratik solun böyle bir alternatif ortaya koyarak iktidara yürümesi mümkün değil mi?

Kitabın akışı içinde bu gibi sorulara cevap aranırken, «Türkiye ekonomisi iyiye mi gidiyor, kötüye mi?» sorusunun cevabına da adım adım yaklaşılmaya çalışıldı.

Dışardan Çekilen Fotoğraf

Bu sorunun cevabına yaklaşılmaya çalışırken, işe 1986 sonbaharında yabancılar tarafından çekilmiş bir

«Türkiye fotoğrafı»yla başlamak galiba en doğrusuydu. Özal'ın «çıkış yolu» senaryosu için en önemli olan şey dışardan çekilen «fotoğraflarda» durumun iyi görünmesi değil miydi? Türkiye'nin dışardan, dolayısıyla uzaktan çekilen fotoğraflarında bile bazı olumsuz noktaların, kaygı verici lekelerin belirmeye başlaması, Özal için «sonun başlangıcı» anlamına gelebilirdi ve bu nedenle büyük önem taşıyordu.

Peki, ama bu noktaya nasıl gelinmiş, 1986 sonbaharında çekilen «fotoğraf» neden böyle çıkmıştı?

Özal'ın «çıkış yolu rüyası»nın serüveni nasıl başlamış, Özal hangi talihli aşamalardan geçerek rüyasını gerçekleştirme şansını elde etmiş ve 24 Ocak kararlarından yedi yıl sonra bu şans kullanmanın giderek olanaksızlaştığı bir noktaya gelmişti?

Terslik, dış dünyanın da benimsediği ve desteklediği bu «çıkış yolu» senaryosunun kendisinde miydi? Dışarda çizilen model Türkiye'ye mi uymuyordu? Yoksa uygulama hataları mı işi çıkmaza sokmuştu? Geçerli olabilecek farklı «çıkış yolu» önerileri neler olabilirdi?

Kitap boyunca cevaplarını arayacağımız soruların listesini daha fazla uzatmadan sayfayı çevirelim ve Türkiye ekonomisinin 24 Ocak 1980'den bu yana yaşadığı serüvenden kesitler veren albümün ilk sayfasında yer alan ve 1986 sonbaharındaki durumu yansıtan ilginç fotoğrafı incelemeye başlayalım.

28 Eylül Ara Seçimi Sonrasının Bir Fotoğrafı
ÖZAL İÇİN SONUN BAŞLANGICI MI?

22 Ekim 1986 Çarşamba. Uzunca süren bir yurtdışı gezisinden Türkiye'ye döneli birkaç gün olmuş. Gazeteye geldiğimde henüz toparlayabildiğim masamın üstünde, «Türkiye: Politikalar ve İş Olanakları» başlıklı bir rapor buluyorum. Elime alıp şöyle bir bakıyorum, *Business International* adlı uluslararası danışmanlık kuruluşunun Türkiye ile ilgili yuvarlak masa toplantısına katılacak yabancı firma temsilcilerine, yatırımcılara, bankacılara sunulmak üzere hazırladığı 18 sayfalık bir brifing raporu bu. »

«Özal ekonomisini öven yeni bir rapor mu acaba» diye soruyorum kendi kendime. Yurtdışında Türkiye'deki gelişmeleri uzaktan ve biraz da geriden izleyen yabancılardan o kadar övgü dolu sözler duymuşum ki, Özal ve yaptıkları hakkında, ister istemez böyle düşünüyorum.

Raporun beyaz karton kapağını aralayıp içine şöyle bir göz atıyorum. Giriş bölümünde raporun Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı firmaların yetkililerinden alınan bilgi ve görüşlerden de yararlanılarak hazırlandığı ve Türkiye'deki son durumu yansıtmayı amaçladığı belirtiliyor. Asıl metnin ilk paragrafı ise bu raporun sandığım gibi bir rapor olmadığını hemen ortaya koyuyor. Şöyle deniyor bu ilk paragrafta:

«28 Eylül ara seçimlerinde eski Başbakan Süleyman Demirel'in Doğru Yol Partisinin kazandığı sürpriz başarı, ülke çapında küçük bir şok dalgası yarattı, muhalefetin görünümünü değiştirdi ve ekonomi politikalarıyla iş olanaklarını da etkileyebilecek bir sürü kritik sorunu gündeme getirdi. Seçmenin Başbakan Özal'ın Anavatan Partisine karşı duyduğu hoşnutsuzluk, partinin 1983 genel seçimlerinde yüzde 44 olan oy oranınının 12 puan birden gerilemesiyle açığa çıktı.»

Business International: Özal'ın Rakibi Demirel

Sayfayı çeviriyorum, ilginç gözlemler devam ediyor. Özal'ın «ekonomik reform» ve «dünya pazarıyla bütünleşme» programının seçmeni tatmin etmeye yetmediğini kaydeden raporda halkın cebine hitap eden Demirel'in bu nedenle puan topladığı belirtiliyor. Özal'ın ekonomi politikalarından hemen hiç yararlanamayan işçi sınıfının sabrının tükenmekte olduğunu da belirten *Business International* raporu şöyle sürüyor:

«Ara seçim sonuçları Özal'ın asıl rakibinin Demirel olduğunu göstermiştir. Bu durumda Özal, acaba kemer sıkma politikalarını sürdürmeyi göze alabilecek midir? Yoksa seçmenin gözüne girme kaygısı ve politikanın gerçekleri ağır basacak ve Özal ekonomik reformları ikinci plana atmak zorunda mı kalacaktır? Özal, partisinin özellikle kırsal kesimde kötü sonuçlar aldığını düşünerek çiftçiye bir şeyler vermek isteyecektir. Ama acaba, Demirel'in vaktiyle yaptığı ve şimdi de vaat ettiği gibi, çiftçiye bol keseden sübvansiyon vermek için Özal'ın hazinesinde yeterli miktarda para var mıdır? Bunun yanı sıra Özal'ın sendikalara karşı tav-

rını yumuşatmak zorunda kalması da muhtemeldir.»

Hayret! «Demirel faktörü» nasıl da gelmiş çöreklenmiş raporun içine. «Yabancılar bile bunu görmeye başladığına göre, Özal'ın işi zor. Bu rapor da Özal için küçük bir şok olacak galiba», diye geçiriyorum içimden.

«Demirel faktörü»nün yanı sıra raporda dikkati çeken nokta, özellikle Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı firmaların yöneticilerinin gerçekçi saptamaları.

Geçim Sıkıntısı ve Özal'ın Geleceği

Örneğin bir ABD firmasının yöneticisi şöyle diyor:

«İslamcı akımların Türkiye'deki gelişimi konusunda bazı kaygılarımız var. Ama bizi asıl kaygılandıran şey, halkın büyük çoğunluğunun hayat standardı düşmeye devam ederken bunun yaratacağı politik baskıların, hükümetin izlemekte olduğu ekonomi politikalarını sürdürmesini olanaksız kılması olasılığıdır.»

İstanbul'da görevli bir Amerikalı bankacı ise şunları söylüyor:

«Enflasyonu kontrol altına almak için doğru dürüst bir program ortaya koyamayan hükümet, gelişigüzel beyanlar ve dağınık çabalarla sorunu çözmeye çalışıyor. Fiyat artışlarının bu yıl biraz yavaşlaması, ithal edilen enflasyonun azalması ve bütçe açığının biraz daraltılması sayesinde mümkün olmuştur. Ancak parasal genişleme hâlâ aşırı boyutlardadır ve aslına bakılacak olursa Türkiye'nin 1980'den bu yana, ücret ve maaşların sınırlan-dırılması dışında, ciddi ve gerçek bir kemer sıkma politikası uyguladığını söylemek mümkün değildir.»

Business International raporunda hükümetin ekonomideki uygulamalarla ilgili açıklamalarının tutarsızlığı ve anlaşılabilirliği, fiyat endekslerindeki karışıklık, ihracatı teşvik politikasının yetersizliği de kıyasıya eleştiriliyor, ama asıl vurgu, asıl kaygı bir noktada düğümleniyor: «Uygulamadaki bütün eksikliklerine rağmen Özal'ın ekonomi politikalarını biz seviyoruz. Ama bu politikalar yüzünden halkın büyük bölümünün yoksullaştığı da bir gerçek. Bu durumda Özal iktidarda kalarak bu politikaları devam ettirebilecek mi?», sorusu özellikle ara seçimlerden sonra yabancıların aklına takılmış duruyor. Türkiye ile iş yapmayı tasarlayan yabancı işadamları öncelikle bu soruya cevap arıyor. Raporun çıkan mesajı bu.

Business International raporunu kapatıp düşünceye dalyorum.

Bu raporda yer alan eleştiriler, uyarılar ve sorular Türkiye'deki gelişmeleri gerçekçi bir gözle değerlendirmeye çalışanların defalarca yazdıkları, vurguladıkları şeyler değil miydi?

Seçmene yaptığı vaatleri tutmayan, halkın büyük bölümünün ekonomik sıkıntılarını artıran bir iktidar, ergeç bunun tepkisini görür, iktidarı sarsıntıya girer diye defalarca yazılmadı mı ?

Bu ekonomik modeli, demokrasi içinde rahat uygulayamazsınız uyarısı 24 Ocak 1980'den beri defalarca yapılmadı mı?

Enflasyonla mücadele ciddiye alınmıyor, kemer sıkma politikası yalnızca işçiye, memura, dar gelirliye uygulanıyor; gelir dağılımı hızla bozulurken bu yöntemlerle enflasyon önlenemez, diye az mı söylendi?

Yalnızca cömert teşviklere ve az sayıda ülkeyle ikili ilişkilere dayalı bir ihracat patlamasının uzun ömürlü olmayacağı az mı vurgulandı?

Evet, defalarca bu konulara değinilmiş, işin başındakiler uyarılmıştı, ama onlar bildiklerini okumaya devam etmişlerdi. «Siz karışmayın, halk bizim yaptıklarımızı anlıyor ve takdir ediyor» denmiş, gördükleri yanlışlıkları söyleyen, ya da yazanlara kötü gözle bakılmaya başlanmıştı. Ve sonunda kaçınılmaz olarak bu noktaya gelinmişti. Artık gelişmeleri biraz daha yakından izleyen yabancılar da çıkmazları görüyor ve söylüyorlardı.

Yabancılar da mı «Sol Amigo»?

Şimdi ne yapacaktı Turgut Bey? Bu kez bir yabancı danışmanlık kuruluşunun raporunda yer alan olumsuz değerlendirmeleri, kaygı yüklü soruları nasıl karşılayacaktı acaba?

«*Sol amigo* yazarlar ve Demirel'in adamları *Business International*'a da sızmış, uydurup uydurup yazmışlar» mı diyecekti? Türk basınında defalarca dile getirilmiş kaygıları, bu kez yabancıların yazdığı bir raporda görünce bunların üzerine eğilmek gerektiğini mi düşünecekti? Çok güvendiği dış dünyanın da kendinden yüz çevirenlere katılmaya başladığını düşünüp tam bir moral çöküntüsüne mi uğrayacaktı? Yoksa en azından *Business International* yuvarlak masa toplantısına katılan yabancıların kafalarında beliren tereddütleri gidermeyi amaçlayan bir tavır mı alacaktı?

Bu soruların ilk cevaplarını almak içinse, ertesi sabahı ve Sheraton Otelinde yapılacak yuvarlak masa toplantısını beklemek gerekiyordu.

23 Ekim 1986 sabahı özellikle *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gibi gazeteler, *Business International*'ın brifing raporuna birinci sayfanın manşetinde yer veriyor, Özal'ı uyaranlar arasına artık dış dünyanın da katıldığını vur-

guluyorlardı. Raporu okuyarak yuvarlak masa toplantısının açılış oturumuna gelenler, Başbakan Özal'ın nasıl bir açış konuşması yapacağını, rapordaki soru ve eleştirileri nasıl yanıtlayacağını merak ediyorlardı. Toplantıya katılanların çoğunluğunu Türkiye'de iş yapan, ya da yapmayı düşünen yabancıların oluşturması, Özal'ın vereceği sınavın önemini daha da artırıyor, Sheraton Otelinin balo salonunda çıt çıkmıyordu.

Konuşmasına yabancı işadamlarının Türkiye'ye karşı ilgisinin artmasını memnuniyetle izlediğini ve görevinin bu gelişmeyi teşvik etmek olduğunu belirterek başlayan Özal, hemen ardından Türkiye'nin 1950'den bu yana yaşadığı politik gelişmelerin bir özetini yapıyor, güncel ekonomik sorunlara ağırlık vereceğini sananları biraz şaşırtıyordu. Özal'a göre geçmiş yıllarda Türkiye'de izlenen «kapalı ekonomi» anlayışı ve bol keseden yapılan sosyal refahı artırma vaatleri, Türkiye ekonomisini tam bir çıkmazın içine sürüklemiş, ülkenin yokluklar içine düştüğü bir ortamda kendisi, «yakın mesai arkadaşım» olarak nitelediği Demirel tarafından «ülke ekonomisini yeniden biçimlendirmek» üzere göreve çağrılmıştı.

Özal'dan Yabancılara Güvence

Özal daha sonra askeri yönetim altında hangi koşullarda göreve devam ettiğini anlatıyor ve kendi partisini kurup en fazla oyu alarak iktidara geldikten sonra, «Üç yıl içinde yirmi yılda yapılamayacak reformları gerçekleştirdik», diyordu. Özal bu reformların halk tarafından benimsendiğini ve partisinin son ara seçimlerde oy kaybetmesiyle izlenen «kemer sıkma» politikaları arasında bir ilişki bulunmadığını iddia ediyordu. İkti-

dar koltuğunda sağlam oturduklarını vurgulayan Özal, yabancı işadamlarına bekledikleri güvenceyi vermek için şöyle konuşuyordu :

«Size garanti ederim ki Türkiye'nin ekonomik ve politik doğrultusunda bir değişiklik olmayacaktır. Türkiye doğru yolu bulmuştur ve halk da bunu desteklemektedir. Ayrıca benim güçlü ve katı teknisyen yanım her zaman politikacı yanıma ağır basar. Bu bakımdan izlenen ekonomi politikalarından hiçbir sapma olmayacağına güvenebilirsiniz.»

Özal hiç de yeni bir şey söylemiyordu, ama *Business International* brifing raporunu kaleme almış olan David Johnson, toplantıya katılanların Başbakan Özal'ın bu konuşmasından olumlu etkilendiklerini belirtiyor, «Sivri ve yorgun olduğu sanılan Özal'ın kendinden son derece emin ve konusuna hâkim bir şekilde konuşması ve politikalarını değiştirmeyeceği yolunda güvence vermesi, bu olumlu etkiyi sağladı», diyordu. *Business International* Ortadoğu bölgesi sorumlusu David Johnson, «Peki raporunuzda yer alan uyarıların ciddiye alındığı yolunda bir izlenim edindiniz mi?» şeklindeki sorumuzu yanıtlarken ise şunları söylüyordu:

«Bence siz gazetenizde hatalı bir değerlendirme yaparak 'uyarı' sözcüğünü kullanmışsınız. Bizim amacımız bir uyarı yapmak değildi. Sadece hükümete 'bazı konuları düşünmeye başlamanın zamanıdır' mesajını vermek istemiştik.»

Özal'ın *Business International* raporunu nasıl karşıladığını, onun rapora gösterdiği tepkiyle David Johnson'un bir gün içinde olumsuzdan olumluya doğru değişen tavrı arasında bir bağ bulunup bulunmadığını öğrenemiyorduk. Başbakan Özal, bazı gerçekleri dile getirdiği, dış dünyada da belirmeye başlayan kaygı ve tereddütleri yansıttığı için *Business International* raporunu

da kara listeye almış, yazarını «sol amigo»lukla mı suçlamıştı acaba? Yoksa bu kez güvendiği yabancılardan duyduğu eleştiri ve kaygılar onu «bazı konuları yeniden düşünme zamanının geldiğine» inandırmış mıydı?

Aslında Özal'ın *Business International* raporunu fazla ciddiye almanın doğru olmadığını, bu kuruluşun dış dünyayı, uluslararası para ve sermaye çevrelerini temsil etmekten uzak, kendi çapında bir kuruluş olduğunu iddia etmesi pekâlâ mümkündü. Gerçekten de bu kuruluş yabancı yatırımcılara çeşitli ülkelerdeki ekonomik - politik ortam ve yatırım olanakları konusunda bilgi satan ve bununla yaşayan bir özel kuruluştur. *Business International* ne IMF, ne Dünya Bankası, ne de OECD ile karşılaştırılabilir. O halde bu kuruluşun 18 sayfalık brifing raporuna bu denli önem vermenin anlamı var mıydı?

Olumsuz Havanın İlk Esintisi mi?

Business International raporunun önemi, bir süre sonra dış dünyadan esecek havanın ilk habercisi olmayıydı. Gerek Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı firma yöneticilerinden doğrudan bilgi toplama olanağına sahip bulunması, gerekse kısa sürede böyle bir raporu derleyecek yapıda bir kuruluş olması, *Business International*'ın bu öncülük görevini yapmasını mümkün kılmıştı. Gerçi OECD'nin ekim başında yayımlanan Türkiye raporunda da bazı tereddütlere ve örtülü eleştirilere yer veriliyordu, ama bu gibi kuruluşlardan daha da ciddi uyarılar gelmesi için biraz daha beklemek gerekiyordu.

Türkiye'de ara seçimlerin yapıldığı günlerde Washington'da IMF ve Dünya Bankasının yıllık genel kurul

toplantıları başlıyor, izlemek olanağını bulduğum bu «parayı yönetenler panayırında Türkiye genellikle «başarılı Üçüncü Dünya ülkeleri» arasında gösteriliyordu. IMF ve Dünya Bankasının üst düzeydeki yöneticileri Türkiye'nin doğru yolda olduğunu vurguluyor, Başbakan Özal'ın ekonomide attığı cesur adımların pek çok ülkeye örnek olabileceğini belirtiyorlardı. Gerçekten de Başkan Reagan'dan IMF direktörü ve Dünya Bankası başkanına kadar hemen bütün «ağır top»ların Üçüncü Dünya ülkelerine önerdikleri ekonomik «çıkış yolu» reçeteleriyle Özal'ın altı yedi yıldır Türkiye'de yapmaya çalıştıkları, özellikle şu son üç yılda yaptıkları ya da sözünü ettikleri arasında şaşırtıcı bir benzerlik bulunuyordu. O halde Özal başta kaldıkça Türkiye'nin yanlış bir yola girmesi kolay kolay düşünülemez, doğru yolda giderken karşılaşılan ufak tefek aksaklıklara ise göz yumulabilirdi.

IMF ve Dünya Bankası Ne Diyecek?

Ancak tüm bu değerlendirmeler, Türkiye'de Özal iktidarının *sürekli*; ekonomide gözlenen «aşırı ısınma» ve diğer dengesizliklerin ise *geçici* olduğu varsayımına dayanıyordu. Türkiye'de Özal iktidarının sürekliliği konusunda tereddütler belirmesi ve ekonomide beliren dengesizliklerin 1986 yılının bütününe damga vuracak bir nitelik kazanması halinde Özal'a ve Türkiye'ye oldukça farklı bir gözle bakılması gündeme gelebilirdi.

Burada unutulmaması gereken nokta, IMF'nin ve özellikle Dünya Bankasının oldukça karmaşık ve hiyerarşik bir rapor hazırlama düzenine sahip olmalarıydı. Bu düzen içinde Türkiye'yi en yakından izleyen uzman-

ların verecekleri olumsuz sinyallerin üst kademelerce onaylanması ve bir rapora dönüşmesi aylar alabiliyor, en üst düzeydeki yönetici ise, bazen ancak bu aşamada durumu değerlendirebiliyordu. Yani Türkiye'nin 1986 yılını, büyüme hızındaki anormal sıçrama dışında, hemen tüm ekonomik göstergelerin olumsuz sinyaller verdiği ve Özal iktidarına güvenin sarsıldığı bir yıl olarak kapatması halinde, 1987 yılında IMF ve Dünya Bankasının ciddi uyarılarına hazır olması gerekebilirdi.¹ Dış itibar barometresini en fazla etkileyen IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların Türkiye'ye karşı tavrında küçük de olsa olumsuzluk belirtilerinin görülmesi, Türkiye'nin durumunu yakından izlemekte olan uluslararası bankaları da kuşkusuz daha dikkatli davranmaya itebilecekti.

Özal'ın en çok korktuğu şey de işte buydu. Çok güvendiği ve önem verdiği «dış itibar»a gölge düşmesi Özal için «sonun başlangıcı» demek olabilirdi.

Dış Kredinin Önemi

Özal'ın bu kaygısını anlamak, aslında zor değildi. Özal'ın kafasındaki «çıkış yolu rüyası»nın gerçekleşmesi, her şeyden önce sürekli ve yeterli dış kaynak akışının sağlanmasını gerektiriyordu. 1980'den beri uygulanan politikaların en başarılı sayılabilecek sonucu da Türkiye'ye düzenli bir dış kaynak akışını sağlamak olmuştur. Ülkeye yabancı yatırım sermayesi çekmek için gösterilen çabalar umulanı vermemişti, ama ihracatını artır-

1) Nitekim Dünya Bankasının 1987 yılında Türkiye ile ilgili olarak yayımladığı ilk raporda kaygı ve uyarı dozunun hayli yüksek olduğu görülmüştü; bkz. **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1987.

mayı başaran ve düzenli dış borç ödeyen Türkiye yeniden uluslararası piyasalardan kredi alabilir ülke konumuna gelmişti.

Türkiye bu konuma geldiği için dış ticaretinin finansmanında kısa vadeli dış kredilerden kolaylıkla yararlanabiliyor, TC Merkez Bankası sıkıştığında kısa vadeli dış kredi olanaklarını devreye sokabiliyordu. Ayrıca Türkiye'nin giriştiği büyük altyapı projelerine önemli ölçüde dış finansman sağlanmış bulunuyor ve bu projelerin yürümesi böylelikle güvence altına alınmış oluyordu. Enerji santralleri gibi bazı çok önemli altyapı projelerinin ise «Yap-İşlet-Devret» modeli çerçevesinde gene dış kredilerden ve yabancı yatırımcılardan yararlanılarak gerçekleştirilmesi öngörülüyordu. İstanbul Belediyesi gibi atılımcı belediyelerin bu atılımları bile büyük ölçüde dış kaynağa başvurularak yürütülebiliyordu.

Türkiye bir kez daha dış kaynaklara dayalı olarak kalkınmasını hızlandırmak olanağını yakalamış görünüyordu. Özal'ın en büyük propaganda dayanağı da buydu. Sürekli olarak Türkiye'nin dış itibarını yükseltmek ve dış kredi akışını sağlamakla övünen Turgut Beyin bu cephede «pembe»den «gri»ye dönüşen bir tabloyla karşılaşması halinde ayakta kalabilmesi ve iktidarını sürdürebilmesi çok daha zor olacaktı.

Dış kredi akışında meydana gelebilecek bir aksama ve gecikmenin ekonomiyi nasıl felce uğratacağını ve kendisi için «sonun başlangıcı» olacağını herhalde Sayın Özal da görüyor, bu nedenle öncelikle döviz dengesini düzeltmeye yönelik yeni bir düzenlemeler paketini 1986 Ekim ayı sonlarında açıyordu. İhracatçıya yeni teşvikler sağlanıyor, Merkez Bankasının döviz üzerindeki denetimi daha da sıkılaştırılıyordu. Bu arada banka

sisteminin kendi içindeki «çürükleri» ayıklayarak daha fazla dış kredi kullanabilecek bir yapıya kavuşması da amaçlanıyordu.

Öte yandan «sıkı para»da ısrar edileceği belirtiliyor, tüm bu uygulamaların banka ve şirketlerde yol açacağı sarsıntılar ise göze alınmış görünüyordu. Özal ara seçim sonrasında sıkıntılı ortamında, içerdeki tüm tepkileri göze alıyor, tercihini bir kez daha dış dünyanın tepkisini düşünerek yapıyordu. Özal, Türkiye'nin cari işlemler açığını daraltacak ve dış borç ödemelerini aksettirmeye yönelik önlemleri alarak dış itibarını koruyabileceğini ve yaşamsal önem taşıyan dış kredi akışını sürdürebileceğini hesaplıyordu.

Pekiyi, ama nasıl olmuştu da teknisyen ya da başbakan yardımcısı olarak ekonomiye yön verdiği dönemlerde, istikrarı büyümenin önüne koyan IMF reçetelerinin ödünsüz savunucusu olan Turgut Bey, kendi iktidarında büyüme uğruna istikrarın bozulmasına, ekonominin aşırı ısınmasına ve sonunda döviz dengesinin zorlanmasına seyirci kalmıştı?

Acaba seçimle gelmiş bir politikacı olarak ekonomiyi yönetirken frene basmanın gaza basmaktan çok daha zor olduğu gerçeği mi Turgut Beyi bu noktaya getirmiş, «Benim için dış itibar ülke içindeki tepkilerden önde gelir», diyemeyen Özal, ekonomide dengelerin iyice zorlanmasına bu nedenle mi göz yummak zorunda kalmıştı?

Özal'ın Kâbusu

Turgut Beyin karşı karşıya kaldığı bu ikilem, ister istemez kendinden önceki iktidarların kâbusunu hatırlatıyordu. Türkiye'de seçmenin gönlünü fethetmek,

«eserlere eserler katmak» isteyen iktidarlar kamu harcamalarını pompalayarak kalkınmayı hızlandırmaya çalışırken ipin ucunu kaçıyorlardı. Enflasyon kontrolden çıkıyor, döviz darboğazı gündeme geliyor, dış borçlanma olanakları kapanıyor ve sonunda sivil iktidarları silip süpüren bir süreç yaşanıyordu. Yeniden istikrarı sağlamak görevi ise, askeri yönetimlere kalıyordu.

İşte Özal, bu kısır döngüyü kırmanın yollarını arıyor, bu arayışı âdeta kendi misyonu olarak görüyordu. Özal'ın rüyası Türkiye'yi enflasyon ve döviz çıkmazlarına girmeden hızlı büyümeyi sağlayacak, dışa açık bir ekonomik yapıya kavuşturmaktı. 1980'den bu yana sürdürülen çabaların temel amacı buydu.

Ne var ki, ünlü «24 Ocak kararları»ndan yedi yıl sonra gelinen noktada bu amaca varılmış olduğunu söylemek galibâ olanaksızdı. Türkiye ekonomisini yeni bir rotaya oturtabilmek için epeyi çaba harcanmış, bazı cesur adımlar atılmıştı, ama ekonominin temel yapısı fazla değişmemiş, can alıcı sorunlara çözüm bulunamamıştı. Bunca çabadan, bunca özveriden, halkın çektiği bunca sıkıntıdan sonra enflasyon hâlâ yüzde 30'larla yüzde 40'lar arasında dolaşüyor, yatırımlar ve büyüme hızı biraz kamçilandığında döviz sorunu yeniden başını kaldırıyordu. Ekonomiye kendi ayakları değil, dış kaynak akışı ayakta tutuyordu.

«Batış yolu»na götüren hastalığa oldukça doğru teşhis koyan Turgut Beyin uyguladığı tedavi neden bekleneni vermemiş, Özal'ın «çıkış yolu» rüyası 1986 yılında neden bir kâbusa dönüşmeye başlamıştı ?

Bu soruya yanıt verebilmek için önce Özal'ın «çıkış yolu» rüyasını biraz daha ayrıntılı biçimde kavramaya çalışmak gerekiyor.

TÜSİAD'la El Ele 24 Ocağa Yürüyüşün Öyküsü**ÖZAL'IN «ÇIKIŞ YOLU» RÜYASI**

15 Ekim 1979, Nefis bir sonbahar günü yaşanıyor İstanbul'da. Bir gün önce yapılan ara seçimlerde Adalet Partisi büyük bir başarı sağlamış, milletvekilliği için seçim yapılan beş yerde de ezici bir zafer kazanmış. Süleyman Demirel'e iktidar yolu bir kez daha açılmış görünüyor.

İstanbul Hilton Otelinin terasında Amerikalı işadamları onuruna düzenlenen öğlen yemeğine katılan işadamlarımız daha çok kendi aralarında konuşuyor, seçim sonuçlarını tartışıyorlar. Biraz geciken Halit Narin espriler yaparak salona girince, «Neşen yerinde maaşallah», diye takılanlar oluyor. «Bugün de sevinmezsek ne zaman sevineceğiz kardeşim», diye cevabı yetiştiriyor Narin. «Millet yokluklara hayır dedi» diyen Narin'i, Ali Koçman tamamlıyor, «Evet, zorunlu ihtiyaç maddelerini bile sağlayamayan bir hükümete en başta ev kadınları hayır dedi» diyor.

«Ecevit Gitti» Bayramı

İşadamlarımız ara seçim sonuçlarının ne kadar olumlu olduğunu yabancı konuklara da anlatmaya çalı-

şıyorlar. Ecevit döneminin noktalanmasından memnun oldukları her hallerinden belli. Evet bu dönemde işadamlarımızın, sanayicilerimizin çoğu ne ürettilerse satmışlar, belki hiçbir dönemde sağlayamadıkları kârları sağlayanlar var içlerinde, ama gene de Ecevit gitti diye nerdeyse bayram edecekler.

«Neden acaba?» diye soruyorum bazılarına ve kendi izlenimlerimle birleştirip bir sonuca varmaya çalışıyorum. Ecevit, sanayinin ihtiyacı olan dövizî sağlayamamış, enerjiyi sağlayamamış. Bu iki faktör çok önemli. Ama bunlardan çok daha önemlisi sanayiciye, işadamlarına güven sağlayamamış. Ecevit yönetimiyle iyi diyalog kuramayan işadamları bir yandan da ciddi asayiş sorunları, döviz ve enerji darboğazlarıyla karşılaşınca iktidara güvenini yitirmiş. Bu iktidarın «sol» etiketli olması bu güven bunalımını daha da ağırlaştırmış. «Hükümet fabrikalarımıza el koyar mı?» tedirginliğini duyanlar bile olmuş.

Demirel'in ara seçim zaferi işte bu havadaki işadamlarımızın yüreklerine su serpmişti. Dillerinden çok daha iyi anlayan Süleyman Beyin sorunlarına çözüm bulacağını umuyor, 24 Ekim 1979 günü hükümeti kurma görevinin Demirel'e verilmesinden sonra iş âleminin kurulacak hükümetin politikasını yönlendirme çabaları yoğunlaşıyordu. Türk Hür Teşebbüs Konseyinin 9 Kasımında yaptığı toplantıda dile getirilen istekler arasında siyasal istikrarın ve dış kredi akışının yeniden sağlanması, enflasyonla mücadelede öncelik verilmesi, yeni ücret ve vergi politikaları belirlenmesi, KİT'lerin piyasa kurallarına göre çalıştırılması, devletin enerji ve diğer altyapı yatırımları dışında yatırıma kalkışmaması gibi öneriler ön sıraları alıyordu. TÜSİAD'ın benzer doğrultudaki «çıkış yolu» önerileri ise, 1979 yılındaki ünlü basın kampanyasından beri zaten biliniyordu.

Süleyman Bey bu ortamda bir azınlık hükümeti kurmayı yeğliyor, 12 Kasım'da kurulan bu hükümet, 25 Kasım günü diğer sağ partilerin ve bazı bağımsızların da desteğiyle Meclisten güvenoyu alıyordu.

26 Kasım 1979 günü Demirel'in Ankara Güniz Sokaktaki evinde gerçekleşen buluşma ise, Türkiye'nin yakın geleceğini belirleme açısından belki de güvenoyu oylaması kadar önem taşıyordu. Elinde ekonomide neler yapılması gerektiğini özetleyen bir raporla Süleyman Beyi ziyaret eden kişi daha önce uzun süre birlikte çalıştığı Turgut Özal'dı.¹

Raporunda ara seçim sonrası ortamı değerlendiren Özal ekonomide alınması gereken radikal kararların bir özetini yapıyordu.

Özal'ın Kafasındaki «24 Ocak»

Turgut Bey, Türkiye ekonomisinde bir yol değiştirme anlamına da gelen bu önerileri 1979 sonbaharında geliştirmiş değildi. 1970'te gene Demirel Hükümetinin aldığı ekonomik kararlarda bile izleri görülen bu anlayışın çok net bir ifadesine 24 Ocak kararlarından tam iki yıl önce, 1978 Ocağında yayımlanan bir TÜSİAD yayınında rastlamak mümkündür. Özal, bu yayında yer alan yazısına şöyle başlıyordu:

«Son elli yıldır kalkınmanın muhtelif safhalarını geçiren memleketimiz bugün artık gelişmiş sanayi ülkeleriyle birçok konularda, özellikle sanayide senkronize olma durumuna gelmiştir. Bu bakımdan bugün Türkiye'nin sıkıntılarını geçici görmek-

1) Bu ziyaretin ve raporun ayrıntıları için, bkz. Emin Çölaşan, 24 Ocak, Bir Dönemin Perde Arkası, İstanbul, 1983.

teyim. Aslında bu sıkıntılı duruma, ileri sanayi ülkeleriyle paralel bir hale gelinmesi için lüzumlu tedbirleri almakta gecikmemiz sebep olmaktadır. Türkiye'yi kararını verip bu sıçramayı yaptığı takdirde daha sağlıklı bir düzeye erişecektir...»

Türkiye'nin sıkıntılarını aşması için ileri sanayi ülkeleriyle bütünleşmesi gerektiğini vurgulayan Özal, en önemli gördüğü üç sorun arasında birinci sırayı «Türk parasının hakiki değeri ile dış muamelelerin yapılması» na veriyor ve bu sorunun çözümü için şöyle bir «teklif», yani öneri getiriyordu:

«Şimdiye kadarki ekonomik gelişmelerde, muhtelif zamanlarda devalüasyonlar yapılarak Türk parasının hakiki değeri ile dış ticaretimiz düzenlenmeye gidilmiştir. Genellikle bu operasyonlardan sonra ekonomi belli bir süre düzgün ve sıhhatli bir şekilde gelişmiş, fakat bu sürenin sonuna doğru paranın dış değeri suni olarak yüksek tutulduğundan normal ekonomik kaideler zorlanmış, bunun sonucu(nda) ekonomik gelişmeler yanlış istikamete gitmiştir. Bütün para ayarlamalarını manuel (elle yapılan) vites değiştirme işlemine benzetebiliriz. Kanaatimce Türk ekonomisinin bugün eriştiği seviye (ve) dünyada gelişen ekonomik ilişkiler para operasyonlarının politik kararlarla değil, artık otomatik hale getirilmesini zaruri kılmaktadır. Bu husustaki görüşümü özetlersem; kambiyo kontrollerini başlangıçta asgariye indirerek bir süre içerisinde tamamen kaldırmak (ve) Türk parasını dünya paraları karşısında serbest bırakmak (gerekmektedir). Bu ameliye, düz vitesten otomatik vitese geçiş ameliyesidir. Tabii bu ameliye ile beraber diğer birçok yan tedbirleri almak icap eder. Başlangıçta teşviki istenen yatırımlara ga-

rantili kur sistemi; petrol, gübre gibi ana girdilere kademeyle değişen ve belli süreler için sabit olan kur sistemi uygulanabilir.»²

Sanayii Dışa Açmak

1978 Ocağında Elmet - Elektrometal Sanayi AŞ temsilcisi olarak TÜSİAD'ın yayınına katkıda bulunan Turgut Özal'a göre, ikinci önemli sorun, «Türk sanayinin rasyonel hale getirilmesi»ydi. Özal'ın bu konudaki çözüm önerisi ise şöyleydi:

«Yukarıda 1 nolu konu (yani dış muamelelerin Türk parasının dış değeriyle yapılması konusu) bu meselede en esaslı tedbir olmakla beraber buna ilaveten aşağıdaki tedbirlerin de hemen alınması zaruridir :

— Gümrük ve gümrüklerde alınan diğer vergileri gelir sağlama yerine sanayii koruma esprisi içinde düşürmek ve bu korumayı da % 30 - 60 arasında tutmak, zamanla bu nispetleri düşürmek,

— İthal yasaklarını süratle kaldırmak,

— Kota sistemini genel olarak belirli bir süre içerisinde liberasyona çevirmek,

— İthalat ve ihracatı belirli bir süre içinde halka açık sermaye ve ihtiyatları belli bir değer in üstünde olan sanayici veya bu maksatla kurulmuş şirketlere yaptırmak.»³

Turgut Özal 1978 yılı başında üçüncü önemli sorunu, «hızla büyüyen şehirlerdeki sosyal problemlerin as-

2) TÜSİAD. 1978 Yılına Girerken ve 1980'lere Doğru Türkiye'nin Temel Sorunları Üzerine Görüşler - Öneriler, İstanbul, 10 Ocak 1978, s. 107 - 108.

3) TÜSİAD, adı geçen derleme, s. 108.

gariye indirilmesi» olarak tanımıyor, bu amaçla az sayıda büyük şehir yerine, çok sayıda orta büyüklükte şehir tipine gidilmesini ve «gitgide akut hale gelen» konut problemini çözmek için toplu konut yapımının teşvik edilmesini öneriyordu.

Bu ilginç metin, 1980 - 86 döneminde alınan pek çok ekonomik kararın temel çerçevesinin daha 1977 yılında Turgut Özal'ın kafasında çizilmiş olduğunu gösteriyor; çoğu şaşkınlık yaratan, kimilerince «devrim» diye nitelenen, bunca övgü ve tepkiye neden olan kararların çatısının, 24 Ocak 1980'den hiç değilse iki yıl önce bir bürokratin, yani Turgut Beyin kafasında çatılmış olduğunu ortaya koyuyordu.

«Türk parasının pul edildiği» suçlamalarına neden olan günlük kur ayarlaması, hatta ondan da öte bir adım olan konvertibiliteye geçiş, Özal'ın o tarihte ortaya koyduğu «çıkış yolu» senaryosunun temelini oluşturuyor. İthalatın kademeli olarak liberasyonu, ihracatın büyük ihracat şirketleri desteklenerek teşvik edilmesi, Türk sanayiinin daha rasyonel bir yapıya kavuşturulması, kentlere daha fazla hizmet götürülmesi ve toplu konut yapımının teşviki, hep Özal'ın 24 Ocak kararlarından iki yıl önce çizdiği senaryoda yer alıyor. Bu senaryonun temel hedefi ise Türkiye ekonomisini «leri sanayi ülkeleriyle paralel bir hale getirmek», bu ülkelerin oluşturduğu sistemle bütünleştirmek.

TÜSİAD'ın Görüşleri

Turgut Özal'ın TÜSİAD üyesi bir özel sektör mensubu olarak bu görüşleri ortaya koyduğu TÜSİAD yayınından on gün sonra yayımlanan ve TÜSİAD'ın kendi görüşlerini yansıtan «1978 Yılına Girerken Türkiye Eko-

nomisti» başlıklı yayın, büyük sanayi sermayesinin özellikle kur politikası konusunda Özal'ın görüşlerini paylaştığını gösteriyor, bu yayının değerlendirme bölümünde şöyle deniyordu:

*«1978 yılının başında ekonominin sorunları arasında önceliği olan 'döviz sorunu'dur. Türkiye kısa sürede 'döviz kasası'nı işletmek durumunda-
dır. Döviz kasasındaki tikanıklık Türkiye'nin 'borç-
larının fazlalığı'ndan değil, 'kısa vadeli borç idare-
sindeki hatalardan' kaynaklanmaktadır.*

*Bu konuda başarılı bir uygulamanın temel ko-
şulu, Türkiye'nin normal 'döviz gelirlerini' artıra-
cak bir uygulamaya yönelik kararlılığını ortaya
koymasıdır. Döviz girişini artırmak 'dövizde gerçek
değer fiyatı'nı ödemekle sağlanabilecektir. 'Dövizde
gerçek değer fiyatı' ödenmediği sürece ihracat ge-
lirini, işçi (döviz) girişlerini artırmak mümkün
olamayacağı gibi, herhangi bir malı ithal etmek
Türkiye'de üretmekten daha cazip olmaya devam
edecektir.*

*Dövizde gerçek değer fiyatı verilirken, diğer
mal ve hizmet ve para (faiz) fiyatları üzerindeki
idari tayınlama uygulamasına son vermek, ekono-
mik fiyatların işlerliğini sağlamak, yatırım ve üre-
timde dengeli ve sağlıklı bir gelişmeyi sağlarken
anormal aracı rantlarını da ortadan kaldıracak-
tır...»⁴*

Aynı TÜSİAD yayınında enflasyonun kademeli ola-
rak aşağı çekilmesi için öncelikle dikkatli bir emisyon
politikası izlenmesi; kamu harcamalarının gerçek kay-
naklardan finanse edilmesi; kamu kesiminde enerji,

4) TÜSİAD, 1978 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, İstanbul, 20 Ocak 1978, s. 2-3.

haberleşme ve ulaştırma alanındaki altyapı yatırımlarına ve döviz kazandıracak projelere öncelik verilmesi, diğer yatırım projelerinde ciddi bir ayıklamaya gidilmesi; iç tasarrufların artırılması ve «mali aracı kurumlar kesimi»nin geliştirilmesi gibi istekler de yer alıyordu.⁵

Türk özel sektörü içinde sesini en fazla duyuran büyük sanayi sermayesinin örgütü TÜSİAD'ın 1979 ve 1980 yılı başlarında yayımladığı raporların değerlendirme bölümlerinde de bu görüşlere yer veriliyordu. 1979 yılının başında yayımlanan raporda, Türkiye'nin mevcut 4. Planın değerleriyle kurtulamayacağı, yayımlanan 1979 yılı programının da mevcut sorunları ağırlaştıracağı belirtilerek yeni bir «geçiş planı» ve «1979 yılı atılım programı» hazırlanması isteniyor ve «çok cesur dört uygulamaya gerek vardır» denerek şunlar savunuluyordu :

1. Türk parasının gerçek değerine oturtulması,
2. Vergi kapsamı dışında kalanları kapsayacak bir vergi yasasının acele kanunlaşması,
3. KİT'lerin finansman açıklarının azaltılması,
4. Fiyatlar ve ücretler yeni bir «denge düzeyi»nde eşitlendikten sonra, fiyat artışlarını sınırlayıcı bir bütçe ve para - kredi uygulamasına gidilmesi.⁶

TÜSİAD'dan Dışa Açılma Çağrısı

1980 yılı başında, 24 Ocak kararlarının açıklanmasından altı gün önce yayımlanan TÜSİAD raporunda, 1979 yılı başında belirtilen istekler aynen tekrarlanırken şöyle deniyordu:

5) TÜSİAD, a.g.y., s. 4-6.

6) TÜSİAD, 1979 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, İstanbul, 5 Ocak 1979, s. 1.

«Türk ekonomisinin kurtuluşu, dışa açılmaktır. Dışa açılmada ilk hedef ihracatı artırmaktır... İhracat kârlı olursa artar. İhracatı kârlı yapma gücü ekonomiyi yönlendiren kamu sorumlularının elindedir. İhracata dönebilecek mal ve fon akımını, bu tip bir akımın kârlılığını hükümetler sağlayabilir. İç pazarın cazibesi sürdüğü, iç talep tahminlerin üzerinde büyümeye devam ettiği sürece bu olamaz. İç piyasada satmaktansa ihracat yapmayı daha kârlı kılmada araç fiyat/kur politikasıdır. İhracata yönelik üretimde her türlü girdide rakip ülkelerin maliyetleriyle dengelemeyi sağlayacak bir fiyat ve kur politikası uygulanmadan ihracat artırılmaz.»⁷

TÜSİAD'ın 1979 Mayısında «Gerçekçi Çıkış Yolu» mesajıyla başlayan basın ilanları kampanyasında da aynı temalar vurgulanmıştı. Dönemin başbakanı Bülent Ecevit'in daha birinci günden kendine karşı düzenlenmiş bir komplo saydığı bu kampanyada Türkiye ekonomisi için «çıkış yolu»nun enflasyonu kontrol altına almak ve «dışa açılmak»tan geçtiği tekrarlanıyordu.⁸

Özal - TÜSİAD Paralellliği

Gelinen nokta ilginçti. Turgut Özal'ın bir kısmını 1970'li yılların başından beri savunduğu görüşlerin çoğunu şimdi büyük sermaye de benimsiyor, Turgut Be-

7) TÜSİAD, 1980 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, İstanbul, 18 Ocak 1980 (sayfa numarası olmayan), giriş bölümü. Bu rapor başına TÜSİAD genel kurulunun yapıldığı 25 Ocak 1980 günü dağıtıldı.

8) Söz konusu ilanlar için, bkz. **Hürriyet**, 13, 20 Mayıs ve 10 Haziran 1979.

yin kafasındaki «çıkış yolu» senaryosuyla TÜSİAD'ın «Gerçekçi Çıkış Yolu» önerileri arasında büyük paralellikler bulunduğu görülüyordu. Türkiye öncelikle döviz sorununu çözmek için dışa açılmak, ihracatını ve diğer döviz gelirlerini artırmak için «gerçekçi kur» uygulamasına geçmek zorundaydı. Azgınlaşan enflasyonun kontrol altına alınması için para - kredi musluklarının kısılması, bütçe açıklarının kapatılması kaçınılmazdı. Enflasyonla savaşırken aşırı ücret artışlarının sınırlandırılması, sendikaların disiplin altına alınması gerekiyordu. İhracatın hızla artması için iç pazarın çekiciliğini kaybetmesi, tasarrufların teşviki için «gerçekçi falz» uygulamasına geçilmesi zorunluydu. Bütün bu konularda Turgut Beyin düşündükleriyle, TÜSİAD'ın beyan ettikleri, nerdeyse üst üste düşüyor, şartlar Turgut Beyin «çıkış yolu» rüyasını hayata geçirmek için beklediği fırsatı hazırlıyordu.

Turgut Bey, 1979 sonbaharındaki ara seçimler sonunda yeniden başbakanlık koltuğuna oturan Süleyman Beyin iş âleminin ve özellikle TÜSİAD çatısı altında toplanan büyük sermaye çevrelerinin isteklerini dikkate alacağını biliyordu. Kendi çözüm önerileriyle TÜSİAD'ın önerileri arasındaki paralellik, Özal'ın düşündüğü «çıkış yolu» senaryosunun benimsenme şansını artırıyordu. 1980 yılına girilirken tamamen denetimden çıkmış görünen ekonomide gözlenen kargaşa, ciddi boyutlardaki döviz yokluğu, ardı arkası gelmeyen elektrik kesilmeleri, pek çok malda «yokluk» ya da «ikili fiyat» olayının yaşanması da Özal'ın tasarladığı türde radikal önlemlerin alınmasını zorunlu kılan ortamı hazırlamış bulunuyordu.

Özal, ekonomiyi batma noktasına getiren Ecevit yönetimine karşı net bir tepki göstererek Demirel'e ye-

niden iktidar yolunu açan Türk milletinin bazı fedakârlıklara katlanmak pahasına da olsa tutarlı bir ekonomik programa destek vereceğini ileri sürüyor ve 24 Ocak kararları öncesinde Süleyman Bey'e verdiği yazılı notlardan birinde şöyle diyordu:

«İnanıyoruz ki bu karanlık tablodan çıkış yolu vardır. Yalnız bu çıkışın meşakkatli (olduğunu) ve kolay olmadığını ifade etmeliyiz. Milletimizin zor günlerin milleti olduğunu biliyoruz... Son seçimler milletin huzur, güven ve ekonomik istikrar için her türlü fedâkarlığa katlanacağını göstermiştir... Düzlüğe varış asgari üç dört sene kararlılık, sabır, meşakkat ve disiplinli bir gayretle mümkündür.»⁹

Özal yoklukların giderilmesinin ve fiyat artışlarının zaman içinde kontrole alınmasının halkı olumlu etkileyeceğini; gelir dağılımının düzelmeye başlamasıyla «kaybolmakta olan orta gelir grubunun yeniden genişleyeceğini»¹⁰ düşünüyor, bu nedenlerle uygulanan önlemlerin destekleneceğini ileri sürüyordu.

«İş Âleminin Feryadına Aldırmayacağız»

Özal'ın, TÜSİAD'ın beyanlarıyla kendi görüşleri arasındaki paralelliklere karşın, desteğinden emin olmadığı kesim ise iş âlemiydi. Turgut Bey yakından tanıdığı işadamlarının, kâğıt üzerinde savundukları önlemlerin olumsuz etkilerini hissetmeye başlayınca derhal tepki göstereceklerini biliyor, 24 Ocak kararları öncesinde Demirel'e verdiği notlardan birinde şöyle diyordu :

9) Emin Çölaşan, 24 Ocak, Bir Dönemin Perde Arkası, İstanbul 1983, s. 305.

10) Emin Çölaşan, a.g.y., s. 306 - 309.

«Para darlığı meydana getirildiği zaman fiyatların serbest bırakılmasından korkulmamalıdır. Sanayici, tüccar, büyük çapta malını dahilde satmakta zorluk çekeceği için büyük şikâyetlerle Ankara'ya gelecektir. Operasyonun muvaffak olması için iki üç ay bu feryatlara kulak tıkamak lazımdır... Tedbirler alındığı zaman sanayici, tüccar ve tarım sahasından kredi artış zorlamaları gelecektir. Bunlara başlangıçta çok ciddi direnç göstermek gerekir. Zamanla ve enflasyonun gidişi kontrol altına alındıktan sonra buralarda üretime dönük gevşetmeler yapılacaktır.»¹¹

Demirel'in, Özal'ın çizdiği «çıkış yolu» senaryosunun uygulamaya konması halinde doğabilecek tepkileri, böyle bir uygulamaya girişmenin politik risklerini çok iyi bildiği, ancak başka bir alternatif bulamadığı anlaşılıyordu. Özal'ın senaryosunun başta IMF olmak üzere dış kredi odaklarının beklentilerine çok uygun düşmesi de bu senaryonun «alternatifsizliğini» pekiştiriyordu. Sonunda Özal'ın önerileri doğrultusunda geliştirilen ünlü 24 Ocak kararları alınıyor ve Süleyman Bey bu kararları açıklamak için düzenlediği basın toplantılarında Özal'ın görüşlerini yer yer aynen tekrarlayarak, Turgut Beyin «çıkış yolu» senaryosunu anlatıyor ve savunuyordu.¹²

11) Emin Çölaşan, a.g.y., s. 307-8, 310.

12) Emin Çölaşan'ın adı geçen yapınının 1-3 no'lu eklerinde yer alan ve Özal'ın 24 Ocak kararları öncesinde Demirel'e verdiği notlarla söz konusu kararların 24 Ocak günü Bakanlar Kurulunda görüşülmesi sırasında yaptığı konuşmadan oluşan bölümleri, Demirel'in 24 Ocak kararlarını anlatmak için düzenlediği basın toplantılarının tutanaklarını veren Başbakan Süleyman Demirel'in **İstikrar Tedbirleri Konusunda Yaptığı Basın Toplantıları** adlı Başbakanlık yayını karşılaştırıldığında bu yargıya varmak kaçınılmaz olmaktadır.

Önce «Yangın Söndürme»

Özal'ın, Demirel'e benimsettiği ve 24 Ocak kararlarıyla uygulamaya konan senaryo, aslında Turgut Beyin «çıkış yolu» rüyasının yalnızca bir bölümüydü. Bu bölümde uygulanacak olan «yangın söndürme» operasyonu ile ekonominin ateşi düşürülecek, bir yandan aşırı talep frenlenirken, diğer yandan üretimi sınırlayan kritik darboğazlar aşılarak enflasyon aşağı çekilecekti. Bu operasyonun başarılı olması için ilk aşamada, başta IMF olmak üzere dış kredi odaklarınınca benimsenmesi ve bir miktar taze dış krediyle desteklenmesi gerekiyordu. Taze dış kaynak enjeksiyonuyla petrol ve diğer girdilerdeki ithalat tıkanıklığı aşılanacak, ekonominin çarkları yeniden dönmeye başlayacaktı. Alınan önlemlerle çarkların Türkiye'nin döviz gelirlerini artırıcı yönde dönmesi sağlanacaktı. Türkiye ihracatını ve döviz gelirlerini artırıp düzenli dış borç ödeyebildiği takdirde dış kredi odaklarının desteği de süreklilik kazanacak ve senaryonun diğer aşamalarına, örneğin yatırımların yeniden hızlandırılması aşamasına geçilebilecekti.¹³

Uluslararası sermaye odaklarının, kapitalist dünyanın karar alma merkezlerinin beğenisi ve onayı, Tur-

13) Özal, 24 Ocak kararları öncesinde Demirel'e verdiği ikinci yazılı nota öncelikle «çözülmesi gereken meseleleri» şöyle sıralıyor: A) Enflasyonun azaltılması; B) Döviz gelirlerinin artırılması; C) Mevcut tesislerin tam kapasitede çalışır hale getirilmesi; D) Süratle ihracata yönelme; E) Karaborsanın ve yoklukların giderilmesi; F) Yatırımların istihdamı artıracak tarzda yeniden hızlandırılması; G) Gelir dağılımı düzeltilerek kaybolmakta olan orta gelir grubunun genişletilmesi. Bu konuda, bkz. Çölaşan, a.g.y., s. 305-306. 24 Ocak kararları uygulamasına sonraki bölümde yeniden döneceğiz.

gut Beyin «çıkış yolu» rüyasının yalnızca bu ilk bölümü için değil, tümü için vazgeçilmez önkoşuldü. Turgut Beyin Türkiye için öngördüğü «çıkış yolu»nun bir rüya olarak kalmaması, her şeyden önce dış dünyanın yeterli ve sürekli desteğine bağlıydı. Türkiye dış itibarını yeneden sağlayıp «kredi verilebilir ülke» konumuna gelmeden hiçbir yere varamazdı.

24 Ocak kararlarıyla başlatılan «yangın söndürme operasyonu» bu yönde atılan ilk adımı oluşturacaktı. Özal, 24 Ocak kararlarından önce 1979 yılı Kasımında Demirel'e verdiği notta bu konudaki görüşünü şöyle özetliyordu :

«Türkiye'nin dış ödemeler dengesini düzeltebilmesi kısa vadeli olmayıp uzun vadelidir. Dış ödemeler açığının dışardan alınacak kredilerle karşılanması hususu ise tamamıyla ödemeler dengesinde müspet yönde ciddi gelişmelerin dışardan görülmesine bağlıdır. Dünya para piyasasında likidite yüksektir ve para büyük çapta devletlerin değil, bankaların elindedir... Maalesef Türkiye'nin son iki senede dünya para piyasasında itibarı en aşağı seviyeye gelmiştir. Bunun için bankalar IMF'nin tavsiyelerinin tutulup tutulmadığına bakmakta, bir başka deyimle, IMF'nin yeşil ışığını gözlemektedirler. Yeşil ışık yansa bile, bankalardan çok ciddi imkânların başta temin edilebileceğini zannetmiyorum. Bizim bu konularda gerçekçi ve tutarlı politikalar uyguladığımıza ve bunların neticelerinin müspet olduğuna dair özel bir gayret göstererek (IMF ve bankaları) inandırmak mecburiyetimiz vardır. Bu arada Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten siyasi olarak bazı ilave imkânlar temin edip

edemeyeceğimize bakmamız lazım. Her halükârda kendi evimizi düzeltmenin önemi çok büyüktür.»¹⁴

Dış Dünya ve Yol Ayrımı

Özal'a göre ücret artışlarının sınırlandırılması,¹⁵ para musluklarının kısılması, KİT zamlarıyla bütçe açıklarının azaltılması ve ekonomide arz- talep dengesi sağlanarak enflasyonun denetim altına alınması; bir yandan iç pazar daraltılırken diğer yandan yüksek oranlı bir devalüasyon şokuyla döviz gelirlerinin kamçılanması ve Türkiye'nin düzenli borç ödeyebilir bir ülke haline gelmesi, ivedi olarak dış kredi sağlamak için zorunluydu. Ne var ki dış kaynak desteğinin yeterli ve sürekli olabilmesi için Türkiye'nin bir «yangın söndürme» operasyonu ile «kendi evini düzeltmesi», bozulan ekonomik istikrarı yeniden sağlaması yeterli değildi. Kredi ya da yatırım sermayesi olarak sürekli ve yeterli dış kaynak akışı sağlayabilmenin ikinci önemli koşulu, «evi yeniden düzenlerken» dış kaynağa hükmeden kuruluşların ve odakların sözünden çıkmamak, ülkeyi bu odakların istekleri doğrultusunda yeni bir kalkınma yoluna sokmaktı.

Bu nokta, Turgut Beyin «çıkış yolu» rüyasının en önemli halkalarından birini oluşturuyordu. Türkiye'nin oldukça plansız ve kendine özgü bir ithal ikamesi stratejisiyle sanayileşmesine Devlet Planlama Teşkilatı

14) Çölaşan, a.g.y., s. 295-96.

15) Özal ve Demirel'in 24 Ocak kararları öncesinde ve sonrasında sık sık «eşel mobil» sisteminden söz ettikleri, ücret artışlarını enflasyonun altında tutmak için bu yöntemi düşündükleri görülmüyordu. Bkz. Çölaşan, a.g.y. ve Demirel'in basın toplantıları.

(DPT) Müsteşarı olarak önemli katkılarda bulunan Turgut Bey, bu stratejinin bir tıkanma noktasına geleceğini belki de ilk görenlerden biriydi.¹⁶ Özal'a göre Türkiye'nin bu tıkanma noktasını aşarak ilerleyebilmesi için ekonomisini süratle dışa açarak kapitalist dünyayla kapsamlı biçimde bütünleşmesi şarttı.¹⁷

Türkiye'nin ileri sanayileşmiş ülkelerin güdümündeki sistemle bütünleşmesi halinde bu sistemden sürekli ve yeterli dış kaynak aktarma şansı da artacaktı. Bu ise Türkiye'nin hızlı kalkınmasını engelleyen tasarruf yetersizliği ve döviz darboğazı sorunlarının her ikisinin birden aşılmasını kolaylaştıracak, Türk halkına fazla yüklenmeden hızlı kalkınma yolunu açacaktı. O halde Türkiye'nin ne yapıp edip «evini» batıdaki «moda»ya göre «yeniden düzenlemesi», ekonomisini uluslararası sermaye odaklarının önerileri doğrultusunda yeni bir yapıya kavuşturması, yeni bir stratejiyi benimsemesi gerekiyordu.

Batıdaki «Moda»

Batıdaki «moda»yı yeniden keşfetmeye ise hiç gerek yoktu. 1970'li yıllarda yaşanan ve «petrol şokları»nın etkisiyle ağırlaşan ekonomik bunalım ortamı batıda «eskiye dönüş» özlemini yaygınlaştırıyor, geçen yüzyılların «bırakın yapsınlar» anlayışı, yeniden «moda» haline geliyordu. Parasal politikaların önemini vurgula-

16) Özal, kendisinin DPT Müsteşarı olarak katkıda bulunduğu 10 Ağustos 1970 kararları alınırken ekonominin yön değiştirmesi düşüncesinde olduğunu, ancak o günün şartlarında bu yönde bir politik karar alınmadığını çeşitli vesilelerle belirtmiştir.

17) Bkz. Özal'ın 1. dipnotta anılan değerlendirmesi.

yan «monetarizm»in başsavunucusu Milton Friedman işte bu ortamda bir ekonomi havarisi gibi dünyayı dolaşiyor, devletin elini ekonomiden çekmesi ve «piyasa güçleri»nin önündeki engellerin kaldırılması halinde tüm ekonomik sorunların çözümleneceğini vaat ediyordu. Bu tavsiyeler IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlarca Türkiye gibi «gelişme yolundaki» ülkelere de tekrarlanıyor, bu ülkelerin bir yandan «serbest piyasa ekonomisi»ne geçerken, diğer yandan «dışa açılmaları» ve kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşmeleri öneriliyordu.

Batı dünyasındaki bu gelişmeler Turgut Beyin «çıkış yolu» rüyasının gerçekleşmesi için Türkiye'de neler yapılması gerektiğini büyük ölçüde belirliyordu. Özal'ın batıda yaygınlaşan «moda»dan fazlaca etkilenmiş olduğu, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların Türkiye gibi ülkelere önerdikleri reçetelerin doğruluğuna inandığı da galiba bir gerçektir. Turgut Bey kendi düşündüğü «çıkış yolu» ile dışardan önerilen bu reçeteler arasındaki benzerlikleri bu nedenle doğal karşılıyor, «Biz IMF'nin, şunun bunun empoze ettiği bir programı değil kendi programımızı uyguluyoruz», derken bu konuda «dışardan emir alan» ülke kompleksine kapılmanın doğru olmadığını anlatmak istiyordu.

«Çıkış Yolu» Programı

Turgut Beyin «çıkış yolu» rüyasını gerçekleştirmek için tasarladığı program, ilk aşamada bir «yangın söndürme» operasyonu ile ekonomide istikrar sağlandıktan sonra, ekonomiyi bütünüyle yeni bir raya oturtacak yapı değişikliklerini amaçlıyordu. Birbirleriyle bağlantılı, iç içe geçmiş öğelerden oluşan bu programı başlıca

amaçlarının ve bu amaçlara varmak için kullanılması düşünülen araçların bir dökümünü yaparak şemalaştırmak mümkündür (bkz. Tablo 2.1).

Belirleyici öğelerini şemalaştırmaya çalıştığımız bu geniş kapsamlı programın bir anda bütünüyle uygulamaya konamayacağı, programın bürokraside ve çeşitli toplum kesimlerinde yoğun tepkilere yol açacağı açıklıkla görünüyordu. Bu nedenle Özal, programın ilk aşaması olan «yangın söndürme» operasyonuna başlamadan önce, ekonominin idaresinde karar bütünlüğü ve koordinasyon sağlanarak tek yetkili haline getirilmesini istiyor,¹⁸ ayrıca siyasi iradenin böyle bir programa «evet» demesini bekliyordu. Sonunda Demirel, Özal'a beklediği yetki ve onayı veriyor, böylece Turgut Beyin «çıkış yolu» rüyasının gerçekleşmesi yolunda ilk adımı atması için şartlar tamam oluyordu. Artık 24 Ocak kararlarıyla perde açılabilirdi.

18) Bu konuda, bkz. Çölaşan. a.g.y., s. 294-306.

Ara Rejim 24 Ocak Nasıl Tamamladı?**12 EYLÜL PİYANGOSU**

25 Ocak 1980 Cuma.

Topluca «24 Ocak kararları» diye anılacak olan ekonomik önlemler paketi bir gün önce açılmış. Amerikan Doları, bir hamlede 47 liradan, 70 liraya yükseltilmiş. Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal ekonominin tek hâkimi haline gelmiş. Bomba etkisi yapan zamlar peş peşe açıklanıyor. Petrol ürünlerine, kömüre, demir-çelik ürünlerine, çimentoya, kâğıda yüksek oranlı zamlar yapılmış. Piyasa şaşkınlık içinde.

Aynı gün Sheraton Otelinde yapılmakta olan TÛSİAD genel kurulunda ise oldukça farklı bir hava esiyor. TÛSİAD'ın ağır topları, bir şoku ya da şaşkınlığı değil, amacına ulaşmış insanların rahatlığını yaşıyorlar. TÛSİAD'ın iki yıldır savunduğu «çıkış yolu» senaryosuyla TÛSİAD üyesi Turgut Özal'ın Süleyman Demirel'e aldırttığı kararlar arasında öyle benzerlikler var ki, TÛSİAD'ın bunu alkışlamaması olanaksız. Hemen herkes memnun, umutlu görünüyor.

TÛSİAD aslında «24 Ocak kararları»nı yeni bir dönemin başlangıcı olarak görüyor ve 25 Ocak günü kendisine yeni bir başkan seçiyordu. «24 Ocak kararları»nın en tutarlı savunucularından biri olarak tanınacak olan Ali Koçman başkanlık görevini Feyyaz Berker'den dev-

ralıyor, yönetim kuruluna seçilenler arasında ise «24 Ocak kararları»nın yol aldığı fırtınalı ortamda intihara kadar sürüklenen bir işadama da bulunuyordu. Ama o günün ortamında gelecekteki fırtınaları düşünen pek yoktu.

TÜSİAD'ın 37 yaşındaki yeni Başkanı Ali Koçman görevi devraldıktan sonra verdiği demeçlerden birinde «24 Ocak kararları»nın desteklenmesini istiyor ve şöyle diyordu :

«1946'dan bu yana ilk kez gerçekten özel sektöre dayalı bir ekonomi politikası izlemek isteyen bir hükümetin, oyunun kurallarına uygun olarak düzenlediği bu önlemler paketi desteklenmelidir. Özel sektör kısa dönemdeki çıkarlarını bir kenara bırakarak önlemlerin başarısı için özveride bulunmalıdır.»¹

Alınan kararlar IMF'nin klasik reçetesine o kadar uygun kararlardı ki, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların bu kararları olumsuz karşılaması düşünülemezdi. Nitekim gerek kararlar hazırlanırken yapılan sondaj niteliğindeki temaslar, gerekse kararlara gösterilen ilk tepkiler dış dünyanın kararlara olumlu bakacağıının ilk işaretleri oluyordu.²

Ecevit : «Güney Amerika Modeli»

1978-79 yıllarındaki başbakanlığı sırasında TÜSİAD ve IMF ile yıldızı pek barışmayan CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ise, «24 Ocak kararları»na ateş püskürü-

1) Milliyet, 20 Ocak 1980.

2) Bu konuda, bkz. Emin Çölaşan, a.g.y.

yor, 28 Ocak günü düzenlediği basın toplantısında şöyle konuşuyordu :

«Bundan böyle Türk ekonomisinin ve toplumunun yönetimini ve yönlendirilmesini bazı büyük sermaye çevreleri ile onların işbirliği yapacağı bazı dış finans çevreleri üstlenmiş olacaktır. Bu kimi Güney Amerika ülkelerinde bile iflas etmiş bir düzendir ve şimdi Türkiye'ye ithal edilmektedir. Bu yola gidilirken Türkiye'nin toplumsal bunalımlar içinde kıvranan bir demokratik ülke olduğu, böyle bir ülkede o tür bir düzenin nasıl gerilmelere ve sorunlara yol açabileceği unutulmuş görünüyor.»³

Ana muhalefet lideri Ecevit, «bir Truva atı biçiminde» Türkiye'ye getirilen yeni ekonomik modelin demokrasi yok edilmeden uygulanamayacağı iddiasını sürekli tekrarlıyor, «Şimdi izlenmekte olan ekonomik ve sosyal politikalar bir dikta rejimine oturmadan uygulanamaz. O nedenle hükümetin dikta rejimi oturtma çabası içinde olduğu kaygısını taşıyorum», diyordu.⁴

Ecevit bunları söylerken alınan kararları televizyonda ve düzenlediği basın toplantılarında canla başla savunmaya çalışan Başbakan Demirel rahat mıydı acaba? Yoksa alınan ekonomik önlemlerin politik bedeli konusunda onun da kaygıları var mıydı?

Demirel, Ecevit'in eleştirilerini kamuoyu önünde cevaplarırken, «Dünyanın hangi memleketi bu duruma düşse alınacak kararlar bunlardır» diyor ve hemen ekliyordu:

«Onun için sevimli olmadığını bildiğimiz, ama ülkeyi karanlık ufuklardan aydınlık ufuklara gö-

3) Cumhuriyet, 29 Ocak 1980.

4) Cumhuriyet, 15 ve 22 Şubat 1980.

türecek olan çareleri aramayı ve onları uygulamaya koymayı milletimize vatan borcu saydık.»⁵

Demirel : «Revolüsyoner Kararlar»

Demirel, «24 Ocak kararları»nı Bakanlar Kuruluna sunarken yaptığı konuşmada da şöyle diyordu :

«Arkadaşlar, bugün Türk ekonomisini kurtarmak için çok önemli kararlar alacağız. Bu revolüsyoner kararları içinde bulunduğumuz bu durum nedeniyle almak zorundayız. Bu kararlar alındığı zaman siyasi misyon olarak büyük zararlar görme ihtimalimiz vardır. Ancak almadığımız takdirde memleket, bu işten büyük zararlar görecektir.»⁶

Demirel, «24 Ocak kararları»nın toplumun çeşitli kesimlerinde pek hoş karşılanmayacağını ve kendi politik geleceğini tehlikeye atabileceğini düşünüyordu kuşkusuz. Bu kararların zorunlu olarak demokrasi dışı otoriter bir rejimi, belki askeri bir yönetimi gerektireceğini düşündüğü ise kuşkuluydu.

Oysa Ecevit'in ortaya attığı ve ısrarla işlediği bu nokta, gerçekten önemliydi. Sokaklardaki anarşi ve terörü önleyemeyen, fabrikalardaki çalışma düzenini normale döndüremeyen ve diğer partilerden umduğu desteği göremeyen bir azınlık iktidarı, toplumun büyük kesimine ağır yükler getiren böyle bir ekonomik önlemler paketini başarıyla uygulayabilir miydi? Sıkı para politikasında, ücretlerin sınırlandırılmasında, düşük taban fiyatları politikasında ısrar edebilir miydi? Doğacak

5) Bkz. Ulugay, 24 Ocak Deneyimi, 2. bası, İstanbul, Şubat 1984, s. 20.

6) Bkz. Emin Çölaşan, a.g.y., s. 127.

tepkileri göğüsleyebilir, kendi tabanını bir arada tutabilir miydi? Ve belki de hepsinden önemlisi, önlemlerin başarıya ulaşması için zorunlu olan dış kredi desteğini, yabancı kaynak girişini sağlayacak ortamı yaratabilir miydi?

Yoksa bütün bunların gerçekleşmesi, Özal'ın «çıkış yolu» senaryosunun uygulanması için Türkiye'de demokrasinin askıya alınması ve tek sesli bir yönetimin işe el koyması mı zorunluydu?

Ben, bu soruları 1980 Şubatında yazdığım bir dizi yazıda da gündeme getiriyor ve «24 Ocak kararları»nın çeşitli toplum kesimlerinde doğuracağı tepkileri özetledikten sonra şöyle diyordum :

«Bu örnekleri ve ekonomik tedbirler paketinden zarar görecektir toplum katmanlarını kolaylıkla çoğaltmak mümkündür. Kazançlı çıkacak olanlar ise demokratik bir iktidarı ayakta tutamayacak kadar küçük bir azınlık olacaktır.»

Konuya bu gerçeklerin ışığında bakıldığında ortaya çıkan seçenekler şunlardır: Ya hükümet, toplumun çeşitli kesimlerinden gelecek siyasal baskılara boyun eğecek ve 'paket'ten ödün vermek zorunda kalacak ve böylece kendi içinde tutarlı olan bu paketin başarı şansını azaltacaktır; ya paketi ödünsüz uygulamaya çalışacak ve kısa sürede demokratik süreç içinde iktidardan uzaklaştırılacaktır; ya da dışta ve içte kimi etkili güçler ağırlıklarını bu paketin arkasına koyacaklar ve mutlaka uygulanması için her yönteme başvuracaklardır. Bu son seçeneğin ne tür bir siyasal rejimi gerektireceği ise herkesi düşündürmelidir.»⁷

7) Cumhuriyet, 11 Şubat 1980.

«24 Ocak» ve Rejim Meselesi

Aslında bu analizi yapabilmek için kehanet sahibi olmak gerekmiyordu. Özal'ın «çıkış yolu rüyası»nın gerçekleşmesi her şeyden önce, başta IMF, Dünya Bankası ve OECD olmak üzere, dış dünyanın güveninin sağlanmasına, beğenmesine bağlıydı. Türkiye gibi ekonomik ve politik istikrarsızlık içinde bulunan bir ülkenin bir azınlık hükümetiyle bunu sağlamasıysa, hiç de kolay değildi.

Türkiye'nin yeniden «dış kredi alabilir ülke» konumuna gelmesi ve sonraki aşamada yabancı sermaye çekebilmesi için öncelikle politik istikrarı, o günlerin moda deyiimiyle «kanun nizam hâkimiyetini» sağlaması gerekiyordu. Demirel'in azınlık hükümeti ya da onun alternatifi olabilecek bir başka sivil hükümet o günün koşullarında bunu sağlayabilir miydi? Sokaktaki terör önlenmeden bu sağlanabilir miydi?

Türkiye'nin ihracatını hızlı artırabilmek için dış pazarlarda rekabet şansına sahip üretim yapması lazımdı. Türkiye gibi teknolojik açıdan üstünlükleri bulunmayan bir ülkede bunun önkoşulu, «ucuz ve disiplinli bir işgücü»nün değerlendirilmesiydi. Türkiye'de sendikaların gücünü kırmadan, çalışanlara çeşitli haklar tanıyan yasal çerçeveyi paramparça etmeden, işçi taleplerini baskı altında tutmadan bu sağlanabilir miydi? Bırakın zayıf bir azınlık hükümetini, o günün koşullarında kurulabilecek herhangi bir sivil-demokratik hükümet bunu başarabilir miydi?

Türkiye'nin benimsenen model çerçevesinde enflasyonu aşağı çekebilmesi için ücretlerin sınırlandırılması yetmiyor, aynı zamanda «sıkı para» ve tarım ürünlerinde «düşük destekleme fiyatı» uygulanması gerekiyordu. Böylece yalnızca işçinin, memurun gelirine set çekilmiş

olmayacak, çiftçinin gelirine ve işadınının hayat iksiri olan para musluğuna da sınırlama getirilmiş olacaktı. Buna karşılık yapılan yüksek oranlı zamlarla işçinin, memurun, çiftçinin tükettiği hemen her şeyin fiyatı tırmandırılacak; işadınının, sanayicinin işçilik dışındaki girdi maliyetleri hızla yükselecekti. Yani çok geniş bir toplum kesimi, çok yaygın bir vatandaş grubu iki yönden sıkıştırılacak, âdeta bir kışkacın içine alınacaktı. Türkiye'nin politik yapısı, hele 1980 yılındaki koşulları içinde hangi sivil iktidar bunu başarabilir, doğacak tepkileri göğüsleyebilirdi?

Türkiye'nin azgın enflasyonu frenleyebilmek için yapması gereken şeylerden biri de bütçe açıklarını kapatması, kamu harcamalarını kısarken vergi gelirlerini artırmasıydı. Kamu harcamalarını ciddi biçimde budamaya, vergi gelirlerini hızla artıracak bir vergi düzenlemesi yapmaya gücü yetecek bir sivil iktidar düşünmek mümkün müydü 1980 Türkiyesinde?

«24 Ocak kararları»nın tamamlayıcı ögesi olan «yüksek faiz» de 1980 Temmuzunda gündeme geliyordu. Yıllar yılı enflasyon oranının altında faizlerle borçlanarak fabrika kurmuş, iş çevirmiş olan Türk işadını, bu uygulamayı nasıl karşılayacak, iş âleminde gelecek baskılara hangi hükümet dayanabilecekti?

KİT'leri verimli ve kârlı kuruluşlar haline getirmek için yalnızca ürünlerine zam yapmak yetmeyecek, binlerce çalışanın görevine son vermek de gerekecekti. İşsizliğin sorun olduğu bir ortamda hangi sivil iktidar bunu göze alabilecekti?

Türkiye'ye yabancı sermaye çekmek için yabancı sermayeye büyük kolaylıklar sağlamak, büyük ayrıcalıklar tanımak gerekiyordu. Bu arada tütünü tekelinin kaldırılması, KİT'lerin ve madenlerin yabancı sermaye-

ye açılması, yabancı bankaların Türkiye'ye gelişinin teşvik edilmesi gibi konularda cesaretle adım atmak kolay mıydı?

Yabancılara şirin görünmek ve «dışa açılan Türkiye» imajını pekiştirmek için ithalatın kademeli liberasyonuna yönelmenin faturası kime çıkartılırdı? Yıllar yılı yüksek koruma duvarları ardında çalışmaya alışmış sanayicinin, çiftçinin buna karşı tepkisini zayıf sivil iktidarlar nasıl karşılayacaktı?

Sivil Rejimle Başarının Zorluğu

Bu sorular peş peşe sıralandığında ve Türkiye'nin 1980 yılında içinde bulunduğu siyasal ortam göz önüne alındığında Özal'ın öngördüğü «çıkış yolu» senaryosunun sivil demokratik bir yönetim altında başarıya ulaştırılmasının ne kadar zor olduğu da kendiliğinden ortaya çıkıyordu.

Ayrıca «24 Ocak kararları»nın uygulamaya konmasından sonra ortaya çıkan tablo da bu kanıyı pekiştiriyordu. Öngörülen önlemlerin bir bölümünün henüz alınmamış olmasına karşın iş âleminde sıkı paraya karşı tepkiler başlıyor, Türkiye Odalar Birliği Başkanı Mehmet Yazar bu tepkilere tercüman olarak, «Tavuk açlığa alıştınırlarken öldürülmemeli», diyordu. Sokakta anarşi ve terör kol gezmeye devam ediyor, fabrikalarda çalışma ortamı ve iş barışı düzeleceğine bozuluyordu. Yeni cumhurbaşkanını bile seçemeyen ve hiçbir konuda görüş birliğine varamayan parlamentodan bir azınlık hükümetinin vergi reformunu geçirmesi olanaksız görünüyordu. «Köylü Başbakan» Demirel'in tarım ürünlerine düşük fiyat vermeyi göze alması da kolay değildi. Kısacası

Özal'ın «çıkış yolu rüyası»nın bu koşullar altında gerçek olması olanaksız gibiydi.

O halde ne yapmalıydı? Alternatif neydi? Bütün bu olumsuz koşulları olumluya çevirecek mucize mümkün müydü?

«Çıkış yolu rüyası»nı mutlaka gerçekleştirmek isteyen Turgut Beyin bu soruları en azından kendisine sorması lazımdı.

12 Eylülde Özal'a Davetiye

Turgut Beyin bu muhasebeyi yapıp yapmadığını, bu soruları sorup sormadığını, kafasında nasıl bir çözüme vardığını, bu çözüme giden yolda ne gibi temaslar yaptığını bilmiyorduk. Tek bildiğimiz şey, 12 Eylül 1980 günü Türkiye'de yönetime Türk Silahlı Kuvvetleri adına el koyan komutanların Özal'ın görevine devam etmesini istedikleri ve Özal'ın da bunu kabul ettiği idi.

Yönetime el koyan komutanların Özal'ı «eski yönetimin adamı» olarak görmemeleri ve hiçbir tereddüt göstermeden göreve devam etmesini istemeleri ilginçti. 12 Eylül günü oluşturulan Millî Güvenlik Konseyinin genel sekreterliğine atanan Orgeneral Haydar Saltık, aynı gün Turgut Özal'ı yanına çağırıyor ve «*Turgut Bey, bu yönetim döneminde ekonomik konular hep ön planda olacak. Siz bu işin içinde epey deney kazandınız. Bizimle çalışır mısınız?*» diyordu. Emin Çölaşan'ın yazdığına göre Özal'ın bu soruya cevabı da şöyle olmuştu:

«Paşam, bu bizim için bir şeref olur. Bir anlamda da buna mecburuz. Elimizi atmışız, memleket bu noktaya gelmiş. Şimdi bu eli çekmek uygun olmaz. Şartlar uygun olursa sizinle birlikte çalışmayı isterim. Prensip itibarıyla böyle bir teklifi

reddetmeyi düşünemem. Çünkü memleket çok önemli bir noktada. 24 Ocak programı getirilmiş. Bir işe başlanmış ve mesafe alınmış.»⁸

Evet, Özal için önemli olan 24 Ocak programının devam etmesi, «çıkış yolu rüyası»nın eksikleri de tamamlanarak uygulanmasıydı. Yönetime el koyan askerler şimdi bu bulunmaz fırsatı ona veriyorlardı.

Komutanlar ve 24 Ocak

Yönetime el koyan komutanlar açısından da «24 Ocak»ın devam ettirilmesi ve amaçlarına ulaştırılması önemli görünüyordu. Özal, «24 Ocak kararları»nın hazırlık aşamasında ve açıklanmasından hemen sonra yüksek komutanlara iki kez bu kararlar konusunda brifing vermiş, kararların mantığını ve hedeflerini anlatmıştı. Özal, ekonomik anarşinin de siyasi anarşi gibi tehlikeli olduğunu, gerekli önlemlerin alınmaması halinde devleti yıkabileceğini vurgulamış, konuya hâkimiyeti ve önerilerinin netliğiyle komutanları etkilemişti.⁹

Özal'ın ortaya koyduğu «çıkış yolu» senaryosunun TÜSİAD bünyesinde seslerini duyuran iş âleminin ağır toplarınca benimsenmesi; IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların bu kararları desteklemesi de kuşkusuz komutanların gözünden kaçmıyordu. İlerde 12 Eylül hareketinin «beyni» olarak nitelendirilecek olan Orgeneral Haydar Saltık'ın 12 Eylül'den aylar önce, 22 Mayıs 1980' de o zaman *Cumhuriyet* gazetesi Ankara temsilcisi olan

8) Emin Çölaşan, 12 Eylül, *Özal Ekonomisinin Perdé Arkası*, İstanbul, 1984, s. 37-47.

9) Emin Çölaşan, 24 Ocak, *Bir Dönemin Perde Arkası*, s. 112-17 ve 141-46.

Hasan Cemal'e söyledikleri, yüksek komuta kademesinin «24 Ocak»a bakış açısının ilginç bir örneğini oluşturuyordu. Orgeneral Saltık, Hasan Cemal'e, «24 Ocak kararları»nın alternatifsizliğinden söz ediyor, öngörülen sistemin mantığının tutarlı ancak yetersiz olduğunu ve ciddiyetle uygulanması gerektiğini vurguluyordu.¹⁰

12 Eylül yönetiminin lideri Orgeneral Kenan Evren' in 16 Eylül 1980 günü yaptığı ilk basın toplantısında ekonomik konulara ilişkin olarak söyledikleri ise şunlardı:

«Türk ekonomisinin büyük sıkıntılar içinde olduğu, enflasyonun arttığı, sanayimizin tam işleyememesi nedeniyle üretimde düşüşler ve istikrarsızlık olduğu bilinmektedir. Memleketimizi düştüğü bu ekonomik bunalımdan kurtarmak, halkımızın sıkıntılarını hafifletmek, ekonomik gelişmeyi sağlayarak artan işgücüne yeni iş sahaları açmak amacıyla uygulanan istikrar programı yürütülecektir. Ekonominin tabii kanunlar içinde çalışması kolaylaştırılarak sosyal amaçlara bir an evvel ulaşılabilecektir.»

Türkiye'nin uyguladığı ekonomik istikrar programının OECD ülkeleri ve milletlerarası ekonomi ve finans kuruluşlarınca desteklenmesi sağlanacaktır.

«Ülkemizin kısa sürede ekonomik bunalımdan çıkması için gerekli yasal düzenlemeler süratle ele alınacaktır. Bunların çözümlenmesinde, alınacak bütün ekonomik tedbirlerin üzerinde milletimizin ferden ve bütün olarak göstereceği sabır, metanet ve fedakârlık başlıca güvencemiz olacaktır.»¹¹

10) Hasan Cemal, *Tank Sesiyle Uyanmak*, Ankara 1986, s. 32.

11) *Hürriyet*, 17 Eylül 1980.

12 Eylül 1980'de yönetime el koyan komutanların ekonomik konularda kendisiyle bu kadar uyum içinde olmaları ve paralel düşünmeleri Özal için —şayet senaryosunun gizli bir parçası değil idiyse— tam anlamıyla bir piyangoydu. Özal kendisi de bunu inkâr etmiyor, 11 Aralık 1980 günü Ankara'da yapılan oda ve borsa müşterek başkanları toplantısındaki konuşmasında şunları söylüyordu :

«12 Eylül sonrası gerek Sayın Devlet Başkanı'nın beyanlarında, gerekse hükümet programında ekonomik istikrar programının güçlendirilerek uygulanmasına devam edileceği açıkça ifade edilmiştir. 12 Eylül harekâtının getirdiği güven ortamı bu programın başarıya ulaşmasında büyük bir destek olmuştur... Üretim özellikle 12 Eylül'den sonra büyük çapta artmaya başlamıştır. İhracatta da eylül ayından itibaren ciddi bir hareket başlamıştır... 12 Eylül harekâtı ile ekonomik programın uygulanmasında güç kazanılmıştır. Özellikle yıllardır yapılamayan vergi düzenlemeleri ile bu program fevkalade güçlenmektedir.»¹²

12 Eylül Olmasaydı

Özal, yaklaşık bir yıl sonra, bu kez Danışma Meclisindeki bütçe görüşmeleri sırasında bir soruyu yanıtlarken de şöyle konuşuyordu :

«12 Eylül olmasa bu ekonomik programın neticelerini alamazdık. Anarşi yükseliyordu. İkinci neden de, vergi kanunları Meclisten geçmiyordu. Çok

12) Odalar ve Borsalar Müşterek Başkanlar Toplantısında Yapılan Konuşmalar, TOB yayını, Ankara, 1980.

şayanı şükrandır ki, vergi reformu yapılmıştır, bunlar olmasaydı bütçeyi denkleştiremezdik.»¹³

12 Eylülün, 24 Ocakta başlatılan programın başarısına katkısı, Özal'ın belirttiği noktalardan ibaret değildi. 12 Eylül döneminin kendine özgü koşullarında Özal'ın «çıkış yolu rüyası»nın gerçekleşmesini zorlaştıran engeller birer birer aşıyor, 12 Eylül öncesinde düşünülmese bile zor olan bir «mucize» gerçekleşiyordu. Patronlar, sıkı para-yüksek faize ve ihracat zorlamasına uyum sağlamaya çalışıyor; işçiler enflasyonun altında ücret artışlarına razı oluyor; anarşi ve teröre büyük darbe vurulurken iş barışının bozulmasından kaynaklanan üretim darboğazları aşıyordu. Tarım kesiminde bir yandan girdi fiyatları hızla artarken, diğer yandan destekleme fiyatlarındaki artışlar enflasyonun altında tutulabiliyordu. Oy kaygısı bulunmayan ve ülkede düzeni sağladığı için halk tarafından da desteklenen askeri yönetim, sivil-domokratik iktidarların kolay yapamayacağı pek çok şeyi kısa sürede hallediyor, hemen her kesimden fedakârlık isteyebiliyordu.

İş Alemi 12 Eylülü Değerlendiriyor

Çeşitli kesimlerden pek çok kişi «24 Ocak kararlarının» bazı hedeflerine erişmesinde 12 Eylülün sağladığı ortamın çok önemli payı olduğu görüşünde birleşiyordu. Örneğin işadamı Rahmi Koç şöyle diyordu :

«12 Eylül harekâtından önce her şeyi demokratik bir sistem içinde yapmak zorundaydık. Bu da karar almak ya da yönetmelik çıkarmak için aylar geçmesini gerektiriyordu, ayrıca her şeye politik

13) Cumhuriyet, 18 Ocak 1982.

açıdan bakılıyordu. Ekonomik yaklaşım hep arkadan geliyordu. Askeri yönetim altında fark, alınan kararların parlamentodan geçmesi gibi bir zorunluk olmadığı için çok hızlı hareket edilebilmesi, yapılan yanlışın kısa sürede düzeltilebilmesi ve politik yaklaşımların söz konusu olmaması.»¹⁴

İşadami ve İstanbul Sanayi Odası Meclis Başkanı İbrahim Bodur, «24 Ocak kararlarının başarıya ulaşmasında en büyük pay 12 Eylül yönetimine aittir, bu yönetim kararların başarısını iki kat artırmıştır» derken, o dönemde Danışma Meclisi Bütçe Plan Komisyonu Başkanı olan Prof. Mustafa Aysan da şunları söylüyordu :

«12 Eylül harekâtının yarattığı olumlu ortam olmasaydı bu kararlar kesinlikle başarılı sonuç vermezdi. Zaten 24 Ocak kararlarına rağmen 1980 Ağustos ayı sonuna kadar kötüye gidiş devam etmişti. 12 Eylül 1980'den sonra devlet harcamalarına getirilen disiplin, kamu yönetiminde yaratılan etkinlik işçi-işveren ilişkilerindeki akıldışı duruma son verilmesi ve alınan tedbirlerle üretimin hızlandırılması sayesinde başarılı sonuçlara ulaşmaya başlanmıştır. 12 Eylül yönetiminin kamu kesimi harcamalarına getirdiği disiplin ve vergi tedbirleri olmasa 1981'in en büyük başarısı olan enflasyon hızının yüzde 35'in altına düşürülmesi de mümkün olmazdı.»¹⁵

Gerçekten de özellikle 1981 ve 1982 yıllarında üretimin ve milli gelirin artmasında; kamu harcamalarının ve bütçenin disipline alınmasında; parasal büyüklüklerin ve ücretlerin denetim altında tutulmasında ve bütün bunların sonucu olarak enflasyonun hızla aşağıya

14) Cumhuriyet, 26 Ocak 1982.

15) Cumhuriyet, 26 Ocak 1982.

kilmesinde; iç pazar daralırken ihracatın patlama yapmasında 12 Eylülün sağladığı ortamın ve koşulların payı büyüktü. Başlıca ekonomik göstergelerin 1979 - 83 dönemindeki gelişmesini ortaya koyan Tablo 3.1 de bu gerçeği açıkça göstermektedir. 12 Eylül askeri yönetiminin etkilerinin en belirgin olduğu 1981 ve 1982 yılları, «24 Ocak kararları» uygulamasının kendi amaçları doğrultusunda en başarılı olduğu yıllardır.

12 Eylülün sağladığı ortamın etkisinin fazla hissedilmediği, disiplin yerine başıboşluğun ve «serbesti»nin egemen olduğu banka - banker sektöründe ise işler çığrından çıkmış, sonunda Özal'ın da başını yiyen bankerlik skandalları ve banka batışları yaşanmıştır.

Aslına bakılacak olursa 1982 yazında yaşanan «Kastelli olayı» ve onu izleyen gelişmeler, uygulanmak istenen yeni modelin, Türkiye ekonomisini dışa açarak ve yeniden yapılanmasını sağlayarak kalkınma modelinin kaçınılmaz bir sonucu değildi. Bu olayların yaşanması eski plancı Özal'ın her türlü planlama anlayışını reddeden «serbestlik» tutkusunun, «piyasa doğrusunu yapar» takıntısının sonucuydu. Özal'ın 12 Eylül yönetimine de kabul ettirdiği bu anlayış yüzünden büyük bir fırsat kaçırılmış, Türkiye ekonomisinin Özal'ın kendi öngördüğü yapıya kavuşmasını sağlayabilecek bir ortamdan gereğince yararlanılamamıştı.

12 Eylülde Kaçan Fırsat

12 Eylül döneminin kendine özgü koşullarında hemen her toplum kesimi fedakârlık yapmaya hazır görünüyordu. Yönetim çok kolay kanun ve karar çıkartıyor, âdeta emir-komuta mekanizması içinde uygulamaya ko-

yabıllıyordu. Bu ortam içinde hazırlanacak olan tutarlı bir plan çerçevesinde sanayie (hatta bir ölçüde tarıma) yol gösterilip bu yolun dışına çıkılmaması sağlanabilmiş olsaydı herhalde çok daha çarpıcı sonuçlar alınır, ödenen bedelin hiç değilse bir bölümü ödenmezdi. Bu yöntem izlenseydi yapılan fedakârlıkların öngörülen alanlarda yatırıma dönüşmesi sağlanabilir, böylece üretimin ve ihracatın geleceği güvenceye alınabilirdi. Özgürlüklerinin kısıtlanmasına, yaşam standardının geriletilmesine razı edilen insanlarımız yaptıkları fedakârlığın somut sonuçlarını görmeye başlayabilir, kalkınma çabalarına katkıda bulduklarını hissederek yeni fedakârlıklara razı olabilirlerdi.

Bütün bunlar 12 Eylül rejiminin kendi mantığı içinde mümkündü. Ne var ki 12 Eylül yönetimi ekonominin yönetiminde Özal'ın mantığına teslim olduğu için bu fırsatı değerlendirememiş, halkın yaptığı fedakârlık, günü kurtarmanın ve bazı yeni zenginler yaratmanın ötesinde pek fazla bir işe yaramamıştı.

Özal, a) Sıkı para ve yüksek faiz, b) Düşük ücret ve daralan iç pazar, c) Gerçekçi kur ve ihracatın teşviki politikalarının ekonomide öngörülen yapısal değişikliği sağlayacağını düşünüyor, vergi reformunun da yapılmasıyla devlete düşen görevin biteceği görüşünü savunuyordu. Birtakım bürokratik engeller de kaldırılınca gerisini özel sektör yapar, öngörüler dönüşümü piyasa dürtüleriyle gerçekleştirirdi. Batı dünyasında «moda» olan anlayış da buydu.

Ancak daha sonraki bölümlerde anlatmaya çalışacağımız gibi, bu «moda»nın elbisesi, Türk özel sektörüne uymuyor, banka ve bankerlerde toplanan tasarruflar çoğunlukla dışadönük yeni yatırımları değil, sallanan firmaların ayakta kalma çabalarını, ya da spekülasyon

ve serüven heveslerini finanse etmeye yarıyordu. Yol gösterilmeyen ve yatırıma zorlanmayan özel sektör hiçbir ciddi ve büyük yatırıma yönelmiyordu. Sınai mülkiyeti tabana yayma konusunda hemen hiçbir şey yapılmıyor; «sermaye piyasası», aslında hiçbir şekilde ödenemeyecek faizler vaat ederek halktan para toplayan ve kendilerine «banker» adını veren kimselerin eline kalıyordu. «Serbestlik» tutkusuyla göz yumulan bu komedi, sonunda bankaları da içine çeken bir faiz yarışına yol açıyor, bir yandan yeni «faiz zenginleri» yaratılırken, diğer yandan mali sistem bütünüyle ciddi bir krizin içine sürükleniyordu.

1982 yazında «en büyük banker» Kastelli de işin içinden çıkamayarak çareyi kaçmakta bulunca, olaya devletin el koyması zorunlu hale geliyor, Özal da görevinden ayrılmak zorunda kalıyordu. Özal'ın «çıkış yolu rüyası»nın kaderi ise, Turgut Beyin ekonomiyi yönetme anlayışına pek de sempatiyle bakmayan bir başka eski bürokratın, Adnan Başer Kafaoğlu'nun ellerine bırakılıyordu.

Bunun, Özal için her şeyin bittiği anlamına gelmediği ise zaman içinde anlaşılacaktı. Özal bir süre düşündükten sonra kendi partisini kurmaya ve yeniden açılacak siyaset sahnesinde yer almaya karar verecekti. 12 Eylül döneminin özel koşulları da Turgut Beye bir kez daha yardımcı olacak, tek başına iktidara gelme ve «çıkış yolu rüyası»nı dilediği gibi gerçekleştirme olanağını yaratacaktı.

Tablo 3 - 1

**Başlıca Ekonomik Göstergelere
Göre 1979 - 83 Dönemi**

	1979	1980	1981	1982	1983
GSMH reel artışı	- % 0.4	% 1.1	% 4.1	% 4.6	% 3.3
— Sanayi kesimi	- % 5.6	- % 5.8	% 7.2	% 4.6	% 8.2
— Tarım kesimi	% 2.8	% 1.7	% 0.1	% 6.4	- % 0.1
— Hizmetler kesimi	% 0.2	- % 0.2	% 4.8	% 4.1	% 4.2
Hazine toptan eşya f.	% 63.9	% 107.2	% 36.8	% 25.2	% 30.6
Hazine İst. geçinme e.	% 63.5	% 94.3	% 37.6	% 32.7	% 28.8
Hazine Ank. geçinme e.	% 62.0	% 101.4	% 34.0	% 28.4	% 30.8
Bütçe açığı/GSMH	% 4.0	% 3.7	% 1.8	% 2.1	% 2.6
İhracat (milyon \$)	2 261	2 910	4 703	5 746	5 728
İhracat artışı	- % 1	% 29	% 62	% 22	- % 0.3
İthalat (milyon \$)	5 069	7 909	8 933	8 843	9 235
İthalat artışı	% 10	% 56	% 13	% 1	% 4
Dış tic. açığı (milyon \$)	2 808	4 999	4 230	3 097	3 507
Dış tic. açığı artışı	% 22	% 78	- % 15	- % 27	% 13

Kaynaklar : — TÜSİAD The Turkish Economy 1986, İstanbul, 1986.

— Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Fiyat İndeksleri**, Aralık 1984.

— **1987 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi**, Ankara, 1986.

— TC Merkez Bankası, **Yıllık Rapor 1984**, Ankara, 1985.

İyimser Mühendislerin Ekonomide Devrim Hevesi
SÜRPRİZ İKTİDARIN «PEMBE» SENARYOSU

15 Nisan 1983.

İstanbul İhracatçı Birlikleri, başarılı ihracatçıları ödüllendirmek üzere Hilton Otelinde bir tören ve resepsiyon düzenlemiş. Otelin balo salonu hareketli günlerinden birini yaşıyor.

Davetliler arasında Turgut Özal da var. Amerika'da verdiği kiloları geri almamak için garsonların gezdirdiği tepsilerdeki mezelere el sürmemeye çalışıyor. Bu arada yüz yüze geliyoruz. «Ne var, ne yok Osman Bey?» diye soruyor. Ben de ona, ekonomideki son gelişmeleri nasıl değerlendirdiğini soruyorum. «Bir gün gel de büroma rahatça konuşalım» diyor. Teşekkür edip ayrılıyorum yanından.

O davette iş âleminin hemen bütün tanınmış simaları var, ama bunlar içinde Turgut Beyin yedi ay sonra başbakan olarak karşılına çıkacağını düşünebilen pek yok gibi. Başbakan yardımcısı iken etrafında pervane olanların çoğu birer selamla yetinmiyorlar.

Birkaç gün sonra randevu alıp Turgut Beyin Şişli' de bir apartman katındaki bürosuna gittiğimde ben de yakın geleceğin başbakanıyla konuştuğumu hissetmiyorum doğrusu. Büroda iki yardımcısı ve Semra Hanım var kendisinden başka. Çayları Semra Hanım hazırlıyor.

Turgut Bey, kendisi ile ilgili karikatürleri büyütürüp bir odasının duvarlarını süslemiş, burada konuşuyoruz. Son derece sakin, kendinden emin, başkalarına karşı hoşgörülü bir tavrı var.

Özal'ın Politik Hedefi

Ekonomik konulardaki görüşlerini almak üzere teypi açmadan politikaya atılma ve parti kurma girişiminin hangi aşamada olduğunu soruyorum. Kendi partisini kurmaya kararlı olduğunu, başkalarıyla birleşme tekliflerini kesinlikle kabul etmeyeceğini söylüyor. «Ben kendi çizgimi çizdim, o çizgide partimi kuracağım», diyor. «Peki seçimdeki şansı ne olabilir böyle bir partinin?» diye sorduğumda ilk hedefinin oyların yüzde 10'undan fazlasını alarak barajı aşmak ve Mecliste temsil edilmek olduğunu anlatıyor Özal.

Benim o gün edindiğim izlenim, Turgut Beyin kendi ekonomik programını, «çıkış yolu rüyası»nı savunacak bir parti kurup bu partiyi seçimlerde Meclise sokmayı hedeflediği yolunda. Tek başına iktidara gelmenin sözünü bile etmiyor.

Ben ekonomiyle ilgili sorularıma ünlü «24 Ocak kararları»nın hedeflerini sorarak başlıyorum, bir istikrar önlemleri paketi olmanın ötesinde, ekonomide bir yapı değişikliğini amaçlayıp amaçlamadığını soruyorum, bu kararların. Özal baştan başlayarak anlatıyor:

«Aslında 24 Ocak kararlarının bir ara hedefi vardı, bir de nihai hedefi. Tabii bu nihai hedef hareketli bir hedefdir, şu tarihte, bu tarihte buna varılır demek zor. Ara hedef ekonomiyi içine düştüğü sıkıntıdan kurtarmaktır. Bu işin başında da ödeme-

ler dengesini ıslah etmek, Türkiye'nin kredibilittesini düzeltmek, kıtlıkları yoklukları gidermek, ekonomide alt üst olan dengeleri yeniden kurmak geliyordu. Bunların gayesi tabii esas hedefe varmak için bir sıçrama tahtası görevi yapmaktı.»

«Peki, esas hedef neydi Sayın Özal?» diye soruyorum. Şöyle cevaplıyor Özal :

«Esas hedefi şöyle tarif edebiliriz : biz asırlardan beri, bilhassa son 150 seneden beri bir gelişmişlik çemberi içindeyiz. Esas hedef, işte bunu kırmak. Tabii bunun için yapı değişikliği, zihniyet değişikliği elzemdir. Bunu yaparken alıncak örnek de ileri batı ülkeleridir. Zaten Atatürk'ün 'muasır medeniyet' derken gösterdiği hedef de batıdadır. Şimdi bu hedefe giderken nedir sıkıntımız? Biz tarihten gelen sebeplerle içine kapalı bir toplum haline gelmişiz. Mühim olan mesele, bu toplumu бүтünüyle dışarıya doğru açmaktır, bu da tabii zaman içinde olacak bir şey. Ben insanımızın kabiliyetine inandığım için bunu başaracağımıza da inanıyorum. İyi bir organizasyon, iyi bir sevk ve idareyle bu meseleler çözülebilir.»¹

Özal'a sık sık kullandığı «kabuk değiştirme» ya da «ekonomide yapı değişikliği» gibi deyimlerle tam olarak neyi anlatmak istediğini soruyorum, şöyle cevaplıyor :

«Ben kabuk değiştirmeyi modernleşme, en yeni zihniyeti, en yeni teknolojiyi memlekete getirme şeklinde anlıyorum. Bunu sağlamak için biz içerdeki rekabetten önce dışı açılmayı esas aldık...»

Yapı değişikliği deyince sadece fiziki değişikliğe bakmamak lazım. Belki de birçok sanayide fiziki değişiklik olmamıştır, tesis aynı testistir. Deği-

1) Cumhuriyet, 24 Nisan 1983.

şiklik o işin idaresinde olmuştur. Hesabının kitabının yapılmasında olmuştur, stok politikasında olmuştur, finansman politikasında olmuştur, pazarlama meselesine bakışında olmuştur. Aslında modern manada değişiklik deyince bunların da olması lazımdır. Biz bazen zannediyoruz ki, o makineler gider, başka makineler gelir, yapı değişikliği olur. Hayır eski makinelerdir gene, ama idare değişmiştir, hesap kitap yapma alışkanlığı artmıştır.»²

Turgut Bey aynı görüşmemizde halka daha iyi mal ve hizmet götürmek için tekellerin ekonomik metotlarla kaldırılması gerektiğini; ithalatın kademeli olarak liberasyonu ile Türk sanayiinin dış rekabete açılmasının programın ayrılmaz bir parçası olduğunu; Türkiye'nin halkına fazla yüklenmeden hızlı kalkınabilmesi için akıllı biçimde dış borçlanmaya devam etmesinin zorunluluğunu belirtiyor, devletin zor duruma düşmüş özel firmalara yardım ederek bunları kurtarmasının ise kesinlikle yanlış olduğunu söylüyordu.

Ekonominin «Tabii Kanunları»

Özal, hedefe varmak için kullanılacak yöntem ve araçlarla ilgili sorumu cevaplarken de esas prensibin, «ekonominin tabii kanunlarına uymak» olduğunu tekrarlıyor, uygulama araçları arasında ise öncelikle serbest faiz, serbest kur, serbest fiyat politikalarını ve ekonomiyi «bir noktadan yönetme meselesi»ni sayıyordu.

Turgut Beyle, Anavatan Partisinin kurulmasından yaklaşık bir ay önce yaptığımız bu görüşme, onun «çıkış yolu rüyası»nı gerçekleştirme çabalarına kaldığı

2) Cumhuriyet, 24 Nisan 1983.

yerden devam etme niyetinde olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Turgut Bey görüşmemizin bir yerinde, «Ben 1982 ortasında görevden ayrılmadan bu programın uygulanmasında artık geriye dönülemez noktaya gelinmiş olduğu kanaatine varmış olduğum için ayrılmayı göze aldım» derken de rüyasını ya da programını gerçekleştirme niyetinden hiçbir zaman vazgeçmediğini ifade etmiş oluyordu.

Özal o günkü konumuyla iktidara çok yakın görünüyordu, ama ne amaçla iktidara gelmek istediği açık seçik ortadaydı. Özal'ın düşündüklerini yapacak noktaya gelmesi halinde senaryosunu çok iyi bildiğimiz bir filmi kaldığımız yerden seyretmeye devam edecektik.

Özal'ın ne amaçla iktidara gelmek istediğini çok iyi bilmesi, sonuçta iktidara gelmesini sağlayan etkenlerden biri oluyordu. 12 Eylül yönetiminin bir yandan Özal'ın Anavatan Partisine ciddi rakip olabilecek partilerin seçimlere katılmasını engellemesi, diğer yandan ne amaçla iktidara gelmek istediğini bile doğru dürüst anlatamayan iki partinin kurulmasına izin vermesi, Özal'a iktidar yolunu açıyordu.

Özal'ın Anavatan Partisini, 6 Kasım 1983 seçimlerine katılmasına izin verilen diğer iki partiden, yani Milliyetçi Demokrasi Partisi ile Halkçı Partiden ayıran en önemli özellik, bu partinin kapsamlı bir ekonomik programı hedeflerine ulaştırmak için kurulmuş olmasıydı. Türkiye'yi dışa açarak, kapitalist dünyayla bütünleştirerek kalkındırmayı hedefleyen bu programın sonuçta toplumun refahını yükselteceği ve özellikle gelir dağılımını düzelterek propagandası oldukça ustalıkla yürütülüyordu.

Keşfedilen deyim, «ortadirek» idi. İşçiyi, memuru, emekliyi, çiftçiyi, esnafı ve genel olarak toplumun dar

gelirli kesimlerini kapsamak üzere geliştirilen bu deyim, Anavatan Partisi programının belkemiğini oluşturuyordu. «Ortadirek» denen geniş toplum kesimini ezen ve yoksullaştıran en büyük belanın enflasyon olduğu belirtiliyor, «sosyal adaletçi» Anavatan Partisinin bu belaya çare bularak «ortadireği» güçlendireceği ve refaha çıkartacağı iddia ediliyordu.

ANAP'ın İlk Hedefi : Tek Rakamlı Enflasyon

Anavatan Partisi, bu temel vaade dayandırılan başarılı bir seçim kampanyasıyla, 6 Kasım seçimlerini kazanıyor ve tek başına iktidar olma şansını yakalıyordu. Söz konusu vaatler, 19 Aralık 1983 günü Başbakan Özal tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisinde okunan hükümet programına da giriyor, programın çatısını oluşturuyordu. Hükümetlerinin «sosyal adaletçi» bir hükümet olduğunu vurgulayan Özal, hükümet programını okurken şöyle diyordu:

«İlk hedefimiz aşırı enflasyonu kontrol altına alarak dar gelirlinin belini büken pahalılığı önlemek için fiyat artışlarını yavaşlatmaktır. Aşırı enflasyonun olduğu her ülkede gelir dağılımı hep fakirin, dar gelirlinin aleyhine gelişmiştir. Enflasyonu yüzde 10'un altına indirmedikçe gelir dağılımını düzeltemeyiz. Bu bakımdan, hakiki ve gerçekçi sosyal adalet anlayışına sahip hükümetimizin ilk hedefi, enflasyonla her ne pahasına olursa olsun mücadele etmektir. Hükümet olarak hiçbir zaman enflasyonla mücadele programımızdan taviz vermeyeceğiz. Çünkü vereceğimiz her taviz, enflasyonun bir puan bile artması, ortadireğin aleyhinedir... İkinci olarak, ortadireğin milli gelirden daha fazla pay al-

ması sağlanacaktır. Üçüncü olarak, ortadireğin ek gelirini artırıcı tedbirlere ağırlık verilecektir.»³

Özal Hükümetinin ilk hedefi, bu cümlelerde çok net bir biçimde ifade edilmiş oluyordu. İlk hedef, enflasyonun hızla aşağı çekilerek, yüzde 10'un altına indirilmesiydi. Programın sosyal hedeflerine de ancak bu ekonomik hedefe ulaşılması halinde varılabilecekti. Enflasyon hızla düşünce, «ortadirek» denen kesimin gerçek geliri artabilecek, alınacak öteki önlemlerin de yardımıyla bu kesimi oluşturan işçinin, memurun, emeklinin, çiftçinin, esnafın, dar gelirlinin milli gelirden alacağı pay yükselecekti.

Faizler Yükseliyor

Özal ve kurmayları bu hedefi gerçekleştirebileceklerine çok inanıyor olmalı ki, bu hedefe yönelik ilk icraat olarak, hükümet programının okunduğu gün mevduat faizlerini yükseltme kararını açıklıyorlardı. Onlara göre yüksek faiz ya da enflasyonun üzerinde faiz politikası, enflasyonu önlemenin ve sosyal adaleti sağlamanın en etkili araçlarından biriydi ve bu nedenle hükümetin güvenoyu bile almadan uygulamaya koyduğu ilk önlem bu oluyordu.

Faiz kararlarından üç gün önce, 15 Aralık 1983 günü alınan kararlarla Hazine, Maliye Bakanlığında ayrılıyor, ekonomik bürokrasi yeniden düzenlenerek ekonominin yönetiminde büyük söz sahibi olacak «Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı» oluşturuluyordu. Özal, partisinin Meclis grubunda kararları anlatırken, «Büyük bir operasyon yaptık. Cumhuriyet tarihinde görül-

3) Hükümet Programı, Başbakanlık yayını, Ankara 1983.

memiş bu operasyon sonucunda devlet teşkilatımız yeniden düzenlenecek ve rasyonel, pratik çalışma yapılacaktır»⁴ diyordu.

«Büyük operasyon»un devamı yıl sonunda gerçekleştiriliyor, 29 Aralık 1983 günü birbiri ardından açıklanan kararlarla kambiyo ve dış ticaret rejiminde «yeni dönem» başlatılıyordu. Artık Türk vatandaşları üzerlerinde döviz bulundurabilecek, bankalarda döviz hesabı açtırabilecek, diledikleri gibi yurduşına çıkabileceklerdi. İthalatta liberasyonun ilk adımı atılmış, «yasak mallar» ve «izne tabi mallar» listesine girmeyen tüm malların ithalatı, fona tabi olmak kaydıyla, serbest bırakılmıştı. İhracatta vergi iadesi rejimi yeniden düzenlenmiş, bu karardan sonra «Moskova Kulübü» diye anılacak olan ihracatçı sermaye şirketlerine Doğu Bloku ile karşılıklı ticaret yapma ayrıcalığı tanınmıştı.

«Ekonomide Devrim» mi?

29 Aralık kararları Türk basınında, «Ekonomide Devrim» manşetleriyle yer alıyor, 19 Aralıktaki faiz kararlarını «sosyal adalet» adına alkışlayan bazı ünlü kalemler, bu kez de serbestlik ve liberalizmin yararlarını anlatıyorlardı. Özal ise, «devrim» sözcüğüne ve kavramına duyduğu alerjiyi yansıtarak, «*Bunlar ihtilalci kararlar değil, ekonominin gerektiği gibi işlemesi için alınmış olağan kararlardır*» diyordu.⁵

Özal Hükümetinin «ayağının tozuyla» ve büyük bir hızla aldığı bu kararlarla, Turgut Beyin «çıkış yolu rüyası»nın gerçekleşmesi için gerekli gördüğü yeni adım-

4) Cumhuriyet, 15 Aralık 1983.

5) Cumhuriyet, 30 Aralık 1983.

ların en önemlileri atılmış oluyordu. Kambiyo ve dış ticaret rejiminde Özal'ın öteden beri yapmak istediği, ancak 12 Eylül döneminde «şartlar müsait olmadığı için» yapamadığını belirttiği⁶ değişikliklerin büyük bir bölümü yapılmış, bürokrasi ve devlet yönetimi Özal'ın kafasındaki modele göre yeniden biçimlendirilmişti.

1983 yılının son on beş gününde yapılan icraatla Özal'ın hükümet programının gerçekleştirilmesi için gerekli görülen ekonomik kararların en önemlileri de alınmış oluyor, 1984 yılına büyük umutlarla giriliyordu.

Pakdemirli'nin İyimserliği

Yapılan yeni düzenlemeyle ekonominin yönetiminde en önemli odak noktası haline getirilen Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı makamına atanan Ekrem Pakdemirli, 4 Ocak 1984 akşamı, son ekonomik kararlarla ilgili olarak televizyonda düzenlenen programda şunları söylüyordu:

«Efendim, 19 ile 29 Aralık 1983 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanan ekonomik tedbirlerin amacı enflasyonu aşağı çekmek, dış ticaret rejimimizi liberalleştirmek ve dolayısıyla dış ticaret hacmini artırırken, bunun içinde ihracat payımızı büyüterek ödemeler dengesini daha sıhhatli bir noktaya getirmektir. Siyasi tercih, enflasyonun süratli aşağı çekilmesi yönünde belirlenmiştir... Üç

6) Özal, **Cumhuriyet**. Ankara temsilcisi Yalçın Doğan'a verdiği bir demeçte şöyle diyor : «1983 sonunda bizim uyguladığımız ve çıkardığımız kanunlara bakınız, bunlar 12 Eylül döneminde çıkartılamamıştır. Çünkü o dönemlerin kendine has zaafı vardır, çok kafadan çok ses çıkar.» **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1986.

ay içinde enflasyon yavaş yavaş düşecek ve yıl sonunda enflasyon oldukça aşağıya inmiş olarak yüzde 40'ın mutlaka altında olacaktır.»⁷

Pakdemirli en yüksek mevduat faizini üç ay vadeli mevduata vermenin mantığını da böylece açıklamış oluyor, üç ay sonra enflasyon düşünce faizlerin de buna paralel olarak düşürüleceğini anlatıyordu. Başbakan Özal da 7 Ocakta düzenlediği ilk basın toplantısında aynı konuya değiniyor, şöyle konuşuyordu:

«Bütün dünyada mevduat faizleri yukarıya çekildiğinde enflasyona en büyük fren yapılmış olur... Zaman içinde enflasyona paralel olarak mevduat faizleri kademe kademe aşağı indikçe kredi faizlerinin yüksekliği de aynı şekilde aşağıya doğru inecektir.»⁸

«Ortadirek» Cenneti

Özal Hükümetinin iyimser senaryosu, enflasyonun ve ona paralel olarak faizlerin hızla aşağı çekileceğini, ithalata getirilen serbestliğin de buna katkıda bulunacağını öngörüyordu. Serbest ithalat hem sanayimizi dış rekabete açarak halka daha ucuz ve kaliteli mal sunmaya zorlayacak, hem de kaçakçıların «çanına ot tıkayacak»tı. Yıllar yılı kaçakçının cebine giren para şimdi yasal olarak yapılacak ithalattan kesilecek olan fonlarla «ortadirek» denen kesimin konut sahibi olmasını sağlayacaktı.

Bu iyimser senaryoya göre «ortadirek» tanımı içine alınan işçi, memur, emekli, çiftçi, esnaf ve öteki dar gelirliilerden oluşan geniş vatandaş kitlesi hem yükselen

7) Rapor (gazetesi), 5 Ocak 1984.

8) Milliyet, 8 Ocak 1984.

faizlerden yararlanarak ek gelirini artıracak, hem enflasyon gerilediği için rahat bir nefes alacak, hem de konut edinme, işsizse iş bulma şansına kavuşacaktı. Ayakbağı olan bürokrasinin engellemelerinden kurtarılan ve serbestliğe kavuşturulan özel sektör girişimcileri, bu koşullar altında nasıl olsa büyük bir atılım yapacak, yeni iş alanları yaratacaktı.

«Ortadirek» denen kesime yapılan vaatler, bu kadarla kalmıyordu. Hükümet programına göre vergi oranlarında yapılacak değişiklikler ve «vergi iadesi» uygulamasıyla «ortadirek» mensubu vatandaşın vergi yükü hafifletilecek; «toplu konut fonu» uygulamasıyla konut sahibi olması kolaylaştırılacak; yapılacak düzenlemelerle «sınai mülkiyetin geniş bir tabana yayılması», böylelikle «ortadirek» mensuplarının şirket hissedarı olarak kârdan pay alması sağlanacaktı. Bütün bu gelişmeler sonucunda «ortadirek» denen geniş toplum kesiminin gerçek geliri artacak, refah düzeyi yükselecek ve ülke çapında çok daha adil bir gelir dağılımı sağlanmış olacaktı. Türkiye'nin gerice yörelerine yapılacak yatırımların teşviki de bu sürece katkıda bulunacaktı.

«Tekelleri Kıracağız»

Anavatan Partisinin ve Özal Hükümetinin programı «küçük ve orta müteşebbislerin güçlendirilmesi», «devlet tekelleri dahil bütün tekellerin kaldırılması» ve «tüketicinin korunması» gibi vaatleri de içeriyordu. Özal her fırsatta küçük girişimciye ve rekabet düzenine duyduğu hayranlığı dile getiriyor, Sanayi ve Teknoloji Bakanı olan Cahit Aral daha ilk demecinde, «*Tekelleri mutlaka kıracağız*»⁹ diyordu.

9) Cumhuriyet, 15 Aralık 1983.

Özal ve kurmaylarının bu iyimser senaryo içinde bir beklentileri de atılan adımların ve sağlanacak olumlu gelişmelerin Türkiye'nin dış dünyadaki itibarını ve «puanını» daha da yükseltmesiydi. Kambiyo ve dış ticaret rejiminde liberalleşme yönünde atılan adımlar IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların önerileri doğrultusunda idi. Yabancı sermayeye tanınan yeni kolaylıklarla, KİT'lerin özelleştirilmesi konusunda yapılan vaatler de tam dış dünyanın beğenebileceği cinstendi. Türkiye'nin ihracatını yeniden artırmaya başlaması; cari işlemler açığını kapatması, düzenli dış borç ödemeye devam etmesi; enflasyonu hızla aşağı çekerken makul bir büyüme hızını tutturması ve gelir dağılımını daha adil bir hale getirmesi de dış itibarını kuşkusuz olumlu yönde etkileyecekti. Bu sayede Türkiye daha elverişli koşullarla daha fazla miktarda dış kredi kullanmak olanağına kavuşacak, yüzde 5 dolayındaki büyüme hızını yüzde 7'lere doğru yükseltebilecekti. Dış kredilerin yanı sıra yabancı yatırım sermayesinin Türkiye'ye ilgi göstermeye başlaması ise, bu süreci daha da hızlandırabilecekti.

İlk bakışta bu senaryo, son derece umut verici görünüyordu. «Alternatifim yok» diyen Turgut Özal, «çıkış yolu rüyası»nı gerçekleştirmek için eline geçen bu yeni fırsatı değerlendirmiş, kendi içinde tutarlı görünen bir programla ve bu programa inanmış, dinamik bir ekiple hızlı icraatına başlamıştı. Millettin güveni ve basının desteği büyük ölçüde Özal'ın yanındaydı. Dış dünyanın Özal'a karşı tavrı da olumluydu ve dünya konjonktüründe kayda değer bir olumsuzluk söz konusu değildi. O halde bu umut verici senaryonun gerçekleşmesi mümkündü ve bunu gerçekleştirebilecek olan da «ekonomiyi iyi bilen» Özal'dan başkası olamazdı.

Bu iyimserliği paylaşılanlar arasında meslekten iktisatçı olanlar, pek çok kuruluş tarafından ekonomide-

ki uzmanlıklarına başvuru alanlar ve adından çok söz ettiren ekonomistler de vardı. Ekonominin ve özellikle Türkiye ekonomisinin gerçeklerine biraz daha derinlemesine bakabilenler ise en azından bazı sorular sormak gereğini duyuyorlardı.

Sorulması gereken ilk soru şuydu: Acaba Özal'ın iyimser senaryosunun dayandığı temel varsayımlar ne kadar geçerliydi, bunların gerçekleşme olasılığı ne kadardı?

Örneğin :

Mevduat faizlerinin yükseltilmesi gerçekten enflasyonu frenleyici bir etki yapacak mıydı?

Mevduat faizlerinin yükseltilmesinin «ortadirek» denen dar gelirli kesimi rahatlatacağı ve sosyal adaletin sağlanmasına katkıda bulunacağı iddiası ne kadar doğruydum?

Yükselen faizler sayesinde bankalardaki mevduatın artması, sonuçta kredi faizlerinin düşmesini sağlayacak mıydı?

«Liberal» olduğunu söyleyen hükümetin, «Ayakbağlarınızı çözdük, haydi ileri!» komutu, Türk girişimcisini, Türk özel sektörünü yeni bir yatırım atılımına yöneltmeye yetecek miydi?

İthalatın liberasyonu yönünde atılan adımlar, firmaları iç pazarda da rekabete zorlayarak ucuz ve kaliteli üretimi sağlayabilecek miydi?

Türkiye'de artık istikrarlı ve çok liberal bir hükümet var diye, yabancı sermaye koşar adım ülkeye akmaya mı başlayacaktı?

Bu sorulardan herhangi birine kesinlikle, «Evet» diye cevap vermek kolay değildi. Özal'ın iyimser senaryosunun dayandığı temel varsayımların hemen hepsinin geçerliliği, çok tartışılmalıydı. Bu varsayımların tutma-

ması halinde ise, iyimser senaryonun gerçekleşme şansı da kalmayacaktı. Bu nedenle Özal ve kurmaylarının iyimserliğine katılmak için, onlardan biraz daha fazla iyimser olmak gerekiyordu.

İkinci olarak sorulması gereken soru, ilk bakışta kendi içinde bir bütünlük ve tutarlılık taşıdığı izlenimi veren iyimser senaryonun, gerçekten bu nitelikleri taşıyıp taşımadığıydı. Örneğin hem enflasyonu kısa sürede yüzde 10'lara doğru çekerek, «ortadirek» denen kesimi rahatlatmak, gelir bölüşümünü bu kesim lehine düzeltmek, hem de sektörün birikim ve yatırım olanaklarını aynı anda artırmak mümkün müydü? Kaçakçılar dışında hemen bütün toplum kesimlerinin kazançlı çıkacağı varsayılan bu süreçte «değirmenin suyu» nereden gelecekti? Türkiye gibi bir yandan önemli miktarlarda dış borç öderken, diğer yandan hızlı kalkınmak isteyen bir ülkede bunun bedelini, toplumun hangi kesimleri ödeyecekti? Hem halkı biraz ferahlatarak iç tüketimi artırmak, hem de ihracatı yeniden sıçratmak mümkün müydü?

Bu gibi sorunlar ve çelişkilerle dolu bir senaryoyu tutarlı saymak ve gerçekleştireceğine inanmak zordu.

Sorulması gereken üçüncü soru da, Özal Hükümetinin yaptığı vaatleri gerçekleştirecek bir yapıya ve politik güce sahip bulunup bulunmadığı sorusuydu. Bu hükümet gerçekten «sıkı para» politikası uygulayabilecek, vergi dışı kalmış ya da az vergi veren kesimlerden vergi alabilecek miydi? Tekellerin gerçekten üzerine gidebilecek, bunun faturasını göze alabilecek miydi? Enflasyonu besleyen kaynaklar kurutulurken iş âleminde yükselecek «Boğuluyoruz!» feryatlarına kulak tıkayabilecek, bir dizi iflasları göze alabilecek miydi? «Sanayimizi yabancılara peşkeş çekiyorlar» iddialarına karşın ithalatın liberasyonu politikasını geliştirebilecek miydi?

Bu gibi sorulara «evet» diyebilmek de kolay değildi.

Tabii bütün bunların yanısıra bir de tasarlanan senaryoyu uygulayacak kadronun bilgisinin, deneyiminin, yeteneklerinin yeterli olup olmadığı sorunu vardı. Bu açıdan da Özal ve ekibine tam not vermek için oldukça cömert olmak gerekiyordu.

Olaya çok boyutlu bakarak bütün bu etkenleri hesaba katanlar, Özal Hükümetinin vaatlerini tutabileceği, ortaya koyduğu iyimser senaryoyu gerçekleştirebileceği konusunda pek iyimser olamıyorlardı.

Ne var ki, top Özal'daydı ve kamuoyu Özal'ın vaatlerini gerçekleştirmesini bekliyordu. Bu durumda kimin haklı olduğunu anlamak için Özal'ın icraatını görmek gerekiyordu. Özal'ın çizdiği pembe tablonun, gösterdiği «çıkış yolu»nun gerçeklerle ne kadar bağdaştığı yaşanarak anlaşılmadan, inandırıcı alternatif senaryoları geliştirmek ve topluma benimsetmek kolay görünmüyordu.

Aldatılmış ve Terk Edilmiş Ortadirekten İlk Uyarı

SEÇİM ZAFERİNDEN SEÇİM TOKADINA

19 Nisan 1984, Ankara'da güzel bir bahar günü.

Parti kurmaya hazırlanan eski Başbakan Yardımcısı Turgut Özal'la Şişli'deki mütevazı bürosunda yaptığımız söyleşinin üzerinden tam bir yıl geçmiş. Bu kez Başbakan Turgut Özal ile Çankaya'daki başbakanlık konutunda konuşuyoruz.

Turgut Bey bir yıl öncesine göre biraz kilo almış, çok daha yoğun bir çalışma temposunun izlerini taşıyor. Kendine ve izlediği politikaların doğruluğuna duyduğu güvende hiçbir eksilme yok. Tersine, 25 Martta, bu kez bütün partilerin katılmasıyla yapılan yerel seçimlerde Anavatan Partisinin aldığı sonuç, bu güvenini daha da artırmış.

Ekonomide işlerin hiç de umulduğu gibi gitmemesini, enflasyonun gerileyeceğine tırmanışa geçmesini, yerel seçimlerden sonra peş peşe yağan zamların halkta yarattığı tepkiyi ise fazla önemsemiyor Turgut Bey. Söz konusu zamlardan sonra *Cumhuriyet* gazetesine yaptığı ziyaret sırasında kapıda biriken halkın kendisini alkışladığını hatırlatarak şöyle diyor:

«Gazeteden çıkarken siz de gördünüz alkışlayanları. Tabii bunu zam yaptınız da alkışlanıyorsunuz falan diye almayın. Yalnız şu var, millet bel-

li noktalarda verdiği istikameti öyle kolay kolay değiştirmiyor. Sonra doğru yapılan bir işi ve mecburen yapılan işi de doğru takdir ediyor. Biz de bu zamları bundan zevk aldığımız için değil, mecbur olduğumuz için yapıyoruz.»¹

Özal, enflasyon cephesindeki olumsuz gelişmeden hiç rahatsız olmuşa benzemiyor ve uygulanan mücadele yöntemlerinin doğruluğuna olan inancını tekrarlıyor, sorularımı cevaplarken.² Ücret ve maaş artışlarının enflasyonun gerisinde kalmayacağı yolundaki görüşünü de tekrarlayan Özal, dış kredi kullanımında çok dikkatli olacaklarını, yabancı sermaye girişlerinden ise umutlu olduğunu anlatıyor.³

İyimserliği Lekeleyen Rakamlar

Özal iyimser tablolar çizmeye devam ederken ekonominin göstergeleri, işlerin hiç de umulduğu gibi gitmediğini açık seçik ortaya koyuyordu. Hükümet programında temel hedef olarak belirlenen «enflasyonun hızla aşağı çekilmesi» konusundaki tüm gelişmeler hedefe doğru değil, tam tersine hedeften uzağa doğru gidildiğini gösteriyor, iyimser senaryonun tahmin edilebilecek zaafı birer birer ortaya çıkıyordu. Özal'ın iktidarı devraldığı dönemde, yani 1983 sonlarında çeşitli endekslerle göre yüzde 35 - 40 dolayında seyreden son 12 aylık fiyat artışları, iktidarın daha altıncı ayı dolmadan yüzde 50'lere dayanmıştı. Yerel seçimlerin gündeme gelmesi para politikasında sıkı davranılmasını engellemiş; ih-

1) Cumhuriyet, 22 Nisan 1984.

2) Özal'ın bu konudaki görüşlerini enflasyonla ilgili olan gelecek bölümde aktaracağız.

3) Cumhuriyet, 23-24 Nisan 1984.

racatı teşvik için yapılan yüksek kur ayarlamaları ve yerel seçimler sonrasında yağın zamlar, yıllık enflasyon hedefi olarak belirtilen yüzde 25 rakamına yılın yarısı dolmadan erişilmesine yol açmıştı.⁴ Bütçe açığının tahminleri aşacağı ve enflasyonu beslemeye devam edeceği de görülüyordu.

Bu koşullar altında ücret ve maaşları yüzde 25'lik enflasyon hedefine göre ayarlanan işçi ve memurların bir kez daha «okkanın altına gitmesi», Özal iktidarının ilk yılında «ortadirek» denen kesime yapılan başlıca vaadin, bir vaat olarak kalması kaçınılmaz görünüyordu.

Enflasyonun Sorumlusu : «Ortadirek»

Özal ve kurmaylarına göre enflasyon cephesinde işlerin ters gitmesinde, üç ay içinde düşeceği söylenen enflasyonun ve faizlerin tersine yükselmeye başlamasında, kendilerinin ya da uyguladıkları politikaların hiçbir suçu yoktu. Bütün suç, 1983 yılında ekonomiyi gerektirdiği gibi yönetmeyen, gerekli zamları yapmayan Özalsız Ulusu Hükümetinde ve «ortadirek»te idi. «Süper Müsteşar» Pakdemirli'ye göre, «Ortadirek bol para harcıyordu» ve enflasyonun yükselmesinin başlıca nedeni bu idi. Sayın Müsteşara göre «ayın 20'sinde ceplerde para kalmamalı»ydı. Bunun için yapılacak şey basitti. «Kemerleri sıkma politikasıyla tüketimleri daha da azaltacağız» diyordu enflasyonun kontrolüne memur edilen mühendis Pakdemirli.⁵

4) Enflasyondaki gelişmelerle ilgili ayrıntılı rakamlar konuyla ilgili bölümde verilecektir.

5) *Hürriyet*, 23 Ekim 1984 ve 20 Aralık 1984.

Gelinen nokta ilginçti. Enflasyonun baş kurbanı olduğu Özal tarafından da kabul edilen ve enflasyonun hızla aşağı çekilmesi sayesinde durumunun düzeltileceği belirtilen «ortadirek», ekonominin kilit noktasına getirilen zat tarafından «enflasyonun sorumlusu» ilan ediliyordu. Bu mantıkla enflasyonun önlenemeyeceği ve «ortadirek» denen kesime yapılan vaatlerin tutulamayacağı ise açıktı.

Özal'ın ve yakın çevresinde yer alanların en belirgin özelliklerinden biri doğru diye belledikleri şeylerden kolay kolay vazgeçmemeleriydi. Bu ekip içinde köklü bir ekonomi öğrenimi görmüş olan ise pek yoktu. Ekonomiye yön verme noktasında bulunanların çoğu mühendisti ve ekonomi bilgileri «kulaktan dolma» idi. İşte bu kulaktan dolma bilgileri ekonominin evrensel ve tartışılmaz gerçekleri sanmaları ve yapılan hiçbir uyarıya kulak asmadan bildikleri yolda yürümeye devam etmek istemeleri, bu ekibin amaçlarına varmasını zorlaştırıyordu. Ekonomideki hastalıklara doğru teşhis konamadığı için yanlış tedavi uygulanıyor, yanlış üzerine yanlış yapılıyor ve tabii umulan sonuçlar alınamıyordu.

Hızlı İcraat, Hızlı Propaganda

Yanlış yapmayı oldukça hafife alan bu anlayışın Özal iktidarına hızlı hareket etme ve çok iş yapma özelliğini verdiği ise bir gerçektir. Herhangi bir diğer iktidarın, çeşitli sakıncalarını ve yaratabileceği tepkileri düşünerek cesaret edemeyeceği pek çok şeyi Özal iktidarı peş peşe gerçekleştiriyordu. Özal ve ekibinin bu hızlı ve şaşırtıcı icraatı, kamuoyunun dikkatini çekmek açısından da çok başarılıydı. Açılan ithal kapularından bir «Çikita muz»un ya da Fransız peynirinin girmesi kamu-

oyunda günlerce tartışma konusu oluyor, Boğaziçi Köprüsünün gelir ortaklığı senetlerinin satışa çıkması neredeyse enflasyonu unutturacak bir olay gibi konu ediliyordu. Bu uygulama ve propaganda bombardımanı altında ekonomide yaşananların hangilerinin önemli, hangilerinin önemsiz olduğunu kavramak da sokaktaki vatandaş için giderek güçleşiyordu.

Anavatan iktidarının hızlı icraatı içinde Turgut Özal'ın 1970'li yıllardan beri kafasında olan projelerin ağırlık taşıdığı görülüyordu. Kambiyo ve dış ticaret rejimindeki değişiklikler, Toplu Konut Fonu kurulması; belediyelerin gelirlerinin artırılması; ve özellikle büyük kent belediyelerinin yeni bir yapıya kavuşturulmasını öngören yasal düzenlemeler, hep Özal'ın «çıkış yolu rüyası»nın gerçekleştirilmesi yolunda atılmış adımlardı.

Seçimle gelmiş iktidarların genellikle çekingen davranışları vergi düzenlemeleri konusunda da Özal Hükümeti, gözü pek adımlardan geri durmuyordu. Gelir vergisi oranları değiştiriliyor, özellikle menkul değerlere yatırılacak sermayeye büyük muafiyetler ve vergi indirimleri getiriliyor, servet beyanı kaldırılıyordu. 1984 yılının sonlarında ise Katma Değer Vergisi Kanunu ve Ücretlilere Vergi İadesi Kanunu çıkartılıyor, böylece vergi düzeninde yeni bir döneme geçiliyordu. Halkın vergi bilinci kazanması ve vergi denetiminin gelişmesi üzerinde de duruluyor, televizyon gibi etkili iletişim araçları bu amaçla kullanılıyordu.

Özal iktidarının önemli «buluşlarından» biri de bütçe dışı fonlara yaygın bir uygulama alanı yaratarak kamu kaynaklarının bir bölümünü bu fonlarda toplaması ve dilediği gibi harcamasıydı. Konut yapımı bu alanlardan yalnızca biriydi. Söz konusu fonlar bir yandan adını koymadan halktan vergi toplamak, diğer yandan toplanan kaynakları bütçe denetiminin formalite-

lerine bağı kalmaksızın harcamak olanağını getirdiği için, iktidarın elinde önemli bir araç haline geliyordu.

Özal'ın «çıkış yolu rüyası»nın ayrılmaz bir parçası olan «Türkiye'yi dışa açma ve batı ile, kapitalist dünyayla bütünleştirme» ilkesi uyarınca atılan adımlar da «hızlı icraat» içinde yer alıyordu. Telekomünikasyon ve ulaştırma yatırımlarına tanınan öncelik; maden kanununda yapılan değişikliklerle «serbest bölgeler» ve «finansal kiralama» kanunlarının çıkartılması; yabancıların Türkiye'de mülk edinmesini sağlayan yasal düzenlemeler ve son olarak KİT'lerin özelleştirilmesiyle bütün tekelinin kaldırılmasına olanak veren yasal değişikliklerin yapılması, hep Türkiye'nin dışa ve yabancı sermayeye açık bir ülke olarak görülmesini sağlamak amacıyla atılmış adımlardı. Yabancı sermaye mevzuatında yapılan değişiklikler ve bürokrasiyi azaltma çabaları da aynı amaca yönelikti.

Türkiye Dışta Puan Alıyor

Özal'ın bir yandan bu icraatı gerçekleştirirken, öte yandan Türkiye'nin dış borçlarını aksatmadan ödemesine özen göstermesi, dış dünyada olumlu yankılar yapıyordu. Türkiye'de batı dünyasının tavsiyelerine uyarak ekonomiyi dışa ve piyasa güçlerine açmaya çalışan bir iktidar vardı. Politik istikrar sağlanmış görünüyordu. Ülke düzenli dış borç ödüyor, bunu yaparken cari dış açığını yavaş yavaş kapatıyordu. Ekonominin ciddi bir büyüme potansiyeli bulunduğu görülüyordu. İşte bütün bu nitelikleriyle büyük altyapı projeleri için dünya piyasasına çıkan Türkiye, bu piyasada ilgi görüyor ve bu önemli altyapı projeleri için dış finansman sağlama olanağını buluyordu. İkinci Boğaziçi Köprüsü ve bazı ener-

ji santralları için sağlanan olanaklar, bunun somut örnekleriydi. Ayrıca ortaya atılan «yap-ışlet-devret» modeli de uluslararası finans çevrelerinde oldukça ilgi görüyor ve bazı yeni projelerin bu yolla gerçekleştirilmesi mümkün görünüyordu.

Türkiye bu dönemde Dünya Bankasının en gözde müşterilerinden biri haline geliyor, «yapısal uyum» kredilerinden yararlanan ülkelerin başında yer alıyordu. Uluslararası bankalardan taze kredi sağlama olanakları da yeniden açılmış, özellikle kısa vadeli borç bulmada pek sorun kalmamıştı. TC Merkez Bankasının yanı sıra diğer Türk bankaları ve firmaları da bu olanaktan yararlanma şansını bulabiliyorlardı.

Tüm bu yöntemlerle sağlanan önemli miktarda dış kaynak, Türkiye ekonomisinin en ciddi sorunları olmaya devam eden kaynak ve döviz açığı sorunlarını hafifletme ve ekonominin işlerliğini sağlama açısından önemli rol oynuyordu. 1983 sonundan, 1986 sonuna kadar geçen sürede çeşitli yöntemlerle sağlanan orta ve uzun vadeli dış kredi toplamının, 12 - 13 milyar dolar arasında olduğu tahmin ediliyordu. Türkiye söz konusu dönemde bu kredilerin de yardımıyla 10.5 milyar doların üstünde bir dış borç anapara ve faiz ödemesini aksatmadan gerçekleştirebilmiş, ayrıca çeşitli altyapı yatırımlarını sürdürebilmişti. Özal'ın batı dünyasında yaratmış olduğu olumlu görüntünün ve adına duyulan güvenin bu dış kaynakların sağlanmasında kuşkusuz büyük etkisi olmuştu.

Ancak sağlanan bu dış kaynakların hemen tümü kredi şeklindeydi ve yabancı yatırım sermaye girişleri, umulanın çok altında kalıyordu. 1984 - 86 döneminde kısa vadeli ticari krediler dışında 12 - 13 milyar dolar dolayında dış kredi olanağı sağlayan Türkiye'ye aynı

süre içinde gelen yabancı sermayenin toplamı, 340 milyon dolar dolayındaydı.

Dış kaynak ihtiyacını borçlanarak karşılamak zorunda kalan Türkiye'nin dış borçları bu nedenle hızla artıyor, Türkiye yaratabildiği iç ve dış kaynakların her yıl artan bir bölümünü dış borç ödemelerine ayırmak zorunda kalıyordu. Dış borç ödemeleri için bütçeden ayrılan pay sürekli artarken Türkiye'nin dış borçları içinde kısa vadelielerin payı da yeniden yükselmeye başlıyordu (Bu olgular Tablo 10.4'te açıkça görülmektedir).

Öte yandan iç tasarruflarda beklenen artışın olmaması, faizleri yükselterek tasarrufları artırmanın bir hayal olduğunu ortaya koyuyor, vergi gelirleri de tüm çabalara karşın yeterli olmayınca devlet büyük çapta iç borçlanmaya yönelmek zorunda kalıyordu.⁶ Devletin iki yakasının bir araya gelmemesi ve zaten yetersiz olan iç tasarrufların büyük bölümüne çeşitli yöntemlerle el koyması ise, enflasyonun ve faizlerin aşağı çekilmesini güçleştiriyordu. Bu koşullar altında özel sektörün yeni bir yatırım atılmasına girişmesi daha da olanaksız hale geliyordu.

Kamu kesiminin de iki yakası bir araya gelmediği için KİT'ler de sürekli zam yaparak kaynak yaratmaya çalışıyorlardı. KİT'lerin daha verimli çalışmaları yolunda atılan adımlar sınırlı kalırken, sürekli zam yaparak kaynak yaratma çabaları enflasyonu körükleyen en önemli etkenlerden biri oluyordu. 1984 ve 1985 yıllarında kamu kesiminde saptanan fiyat artışları özel kesimdeki artışların üzerinde seyrediyor ve enflasyonu yukarı çeken bir etki yapıyordu.

6) İç borçların gelişimi için, bkz. **1987 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi**, s. 98.

Enflasyon Direniyor

Enflasyonla mücadelede başarısız kalınmasına yol açan diğer nedenler arasında ihracatı teşvik için yapılan yüksek oranlı kur ayarlamalarından yansıyan fiyat artışlarının ve tekellerle mücadelenin lafta kalmasının da payı vardı. İthalatın liberasyonu yoluyla iç piyasada rekabetin sağlanacağı iddiaları büyük ölçüde havada kalmış, belli malları üreten ve pazarlayan büyük gruplar aynı malların ithalatını da çoğu kez kendi kontrolleri altına alarak vaziyete hâkim olmuşlardı.

Özal yönetimi gelir dağılımının bozulmasıyla enflasyonun önlenememesi arasındaki yakın ilişkiyi de kavrayamıyor, her yılbaşında yüzde 25 olacağı ilan edilen enflasyon oranı, çeşitli endekslere göre 1984'te yüzde 45 - 50, 1985'te ise yüzde 40 - 45 dolayında gerçekleşiyordu. 1986 yılına girilirken Özal Hükümetinin, ekonomik politikasının olduğu kadar sosyal politikasının da temelini oluşturan vaadini yerine getiremediği, iki yıl içinde yüzde 10'a çekileceği söylenen enflasyonun⁷ hâlâ yüzde 40'larda dolaştığı görülüyordu (Bkz. Tablo 6.1). Özal, hükümet programında yer alan «enflasyonu yüzde 10'un altına indirmedikçe gelir dağılımını düzeltemeyiz» saptamasını uygulamada tamamen unuttuğu için de gelir dağılımı bozulmaya devam ediyor ve bu bozulma, yüksek enflasyonu besleyen en önemli etkenlerden biri oluyordu.⁸

Milli gelirin giderek daha büyük bir bölümünün üretim süreciyle doğrudan ilgisi olmayan bir aracı kesimin ve rantiyelerin eline geçmesi, bu gelirin gerçek anlamda tasarrufa, yani yatırıma dönüşmesini de önlü-

7) Özal'ın 22 Ekim 1983'te televizyondaki açikoturumunda belirttiği süre iki yıldır.

8) Enflasyonla ilgili bölümde bu konuya geri döneceğiz.

yor; lüks tüketime, gayri menkule ve altına dönük talebi körüklüyordu. Bu kısırdöngüyü kırmadan istenen sonuçlara ulaşmak olanaksız görünüyordu, ama Özal'ın dogmatik «bırakın yapsınlar» anlayışıyla bu kısırdöngüyü kırmak mümkün görünmüyordu.

Cılası Dökülen Senaryo

Aslında ortaya çıkan gerçek şuydu: Özal'ın kaçakçılar dışında hemen bütün toplum kesimlerine, özellikle de «ortadirek» diye tanımlanan dar gelirli kesime parlak bir gelecek vaat eden iyimser senaryosunun ince cılası çok çabuk dökülmüş, senaryonun tutarsızlığı ortaya çıkmıştı. Türkiye'de enflasyon, sermaye birikiminin en önemli aracı olmaya devam ediyor, işletmelerin çoğu enflasyonsuz yaşayamıyordu. Özal iktidarında da gerçekte kaynak açığı veren işletmeler ayıplarını enflasyon sayesinde gizliyor, durumu iyi olanlar ise, enflasyon sayesinde bir kaynak birikimi yapabiliyorlardı. İşletmeleri ayakta tutan bir diğer unsur ise, dış kaynak kullanımıydı, ama sonunda bunun için ağır bir bedel ödenebilirdi. Olaya neresinden bakılırsa bakılsın, enflasyonun hızla aşağı çekilmesi, bir bütün olarak sermaye kesimi açısından kabul edilebilir bir seçenek değildi. Enflasyonun aşağı çekilmesi gerektiğini söyleyen özel sektör mensupları da bu yönde adımlar atıldığı anda ortaya çıkan sıkıntılardan hemen rahatsız oluyor ve feryada başlıyorlardı.

Öte yandan Türkiye'de kronikleşmiş bir hastalık haline gelmiş bulunan yüksek enflasyonu yüzde 10'ların altına çekmek için hiç değilse bir iki yıl düşük büyüme hızlarına razı olmak gerektiği görülüyordu. Büyüme hızını yüksek tutmak için ise yüksek enflasyonla birlikte

yaşamayı kabul etmek gerekiyordu. Enflasyonu bünyeden atacak radikal dönüşümü göze almadan enflasyonu yüzde 10'un altına indirmek ve aynı zamanda hızlı büyümeyi sağlamak mümkün görünmüyordu.⁹

Yüksek enflasyonla sermaye birikimi yaparak büyümeyi hızlandırma tercihi benimsendiğinde bunun yükünü çekecek olan kesimin —Anavatan Partisinin programında da açıkça belirtildiği gibi— «ortadirek» denen kesim olması kaçınılmazdı. Bu kesime vergi iadesi gibi bazı düzenlemelerle, konut yardımlarıyla, ya da «Fakir-Fukara Fonu»yla yapılacak transferler de bu gerçeği değiştiremezdi. Bu tercih uygulandığı sürece «ortadirek» kaybedecekti.

Ortadirek diye adlandırılan geniş toplum kesiminin, ekonomik durumu düzeleceğine daha da bozulduğundan, bu kesimin desteğini korumak mümkün olacak mıydı acaba? Çok iş yapan bir iktidar olarak görünmek; kentlere pembe kaldırım döşemek, köylere telefon götürmek; «Memleketi şantiyeye çevirdik» ve «dış itibarımız zirvede» diye övünmek acaba işçiyi, memuru, emekliyi, çiftçiyi, dar gelirli vatandaşı tatmin etmeye, «enflasyon acısı»nı dindirmeye yetecek miydi?

Ara seçim yılı olma olasılığı da bulunan 1986 yılına girilirken Özal'ı en çok düşündüren sorulardan biri, herhalde buydu. Artık yalnızca askeri yönetimin desteğiyle ekonomiyi yönlendiren başbakan yardımcısı değildi Turgut Bey. Seçimle gelmiş bir iktidarın başıydı ve seçmenin desteği, düşünmesi gereken konuların başında yer alıyordu.

9) «Üst düzeyde bir başbakanlık yetkilisi»nin bu kitap yazılırken yaptığı ilginç açıklama da bu gerçeği doğruluyor. Şöyle diyor söz konusu yetkili : «Yüksek büyüme enflasyona karşı mücadeledeki performansı zedeliyor. Ulusal gelirdeki her 1 puanlık büyüme enflasyona 5 puan ekliyor.» **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1986.

Döviz Sorunu Hortluyor mu?

Bu çözümü zor ikilemin yanı sıra 1986 başında Özal'ı çok tatsız bir «sürpriz» bekliyordu. Pahalılıktan yakınan vatandaşı, «Belki biraz pahalılık var, ama kalsalarımız döviz dolu, dış itibarımız zirvede» diyerek avutmaya çalışan Turgut Beyin iyice keyfini kaçırın olay, Türkiye'nin birdenbire bir döviz sıkıntısıyla karşı karşıya kalma noktasına gelmesiydi.

Özal Hükümetinin sağladığı teşviklerle ihracat son iki yılda dolar bazında yüzde 38 dolayında artmış görünüyordu,¹⁰ ama ithalat da ihracatla birlikte artmış, dış ticaret açığı kapanmamıştı. İşçi döviz girişi 1984'te biraz artmış, 1985'te yeniden gerilemeye başlamıştı. Yabancı sermaye girişleri ise beklenenin çok altındaydı. Buna karşılık dış borç anapara ve faiz ödemeleri büyüyen bir yük oluşturuyor, TC Merkez Bankasının döviz ihtiyacı bu nedenle artıyordu. Merkez Bankası bankaların döviz varlıklarının yüzde 20'sini kendisine devretmelerini isteyince, bazı bankalar döviz yükümlülüklerini yerine getirme zorluğuyla karşılaşıyorlardı. Özellikle dolara karşı kur ayarlamalarının yavaş götürülmesi de döviz girişlerini yavaşlatıyor ve sonunda bir döviz sıkışıklığı gündeme geliyordu.

1986 yılında Başbakan Özal için hayatı zorlaştıran olaylar, yalnızca ekonomideki gelişmelerle sınırlı kalmıyordu. 1987 baharına kadar ara seçimleri yapmak zorunda olan Özal, bir yandan bu seçimler için en uygun zamanı saptamaya çalışırken, diğer yandan Türkiye'nin dış ilişkilerindeki gelişmeler de Turgut Beyi uğraştırıyordu.

10) Bu arada «hayali ihracat» da patlama yaptığı için gerçek ihracatın ne kadar arttığını saptamak zordu.

İrtica Tehlikesi ve Jaguar Olayı

1986 yılında Turgut Beyi terletmeye başlayan bir diğer sorun, basının deyimiyle «irtica tehlikesi» idi. Özal'ın Anavatan Partisi içinde ağırlık taşıyan bir kesim, böyle bir sorunun varlığını bile kabul etmiyordu, ama gazete manşetlerine yansıyan olaylar, «kurtuluş»u seriata ve din devletine yönelmekte arayanların örgütlenme ve yayılma çabalarını ortaya koyuyordu. Bu gelişmelerin Cumhurbaşkanı Evren'i de rahatsız etmeye başladığı gözleniyor, ayrıca dış dünyada «İslamcı akımlar Türkiye'de de ağır basabilir mi?» sorusunu soranlar çoğalıyordu. Yenilikçi yönlerine bakarak Özal'a oy vermiş olanların bu gelişmelere tepkisi de giderek artıyordu.

1986 yılının sıcak ve rutubetli yazına renk katarken Turgut Beyin canını sıkkan gelişmeler arasında «Jaguar olayı»nı ve belediyelerdeki yolsuzluk iddialarını da saymak gerekiyordu. Özal'ın «yaramazlıklarıyla» ün kazanan kızı Zeynep'le baterist damadı Asım'a, dükkânını yıkımdan kurtarmak isteyen bir galeri sahibi tarafından 52 milyon liralık bir Jaguar otomobil hediye edilmek istenmesi, günlerce kamuoyunu meşgul ediyor, su gibi para harcayan belediyelerdeki yolsuzluklara ilişkin iddialar da «halkı unutup yalnızca kendi yakınlarını ve yandaşlarını kayıran iktidar» görüntüsünü güçlendiriyordu.

- Bu gelişmeleri tedirginlikle izleyen Özal'ın ara seçimi 1986 Eylülünde yapmaya karar vermesi aslında pek şaşırtıcı değildi. 1986 yılının ara seçim yılı olabileceğini başından beri düşünmüş olan Turgut Bey, önündeki iki yılı güven tazelemiş bir iktidar olarak götürmesi gerektiğini yıl içindeki gelişmelerle daha iyi anlıyor ve 1988

genel seçimlerine rahatça girebilmek için 1986 Eylülünde bir ara seçimi göze alıyordu.

1986 yılında ekonomide gözlenen «aşırı ısınma» ile, Özal'ın ara seçim stratejisi arasında yakın bir bağ kurmak mümkündür. 1983 genel seçimlerine girerken enflasyonu iki yıl içinde yüzde 10'a indireceğini vaat ederek «ortadirek» dediği kesimin oyunu alan Özal, üç yılda bu hedefin yanına bile yaklaşamayacağını anlayınca ara seçimlere göz boyayıcı yatırımlar ve canlı bir ekonomiyle girmeyi tercih etmişti. Kamu kesiminin ve belediyelerin bol para harcadığı böyle bir ortamda başta Anavatan Partisi mensupları olmak üzere herkese bir şeyler düşer, bu durum da iktidar partisine puan kazandırır. Petrol fiyatlarının düştüğü çok elverişli bir yılda enflasyonla mücadeleyi bir kez daha ikinci plana iten bu tercihin ekonomide yarattığı «aşırı ısınma»nın olumsuz etkileriyle ise seçimden sonra uğraşılabilirdi.

Öte yandan henüz dağınıklıktan kurtulamamış görünen muhalefet partilerinin toparlanmalarına fırsat vermeden ara seçimi aradan çıkartmak da Turgut Beyin işine geliyor, partisinin bu seçimlerden «güven tazeleme» anlamına gelecek bir sonuçla çıkacağına inanıyordu.

Bu seçim senaryosunun bir taşla birkaç kuş vurmaya amaçladığı açıktı. Ekonomide tahminleri aşan büyüme hızını ve gözlenen canlılığı oya dönüştüreceğini uman Özal, seçmenden sağladığı yeni destekle bozulan dengelerin üzerine gidebileceğini ve enflasyona karşı daha ciddi bir mücadeleye girişebileceğini hesaplıyordu. İki yıl daha iktidarın tartışmasız sahibi görünecek olan Özal'ın ekonomide bozulan dengeleri yeniden kurma yolunda atacağı adımların dış dünyada belirmeye başlayan ufak tefek kaygıları gidereceği ve Özal iktida-

rı için yaşamsal önem taşıyan dış kredi akışının aksamadan süreceği beklentisi de bu senaryoyu tamamlıyordu. Ara seçimlerden güven tazelemiş olarak çıkacak bir Özal, dış dünyada çok beğenilen «ekonomik reform» programını sürdürme olanağını bulacak, bu sayede Türkiye'nin çeşitli yollarla dış kaynak sağlama olanakları daha da genişleyecekti. Özal'ın hesabı sanırız buydu.

Özal Emin, Demirel İddialı

Ama her şeyden önce ara seçimlerin yapılacağı on bir ilde seçmenin Özal yönetimini onayladığını ve iktidarın tartışmasız sahibi olarak görmek istediğini açık seçik ortaya koyması gerekiyordu. Özal, üç büyük kentten bazı kesimlerini ve kırsal kesimin ağırlık taşıdığı illeri içeren on bir seçim çevresindeki sonuçtan emin görünüyordu. Özal ara seçimlerde en çok oyu alan parti olarak milletvekilliklerinin çoğunu —belki sekiz dokuzunu— Anavatan Partisinin kazanacağını, onun epeyi arkasında ikinci parti olarak seçimden çıkması beklenen Sosyal Demokrat Halkçı Partinin ise kafasındaki senaryoyu bozacak bir tehdit oluşturmayacağını düşünüyordu.

Özal üç yıllık Anavatan iktidarı sırasında ekonomik durumu bozulmaya devam eden geniş vatandaş kitlesinin tepkisini göz ardı ediyor, «yasaklı» olmasına karşın politikaya ağırlığını koyan Süleyman Demirel'in bu tepkiyi yönlendirmesi olasılığını da herhalde küçümsüyordu. 1983 ve 1984'te yapılan genel ve yerel seçimlerde kendisine oy vererek «uygulanan ekonomik programı onayladığını belli eden» Türk halkının son üç yılda hızlandırılan «ekonomik reform» programına da sahip çıktığını savunan Turgut Bey, üç yıllık icraatın Anavatan

Partisine puan kazandırması gerektiğini söylüyordu. Bazı kamuoyu araştırmaları ise Özal'ın ekonomi alanındaki uygulamalarını olumsuz değerlendirenlerin olumlu olarak değerlendirenlerden üç dört kat fazla olduğunu ortaya koyuyordu.¹¹

Turgut Bey bu tepkiyi küçümserken, Süleyman Bey muhalefet kampanyasını bu tepki üzerine kuruyordu. Demirel'in iddiasına göre altı yedi yılda enflasyonu makul bir düzeye çekemeyen; halkın refahını yükseltmeyen; işsizliği azaltamayan; zengini daha zengin, yoksulu daha yoksul yapan bir ekonomik programı seçmenin kendi hür iradesiyle onaylaması mümkün değildi. 1983 yılında kısıtlı koşullar altında bir tercihe zorlanan halk Özal'a oy vermiş, ona iktidar yolunu açmıştı, ama bugün artık 1983 yılının koşulları yoktu. Halkın tepkisini dile getirebildiği «konuşan bir Türkiye»de seçmenin Özal'a gerekli dersi vermesi ve ekonomik programına «hayır» demesi kaçınılmazdı. Köylüyle diyalog kurmakta engin bir deneyime sahip olan Demirel, özellikle kırsal kesimdeki yoksullaşmayı, köylünün ekonomik durumundaki gerilemeyi işliyor, Doğru Yol Partisinin seçim kampanyasında Demirel'in katıldığı toplantılar beklenenin üstünde ilgi çekiyordu.

28 Eylül gecesi ara seçimlerin sonuçları belli oldukça, 1986 yılının Turgut Bey için hiç de iyi bir yıl olmadığı bir kez daha anlaşılıyordu. 1983 genel seçimlerinde toplam oyların yüzde 45'ini alan Anavatan Partisinin

11) Örneğin **Hürriyet** gazetesinin 26 Eylül 1986 günü yayınladığı bir araştırmaya göre Özal'ın «pahalılığı durdurma» politikasını olumlu bulanlar % 18, olumsuz bulanlar % 75; yüksek faiz politikasını olumlu bulanlar % 18, olumsuz bulanlar % 61; çiftçiye yönelik uygulamalarını olumlu bulanlar % 20, olumsuz bulanlar % 63; işçi sorunlarına yaklaşımını olumlu bulanlar % 17, olumsuz bulanlar % 64'tü.

ara seçim yapılan on bir ildeki oy oranı yüzde 32 dolayında kalıyor, daha da kötüsü Süleyman Demirel'in desteklediği Doğru Yol Partisi yüzde 24'ün üzerinde oy alarak ikinci parti oluyordu. «On bir milletvekilliğinin tümünü alırız» diyen Özal, altı milletvekilliğiyle yetinmek zorunda kalırken, Doğru Yol Partisi, en iyimser tahminleri bile aşarak dört milletvekilliğini kapıyor, yüzde 23 dolayındaki bir oy oranıyla üçüncü parti durumuna düşen Sosyal Demokrat Halkçı Parti ise yalnızca lideri Erdal İnönü'yü Meclise sokabiliyordu.

Türkiye'yi biraz tanıyan ve son gelişmeleri izleyenler için bu sonuçların ne anlama geldiğini kavramak çok zor değildi. Özal ve İnönü kaybetmiş, Demirel kazanmıştı. Bu sonuçlar solda belki uzun sürecek bir kendini bulma sürecini başlatacaktı ve solun Türk siyaset sahnesinde yeniden ağırlığını hissettirmesini isteyen pek çok kişiye göre başlatmalıydı. Sağda ise tam anlamıyla «yeni bir oyun» başlıyordu.

1980'den bu yana çok kötü günler geçiren, pek çok lidere «havlu attıracak» darbeler yiyen Süleyman Bey şaşkıncu direncinin ilk meyvelerini topluyor, yeniden büyüyen bir ilgi ve destek dalgası yaratmayı başarıyordu. Süleyman Bey oyununu, seçmene yaptığı vaatlerin çoğunu tutamayan Özal'a duyulan tepki üzerine kurarken Turgut Bey belki de son altı yedi yılın en rahatsız uykularını uyuyordu. Ara seçimleri 1986 Eylülünde yapmaya karar verirken tasarladığı senaryonun daha ilk perdesinde, oyuncular rollerini Turgut Beyin beklediği gibi oynamamışlar, içinden çıkılması zor bir durum yaratmışlardı.

Bu durumda senaryonun geri kalan kısmı nasıl sahnelenecekti? Son yirmi yıl içinde ilginç biçimde birbirine yaklaşıp uzaklaşan iki insanın, Süleyman Beyle,

Turgut Beyin bu kez siyaset sahnesinde karşılaşması ortaya bambaşka bir senaryo mu çıkartacaktı? Böyle bir durumun ortaya çıkması dış dünyada nasıl değerlendirilecekti?

Özal İçin Dönüm Noktası mı?

Ara seçimlerden sonraki haftalarda yaşananlar, bu seçimlerin Türkiye için yeni bir dönüm noktasının ilk işareti olduğunu söyleyenleri pek utandırmıyordu. Başbakan Özal çeşitli halk toplulukları içinde birbirini izleyen protesto sesleriyle karşılaşiyor, üniversitelerde 1980 sonrasının ilk bojkotları yapıyor, sendikaların işçi tabanından yükselen istekler, en pasif sendika liderlerini bile tepki göstermeye zorluyordu.

İş âleminde ise bambaşka bir hava esiyordu. «Eski dost» Süleyman Beyin yeniden bir alternatif olarak sahne belirmesi, Özal'ın iş âlemini biraz da hafife alan «ben bilirim»ci havasından hoşlanmayan işadamlarının içlerini dökmelerini kolaylaştırmıştı. Bu noktadan sonra Özal'ın, «Bakin ben gidersem sol gelir» diyerek işadamlarını ürkütmesi ve kendine itaate zorlaması ise kolay değildi. Ara seçimler sonrasında iş âleminin çeşitli mesleki kuruluşlarında ve diğer forumlarda dile getirilen görüşler, tepkiler ve istekler, Turgut Beyin bu cephedeki işinin artık çok zor olacağını gösteriyordu.

Ara seçim sonuçları Turgut Beyin kendi partisi içinde de rahatsızlık yaratmış, Mehmet Keçeciler ve Ekrem Pakdemirli gibi Özal'a çok yakın bilinen adayların seçimi kaybetmesi ve Anavatan Partisinin önemli oy kayıplarına uğraması, parti içindeki farklı eğilimleri bir durum değerlendirmesine zorlamıştı. Başbakanın bütün bakanların istifasını isteyerek gerçekleştirdiği

kabine operasyonunun parti içindeki rahatsızlığı giderip gidermeyeceği de tartışmalıydı.

Basın ise, yakın çevresinin ve kendisinin önemli katkılarıyla, Turgut Beyin «kara kedisi» olmuştu. Enflasyonun direnmesi, ihracatın gerilemesi, Anavatan Partisinin ara seçimlerde kötü sonuç alması, halkın Özal'ı protesto etmeye başlaması, hep basının başının altından çıkıyordu, Özal ve çevresine göre. Turgut Beyin bu noktadan sonra bu basından destek beklemesi kolay değildi.

Özal iktidarının geleceği konusunda bir belirsizlik havasının ortaya çıkması, tabii bürokrasiyi de olumsuz etkileyecekti. Turgut Beyin yıllardır alışlagelmiş kural-ları ve yöntemleri, bürokratik gelenekleri hiçe sayan yönetim anlayışına ve «reform» programına uyum sağ-lamakta hayli zorluk çeken bürokrasiyi «emir kulu» gi-bi çalıştırması, bundan sonra çok daha zor olacaktı. Sü-leyman Bey bu yola girecek bürokratların geleceğinin parlak olmayacağını gerekli yerlere söylemeye başla-mıştı bile. Bürokraside bir tereddüt ve işleri yavaştan alma havasının yaygınlaşması halinde bunun Özal için ciddi sorunlar yaratacağı, iktidarının geri kalan bölü-münde yapmayı tasarladığı işleri zorlaştıracağı açıktı.

Ara seçimler sonrasında ortaya çıkan bu tablonun, Turgut Beyin uykularını kaçırmaması ve onu çok daha hırçın ve hoşgörüden yoksun bir insan haline getirmesi pek şaşırtıcı değildi. Kafasına koyduğu şeyi, toplumun çeşitli kesimlerinde yaratacağı etki ve tepkilere fazla al-dırmadan, kendi deyimiyle «kafa göz yara yara» gerçek-leştiren Özal, hızlı ve cesur icraat yapmış, ancak ekono-minin temel sorunlarını çözmede ve seçmene yaptığı te-mel vaadi tutmakta başarısız kalmıştı. Özal bu başarı-sızlığı örtmek için ya yaptıklarıyla övünüyor, ya da ka-

fasında kapsamı her geçen gün genişleyen bir «karşı cephe» oluşturarak başarısızlıkların sorumluluğunu bu cepheye yüklemek istiyordu. Ekonomide ve toplum yaşamında «reform» hatta «devrim» yapan Özal'ın amacına ulaşmasını, işte bu hayali «karşı devrimci cephe» engelliyordu. Başarıya ulaşmak için ise bu karşı cepheye saldırmak ve onun direncini kırmak gerekiyordu. Özal'ın 1986 sonlarında geldiği nokta, ne yazık ki buydu.

Söz konusu başarısızlığın gerçek nedenlerini anlamak için ise 1980'den beri uygulanan ekonomi politikalarına ve sonuçlarına biraz daha ayrıntılı olarak bakmak gerekiyordu.

Gerçekleşmeyen Vaatlerin Öyküsü
ENFLASYONDA ÇIKMAZ SOKAK

30 Eylül 1986.

Washington Sheraton Otelinde, yılda bir kez yaşanan bir olayı izliyoruz. Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Dünya Bankasının yıllık genel kurul toplantısının açılış oturumundayız. Âdeta uçağa biner gibi güvenlik kontrollerinden geçerek girdiğimiz otelin devasa balo salonunda «dünyanın parası»na hükmeden hemen herkes toplanmış. 150 ülkenin maliye bakanları, merkez bankası başkanları, para otoriteleri, ekonomi ve maliyeyle ilgili yetkilileri, bankacıları, işadamları bir arada. Bu salona bir bomba düşse, «dünyanın parası»nı kimler yönetir, diye düşünmeden edemiyor insan.

Kürsüde, Fransız olduğunu ele vermeyecek kadar mükemmel bir İngilizceyle konuşan, hafif kır saçlı, ciddi ifadeli ünlü kişi IMF Direktörü Jacques de Larosière. Görevde bulunduğu süre içinde «IMF acı ilacı»nın simgesi haline gelen Larosière, bu reçeteye imzasını atan «Ortodoks ekol»ün katı bir temsilcisi olarak tanınıyor. Ve işte bu Larosière, konuşmasının bir yerinde şunları söylüyor :

«Arjantin ve Brezilya gibi uzun süreden beri enflasyonla birlikte yaşamakta olan bazı borçlu ülkelerin enflasyona karşı cesur önlemler aldıkları,

endekslemeden vazgeçtikleri, para reformuna giriştikleri ve enflasyonla savaşmak için geniş kapsamlı programları uygulamaya koydukları görülmüştür.»

Evet, katı Ortodoks reçetenin savunucusu Larosière, IMF direktörü olarak yaptığı son konuşmalardan birinde Arjantin ve Brezilya gibi ülkelerde, kronikleşen enflasyonu bünyeden atmak amacıyla girişilen geniş kapsamlı programlardan övgüyle söz ediyor, toplantının kapanış günü düzenlediği basın toplantısında da aynı övgüyü tekrarlıyordu. Ünlü «Baker Planı»na adını veren ABD Maliye Bakanı James Baker de 1 Ekim günü aynı salonda konuşurken Arjantin ve Bolivya'nın enflasyonu aşağı çekmek için yaptıkları kapsamlı reformlardan övgüyle söz ediyordu.

Fiyat Kontrolünün Önemi

İşin ilginç tarafı Arjantin, İsrail ve daha sonra Brezilya'nın uygulamaya koydukları enflasyonla savaş programlarının en belirgin ortak özellikleri, Ortodoks ya da muhafazakârların reddettiği fiyat kontrollerine büyük önem vermeleriydi. Her üç ülkede de devletin fiyatlara geniş çapta müdahale etmesi, fiyatları ve ücretleri belirli bir süre için dondurması, öncelikle enflasyon beklentisini kırmayı amaçlayan programların temel ögesini oluşturuyordu.

Söz konusu programların başarısı için halkın desteğine başvuruluyor, pahalılıktan bunalmış olan halk, fiyat denetimlerinin etkili biçimde uygulanması için hükümete yardımcı oluyordu. Ülke çapında yürütülen pahalılıkla mücadele kampanyası, çok kimsenin katıldığı

bir dayanışma havası içinde başarı kazanıyor, hemen herkes kendi payına düşen özveriye razı oluyordu.

Her üç ülkede uygulanan enflasyonla mücadele programları ücret ve fiyat kontrollerinin yanı sıra para birimlerinin değiştirilmesi gibi şok tedavisini tamamlayıcı öğeler ve kamu kesiminin disipline alınması, bütçe açıklarının azaltılması gibi enflasyon sorununun temel line inen önlemler de içeriyordu. Son çözümlemede başarıyı, ya da başarısızlığı belirleyecek olan da, sorunun temel line inen önlemlerin doğruluğu, bu temel sorunları çözmek için atılan adımların kararlılığı olacaktı. Ancak ilk aşamada çarpıcı niteliğiyle dikkati çeken olay, etkili fiyat ve ücret kontrollerinin her üç ülkede azgın fiyat artışlarına ani bir darbe vurması, enflasyon oranını kısa sürede hızla aşağı çekebilmesiydi.¹ IMF'nin muhafazakâr direktörü de Larosière'in bile dikkate değer bulduğu da işte bu cesur şok tedavisi ve kısa vadede sağladığı çarpıcı sonuçtu.

Türkiye ekonomisine yön veren Özal ve arkadaşları ise, herhalde «kraldan fazla kralcı» oldukları için batının standart reçetesinin dışına çıkamıyor, bu çok ilginç

1) **The Economist** dergisinin değerlendirmesine göre (bkz. **The Economist**, 15 Kasım 1986) enflasyon oranı Arjantin'de yüzde 2500'lük bir yıllık artış temposundan yüzde 100'e, Brezilya'da yüzde 400'den yüzde 20'lere, İsrail'de de yüzde 2000'den yüzde 20'lere çekilmişti. İşin ilginç tarafı her üç ülkede de enflasyon hızla aşağı çekilirken, sınıai üretim ve GSMH büyüme hızında da artışlar sağlanmıştı. Bu arada her üç ülkede uygulanan enflasyonla savaş programlarının benzer öğeler içermekle birlikte farklı öğeler de içerdiğini unutmamak gerekiyor. Ayrıca uygulanan bu programların orta ve uzun vadeli sonuçlarının da her ülkenin kendi farklı uygulamasına ve farklı bünyesine göre farklı sonuçlar vermesi kaçınılmaz görünüyor. Bu açıdan bakıldığında orta ve uzun vadede en yüksek başarının İsrail'de sağlanması beklenebilir.

deneylere âdeta gözlerini kapatıyorlardı. Gerçi Türkiye' de enflasyon üç haneli rakamlarda değildi ve tamamen kontrolden çıkmış görünmüyordu, ama enflasyon beklentisinin kırılmadığı ve enflasyonun kronikleştiği bir gerçektir. Bu beklentiyi kırmadan enflasyonu aşağı çekmenin, hele yüzde 10 dolayına indirmenin mümkün olmadığı da ortadaydı. Özal yönetiminin bir tür şok tedavisine başvurmadan enflasyon beklentisini kırması ise çok zordu. Çünkü Özal'ın ve kurmaylarının son üç yıl içinde verdikleri sözler ve yaptıkları enflasyon tahminleri hep aldatıcı olmuştu.

Özal ve ekibinin enflasyon hususunda inandırıcılıklarını nasıl kaybettiklerini anlayabilmek için çeşitli dönemlerde söylediklerinin bir bölümünü hatırlamak sanırım yararlı olacak.

«Yedi Başlı Canavar»

1982 yılının 8 Haziran günü *Business International* adlı kuruluşun düzenlediği yuvarlak masa toplantısının açış konuşmasını yapan Başbakan Yardımcısı Turgut Özal enflasyon konusunda şöyle konuşuyordu:

«Programımızın en önemli önceliği 1979 sonlarında yüzde 100'lerin üzerine çıkan enflasyonu durdurmaktır. Hemen her üründe olan fiyat kontrolleriyle, banka tasarruf ve kredi faizlerinin serbest bırakılması, hiperenflasyondan mütevellit olan aşırı talebi frenlemiş ve enflasyonu 1981'de yüzde 30'lar civarına indirmiştir. 1982 için hedefimiz yüzde 25'tir ve bunu sağlamak için çalışıyoruz. Bildiğiniz gibi enflasyon çözülmesi en zor ekonomik problemlerden birisidir. Bu bakımdan ben enflasyonu yedi başlı canavar diye adlandırırım. Kontrolü çok

aşırı dikkat gerektirir. Ekonominin bazı sektörleri enflasyonun tatlı, fakat hayali kârlarına iptila peyda ederler. Bu eroïn veya ilaç alışkanlığına benzer. Müptela olan kişiyi bunun zararlı olduğuna ikna etmeniz ve alışkanlıktan vazgeçirmeniz çok ağır bir çalışma gerektirir. Ve inanıyorum ki halkımızın çoğunluğu enflasyonist para politikalarının kendi menfaatlerine gerçekten uygun olmadığını anlamıştır.»²

Özal, bu konuşmayı yaptıktan sonra birkaç gün dinlenmek üzere Side'deki yazlığına gidiyor ve orada kendisiyle konuşan Hürriyet Haber Ajansı muhabirine şunları söylüyordu:

«Bu yıl en önemli hedefimiz enflasyon hızını daha da aşağıya düşürmektir. Halen yüzde 30 - 35 civarında olan enflasyonu, yıl sonuna kadar yüzde 25'lere indirmek istiyoruz. Zor bir hedef, ama ulaşacağız. Enflasyonu bütünüyle kaldırmak mümkün değil. Ancak bir iki yıl içinde yüzde 10'lara indirmek zorundayız. Enflasyon bizim için bir alışkanlık olmuştur, alışkanlıkları da bünyeden kolay kolay atamayız.»³

Özal'ın «Kastelli olayı» nedeniyle Başbakan Yardımcılığı görevinden ayrılmak zorunda kalmasından yaklaşık bir ay önce, çok değişik iki ortamda yaptığı bu açıklamalar birkaç açıdan ilginç ve üzerinde durmaya değer nitelikteydi.

Özal'ın övünerek vurguladığı birinci nokta, 1979'da yüzde 100'lere tırmanan enflasyonun alınan doğru önlemlerle iki yıl içinde yüzde 30 - 35'lere indirilmiş olması

2) **Business International** toplantısında basına dağıtılan konuşma metni.

3) **Hürriyet**, 10 Haziran 1982.

ve 1982 sonu için yüzde 25'lik bir hedefin erişilebilir görünmesiydi.

Özal'ın vurguladığı ikinci nokta, ekonominin bazı sektörlerinin enflasyonun tatlı kârlarına «iptila peyda ettikleri» ve Türkiye'de enflasyonun bünyeden kolay atılamayacak bir alışkanlık haline geldiğiydi. Özal bu alışkanlığı kırmak için «ağır bir çalışma» gerektiğini de kabul ediyordu.

Özalın vurguladığı üçüncü nokta, Türkiye'nin enflasyonu bir iki yıl içinde yüzde 10'lara indirmek zorunda olmasıydı. Enflasyon alışkanlığının kırılması ancak bu hedefe varmakla mümkün olabilecekti.

Bu üç önemli noktanın ciddi bir değerlendirmesini yaparak Türkiye'deki enflasyon sorununun boyutlarını daha iyi kavramak mümkündü.

İlk sorulması gereken soru, 1980 yılında çeşitli endekslere göre yüzde 100 dolayına tırmanan enflasyonun iki yıl içinde yüzde 25 - 30 dolaylarına nasıl indirildiği sorusuydu. Bu başarıda ekonominin o gün içinde bulunduğu özel koşulların ve 12 Eylül döneminin kendine özgü koşullarının payı ne kadardı? O dönemde uygulanan politikalarda ısrar etmek mümkün müydü? Bu politikalarda ısrar ederek enflasyonu hedef olarak alınan yüzde 10'lara çekmek olanağı var mıydı?

1981 - 82'de Enflasyonu Düşüren Özel Koşullar

1980 - 82 döneminin, özellikle 12 Eylül 1980'den 1982 yılı ortasında «Kastelli olayı» patlak verene dek geçen bölümüne dikkatle bakıldığında görülen şeydu: İki yıllık bu zaman aralığında geçerli olan özel koşullar enflasyonun yüzde 100'lerden yüzde 25'lere doğru çekil-

mesini mümkün kılmıştı. Bir arada tekrarlanması kolay görünmeyen bu özel koşulların başlıcaları şunlardı:

12 Eylül yönetiminin işleri sıkı tuttuğu bu dönemde bütçe disiplinine gerçekten dikkat edilmiş, enflasyonun bu yönden beslenmesi büyük ölçüde önlenmişti.⁴

Para - kredi politikasında oldukça dikkatli davranılmıştı.

12 Eylül yönetiminin özel koşullarında ücret ve maaşlarda ciddi kısıtlamalara gidilmiş, ücret ve maaş artışları enflasyonun hayli gerisinde kalmıştı.

12 Eylül yönetiminin getirdiği disiplin anlayışı içinde, 12 Eylül öncesinde gözlenen ekonomi dışı nedenlerden kaynaklanmış üretim aksamaları sona ermiş ve üretimi hızla artırma olanağı doğmuştu. Döviz darboğazının aşılmaya başlaması da üretim artışına katkıda bulunmuş, 1979 - 80 döneminde yüzde 11 gerileyen sınıai üretim 1980 - 82 döneminde bu kez yüzde 11 dolayında artarak 1978'deki düzeyini yeniden bulmuştu.

Türkiye'de ilk kez yaşanan yüksek faiz şoku, bankalara ve bankalardan da fazla faiz vaat eden bankerlere anormal bir para akışı sağlamış, bu da tüketime ve gayri menkulle altına para akışını yavaşlatmıştı.

12 Eylül döneminin özel koşulları, ücret ve maaşlarda olduğu gibi çiftçiye verilen destekleme alımı fiyatlarında da ölçülü ve çoğu kez enflasyonun altında gidilmesine olanak vermişti. Buna ek olarak 1982 yılında tarımsal üretimin yüzde 6'nun üzerinde bir büyüme hızına erişmesi de tarımsal ürün fiyatlarındaki artışı sınırlamıştı.

Bütünüyle iç talebin ciddi biçimde kısıldığı, buna karşılık üretimin arttığı bir dönem yaşanmış, ihracat-

4) Bkz. Tablo 3.1.

taki büyük artışa karşın arz talep dengesizliğinin yarattığı enflasyonist baskı azalmıştı.

Fiyat artışlarının giderek yavaşlamaya başlaması ve askeri yönetimin bu işi sıkı tutmaya niyetli olduğunun anlaşılması, «enflasyon artacak» beklentisini kırmış, bu da enflasyonla mücadeleyi kolaylaştıran önemli bir etken olmuştu.

Sonuç olarak tüm bu olumlu faktörlerin etkisi, Türk Lirasına özellikle 1981 yılında hızlı değer kaybettirilmesi ve yüksek oranlı KİT zamları gibi olumsuz faktörlerin etkisine üstün gelmiş ve enflasyonun yüzde 100'lerden yüzde 25'lere doğru çekilmesine olanak vermişti.⁵ Bu süreçte en önemli unsur, yönetimin bu konudaki kararlılığının bilinmesi ve «enflasyon artacak» beklentisinin kırılmaya başlamasıydı. Özal'ın da 1982 ortalarında vurguladığı gibi, beklentilerdeki bu olumlu değişimin sürmesi için enflasyon hızındaki yavaşlamanın da mutlaka sürmesi ve bir iki yıl içinde yüzde 10 dolayında bir enflasyon rakamına gelinmesi zorunluydu. Aksi halde «tılsım bozulur» ve «enflasyon canavarı»yla mücadele yeniden çıkmaza girerdi.

Enflasyona Müptela Firmalar

Enflasyonun yüzde 25'lerin de altına çekilmesini zorlaştıran önemli etkenlerden biri, gene Özal'ın vurguladığı gibi, «enflasyonun tatlı kârlarına iptila peyda eden» firmaların ve sektörlerin tutumuydu. Özal'ın önemli yanılığlarından biri. İşte bu noktada gündeme geliyordu.

5) Son yedi yılın enflasyon göstergeleri değişik endekslere göre farklılıklar göstermekte ise de genel olarak belli bir trend izlemiştir, bkz. Tablo 6.1.

Özal, piyasa mekanizmasının her derde deva olduğu yolundaki dogmatik inancıyla, ekonomide yaratılan koşulların bu tür firmaları doğru yola getireceğini düşünüyordu. İç pazarın daraldığı, satış yapmanın güçleştiği, paranın pahalılaştığı bir ortamda firmaların fiyat artışlarını sınırlayarak rekabete yönelmeleri; satışlarını bu yolla zorlayarak stok devrini artırmaları gerekiyordu. Bazı ekonomi ve işletmecilik kitaplarında yazan da buydu. Ne var ki Türkiye'nin gerçekleri kitaplarda yazanlara pek uymuyor, pek çok sektörde eksik rekabet şartlarında çalışmaya alışmış firmalar, kâr marjlarını korumak için satışlarını değil, fiyatlarını artırmak yolunu seçiyorlardı. Başlıca mazeretleri ise doların hızlı değer kazanması ve yüksek oranlı KİT zamları nedeniyle artan maliyetlerine giderek artan finansman masraflarının da eklenmesiydi.

Özal'ın piyasa kendi sorunlarını kendi içinde çözer mantığıyla önemsemez görüldüğü finans kesimindeki gelişmeler ise, madalyonun diğer yüzünü yansıtıyordu. Ödemekte zorluk çekecekleri kadar yüksek faizle borçlanan firmaları halkın parasını yüksek faizle toplayan bankalar ve bankerler finanse ediyor, sonunda enflasyonla mücadeleye sekte vuracak şartlar yavaş yavaş olgunlaşıyordu.

1982 ortasında «Kastelli olayı» ile çözümlenme noktasına gelen bu gelişmeler, Özal'ı geçici istirahate mecbur ediyor ve Kafaoğlu dönemi başlıyordu. Özal döneminde Asilçelik örneğiyle başlatılan kurtarma operasyonları Kafaoğlu döneminde yaygınlaşıyor, iskambil kâğıdı gibi birbirinin üzerine devrilme belirtisi gösteren bazı bankaların aniden batmasının önlenmesi için para muslukları açılıyordu.⁶

6) Bu konuya faizler ve finans kesimiyle ilgili bölümde geri döneceğiz.

Özal daha sonra yaptığı açıklamalarda Kafaoğlu'nu suçlayacak, enflasyonla mücadeledeki gerilemenin sorumlusu olarak Kafaoğlu döneminde para musluklarının gevşetilmesini ve kurtarma operasyonlarına para aktarılmasını gösterecekti. Özal görevden ayrılmasından beş altı gün sonra Side'de Emin Çölaşan'a yaptığı açıklamada bu konudaki ilk uyarısını şöyle dile getiriyordu :

«Türkiye'de bir yapısal değişiklik oluyor... İhracatçı ve sanayicinin büyük kitlesi buna gayet güzel intibak etmiştir. Ama bazı gruplar intibak edememiştir. Normal olarak batıda bu gibi kuruluşlar derhal iflas ederler... Bütün bu kuruluşları kurtaracağım diye ortaya çıkarsanız neticede memleketi batırırsınız.»⁷

Özal : «Enflasyon Yüzde 5'e İnmeli»

Özal aynı görüşmede enflasyonu aşağı çekici politikalarından hiçbir zaman vazgeçilmemesini de istiyor ve *«İşin düğümü burdadır. Türkiye'de enflasyon yüzde 25, yüzde 30. Bugün yine yüksektir enflasyon. Yani milletin bağırmasının asıl sebebi bu. Bunu indirin yüzde 10'a, 5'e, işte o zaman milletin bağırması aşağıya iner.»⁸* diyordu.

Özal bu sözleriyle bir yandan önemli bir gerçeği yakalamış görünüyor, diğer yandan gerçekdışı bir varsayımında bulunarak görevden ayrılmasıyla sonuçlanan olayları fazla basite indirgiyordu. Özal'ın yaptığı gerçekdışı varsayım, Türk ekonomisinde, Türk sanayiinde cid-

7) Milliyet, 20 Temmuz 1982.

8) Milliyet, 21 Temmuz 1982.

di bir yapı değişikliği olduğuydu. Onun anladığı anlam-
da bir yapı değişikliği, yani belli bir zihniyet değişikliği,
belki bazı firmalarda kendini göstermeye başlamıştı.
Örneğin daha önce yalnızca iç pazara dönük çalışan ba-
zı firmalar artık dış pazarı da düşünür olmuşlardı. Ama
bu, söz konusu firmaların tesislerini ve finans yapıları-
nı yeni ekonomik politikanın gereklerine tamamen uy-
durdukları ve enflasyonun hızla aşağı çekildiği bir or-
tamda sarsılmayacakları anlamına gelmiyordu. Kaldı
ki Türk sanayiinde bu sınırlı dönüşümü yapabilen, dış-
satımını hızla artırıp finansal durumunu sağlamlaştıran
firma sayısı da Özal'ın sandığı gibi fazla değildi. Dola-
yısıyla iç pazarı iyice sıkıan ciddi bir antienflasyonist
politikanın sanayi kesiminde yaygın tepki görmesi şa-
şırtıcı değildi. Feryat edenler de «birkaç grup» değil,
çoğunluktu.

Özal'ın dediği gibi «işin düğümü» işte buradaydı.
Türkiye'de sanayi ve hatta ticaret kesiminin bir bölümü
enflasyonsuz yaşayamıyor, bunun bedelini ise «millet»
ödüyordu. Turgut Bey yakalamış görüldüğü bu önemli
gerçeği, kendi partisini kurup iktidara adaylığını koydu-
ğu dönemde de unutmuyor, örneğin 1983 yılı Eylülünde
İstanbul Bayram gazetesinin sorularını cevaplarken
şöyle diyordu :

*«Öncelikle yapacağımız iş enflasyonu tama-
men dizginlemek, hayat pahalılığı artışını durdur-
maktır. Yoksa dar gelirinin durumu daha da kötü-
ye gider. Fakir daha fakir, zengin daha zengin
olur. Biz milletimize enflasyonun dar gelirli için
yapılabilecek olan en büyük zulüm olduğunu an-
latmaya çalışıyoruz. Enflasyonu durdurmak iste-
meyenler fakirin dostu olamazlar.»⁹*

9) Bayram gazetesi, 20 Eylül 1983.

22 Ekim 1983 günü TRT televizyonunda Hüsamet-
tin Çelebi'nin yönettiği açikoturumda da şunları söylü-
yordu Turgut Bey :

*«Bizim ortadirek dediğimiz grubun içinde me-
mur var, işçi var, esnaf var, çiftçi var, bunların
emeklileri var. Bu grubun en büyük düşmanı enf-
lasyondur. Yani hayat pahalılığıdır... Ortadireği
güçlendirmek için bu enflasyon mutlaka yüzde 10'a
çekilmelidir. Yüzde 10'a çektiğimiz zaman, ama
bunu kısa zamanda çekmek lazım, iki sene gibi bir
zamanda çekmek lazım. Bu kâfi değil, bunun ya-
nında milli gelirden bu gruba daha fazla pay ver-
mek lazım.»*

Bu iddia bir vaat olarak Anavatan Partisinin se-
çim kampanyasına ve Özal'ın hükümet programına da
damgasını vuruyor, enflasyonun hızla aşağı çekilmesi
Özal'dan beklenen en önemli icraat oluyordu.

Özal'ın bu vaatleri salt oy toplamak için yapmadı-
ğını varsaydığımızda enflasyonu hızla aşağı çekmeye
niyetli olduğuna da inanmamız gerekiyordu. Ekonomi-
nin kurmaylarından Ekrem Pakdemirli, 4 Ocakta tele-
vizyonda yaptığı konuşmada, «Siyasi tercih enflasyo-
nun süratle aşağı çekilmesi yönünde belirlenmiştir» di-
yor, Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem ise 1984 Martın-
da *Milliyet*'ten Orhan Duru'ya şunları söylüyordu :

*«Bu sene yüzde 25'lik hedefe ulaşmamamız
için herhangi bir neden görmüyorum ben. Ulaşıl-
dığı takdirde önümüzdeki sene yüzde 17 - 18, yüz-
de 15'lik bir hedef alırsınız. Ondan sonraki devre
için yüzde 10'a inebilirsiniz. Yani iki ya da üç sene-
lik bir dönem zarfında bu hedefe ulaşılabilir.»¹⁰*

10) *Milliyet*, 11 Mart 1984.

Özal'ın Enflasyonla Mücadele Senaryosu

Gerek Erdem, gerekse Pakdemirli'nin 1984 yılının ilk üç ayı içinde gerilemeye başlayacağını söyledikleri enflasyon inadına artarken nisan ayının sonlarında Özal'la yaptığımız söyleşide Sayın Başbakan enflasyonla mücadele senaryosunu şöyle açıklıyordu:

«Senaryo aslında gayet basit. Enflasyona karşı mücadelede dört beş tane aracı bir arada kullanıyorsunuz. Bunlardan bir tanesi, en önemli faktörlerden bir tanesi para arzıdır. Kredi limitlerini, Merkez Bankasının çıkardığı parayı, muhtelif para göstergelerini —teknik deyimle M-1, M-2 gibi— kontrol ederek belli bir genişlemenin dışına çıkmamayı esas alıyorsunuz. Geçen sene yapılamayan hadise budur. Enflasyonu artıran ve bugün bizi zorlayan noktalar da buradan gelmiştir. İkincisi, neticede gene buna müncer olabilecek olan bütçe meselesi var. O da buna bağlı. Çünkü Hazine netice itibariyle Merkez Bankası ile irtibatlıdır. Bütçe açık vermezse Merkez Bankası da zorlanmaz. Demek ki enflasyonla mücadelede ikinci araç, bütçe açığının asgari hadde indirilmesi. Bu da KİT'lerin açıklarının kapatılmasını getiriyor ve neticede zamlar gerekli oluyor. Üçüncü önemli nokta liberasyon politikası. Biz bu sahaya belli sebeplerden ötürü tam bir hızla giremedik, kademeli olarak giriyoruz. Liberasyon politikası da iç rekabeti daha iyi sağlamak için, yani lüzumsuz spekülasyonlara mani olmak için gerekli. Tarım mallarında da başladı, sanayi mallarında da yapıyoruz bu uygulamayı. Pirinç misali, tomruk misali, pamuk misali var. İçerde spekülasyonu önleyici, fiyat artışlarını önleyici, fiyatları aşağı çekici yahut da fiyat artışla-

rını önleyici bir tesir icra edecektir bu politika. Bir dördüncü önemli araç da, ki bu kullanılmamıştır ve bunu kullanmak kolay da değildir, devletin ve milletin elindeki imkânların en iyi şekilde kullanılmasıdır... Biz bu konuya da çok önem veriyoruz. Kaynakların ekonomik randımanı, verimi yükseltici yönde ve kısa dönemde netice alacak şekilde kullanılmasına dikkat ediyoruz. Bu kolay bir hadise değildir. Tabii şirket kurtarmama, ekonomiye fazla müdahale etmeme gibi konular da bunun içine giriyor...»¹¹

Bu noktada Başbakan Özal'a, KİT ürünlerine yapılan yüksek oranlı zamların, hızlı kur ayarlamalarının ve yüksek faizlerin maliyetleri artırarak enflasyona olumsuz etki yapıp yapmadığını soruyorum. Şöyle cevaplıyor Özal :

«Bunların da rolü var, ama o konuda ben biraz farklı düşünüyorum. Döviz kuru enflasyonla irtibatlıdır, büyük ölçüde diğer memleketlerle aramızdaki enflasyon farkına göre ayarlanıyor ki biz ihracatta onlarla rekabet edebilelim... Maliyetlerin artışı da esas olarak enflasyondan geliyor. Paradoks olan nokta budur. Enflasyonla birlikte maliyetler artıyor, maliyetler arttıkça bu da enflasyonu artırıyor gibi görünüyor. Ben hadiseyi şöyle görüyorum. Önce bir yukarı doğru gidiyorsunuz, fiyatlar daha da artıyor. Belli bir noktaya geldikten sonra yavaşlatmak lazım hadiseyi; yavaşlatmak ise para arzıyla olacaktır. Para arzını daha düşük bir enflasyon hızına göre programlıyorsunuz, bütçenizi de ona göre ayarlarsanız —işte sıkı para politikası demeleri de bundan— o zaman enflasyon

11) Cumhuriyet, 22 Nisan 1984.

hızında yavaşlamalar meydana gelecektir. Bu yavaşlamalar maliyet artışlarını yavaşlatacaktır. Bir de suni fiyat artışları ortadan kalkacaktır. Faizlerde de benim düşüncem farklı. Bir kere ekonomik çalışmaya zorluyor, randımanı, verimi yükseltiyor. İkincisi kötü işlerden uzaklaştırıyor, stokları önlüyor... Serbest faiz ayrıca sanayiciyi öz kaynağını artırmaya zorluyor, bizim istediğimiz noktaya doğru getiriyor. Aslında neticede faizi düşürecek hadisenin de bu olması lazım...»¹²

Peki ya enflasyon konusundaki beklentilerin önemli? Başbakan Özal bu konuda da şöyle konuşuyordu:

«Size şunu söyleyeyim, beklenti kırılacaktır. Bizim işi sıkı tuttuğumuz görüldükçe enflasyon beklentisi kırılacaktır.»¹³

Turgut Beye göre enflasyonla mücadele yöntemleri işte bunlardı. «İş sıkı tutan» yani bütçesini ve para-kredi politikasını sıkı bir disiplin altına alan, biraz da liberasyona önem veren bir hükümet, bu işin üstesinden gelirdi. Bir de kaynakların iyi kullanılmasına nezaret etmeyi hükümetin görevi. Özal'a göre zamlar ve maliyet artışları ise enflasyonun sebebi değil sonucuydu, enflasyon aşağı çekildikçe zamlar ve maliyet artışları da azalacaktı.

Bu Senaryo Gerçekçi mi?

Özal'ın enflasyon anlayışı ve enflasyonla mücadele yöntemleri kendi ifade ettiği gibi oldukça basitti, ama acaba Türkiye'de enflasyonu hızla aşağı çekmek için yeterli miydi? Gelir dağılımındaki hızlı bozulmanın talep

12) Cumhuriyet, 22 Nisan 1984.

13) Aynı konuşma.

yapısına etkilerini hiç hesaba katmayan, yüksek faizin bu bozulmayı körükleyici etkisini görmeyen, maliyet artışlarının eksik rekabet koşullarında fiyatlara nasıl yansıtıldığını unutan, rekabeti sağlamanın tek yolu olarak ithalatın liberasyonunu gören bir anlayışın Türkiye'deki enflasyonu hızla aşağı çekmesi mümkün müydü? Arz esnekliğini ve üretimi kısa sürede artıracak yatırımları devreye sokmadan ihracata yüklenmenin iç piyasada yaratacağı fiyat artışlarının ve hızlı kur ayarlamalarının enflasyona yapacağı olumsuz etkiyi küçümseyen bir yönetim enflasyonla mücadelede başarılı olabilir miydi?

Bunlar mutlaka tartışılması gereken can alıcı sorulardı. Özal yönetimi ise bu soruları tartışmaya bile yanaşmıyor, Özal yukarda kendi sözleriyle aktardığımız mücadele yöntemiyle, yani «işi sıkı tutarak» sorunu çözeceğini ve «ortadirek» dediği kesime yaptığı vaadi tutacağını söylüyordu.

Özal bunları söylüyor ve özellikle 1983 yılında «işi sıkı tutmayan» Ulusu Hükümetiyle Kafaoglu'nu suçluyordu, ama sonuçta kendisi de «işi sıkı» tutamıyor, 1984 ve 1985 yıllarında parasal göstergeler 1983 yılındakinden çok daha hızlı büyüyordu. Enflasyonu etkileme açısından artık emisyonun daha önemli olduğunu Sayın Özal'ın da kabul ettiği geniş tanımlı para arzı M-2'nin, 1983 yılında yüzde 39 olan ortalama artış hızı, 1984'te yüzde 49'a, 1985'te ise yüzde 62'ye tırmanıyordu. Tedavüle çıkartılan banknotlardaki ortalama artış da 1983'te yüzde 25 iken, 1984'te yüzde 44'e, 1985'te yüzde 45'e yükseliyordu.¹⁴ Parasal göstergelerdeki bu hızlı büyümenin gerisinde ise büyüyen kamu açıkları yatırıyordu. Bütçe açıklarının GSMH'ye oranı 1981'de yüzde 1.8, 1982'de

14) TÜSİAD, «The Turkish Economy '86», İstanbul 1986, s. 52 ve 54.

yüzde 2.1, 1983'te yüzde 2.6 iken 1984'de çarpıcı bir tırmanışla yüzde 5.1'e yükselmiş, 1985 yılında ise vergi gelirlerindeki hatırı sayılır artışa rağmen ancak yüzde 2.8'e çekilebilmişti.¹⁵ Bütçeyi «sıkı» tutamayan Özal parayı da «sıkı» tutamamış, kendi enflasyonla mücadele senaryosundaki en temel iki aracı, bu amaçla kullanmayı başaramamıştı. Vergi gelirlerini artırmak için 1985 başında uygulanmaya başlanan Katma Değer Vergisi de enflasyonu olumsuz etkilemişti.

Kamu açıklarının dev boyutlara varmasının enflasyona olumsuz etkisi bununla da kalmıyordu. Hazinesinin özellikle 1985'ten itibaren bankalardan da yüksek faiz vererek hazine bonosu ve devlet tahvili satmaya başlaması faiz normlarını yükseltiyor, bu da tabii fiyatlara yansıtılan bir maliyet unsuru oluyordu. KİT'lerin satış hasılatlarının 1984'te yaklaşık 2.5 trilyon lira, 1985'te yaklaşık 3 trilyon lira artması¹⁶ da büyük ölçüde KİT ürünlerine yapılan insafsız zamlarla sağlanıyordu. Gerçekler Sayın Özal'ın maliyetlerle enflasyon arasında kurduğu ilginç yumurta-tavuk ilişkisine pek uymuyor, KİT zamları enflasyonu besleyen en önemli etkenlerden biri olarak görülüyordu. Örneğin TÜSİAD'ın enflasyonla ilgili olarak hazırladığı bir raporda 1980-84 döneminde özel kesim imalat sanayiindeki fiyat artışlarının nedenleri ağırlıklı olarak hesaplanıyor, en büyük ağırlığı KİT ürünlerindeki zamları yansıtan «girdi maliyetleri»nin aldığı ortaya konuyordu.¹⁷

15) TC Maliye ve Gümrük Bakanlığı, «1987 Mali Bütçe Gerekçesi», s. 49.

16) TÜSİAD, a.g.y., s. 27.

17) TÜSİAD, Türkiye'de Enflasyon ve Enflasyon ile Savaşta Başarı Koşulları, İstanbul 1986, s. III. Bu araştırmada 1980-84 dönemindeki fiyat artışlarına katkıda bulunan etkenler arasında «birim emek maliyeti»nin yüzde 10.7; kâr, amortisman, vergi

İthalatın Liberasyonu ve Enflasyon

Özal'ın enflasyonla mücadele senaryosundaki üçüncü önemli araç ithalatın liberasyonuydu. İthalat libere edilince Türk sanayii ve tarımı dış rekabeti karşısında bulacak, böylece gerek sanayide, gerekse tarımda aşırı fiyat artışları önlenmiş olacaktı. Ne var ki, bu konuda da kitaplarda yazanlarla Türkiye'nin gerçekleri birbirine uymuyor, ithalatın kademeli liberasyonu hiç de umulan etkiyi yapmıyordu. Sanayi kesiminde bellibaşlı malları üreten büyük firmalar ticaret şirketleri aracılığıyla hemen söz konusu malların ithalatını da kontrolleri altına alıyor ve öncelikle Türkiye'de üretilenlerden farklı ürün tiplerini ithal ederek yerli üretimle ithalatın rekabete girmesini önlemeye çalışıyorlardı. Örneğin dayanıklı tüketim mallarında ithal edilen tipler Türkiye'de üretilenlerden daha gelişmiş, daha lüks ve çok daha pahalı tipler oldukları için ayrı bir müşteri grubuna hitap ediyor, fiyat artışlarını sınırlayıcı etki yapacakları yerde bazen tam tersi bir etkiyi de yapıyorlardı.¹⁸ Peynir gibi tarıma dayalı bazı ürünlerde de büyük yerli üretici ve pazarlamacı firmaların ithalatı da büyük ölçüde kontrolleri altına aldıkları görülüyordu. Ayrıca çeşitli alanlarda suyun başını tutmuş olan büyük grupların sürekli baskıları ithalatın liberasyonunda cesur adımlar atılmasını da önüyor, yüksek

vs.yi içeren «diğer faktörler»in yüzde 21.3; «birim girdi maliyeti»nin ise yüzde 68 pay aldığı belirtiliyor ve şöyle deniyor : «Özel kesim imalat sanayiinde fiyatları yukarı doğru iten en önemli etken girdi maliyetleri olup bunlar içinde özellikle KİT'lerin mamul ve hizmetleri büyük yer tutmaktadır.»

18) Yerlisinin üç dört katı fiyata satılan ithal malını gören tüketici yerli ürünün pek de pahalı olmadığı izlenimini ediniyor, bu ortamda zammı piyasaya kabul ettirmek kolaylaşıyordu.

gümrükler ve ithalat fonlarıyla korunan¹⁹ bu firmalar fiyat artışlarını sınırlı tutma konusunda kendilerini ciddi bir baskı altında hissetmiyorlardı.

Görülen oydu ki, Özal enflasyonla mücadele senaryosundaki üçüncü önemli aracı da doğru dürüst kullanamamış, umduğu sonuçları alamamıştı.

Geriye kala kala dördüncü önemli araç olarak sayılan «kaynakların kısa dönemde netice alacak şekilde yatırımlara yönlendirilmesi» kalıyordu. Özel sektörün zaten fazla yatırım yapmadığı bir dönemde kamu kesimi ve belediyelerce girilen yatırımların çoğunun ancak uzun sürede üretime katkıda bulunacak altyapı yatırımları ya da hiçbir zaman üretime katkıda bulunmayacak kaldırım düzenlemeleri gibi gösteriş yatırımları olduğu görülüyordu. Özal'ın enflasyonla mücadele senaryosundaki dördüncü önemli aracın da amaca uygun şekilde kullanıldığını söylemek olanaksızdı. Tersine kamu ve yerel yönetimlerin yatırımları enflasyonu besleyen unsurlardan biri oluyordu.

1984 ve 1985 yıllarında yaşananlar Özal'ın kendi eseri olan enflasyonla mücadele senaryosunu uygulamakta ne kadar âciz kaldığını gözler önüne sermişti. İki yıl içinde yüzde 10'a çekileceği söylenen enflasyon oranı 1985 sonunda hâlâ yüzde 40'larda dolaşıyor, her yıl tekrarlanan, «Enflasyon bu yıl yüzde 25 olacak» sözü artık mizah edebiyatına giriyordu. Bu koşullar altında hükümetin enflasyon konusundaki beyan ve vaatle-

19) Prof. Tansu Çiller, 1980'den sonra aslında yükselen korumanın 1984 başında ithalatın liberasyonu sonrasında biraz düşüğünü, ancak 1986'da korumanın gene arttığını ortaya koyan bulgular elde ettiğini çeşitli vesilelerle ifade etmiştir. Korumanın 1980 sonrasında devam ettiği sonucuna varan bir diğer öğretim üyesi ise Prof. Cem Alpar. Bkz. Prof. Dr. Cem Alpar, «İthalatta Liberalizm : Nereye Kadar ?», **Dış Ticarete Durum**, Ocak 1987.

rini artık kimse ciddiye almıyordu. Sözde enflasyon beklentisini kırmak amacıyla yapılan aldatıcı beyanlar hiçbir zaman gerçekleşmediği için alay konusu oluyor, hatta hükümet yetkililerinin bu tutumu giderek enflasyon beklentisini besleyen etkenlerden biri haline geliyordu.

Peki ama bu noktaya nasıl gelinmiş, «Türkiye'nin şartları»nı ve ekonomiyi çok iyi bildiğini iddia eden ve çoğu kimseyi de buna inandıran Özal enflasyonla mücadelede neden bu kadar başarısız olmuş, 1981-82'de gösterdiği başarıyı bile gösterememişti?

Acaba Özal Türkiye'de kronikleşmeye başlayan enflasyona doğru teşhis koyamamış ve enflasyonun temel nedenlerine inemediği için onu hızla bünyeden atmanın çaresini de gösteremeyen, yetersiz bir senaryoyle mi yola çıkmıştı?

1983 sonunda tam yetkiyle iktidar olan Özal'ın kafasındaki enflasyonla mücadele senaryosunu uygulayamaz duruma düşmesi, bu senaryonun Türkiye koşullarında uygulanmasının çok zor olmasından mı kaynaklanmıştı? Kitapta yazarlarla Türkiye'nin gerçekleri birbirini tutmuyor muydu? 1984 Türkiyesi, 1980 Türkiyesinden farklı mıydı?

Yoksa Özal, Türkiye'nin «şartlarını» ve iktidarının sınırlarını, tek başına iktidar olduktan ve seçimle iktidar olmanın gereklerini gördükten sonra mı anlayabilmişti? Askeri yönetimin dediği dedik başbakan yardımcılığıyla seçimle gelmiş bir iktidarın başı olmak farklı şeyler miydi?

Bütün bu nedenlerle senaryo yarım yamalak uygulanıyor, ayrıca senaryonun kendi iç çelişkileri ve tutarsızlıkları da amaçlarına ulaşmasını olanaksızlaştırıyor muydu?

Özal Neden Başaramadı?

Özal'ın enflasyonla mücadelede başarısızlığa uğramasında yukardaki sorularda değinilen bütün etkenlerin payı vardı.

Bir kere Özal'ın kafasındaki senaryo, özellikle 1980'li yıllarda gelir dağılımında meydana gelen çarpıcı bozulmayı hesaba katmadığı için enflasyon sorununun temel nedenlerine inemiyordu. Gelir dağılımında radikal bir düzeltmeye gitmeden enflasyonu yüzde 10'a indirmenin hayal olduğunu pek kavrayamayan Özal, «Ben enflasyonu yüzde 10'lara indirirsem gelir dağılımı kendiliğinden düzelir» diye düşünüyordu. Türkiye'nin koşullarında gelir dağılımını düzeltme işlevini piyasaya terk etmenin ne denli umutsuz bir hayal olduğunu da Özal ve ekibi pek kabul edemiyordu. 1984-85 Türkiye'sinde işçi ve memur ücretlerini enflasyonun en önemli nedeni olarak görmeye devam eden bir zihniyetin enflasyonu hızla aşağı çekmesi mümkün değildi. 1984-85 deneyimi (ki daha sonra buna 1986 deneyimi de eklenecekti), Türkiye'de milli gelirden aslan payını alan kesimin bunu yatırıma dönüştürmediğini, bir yandan dış borç ödeyen devletin yetersiz tasarruflarıyla yatırıma girişmesinin ise kamu açıklarını ve enflasyonu beslediğini açıkça ortaya koyuyordu. Bu temel soruna çare bulmadan Türkiye'deki enflasyonun kökünü kazımak olanaksızdı.

İkincisi, Anavatan iktidarının sınıfsal ve ideolojik yapısı, Özal'ın kafasındaki senaryonun bile gereğince uygulanmasına elverişli değildi. Böyle bir iktidarın, Özal'ın deyiimiyle, «enflasyona müptela» firmalara ve sektörlerle karşı kesin tavır alması, onların feryatlarına kulak tıkayarak «işçi sıkı tutması» pek mümkün görünmüyordu.

Üçüncüsü, Özal'ın kafasındaki senaryo Türkiye ekonomisinin 1983 sonunda geldiği noktayı kavrayamadığı için Türkiye'nin gerçekleriyle bağdaşmayan bazı varsayımlara dayanıyor, ayrıca kendi içinde önemli ilişkiler barındırıyordu. İthalatın liberasyonu sayesinde tekellerin kırılacağı, yüksek faizin sosyal adaleti sağlayacağı ve enflasyonu aşağı çekeceği gibi varsayımların ne denli geçersiz olduğu 1984-85 yıllarında iyice ortaya çıkmıştı. Özel sektörün kârlarına dokunmayı âdetâ «günah» sayan bir anlayışın, üstelik bu kârların büyük bölümünün yatırıma dönüşmediği bir ortamda, enflasyonu hızla aşağı çekmeyi amaçlaması ise Özal'ın senaryosundaki en önemli tutarsızlıklardan biriydi.²⁰

Sonuçta, bütün bu etkenler Özal'ın kafasındaki enflasyonla mücadele senaryosunun doğru dürüst uygulanmasını engellemiş, iki yılda yüzde 10'lara çekileceği söylenen enflasyon 1985 sonunda yüzde 40'ların altına çekilememişti. Burada tekrar vurgulanması gereken iki önemli nokta vardı. Birincisi Özal'ın öngördüğü senaryonun gereğince uygulanamaması bir raslantı ya da şanssızlık sonucu değildi, senaryonun ve Özal iktidarının yapısından kaynaklanıyordu. İkincisi, bu senaryonun tam olarak uygulanması mümkün olsaydı bile Türkiye'deki enflasyon sorununa köklü çözüm gene bulunamamış olacaktı, çünkü hastalığa konan teşhis yanlış, öngörülen tedavi yöntemleri hatalı, ya da eksikti.

1985 yılının sonu gelirken Özal, enflasyonla mücadele konusunda başarısız olduklarını kabul etmek zo-

20) Özal 1986 yazında Fethiye'de dolaşırken belediye başkanının turistik otellerde yemek fiyatlarının yüksek olmasından yakınması üzerine şöyle konuşuyor : «İnsanların kârlarına müdahale etmek yanlıştır. Kâr ekonomik aktivitenin kan damarı gibidir.» Hürriyet, Haziran 1986.

runda kalıyor, 1983 sonunda kavrayamadığı bazı gerçekleri kavramış görünüyordu. Örneğin *Milliyet* gazetesine verdiği bir demeçte şöyle diyordu :

«Ortadirek konusunda önemli noktalardan biri enflasyon meselesidir. Enflasyonu aşağı çekmemiz lazım dedik başından beri. Bugün de aksi kanaatte değilim. Belki bu noktada istediğimiz bir şeye varamamışızdır, bu doğrudur. Ama bir iktidarı ilk iki senesinde bu konuda netice alamadı diye, üçüncü senesinde netice alamadı diye aşırı tenkit etmenin de bir faydası yok. Çünkü biz bu konuda ve başka konularda beş senelik bir süre almışızdır. İktidar süremiz budur. Enflasyon konusunda başarılı olacağımızı kendim gibi biliyorum. Ama bu işin tahminlerimizden daha uzun süreceğini söylüyorum. Türk ekonomisi bugün eskisinden çok daha karmaşık bir ekonomi haline gelmiştir, basit ekonomiden daha kompleks bir ekonomiye geçilmiştir. Tabii bu ekonomide enflasyonu düşürmek, eskisinden daha uzun bir süre alacak.»²¹

Özal aynı günlerde *Yeni Asır* gazetesinin sorularını yanıtlarken de günları söylüyordu :

«Türkiye’de enflasyon meselesinin çözülmesi bizim ilk başlardaki tahminimizden daha uzun sürecektir. Çünkü hadise başlangıca göre biraz komplekstir. Bir de fazla acıtmayalım endişesi vardır, onu da ifade ediyorum. Fazla acıtmayalımdan kastım şu: türlü yerlerden tesirler geliyor, bir bakıyorsunuz Ziraat Odalarından taban fiyat şu olmalıdır diye. Sizler de alıp manşete koyuyorsunuz. Ondan sonra taban fiyatını veriyoruz. Ondan son-

21) *Milliyet*, 12 Aralık 1985.

*ra da şeker fiyatı niye bu kadar yükseldi diye kınay-
met kopuyor...»²²*

Bu demeçlerin de ortaya koyduğu gibi Turgut Bey iki yıllık iktidar süresi sonunda Türkiye'deki enflasyon sorununu çözenin ve enflasyonu hızla aşağı çekmenin, başlangıçta tahmin ettiğinden çok daha zor ve karmaşık olduğunu anlamıştı. Ancak kafasındaki enflasyonla mücadele senaryosunun tutarsızlığını ve yetersizliğini anlamış olduğunu söylemek kolay değildi. Özal, sorunun çözümünü bir «zaman meselesi» olarak görüyor, sorunu farklı bir yaklaşımla ele almanın gereğine ise inanmıyordu.

Özal'ın enflasyon sorununun çözümünü zamana bırakma eğilimi 1983'te iktidara aday olurken ve hükümet programını açıklarken ortaya koyduğu «enflasyonu hızla aşağı çekme» tavrından çok farklıydı. Özal, enflasyon sorununun önemi konusundaki görüşlerini de iki yıl içinde oldukça değiştirmiş görünüyor, *Yeni Asır'a* yaptığı açıklamanın bir yerinde şöyle diyordu :

*«Bir iktidar enflasyonu şu seviyeye indirdi veya şu seviyeye çıkardı diye üzerinde çok laf da söy-
lenebilir. Ama bir iktidarın göstergesi sadece bu değildir, yanlışlık burdadır...»²³*

Özal bu sözleri söylerken hükümetinin ekonomik ve sosyal politikasının «enflasyonun hızla aşağı çekilmesi» ilkesi üzerine oturtulmuş olduğunu unutmuş görünüyordu.

İşte Özal'ın bu «unutkanlığı» ve enflasyonla mücadele senaryosundaki ısrarı, enflasyonu hızla aşağı çekmek için 1986'da yakalanan büyük fırsatı da kaçırmasına neden olacaktı.

22) *Yeni Asır*, 12 Aralık 1985.

23) *Yeni Asır*, 12 Aralık 1985.

Tablo 6.1

**Çeşitli Endekslere Göre
Türkiye'de Enflasyonun
Gelişimi (1980 - 86)**

Yıllık Ortalama Fiyat Artışları (%)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
Hazine M. toptan eşya	107.2	36.8	25.2	30.6	52.0	40.0	26.7
DİE Türkiye toptan e.	—	—	27.0	30.5	50.3	43.2	29.6
İTO toptan eşya	90.3	34.1	27.4	28.0	46.3	41.7	27.7
DİE Türkiye tüketici e.	—	—	—	31.4	48.4	44.8	34.6
Hazine M. İst. geçinme e.	94.3	37.6	32.7	28.8	45.6	45.0	34.8
İTO İst. ücretliler e.	75.1	35.9	34.5	28.1	43.7	43.2	35.6
Hazine M. Ankara geçinme e.	101.4	34.0	28.4	30.8	47.3	44.9	35.2
GSMH deflatörü	105.7	41.9	27.2	28.0	49.9	43.6	31.2*

* Geçici.

Kaynaklar : DİE, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, İstanbul Ticaret Odası.

**Enflasyon Konusunda Ne Dediler, Ne Oldu ?
(Anavatan Partisi Dönemi)**

6 Kasım 1983 Seçimleri Öncesinde

Eylül 1983/ÖZAL : «Enflasyonla büyüme hastalığı uyuşturucu ile tedaviye benzer». (*Güneş*/14 Eylül 1983)

Eylül 1983/ÖZAL : «Öncelikle yapacağımız iş enflasyonu tamamen dizginlemek, hayat pahalılığı artışını durdurmaktır. Yoksa dar gelirlinin durumu daha kötüye gider, fakir daha fakir, zengin daha zengin olur... Enflasyonu durdurmak istemeyenler fakirin dostu olmazlar.» (*Bayram* gazetesi/20 Eylül 1983)

Eylül 1983/ÖZAL : «Enflasyonu yüzde 10'a kadar indirmemiz lazım.» (*Güneş*/29 Eylül 1983)

Ekim 1983/ÖZAL : «Ortadireği güçlendirmek için enflasyon mutlaka yüzde 10'a çekilmelidir, ama bunu kısa zamanda yapmak lazım, iki sene gibi kısa bir zamanda çekmek lazım.» (TRT Televizyonu/22 Ekim 1983)

1983 ENFLASYONU ÇEŞİTLİ ENDEKSLERE GÖRE % 28 - 31 ARASINDA GERÇEKLEŞMİŞTİR.

1984 Yılında

Ocak 1984/PAKDEMİRLİ : «Siyasi tercih enflasyonun süratle aşağı çekilmesi yönünde belirlemiştir. Üç ay içinde enflasyon yavaş yavaş düşecek, yıl sonunda mutlaka yüzde 40'ın altında olacaktır.» (*Rapor*/5 Ocak 1984)

Mart 1984/ERDEM : «Bu sene enflasyonda yüzde 25'lik bir hedefe ulaşırsak, ki ulaşmamamız için herhangi bir neden görmüyorum, önümüzdeki sene yüzde 17-18, yüzde 15'lik bir hedef alırsınız. Ondan sonraki devre için yüzde 10'a inebilirsiniz. Yani iki ya da üç senelik bir devre içinde bu hedefe ulaşılabilir. Biz iktidarımız döneminde bunu yüzde 10'a indireceğimizi taahhüt ettik.» (*Milliyet*/11 Mart 1984)

Temmuz 1984/ÖZAL : «Yılın ikinci yarısında enflasyon hızının aşağı çekilebileceği konusunda kendimize tam güvenimiz vardır.» (*Bayram* gazetesi/1 Temmuz 1984)

Eylül 1984/ERDEM : «Enflasyon hızını 1984 sonunda yüzde 20-25'e indirmeyi planladık.» (*Tercüman*/22 Eylül 1984)

1984 ENFLASYONU ÇEŞİTLİ ENDEKSLERE GÖRE % 45 - 52 ARASINDA GERÇEKLEŞTİ

1985 Yılında

Ocak 1985/ÖZAL : «İki sene gibi bir sürede Türk ekonomisi yüzde 10'nun seviyesine inemez, açık ifade ediyorum. Ama belki yüzde 15'e, belki 25'e, zaten bu sene yılbaşı-yılsonu hedefimiz yüzde 25'tir.» (TRT Televizyonu/24 Ocak 1985)

Nisan 1985/ÖZAL : «Enflasyon nisan, mayıs, haziranda belini bükecektir.» (*Tercüman*/18 Nisan 1985)

Mayıs 1985/ÖZAL : «Bu sene enflasyon yüzde 25 olacak diye tahmin ediyorduk. Öyle gözüküyor ki, biraz daha yüksek olacak, yüzde 30 civarında olacak.» (*Güneş*/11 Mayıs 1985)

Eylül 1985/ÖZAL : «Memnuniyetle belirteyim ki, en büyük mücadeleyi verdiğimiz enflasyon yüzde 35'in altına doğru bir inişe geçmiştir.» (*Hürriyet*/17 Eylül 1985)

Aralık 1985/ÖZAL : «Türkiye'de enflasyon meselesinin çözümü bizim ilk başlardaki tahminimizden daha uzun sürecektir. Çünkü hadise başlangıca göre biraz daha komplekstir...

Bizim düşüncemiz Türkiye'de enflasyon kontrol altındadır. Yani değişen, yukarı doğru hızla çıkan ve kontrol edilemeyen bir enflasyon yoktur. Enflasyonda yüzde 40 rakamı ufak bir rakam değildir ama bunu devamlı abartmanın da çok büyük bir faydası yoktur. Sessiz, sakın bunu kademe kademe götürelim.» (*Yeni Asır*/12 Aralık 1985)

1985 ENFLASYONU ÇEŞİTLİ ENDEKSLERE GÖRE % 40-45 ARASINDA GERÇEKLEŞTİ

1986 Yılında

Ocak 1986/ÖZAL : «Enflasyonun yüzde 10'a inmesi seneler alacaktır. Bu yıl enflasyon yüzde 25 civarına gelecektir.» (TRT Televizyonu/Ocak 1986)

Haziran 1986/ÖZAL : «Enflasyon inecek. Yüzde 25'i tutacağımızı kuvvetle ümit ediyorum. Şu anda yüzde 29 civarında.» (*Güneş*/14 Haziran 1986)

Ağustos 1986/ÖZAL : «Son üç sene içinde enflasyon hızında ciddi bir aşağıya eğilimi olduğunu görüyoruz. Geriye doğru 12 aylık rakamlarımız yüzde 30'dur. Yıl sonu itibariyle biz onun daha aşağıya ineceğini tahmin ediyoruz. Yüzde 25'e kadar inebilir.» (*Milliyet*/13 Ağustos 1986)

**1986 ENFLASYONU ÇEŞİTLİ ENDEKSLERE GÖRE
% 27-36 ARASINDA GERÇEKLEŞTİ**

Enflasyonla Savaşta 1986 Fırsatı Nasıl Kaçırıldı?**«ENFLASYONU BIRAK, HIZLI BÜYÜMEYE BAK»**

7 Ekim 1986, Salı. Paris'te güneşli bir sonbahar günü.

Turgut Özal'ın 1980 Martında Türkiye'ye yapılacak OECD yardımının onaylanmasını beklerken sıkıntılı saatler geçirdiği binada OECD Genel Sekreterinin Özel Büro Şefi Alexander'la konuşuyoruz. Binayla ilgilendiğimi gören Alexander, 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olan bu yapının yerinde daha önce Kraliçe Marie Antoinette'in balayını geçirdiği sarayın bulunduğunu anlatıyor. Sonra hemen günümüze dönerek Türkiye'de bir hafta önce yapılan ara seçimlerin sonuçlarını nasıl değerlendirdiğimi soruyor ve hafif bir tebessümle henüz yayımlanmış bulunan OECD'nin son Türkiye raporunu önüme koyarak, «Gördünüz mü bunu?» diyor. Ben görmediğimi söyleyince de fazla üstelemiyor.

Daha sonra OECD Genel Sekreteri Jean Claude Pa-ye ile sohbet ediyoruz. Dünya ekonomisindeki muhtemel gelişmelerden, Türkiye'nin dış dünyadaki görünümünden ve tabii enflasyondan söz ediliyor bu sohbette, ama genel sekreter de, özel büro şefi gibi, OECD'nin son Türkiye raporuyla ilgili «tatsız olay»dan söz etmiyor bana. Ben olayı aynı günün akşamı Paris'teki Türkiye Büyükelçiliğinde verilen resepsiyonda OECD nezdindeki Türk delegasyonundan öğreniyorum.

OECD'nin üyesi olan ülkelerdeki ekonomik gelişmeleri değerlendiren yıllık ülke raporlarından Türkiye ile ilgili olanı 25 ya da 26 Eylül günü ambargolu olarak basına dağıtılmış. Türkiye'de ara seçimlerin 28 Eylülde yapılacağını hesaba katan OECD yetkilileri, raporun seçim sonuçlarını herhangi bir şekilde etkilemesini istemedikleri için 1 Ekim tarihinden önce kamuoyuna açıklanmasını da istememişler. Ama nasıl olmuşsa olmuş söz konusu rapor ara seçimden bir gün önceki *Cumhuriyet* gazetesinde, hem de «OECD'den Özal'a Sarı Işık» başlığıyla haber olmuş. Ertesi gün, yani seçim günü de *Milletiyet* benzer bir haber vermiş. Bazı Türk gazetelerince daha önce defalarca tekrarlanan buna benzer ambargo ihlallerine pek ses çıkartmayan OECD yetkilileri, bu kez olay politik bir boyut kazandığı için bayağı rahatsız olmuşlar. Belki de salt ara seçimler düşünülerek yayımlanması geciktirilen Türkiye raporu ile ilgili haberlerin tam seçim arifesinde basında yer alması fena halde canlarını sıkmış.

OECD'nin Kaygıları

OECD'nin Eylül 1986 tarihli Türkiye raporuna şöyle bir göz atıldığında «can sıkıcı» durumu yaratan asıl nedenin raporun içeriği olduğu hemen anlaşılıyordu. 1986 yılında dünyada fiyat artışları yavaşlarken, başlıca OECD ülkelerinde «sıfır enflasyon», hatta fiyat gerilemeleri yaşanırken¹ Türkiye'de enflasyonun ciddi bir sorun olarak sürmesi ve yüzde 30'larda dolaşması OECD'nin de dikkatini çekmiş, kaygılarını artırmıştı. Rapo-

1) Bkz. Tablo 7.1.

run çeşitli bölümlerinde dile getirilen bu kaygı, OECD Türkiye raporunu Özal Hükümeti için oldukça sevimsiz bir rapor haline getiriyor, bu rapordan bazı alıntılarının tam ara seçimler öncesinde basında yer alması da bu nedenle «can sıkıcı» oluyordu.

Türkiye'deki enflasyonun nedenlerini araştırmaya çalışan OECD Türkiye raporu 1986'daki durumu değerlendirirken ilginç bazı noktalara parmak basıyordu. Raporun sonuç bölümünde Türkiye ekonomisinin yapısal özellikleriyle enflasyon olayı arasında bağlar kurularak yüzde 5 dolayındaki reel büyüme hızlarının işsizlik sorununu çözmeye yetmediği belirtiliyor ve şöyle devam ediliyordu :

«Türkiye'de yüksek düzeyde bulunan yapısal işsizlik oranının zaman içinde giderek aşağıya çekilebilmesi, ekonominin güçlü bir yatırım atılımıyla desteklenen dengeli ve sürekli büyüme yoluna girmesine bağlı görünmektedir. Gerekli koşullar oluşmadan, bu yöndeki bir gelişmeyi zorlama girişimlerinin ise, ekonominin yapısal yetersizlikleri nedeniyle enflasyonu hızlandırması ve dış dengeyi olumsuz etkilemesi olasıdır.

Yüksek enflasyonun aksi yöndeki tahminlere karşın sürmesi, ekonomik politikaya yön verenleri kaygılandıran gelişmelerin başında gelmelidir. Ekonominin yapısal özelliklerinin fiyatlar üzerinde bir miktar baskı yaptığı doğrudur. Ancak yetkililerin, ihracatı artırma ve işsizliği önleme gereklilerini de hesaba katarak hızlı büyümeyi amaçladıkları ve bunu sağlayacak yüksek düzeydeki kamu yatırımlarını gerçekleştirmek için ekonomiye aşırı miktarda likidite (para) enjeksiyonu yapmanın riskini göze aldıkları da sanırız bir gerçektir. Enflasyonun şimdilik yüzde 30'lara düşmüş bulunma-

si olumlu bir gelişme olmakla birlikte, buna bakarak, erken bir iyimserliğe kapılmamak gerekir. Geniş tanımlı para arzı M-2 ve banka kredilerinin artışı hızı, yakın gelecekte enflasyon oranında hızlı bir gerileme beklemeyi zorlaştırmaktadır.»²

OECD raporu, 1986 yılında Türkiye'yi yönetenlerin yaptıkları ya da yapmak zorunda kaldıkları tercihlere oldukça doğru teşhisler koymuş görünüyordu. İşte bu tercihler Türkiye'nin «enflasyon canavarı»na öldürtücü bir darbe vurabilmek için 1986'da yakaladığı büyük fırsatı kaçırmamasına neden olan tercihlerdi.

1986 Piyangosu

1986 yılı, enflasyonu hızla aşağı çekmek için pek çok ülkeye olduğu gibi Türkiye'ye de gerçekten bulunmaz bir fırsatın tanındığı yıldır. 1986 yılında Türkiye'de fiyat artışlarının çarpıcı biçimde yavaşlatılmasına ve yüksek enflasyon beklentisinin kırılmasına olanak hazırlayan gelişmelerin başlıcaları şunlardı :

Dünyada petrol fiyatlarının 25-26 dolardan (varil başına) 10 dolar dolayına kadar düşmesi Türkiye'deki fiyat artışlarının en önemli gerekçelerinden biri olan petrol ürünleri fiyatlarının en azından sabit tutulmasına olanak veriyordu. Bu durumda hiç kimsenin petrol ürünleri fiyatlarındaki artışları gerekçe göstererek kendi ürettiği ve pazarladığı ürünlere zam yapması olanağı kalmıyordu. Öte yandan dünyada petrol fiyatları hızla düşerken Türkiye'deki fiyatların sabit tutulması devlete bir ek gelir olanağı sağlamış oluyordu.

2) OECD, Turkey, Paris, September 1986, s. 40.

Dünyada petrolün yanı sıra pek çok diğer temel maddenin fiyatı da (özellikle dolarla değil de SDR gibi güçlü paralardan oluşmuş bir birimle ölçüldüğünde) düşüyor, ayrıca sanayi mallarında da fiyat duraklamaları ve düşüşleri görülmüyordu. Bütün bunların, Türkiye'nin sonuçta enflasyonu etkileyen girdi maliyetlerinin önceki yıllardaki gibi hızlı artmasını önlemesi gerekiyordu. Türkiye'nin ithalat faturası düşerken ithal ettiği enflasyon da en aza inebilecekti.

Doların diğer güçlü paralara karşı hızlı bir değer kaybı sürecine girmesi nedeniyle Türk Lirasının dolara karşı önceki yıllardaki gibi çok büyük oranlarda devalüe edilmesine gerek kalmıyordu. Başta petrol olmak üzere birçok malın fiyatının dolarla belirlenmesi, doların Türkiye'nin dış ticaretinde taşıdığı ağırlık ve doların TL karşısında aşırı değer kazanmasının olumsuz psikolojik etkileri de hesaba katıldığında doların TL değerini düşük tutabilmenin enflasyonla mücadele açısından ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılıyordu.

Dünyada petrol fiyatları hızla düşerken ve doların TL karşısındaki değerlenmesi bu düşüşün gerisinde kârkirken, Türkiye'de petrol ürünleri fiyatlarının sabit tutulması devlete önemli bir ek gelir sağlıyor, ayrıca vergi gelirleri de 1985'ten itibaren yüzde 50'lere varan hızlı bir artış temposuna girmiş görünüyordu. Bu, duruk kamu kesiminin ayağını yorganına göre uzatması için iyi bir fırsat yaratıyordu. Ayrıca aşırı KİT zamlarına da gerek kalmıyordu.

Tarım kesiminde çok iyi bir ürün yılı yaşanıyor, tarım ürünlerindeki fiyat artışları çok sınırlı kalıyordu. Tarım ürünlerinin Türkiye'deki fiyat endekslerinde taşıdıkları önemli ağırlık hesaba katıldığında tarım ürün-

leri fiyatlarındaki yavaşlamanın enflasyon oranına olumlu etkisi daha iyi anlaşılıyordu.

Bir yandan tarımsal ve sınıai üretim hızla artarken diğer yandan dış pazarlardaki tıkanma nedeniyle Türkiye'nin ihracatının yavaşlaması ve ihracatın GSMH'ye oranının yüzde 15'lerden yüzde 13 dolayına düşmesi, iç piyasaya mal arzını artırıyor, bu da fiyatların hızlı yükselmesini sınırlaması gereken önemli bir etken oluyordu.

Ücret ve maaşlarda fiyat artışlarını körükleyecek önemli bir artış olmuyordu.

Bulunmaz Fırsat

Tüm bu olumlu koşulların bir araya geldiği ortam, enflasyonla mücadeleye birinci önceliği verdiğini söyleyen bir hükümet için gerçekten bulunmaz fırsattı. Bu ortamda Özal'ın kendi enflasyonla mücadele senaryosu çerçevesinde yapılabilecek olanların tam olarak yapılması bile etkili olabilirdi. Örneğin kamu kesiminin yatırımlarında ve harcamalarında gerçekten ölçülü gitmesi, yüksek faizle aşırı borçlanmaktan vazgeçmesi, parasal genişlemeyi sınırlı tutması, KİT ürünlerine bir süre zam yapmayacağını açıklaması, petrol ürünlerinin fiyatlarında sembolik nitelikte de olsa bir indirime gitmesi sağlanabilse; ithalat silahı gerçekten etkili biçimde kullanılabilse ve «batıyoruz» diye feryat edenlere kulak tıkanabilseydi enflasyonun ve enflasyon beklentisinin ciddi bir darbe yemesi sağlanabilirdi.

Özal'ın kendi senaryosunda yer vermediği, Arjantin, İsrail ve Brezilya gibi ülkelerde uygulanan yöntemlerden de yararlanılarak enflasyona karşı topyekün savaş ilan edilmesi halinde ise enflasyona karşı sağlanacak başarı çok daha büyük olabilirdi. Başta KİT ürünleri

olmak üzere tüm sanayi ürünlerinin fiyatlarının geçici bir süre için dondurulması; buna direnen firmalara karşı bir kamuoyu oluşturulması; Türk parasının her geçen gün büyük ölçüde değer yitiren bir para olmaktan çıktığını simgelemek üzere paradan sıfır atılması; halkı bir süre için tüketimden caydırıp tasarrufa yöneltecek kit- le kampanyaları yapılması bu arada akla gelebilecek yöntemlerdi.

Burada önemli olan, enflasyonla mücadele pake- tinin bir bütün olarak ödünsüz uygulanması, enflasyon beklentisini kırmada etkili olacak «çok tedbirleri»nin kendi başlarına değil, gerçekten «sıkı» para ve maliye politikalarının tamamlayıcısı olarak kullanılmasıydı. Bu tür bir bütünsel yaklaşımla, dünya konjunktürünün de çok elverişli olduğu bir yılda enflasyona karşı topyekûn savaş ilan edilmesi, umulmadık ölçüde başarılı sonuçlar verebilir, enflasyonu hızla aşağı çekmek için ödenecek bedeli ise asgariye indirebilirdi.

Bedeli Kim Ödeyecek ?

Bütün bu elverişli koşullara karşın Türkiye'de kro- nikleşen enflasyonu hızla aşağı çekmek kuşkusuz çok kolay değildi ve bunun için özellikle bazı toplum kesim- lerinin hatırı sayılır bir bedel ödemesi kaçınılmaz gö- rünüyordu. Kamu yatırımlarında ve harcamalarında cid- di kısıntılara gidilmesi ekonomide geçici de olsa bir dur- gunluk yaratacak, kamu yatırımlarına bağlı iş kolları bunun acısını çekecekti. Sürekli fiyat artırarak enflas- yondan korunmaya çalışan sanayici ve tüccar bunu ya- pamayınca kârından fedakârlık etmek zorunda kalacak, yüksek enflasyonun gizlediği hastalıklar açığa çıkarken

iflaslar ve batışlar hızla artacaktı. Bu durum banka sisteminde de bazı sarsıntılara yol açabilecekti.

Yıllar yılı yüksek enflasyon sayesinde başarılı görünen, maliyet artışlarını fazlasıyla fiyatlarına yansıtarak kârlarını artıran kişi ve firmalar bu yeni durumu kuşkusuz tepkiyle karşılayacaklar ve uygulamayı bal-talamaya çalışacaklardı. Bu arada bazı alanlarda arz yetersizliklerinin ve mal darlıklarının ortaya çıkması da mümkündü. Ciddi bir enflasyonla savaş politikası güden bir yönetimin bütün bunları göze alması ve çarelerini düşünmesi gerekiyordu. Enflasyonla savaş süresince «yatırımcı iktidar» olarak görünmek ve işsizlik sorununu hafifletmek de pek kolay değildi.

Buna karşılık Özal'ın «ortadirek» tanımını içine giren ücretli, maaşlı, dar gelirli kesimin; işçinin, çiftçinin, memurun, emeklinin fiyat artışlarındaki duraklamadan kazançlı çıkacağı kesindi. Cebindeki paranın alış gücünü koruduğunu fark eden «ortadirek» mensuplarının enflasyonla savaş programının gönüllüleri haline gelmesi ve uygulamanın başarısına katkıda bulunması beklenebilirdi. Özellikle Arjantin ve Brezilya deneyleri halkın, büyük çoğunluğunun fiyatları donduran uygulamaya sahip çıktığını ve fiyat denetimlerine katkıda bulunduğunu göstermişti. Cebindeki paranın gerçekten «para etmeye» başladığını fark eden vatandaşı bir tasarruf seferberliği esprisi içinde tasarruflarını artırmaya yönelmek de belki mümkün olabilirdi. Bu noktada yüksek faiz vaadiyle söz konusu tasarrufları banka sistemine çekmek yerine toplu konut yapımına ve sermaye piyasasına yönlendirmek de tamamlayıcı önlemler olarak düşünülebilirdi.

1986 yılı başında Özal işte böyle bir tercihle karşı karşıyaydı. En geç 1987 baharında ara seçimleri yapmak zorunda olduğunu bilen Özal, ya «ortadirek» dediği ke-

sime yaptığı seçim vaadini tutmak için eline geçen fırsatı değerlendirecek ve enflasyonu hızla aşağı çekmenin faturasını göze alarak cesaretle enflasyonun üzerine gidecek; ya da «millet nasıl olsa enflasyona alıştı» varsayımından yola çıkarak enflasyonla mücadele yerine yatırımları ve büyümeyi hızlandırmayı yeğleyecekti. Bu ikinci seçeneğin kısa dönemde sağlayacağı bazı avantajlar olabilirdi. Ekonomide yapay bir canlılık yaratmak, «eserlere eser katan iktidar» olarak görünmek, geçici de olsa bir kesime iş yaratmak ve hepsinden önemlisi iktidar partisi mensuplarına yeni olanaklar açmak bakımından yatırımları ve büyümeyi hızlandırma seçeneği kuşkusuz daha çekici görünüyordu.

Sonunda Özal tercihini yaparken herhalde ara seçimleri 1986 yılında yapmanın daha iyi olacağını da düşünerek ikinci seçeneği benimsiyor, önceliği enflasyonla ciddi mücadeleye değil, hızlı büyümeye verdiği anlaşılıyordu. Bu nedenle Özal'ın kendi kafasındaki enflasyonla mücadele senaryosu gene gereğince uygulanamıyor, kamu yatırımları ve yerel yönetimlerin harcamaları pompalanırken «sıkı» para ve disiplinli bütçe uygulaması sözde kalıyordu. Kamu kesimi çok yüksek faizlerle borçlanmayı sürdürüyor, yüksek faizler sanayi için önemli maliyet unsurlarından biri olmaya devam ederken, maliyetleri artan da artmayan da dilediği gibi zam yapmaktan çekinmiyordu.

Türkiye daha önce yaşadığı bir olayı yeniden yaşıyor, gördüğü bir filmi yeniden görüyordu sanki. Petrolün ucuzlamasıyla sağlanan ek olanak, enflasyonu hızla aşağı çekmek yerine, iç pazarı canlandırarak büyümeyi hızlandırmak için kullanılıyordu. Bu büyümenin motoru, Özal'ın düşlediği gibi ihracata dönük sanayi sektörleri değildi. 1980'den bu yana ekonominin ve sanayinin yapısı aslında fazla değişmediği için ekonominin

canlandırılması gene kamu yatırımlarının canlandırılmasından ve iç pazara dönük sektörlerin kamçılanmasından geçiyordu. Buna tarım kesimindeki hızlı üretim artışı da eklenince 1986 yılı reel büyüme hızının 1975'ten beri ilk kez yüzde 7'nin üzerine çıkması gündeme geliyordu.

Hızlı büyümenin bedeli ise, OECD'nin son Türkiye raporunda da belirtildiği gibi, enflasyonist baskıların sürmesi ve dış dengenin bozulmasıydı. İç talebin canlı olması özellikle eksik rekabet koşullarında çalışan sektörlerde bir kez daha «satıcı piyasası» yaratıyor, firmalar talebi görünce maliyet artışlarının ve resmi enflasyon rakamlarının çok üzerine çıkan fiyat artışları uyguluyordu. Tablo 7.2'de görüldüğü gibi, enflasyonun yüzde 30'un altına çekildiği söylenirken, bazı mallardaki fiyat artışları 1986 yılında yüzde 100'lere kadar yükseliyordu.

Vatandaşı Bezdiren Enflasyon

Sokaktaki vatandaşın kendi yaşamında hissettiği enflasyon, özellikle toptan eşya fiyatları endekslerinin yansıttığı enflasyon rakamlarının çok üstündeydi ve «pahalılık», vatandaş en fazla düşündüren ve sıkın sorunların başında geliyordu³. Ara seçim bu ortamda yapılıyor ve Özal umduğundan çok daha kötü bir sonuç alıyordu. Bu kötü sonuçta, Özal'ın enflasyonu hızla aşağı çekerek «ortadirek» dediği kesimin ekonomik durumunu güçlendirme vaadini tutmamış olmasının, sanırız büyük payı vardı. Kendi cebini doğrudan ilgilendirmeyen yatırım hamlesi, kendi satın alma gücünü artırmayan yüksek milli gelir artışı sokaktaki vatandaşın tatmin etmeye yetmemiş, Anavatan Partisinin oy oranında ha-

3) Çeşitli kamuöyu araştırmaları bu sonucu veriyordu.

tırı sayılır bir düşüş meydana gelmişti. Özal, ara seçim yılı olarak düşündüğü 1986'da hızlı büyüme ve canlı ekonomiyi, enflasyonla mücadeleye tercih etmiş, ama bu tercih umduğu sonuçları vermemişti.

1986 yılı kapanırken Özal ve kurmayları toptan eşya fiyatları endekslerine bakarak, «enflasyonu sonunda yüzde 25'e çektik» demeye hazırlanıyorlardı. 1986 yılında enflasyonu çok daha hızlı ve kalıcı biçimde aşağı çekmek fırsatını kaçıran Özal yönetimi, artık yüzde 10'luk hedeften hiç söz etmiyor, yüzde 25'i başarı olarak göstermeye çalışıyordu.

Oysa bu sonuç yukarda sıraladığımız çok çeşitli olumlu etkenlerin üst üste gelmesiyle sağlanmış bulunuyor, 1987'de aynı sonucun tutturulması kuşkulu görünüyordu. Bu arada, başlıca OECD ülkelerinde son 25-30 yılın en düşük fiyat artışlarının kaydedildiği, «sıfır enflasyon»un, hatta yer yer belirgin fiyat düşüşlerinin yaşandığı bir yılda (bkz. Tablo 7.1) yüzde 25-30 dola-yındaki bir enflasyon oranının «başarı» olarak gösterilmesi de pek inandırıcı olmuyordu.

1983 yılında enflasyonu iki yıl içinde yüzde 10'a indireceğini vaat ederek iktidara gelen Özal'ın üç yıllık iktidar dönemi sonunda geldiği nokta ilginçti. Özellikle 1986 yılında ele geçen büyük fırsata karşın enflasyon cephesinde umulan başarı sağlanamamış, vatandaşı doğrudan ilgilendiren tüketici fiyatlarındaki yıllık artışlar çeşitli endekslere göre yüzde 30 ya da üzerinde gerçekleşmişti (Bkz. Tablo 7.1).

Bu sonucun ortaya koyduğu gerçek şuydu : Özal'ın Türkiye'deki enflasyona koyduğu teşhis büyük ölçüde yanlıştı. Bu nedenle uygulamaya çalıştığı tedavi çoğu kez tam olarak uygulanamıyor, tam olarak uygulanması halinde bile istenen sonuçları vermesi kuşkulu görünüyordu.

OECD : Enflasyonu Ücretler Yaratmıyor

Özal ve çoğu mühendis olan ekonomi kurmaylarının anlamadığını, yani Türkiye'deki enflasyonun ana kaynağının ücret ve maaş artışları olamayacağını artık OECD de kavramış görünüyor, 1985 ve 1986 yıllarındaki Türkiye raporlarında satır aralarında bunu açıklıyordu. Örneğin Mayıs 1985 tarihini taşıyan Türkiye raporunda ücret ve maaşlı kesimin gerçek gelirleri gerilerken özel tüketimin arttığı kaydedilerek şöyle deniyordu :

«Türkiye'de ücret ve maaşların şahsi gelirler toplamı içindeki payları diğer OECD ülkelerinde olduğundan çok daha düşüktür ve özel tüketimdeki hızlı artışı açıklamak için diğer gelir gruplarına bakmak gerekmektedir.»⁴

Aynı raporda Türkiye'deki enflasyonun analizi yapılırken temel nedenin potansiyel tasarruf-yatırım açığı olduğu ve buna çözüm getirilemediği belirtiliyor, ayrıca gayri menkul fiyatlarındaki hızlı artışların ve artış beklentisinin genel fiyat düzeyini yukarı çeken bir etken olduğu kaydediliyordu.

OECD'nin Eylül 1986 tarihli Türkiye raporunda da aynı noktalar üzerinde duruluyor ve bir yandan özel tüketim harcamaları artarken diğer yandan gerçek ücretlerin ve maaşların gerilediği belirtilerek, «O halde tarım gelirlerinin ve serbest meslek gelirlerinin hızlı artmış olması ve kişisel tasarruf oranının gerilemiş olması gerekir», sonucuna varılıyordu. Aynı raporda sanayi kesiminde brüt ücretlerin artmadığı belirtilerek verimlilik artışlarının yüksek kâr artışlarına yol açmış olması gerektiği de ifade ediliyordu.⁵

4) OECD, Turkey, Paris, May 1985, s. 8 ve 34-35.

5) OECD, Turkey, Paris, September 1986, s. 10-11. OECD 1984 Türkiye raporunda ücretleri enflasyonun başlıca nedeni olarak görmeye devam ediyordu.

OECD'nin de dikkate aldığı göstergeler, ücretli ve maaşlıların Türkiye milli gelirinden aldıkları payın, diğer OECD ülkelerindeki ücretli ve maaşlıların milli gelirden aldıkları payın çok gerisinde kaldığını gösteriyordu. Yapılan bir hesaplama göre Türkiye'de tarım dışında ücretli ve maaşlı olarak çalışanların milli gelirden aldıkları pay son on yılda yüzde 30-31'den yüzde 17-18'e kadar düşmüştü.⁶ OECD üyesi gelişmiş sanayi ülkelerinde ise bu pay yüzde 65-75 arasında dolaşıyor ve bu ülkelerde ücret ve maaş artışları enflasyonun en önemli nedenleri arasında yer alabiliyordu. O ülkeler için geçerli bir enflasyonla mücadele reçetesini Türkiye için geçerli sanmak ise tabii bir yanılığ oluyordu.

Türkiye'de ücret ve maaşlıların milli gelirdeki payı son on yılda hızla gerilerken tarım kesiminin payında da benzer bir gerileme görülüyordu. Milli gelirdeki payı 1976'da yüzde 35'lerden, 1986'da yüzde 65'lere doğru tırmanan kesim ise kârlara, faizlere ve rantlara el koyan kesimdi.⁷ İşte milli gelirden aslan payını alan bu kesimin tasarruf ve yatırım eğiliminin yüksek olması, Türkiye'de yaşanan enflasyonun ana kaynaklarından birini oluşturuyordu. Milli gelirin yaklaşık üçte ikisine el koyan kesimin tasarruf ve yatırım eğilimi yerine tüketim eğilimi yüksek olunca hem talep baskısı artıyor, hem de yatırım-tasarruf açığı kapanamıyordu. Özel yatırımların yetersiz kaldığı ortamda büyümeyi hızlandırmak için kamu kesimi yatırımlarına ağırlık verilince bu kez kamu açıkları yoluyla enflasyon beslenmiş oluyordu.

6) Süleyman Özmucur, *Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmin Dolarla İfadesi ve Gelir Yolu ile Hesaplanması*, İstanbul, İTO yayını, 1987.

7) Özmucur, a.g.y.

Bu çözümlmeden çıkan sonuç şuydu : Türkiye'de enflasyona karşı ciddi bir savaş verebilmek için her şeyden önce gelir dağılımını düzeltecek önlemlere öncelik vermek gerekiyordu. Özal ve kurmaylarının bir türlü anlayamadıkları, ya da anlamak istemedikleri de işte buydu. Özal hükümet programında, «Enflasyonu yüzde 10'ların altına indirmedikçe gelir dağılımını düzeltmeyiz», cümlesine yer veriyordu, ama enflasyonu yüzde 10'ların altına indirmek için gelir dağılımını düzeltmenin bir önkoşul olduğunu herhalde unutuyordu.

Dr. Süleyman Özmucur'un hesaplamalarına göre 1986 yılında ücret ve maaş geliri elde eden yaklaşık 7.2 milyon kişinin milli gelirden alacağı pay 6.3 trilyon lira; tarımdan gelir elde eden yaklaşık 10.4 milyon kişinin alacağı pay yaklaşık 6.5 trilyon lira olacak, buna karşılık kâr, faiz ve rant geliri sağlayan yaklaşık 2.3 milyon kişinin milli gelirden aldığı pay 23 trilyon liraya yaklaşacaktı.⁸ Yani kâr, faiz ve rant geliri sağlayan kesimin elindeki potansiyel harcama gücü, ücretli-maaşlı kesimle tarım kesiminin toplam harcama potansiyelinin iki katına yaklaşmış olacaktı.

Enflasyonu Önlemenin Anahtarı

Türkiye'de enflasyonu önlemenin anahtarı işte buradaydı. Kârları, faizleri ve rant gelirlerini sınırlamadan enflasyonu belli bir düzeyin altına indirmek mümkün değildi. Kâr, faiz ve rant geliri sağlayanlar içinde ise, öncelikle yatırım eğilimi düşük olan kesimlerin, örneğin ticaret kesiminin, gelirlerini sınırlayıcı önlemlere yönelmek zorunluymdu.⁹

8) Süleyman Özmucur, adı geçen çalışma.

9) Bu konuya kitabın özet ve değerlendirme bölümünde yeniden değineceğiz.

Enflasyonun diğer nedenleri halka halka bu temel nedene bağlanabiliyordu. Yüksek kârlar, faizler ve rantlar bir yandan gelir unsuru olarak görünürken, diğer yandan maliyet unsuru olarak da fiyatları yükseltici etki yapıyordu. Söz konusu gelirlerin çoğunlukla yatırıma dönüşmemesi ise, artan talebin karşısına ek bir üretim kapasitesi konmasını engelliyordu. Örneğin sanayide kapasite kullanımının yükseldiği 1986 yılında özellikle bazı sektörlerde kapasite yetersizliği enflasyonu besleyecek unsurlardan biri olarak kendini gösteriyordu.¹⁰ Hem iç, hem de dış pazara yönelik çalışan sektörlerde bu pazarlardan birinden vazgeçmeden diğerine de cevap vermek için gerekli kapasitelerin zamanında yaratılıp yaratılmadığı tartışmalıydı. İçerde ve dışarda talep artışına konu olan mallarda hemen aşırı fiyat artışlarının gündeme gelmesi, eksik rekabet koşullarının yanı sıra kapasite yetersizliği sorununu da akla getiriyordu.

Kamu Yatırımları ve Fonlar

Özel yatırımların yetersiz kaldığı bir ortamda kamu kesiminin özel tasarrufların bir bölümünü de kendine çekerek altyapı yatırımlarına yönelmesi de enflasyonist etki yapıyordu. Kamu kesiminin büyük çaptaki fon talebi faiz oranlarını yükselterek bu yönden maliyetleri

10) Örneğin otomobil sanayi talebe cevap verebilmek için çift vardiya çalışmaya başlıyor, buna karşın 1987 başında otomobil almak isteyenlerin aylarca beklemeleri gerekiyordu. Bu durumdaki bir sanayii kolunun zam yaparken kendini rahat hissetmesi doğaldı.

artırıyor, kısa sürede üretime katkıda bulunmayan alt-yapı yatırımları da kısa vadede enflasyonist etki yaratıyordu. Giderek yaygınlaşan «fon» uygulamalarının enflasyonist etki yapıp yapmayacağı da tartışma konusuydu.

Bu kısırdöngüden çıkarak enflasyonu ekonominin bünyesinden atabilmek için öncelikle gelir dağılımını değiştirecek düzenlemelere yönelmek zorunlu görünüyordu. Burada önemli olan, gelirin daha büyük bölümünün tasarrufa ve yatırıma dönüşmesini sağlayacak bir düzenlemeyi gerçekleştirmektir. Bu tür bir düzenlemenin etkili aracı geniş kapsamlı bir vergi reformu olabilirdi. Buna paralel olarak sanayide mülkiyetin yaygınlaşmasını sağlayacak düzenlemeler de gelir dağılımını düzeltmek açısından önemliydi.¹¹

Gelir dağılımını düzeltmeyi amaçlayan önlem ve düzenlemelerin yanısıra piyasalarda rekabeti sağlamaya yönelik düzenlemeler de enflasyonun önlenmesi açısından önemli görünüyordu. Bu arada dikkatle üzerinde durulması gereken bir kesim de kuşkusuz bankacılık kesimiydi. Bu kesimin fon piyasalarındaki tekeli kırılmadan makul kâr marjlarıyla çalışmaya zorlanması kolay değildi. Bankacılık kesiminin verimli çalışması, tasarrufların yatırıma dönüştürülmesi açısından da çok önemliydi.

Bu temel önlemlerin dışında kur politikasına ve KİT zamlarına fazla yüklenmenin enflasyon üzerindeki etkisini de hesaba katmak gerekiyordu. Örneğin 1986 yılının özellikle ilk yarısında dolar değerinin yavaş artırılması ve KİT zamlarının sınırlı tutulması enflasyonun bir ölçüde kontrol altında tutulmasını kolaylaştırmıştı.

11) Bu konuya gelir dağılımıyla ilgili, «Kim Kazandı, Kim Kaybetti» başlıklı bölümde yeniden değineceğiz.

Hemen belirtelim ki, tüm bu saydığımız düzenleme ve önlemleri enflasyon beklentisini kırarak bazı diğer önlemlerle tamamlayarak gereği gibi uygulamak kuşkusuz son derece zor ve karmaşık bir işti. Bunu göze alacak bir iktidarın planını ülke içinde ve dışında desteğini almayı umduğu kesimlere çok iyi anlatabilmesi ve büyük bir hünerle uygulaması gerekliydi. Ne var ki enflasyonu ekonominin bünyesinden atmak için başka çare de görünmüyordu. Bu yöne gitmeyip Özal ekibinin yöntemleriyle yoluna devam edecek bir Türkiye'nin daha yıllar yılı yüzde 25 dolayında bir yapısal enflasyonla birlikte yaşaması kaçınılmaz görünüyordu. Yüzde 25 dolayındaki bir enflasyonla yıllar yılı yaşamayı kabullenmesi ise Özal'ın «ortadirek» diye tanımladığı geniş toplum kesimine yaptığı temel vaadi tutmaması, ekonomik ve sosyal programının dayandığı ana hedeften vazgeçmesi anlamına geliyordu.

Tablo 7.1

**1986 Yılında Başlıca OECD
Ülkelerinde ve Türkiye'de Enflasyon**

	Tüketici Fiyatları	Toptan Eşya Fiyatları
ABD	% 2.0	- % 2.5
F. ALMANYA	- % 0.2	- % 4.8
JAPONYA	% 2.0	- % 9.9
FRANSA	% 2.7	- % 3.9
İTALYA	% 4.6	- % 2.4
İNGİLTERE	% 3.4	% 4.2
KANADA	% 4.2	% 0.4
İSVİÇRE	% 0.2	- % 0.2
İSVEÇ	% 4.3	% 2.0
İSPANYA	% 8.8	- % 1.3
HOLLANDA	% 0.2	- % 6.9
BELÇİKA	% 1.3	- % 6.3
TÜRKİYE (DİE)	% 34.6	% 29.6
TÜRKİYE (Hazine M.)	% 34.8 (İst.)	% 26.7

Kaynak : OECD ve The Economist.

ONLAR NERDE ? BİZ NERDEYİZ ?

1986 yılında petrol fiyatlarıyla birlikte pek çok temel madenin fiyat düşüşlerine konu olması sonucunda başlıca OECD ülkelerinde toptan eşya fiyatlarında belirgin gerilemeler gözlemlendi. Tüketici fiyatları da ya çok düşük oranlı artışlar gösterdi, ya da hiç artmadı. Başlıca OECD ülkelerinde 2. Dünya Savaşı sonrasında fiyat istikrarı açısından en olumlu yıllarından biri yaşanırken Türkiye'de enflasyonun yüzde 30-35'lerde sürmesi bizim açımızdan oldukça olumsuz bir tablo ortaya çıkartıyor.

Tablo 7.2
1986 Yılında Bazı Mallardaki
Fiyat Artışları

	1986 Başı Fiyatı	1986 Sonu Fiyatı	Artış
Toshiba flatsquare TV	440.000 TL	850.000 TL	% 93
ITT/Schaub Lorenz 56 ek. TV	234.000 »	398.000 »	% 71
Arçelik şanzımanlı çam. mak.	133.000 »	193.500 »	% 46
AEG Lavalux çam. mak.	157.300 »	223.000 »	% 42
AEG 1300 buzdolabı	164.500 »	236.000 »	% 43
Arçelik 12.4 ayak buzdolabı	158.000 »	214.000 »	% 35
Renault 12 TX otomobil	2.750.000 »	3.920.000 »	% 42
Murat Doğan otomobil	3.386.000 »	4.774.000 »	% 41
Çimento (50 kg.)	1.040 »	1.800 »	% 73
ECA krome kısa musluk/toptan	2.425 »	3.600 »	% 49
Düz seramik (1m ²)/toptan	4.085 »	5.500 »	% 35
Boya (5 kg. lüks)	7.350 »	11.000 »	% 49
Kokkömürü (ton)/İTO verisi	44.330 »	66.000 »	% 49
Kuru fasulye (kg.)	600 »	1.050 »	% 75
Pirinç (kg.)	325 »	490 »	% 51
Süt (1 litre)/SEK	200 »	280 »	% 40
Et (1 kg.)	1.665 »	2.250 »	% 36
Ekmek	60 »	80 »	% 33
Gazoz (adet)	50 »	100 »	%100
PET/PVC şişe suyu	150 »	250 »	% 67
Kolalı meşrubat	80 »	130 »	% 63
Yeni kâkı (35'lik)	950 »	1.500 »	% 58
Votka (35'lik)	800 »	1.350 »	% 69
Filtreli sigara (Samsun/Maltepe)	210 »	300 »	% 43
İlaç/Alfasilin 500'lük	1.650 »	2.610 »	% 58
İlaç/Aspirin	120 »	165 »	% 38

Kaynak : Cumhuriyet, 28 Aralık 1986.

15 Trilyonluk Faiz Transferinin Bedeli YÜKSEK FAİZ FİYASKOSU

1982 Haziranının ilk günleri.

Bankaların faiz yarışı tüm çılgınlığıyla sürüyor. «Kastelli olayı» henüz patlak vermemiş, ama işin içinde olanların bir bölümü tedirgin, banka-banker kesiminde ki cümbüşün mutlu sonuçlanmayacağını, günlerin bir şeylere gebe olabileceğini özel sohbetlerde dile getiren bankacılar var. İşte bu günlerde ziyaretine gittiğim, en büyük bankalardan birinin genel müdür yardımcısı anlatıyor :

«Aklınıza gelmeyecek adamlarda büyük paralar var. Mesela adamın birinin 500 milyon lirası var, evet yanlış duymadınız tam yarım milyarı var. Bunu üç aylık yatırmış bizim bankaya, üç ayda bir gelip karşıma oturuyor, 'Eee, müdür bey bizim faizler ne oldu bakalım ?' diye soruyor. Adama zaten en üst limiti uygulamışız, kendisini ikna etmeye çalışıyorum, 'Efendim size uyguladığımız oranın üstüne çıkmamıza imkân yok' diyorum. 'Peki, siz bilirsiniz' deyip gidiyor. İki gün sonra bir başka bankanın hesap cüzdanıyla geliyor, 'Bakın' diyor, 'falanca bankadan yüzde şu kadar fazla faiz aldım.' Durumu inceliyorum, bizim bankadaki 500 milyondan vadesi dolan 200 milyonu adam çekmiş, ger-

çekten de götürüp birkaç puan fazla faiz veren öbür büyük bankaya yatırmış. Bir şeyler yapmazsak geri kalan 300 milyonu da kaçıracağız, mecburen biz de bir iki puan fazla faiz vermeye razı oluyoruz. Bankaların mevduatın her kuruluşuna önem verdiği şu günlerde 300 ya da 500 milyon giderse gitsin demek pek de kolay değil bir bankacı için. Faiz yarışı işte böyle sürüp gidiyor.»

Bu ilginç tablo «24 Ocak kararları»nın uzantısı olarak gündeme gelen «Temmuz Bankacılığı»¹ nin bir yüzünü yansıtıyor. Bankacı dostum diğer yüzünü de şöyle anlatıyordu :

«Şu Türkiye'nin en büyük firmaları arasında sayılan şirketler, ya da büyük holdingler var ya, işte onların yöneticileri de ziyaretçilerimiz arasında. Kendi bankası olan, ya da bankalarda iştirakleri bulunan bir holdingin sorumlusu bakıyorsunuz yeni bir kredi talebiyle gelip karşınıza oturuyor. Kredi talebi böylesine güçlü olduğu sürece uygulanan yüksek kredi faizinin caydırıcı etkisi de azalıyor tabii. Adam hangi fiyattan bulursa o fiyattan kredi almaya hazır çünkü...»

Tembel Paraya Prim

Bankacı dostumun anlattıkları, 1980 Temmuzunda uygulanmaya başlanan yeni faiz düzeninin en önemli iki sonucunu çarpıcı biçimde gözler önüne seriyordu. «Küçük tasarruf sahibini sömürülmekten kurtarmak, enf-

1) 29 Mayıs 1980 tarihli bakanlar kurulu kararıyla ve 4 Haziran 1980 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan Faiz Kararnamesiyle belirlenen yeni faiz düzeni 1 Temmuz 1980'den itibaren uygulandığı için «Temmuz Bankacılığı» diye anıldı.

lasyonu önlemek ve kaynakların iyi kullanılmasını sağlamak» amacıyla başlatıldığı söylenen bu uygulamada asıl kazançlı çıkanlar büyük para sahipleri oluyor, öz kaynağı yetersiz firmalar ise giderek enflasyon oranının üzerine çıkacak faizlerle para kullanmayı göze alıyorlardı. Sonuçta büyük para sahibi rantiyelere büyük faiz transferleri sağlayan; yatırımı değil «tembel para» yı teşvik eden; yatırım eğilimi zayıf bir kesime büyük çapta harcama gücü aktararak ve çok önemli bir maliyet unsuru haline gelerek enflasyonu besleyen bu faiz düzeni «24 Ocak kararları»nın ve «Özal ekonomisi»nin en yanıltıcı ve amacına varmayan uygulamalarından biri oluyordu.

Turgut Özal «serbest faiz» diye nitelediği yeni faiz düzeninden çok şey bekliyordu. Bu uygulama sayesinde bankalar faiz rekabetine itilecek, tasarruf sahibine enflasyon oranı üzerinde reel faiz verileceği için başka alanlara giden ya da atıl duran paralar hızla banka sistemine akacak, bu yüzden kaynakları bollasacak olan bankalar bu parayı satacak yer bulamayacak ve bu nedenle kredi faizlerini düşürmek zorunda kalacaklardı. Böylece bir yandan tasarruf sahibi kazançlı çıkarken bir yandan sanayici ve tüccar daha iyi koşullarla kredi kullanma olanağına kavuşacak, bankalar ise makul kâr marjlarıyla ekonomiye kaynak yaratan, yatırımı ve üretimi destekleyen kuruluşlar haline gelecekti.

«Centilmen» Bankalar

Özal, yeni uygulamanın, standart ekonomi kitaplarında yazanlara uygun olarak başarılı sonuçlanacağına inanıyordu, ama Türkiye'nin koşullarını ve bankacılık sisteminin yapısını pek hesaba katmıyordu galiba.

Özal'a göre serbest faize geçişi müjdeleyen 4 Haziran 1980 tarihli *Faiz Kararnamesi* daha yürürlüğe girmeden 19 Haziranda kendi aralarında toplanıp bir «centilmenlik anlaşması» yapan bankalar, mevduat faizlerinde rekabete girmemeyi kararlaştırıyorlardı. Mevduat faizlerinin belirlenme yöntemi daha sonra defalarca değiştirilecek, fakat hiçbir zaman gerçek anlamda bir serbest faiz düzenine geçilemeyecekti.² Nitekim Özal 1983 genel seçimlerini kazanıp tek başına iktidar olduktan sonra da mevduat faizlerinin Merkez Bankasınca belirlenmesini kararlaştıracaktı.

Gerçi serbest faiz düzenine geçilememiştir ama bankaların ortaklaşa saptadıkları mevduat faiz oranları, getirilmek istenen düzenin esprisine uygun olarak yükselmeye başlamıştı. Özellikle centilmenlik anlaşmasını kabul eder görünüp elaltından farklı faiz uygulayan bankaların tutumu bu bankalara doğru mevduat kaçışlarına yol açınca diğer bankalar da buna ayak uydurmak zorunda kalıyor, sonunda Türkiye İş Bankası sistemin lider bankası olarak bir yıllık mevduat faizini yüzde 50'ye yükselttiğini açıklıyordu. 1 Şubat 1981'den geçerli olan bu uygulama mevduat hacmindeki artışın giderek bir patlamaya dönüşmesine yol açıyor, enflasyonun hızla gerilediği bir ortamda Türkiye'deki tasarruf sahibinin hiç alışık olmadığı bu yüksek faiz uygulamasının gündeme gelmesi, bankalara ve bankalarla faiz rekabetine giren bankerlere oluk gibi para akmasına neden oluyordu (bkz. Tablo 8.1).

Özal bu durumdan çok memnun görünüyor, 1981

2) Bu konudaki ilginç karar değişiklikleri ve uygulamaların iyi bir özeti için, bkz. Dr. Selçuk Akalın, «**Faiz Politikası ve Kredi-Mevduat Yapısı**», Marmara Üniversitesi Türkiye Ekonomisi Araştırma Merkezi yayını, İstanbul 1986.

Martında sanayicilerle Ankara'da yaptığı bir toplantıda şöyle konuşuyordu :

«Faiz sistemimizde yapılan değişiklik çok yararlı olmuş ve mevduat 730 milyar liraya ulaşmıştır. Böylece atıl vaziyette kalan paralar ekonomiye girmiş bulunmaktadır. Bunun sonucunda mevduat faizleri iyi avantajlar elde etmiş, yatırım ve üretime yönlendirilen bu tasarruflar enflasyonun düşürülmesinde ve ihracatın artırılmasında çok büyük rol oynamıştır. Bunun ülkemiz ekonomisine daha da olumlu sonuçlar vereceğine inanıyorum.»³

Özal 1981 Nisanında Rapor gazetesine verdiği demeçte de yeni faiz düzeninden beklentilerini şu sözlerle dile getiriyordu :

«Bankaların mevduata uyguladığı faiz oranları nasıl düşer diye mekanizmayı düşünürseniz, şöyle olması lazım. Mevduat miktarı artacak, bankalar bir noktaya gelecek, bunu plase edemeyecek. Bu takdirde mevduat yakıcı para haline gelecek. Onun üzerine (bankalar) hem kredi faizlerini, hem mevduat faizlerini indire indire bir dengeyi bulacaklar. Tabii bu proses, Türkiye'de ilk defa olacağı için biraz zaman alabilir...»⁴

Yüksek Faize Hücum

Özal'ın kafasındaki bu iyimser senaryonun ancak ilk bölümü gerçekleşiyor, diğer bölümlerinin gerçekleşmesinin ise «biraz» değil çok uzun zaman alacağı anlaşılıyordu. Enflasyon düşerken mevduat faizlerinin

3) Milliyet, 19 Mart 1981.

4) Rapor, 18 Nisan 1981.

yüzde 50'ye yükselmesi, centilmenlik anlaşmasını çiğneyen bankaların ve bankerlerin yüzde 50'yi de aşan faizler vermeye başlaması, gerçekten bir mevduat yapma, bankaya ya da bankere para yatırma seferberliği başlatmıştı. Elindeki-avcundakini faize yatırmakla yetinmeyenler altınlarını hatta gayri menkullerini satarak faizdeki paralarını artırmaya çalışıyorlardı. Arsa, bina ve altın spekülasyonunda kullanılan büyük paraların bile bu dönemde bankalara yöneldiği, iç pazarın daraldığı bir ortamda eski kârları bulamayan bazı iş sahiplerinin de paralarını işten çekip faize yatırdıkları ve «rahat ettikleri» görülüyordu.⁵ Bu ortamda banka mevduatlarının hızla artması ve para talebindeki bu hızlı artışın ilk aşamada enflasyonu frenleyici bir etki yapması doğaldı. Özal'ın kafasındaki faiz senaryosunun ilk bölümü gerçekleşmiş görünüyordu.

Ne var ki, senaryonun bundan sonraki bölümleri için aynı şeyi söylemek olanaksızdı. Giderek daha yüksek faizler ödeyerek topladıkları mevduatı artıran bankalar, bunu satmakta hiçbir zorlukla karşılaşmıyorlardı. Mevduat bankalar için «yakıcı para» haline gelmiyor, ama bankaların artan fon maliyetleriyle birlikte yükselen kredi faizleri kullananın elini yakıyordu.

Bunun neden böyle olduğunu, ders kitaplarından alınan senaryonun neden tutmadığını anlamak için Türk sanayiinin ve genel olarak Türk özel sektörünün yapısını bilmek gerekiyordu. Düşük öz sermaye oranlarıyla kurulmuş firmalar, bir yandan satışlarının yavaşlaması ve kur riski gibi yüklerin ortaya çıkması; diğer yandan

5) O dönemde yaptığımız bazı sohbetlerde adlarının açıklanmaması kaydıyla bunu bizzat itiraf eden ve «Bu şartlarda sanayicilikle uğraşmak enayilik, paramı faize verip eskisinden iyi yaşıyorum» diyen işadamları olmuştu.

enflasyonun işletme sermayesi ihtiyacını artırması nedeniyle, yüksek faizle de olsa borçlanmak zorunda kalıyorlardı. Yüksek faizle borçlanma sarmalına giren bir firmanın bunun dışına çıkması ise kolay olmuyor, eski borcu ve faizini ödemek için yeniden borçlanması zorunlu hale geliyordu. Kredi talebinin böylesine güçlü olduğu bir ortamda bankalarda bir kaynak ya da fon fazlası oluşması ve bu nedenle kredi faizlerinin düşmesi de tabii söz konusu olamıyordu.

Yalnızca Türk sanayiinin yapısı değil, Türk banka sisteminin yapısı da Özal'ın kafasındaki faiz senaryosunun gerçekleşmesini olanaksız kılıyordu. Türk banka sistemi bütünüyle dört büyük bankanın büyük ağırlık taşıdığı bir oligopol piyasası görünümü veriyor, ayrıca özel bankaların hemen hepsi asıl faaliyet alanı bankacılık olmayan grupların denetiminde bulunuyordu. Bu grupların bankalarını kullanarak birbirlerine karşı güçlerini artırma ve hızlı büyüme çabaları, sistemin bankacılık ilkelerine öncelik veren, rasyonel bir anlayış içinde yönlendirilmesini güçleştiriyordu. Daraltıcı bir para-kredi politikasının uygulandığı dönemlerde banka sahibi olmanın önemi daha da artıyor, banka sahibi holding ve grupların çoğu bankalarını büyüme ya da ayakta kalma çabalarının bir aracı olarak kullanıyordu. Bu yapısıyla Türk banka sistemi, kitaplarda yer alan ideal banka sistemlerine pek benzemeyen bir görünüm sergiliyordu.

Rekabet koşulları içinde çalışan ve bankacılık ilkelerine göre yönlendirilen bir banka sisteminin varolması halinde belki umulan sonuçları verebilecek, kitaplardan çıkma bir senaryonun, Türk banka sisteminin farklı yapısı içinde umulan sonuçları vermemesi, aslında hiç de şaşırtıcı değildi. Nitekim daha uygulamanın başlangıcında bu gerçeği gören ve söyleyen bankacılar vardı.

Örneğin o günlerde bankalar yeminli murakıbbı olan Tuncay Artun⁶, serbest faize geçiş kararının alındığı 1980 Haziranında şunları söylüyordu :

«Türkiye'de kredi faizleri serbest bırakılırsa kredilerin banka vitrinlerini süsleyeceği sanılıyor. Oysa kredi faizlerinin yükseltilmesi Türkiye'de kredi istemini kolay kolay azaltmaz. Çünkü büyük bankaların çoğu belli holdinglerle bütünleşmiş durumdadır.»

O dönemde bankalar yeminli başmurakıbbı olan Mehmet Topçu⁷ da 1981 Eylülünde yaptığımız bir söyleşide şöyle konuşuyordu :

«Bazı bankalar büyümek, pazar payını artırmak istiyor. Yani bazı bankalar için bugün birinci hedef, birinci öncelik kâr değil hızlı büyüme. Bankalara hâkim olan bazı gruplar piyasa paylarını yükseltmeye daha büyük önem veriyorlar. Bu da mevduat toplama yarışının hızlanmasında, faizlerin tırmanmasında önemli rol oynuyor.»

«Kastelli Olayı»na Doğru

1982 Haziranında «serbest faiz» uygulamasının iki yılı dolarken mali sistemdeki gelişmelerin hiç de öngörülen senaryoya uygun biçimde gerçekleşmediği açıkça görülüyor, «Kastelli olayı»yla açığa çıkacak çöküntü tablosunun sinyalleri duyuluyordu. Özal ise bu ortamda

6) Tuncay Artun daha sonra Yapı ve Kredi Bankası genel müdür yardımcısı ve Genborsa genel müdürü olarak görev yaptı. Türk banka sistemi ve serbest faiz politikası konusunda kitapları da bulunan Artun şimdi Değer Menkul Değerler yönetim kurulu başkanı.

7) Mehmet Topçu daha sonra Anadolu Bankası genel müdür yardımcılığı görevinde bulundu.

«isteyip de yapamadıklarını» Emin Çölaşan'a anlatırken «Bankacılık alanında yapamadıklarınız neler?» sorusunu şöyle cevaplıyordu :

«Bankacılık alanında aşağı yukarı yapabileceğimizi yaptık. Benim bugün için söyleyebileceğim fazla bir şey yoktur. Bundan sonrası bankalarımızın yeni sisteme, modern bankacılığa intibaklarına kalıyor. Dışarıdan rekabeti getirdik. İçeride mevduat toplama, kredi verme sistemi serbest duruma geldi. Bankacılık sistemi vaktiyle Türkiye'de sadece satıcı piyasası idi, yani bir alıcı piyasası değildi. Öyle görünüyor ki, önümüzdeki bir yıl içinde bu işte yavaş yavaş bir alıcı ve satıcı piyasası meydana gelmeye başlayacak. Eskiden banka daha hâkimdi. Şimdi müşteri de banka seçiyor, banka da müşteri seçiyor...»⁸

«Kastelli olayı»ndan iki hafta önce yapılan bu beyan, Özal'ın Türk mali sisteminin gerçeklerini görmekte direndiğini gösteriyordu. Özal'a göre, yabancı bankaların da devreye sokulmasıyla sisteme aşılana rekabet tohumu ve hızlı mevduat artışının yaratacağı kaynak bolluğu, bankacılık sistemini bir «alıcı piyasası» haline getirecek, kredi müşterisinin artan pazarlık gücü bankaları kredi faizlerini aşağı çekmeye zorlayacaktı.

Bu senaryo 1983 yılı sonuna gelindiğinde halâ gerçekleşmemiş bulunuyor, bankalar mevduat faizlerinin ve enflasyon oranının çok üzerinde kredi faiz oranları belirliyor ve bu oranları seçeneksiz müşterilerine empoze etmeye devam ediyorlardı. Buna karşın Özal'ın bu senaryoya olan sarsılmaz inancı sürüyor, Anavatan iktidarının ilk icraatlarından biri 19 Aralık kararlarıyla mevduat faizlerinin yükseltilmesi oluyordu.

8) Milliyet, 7 Haziran 1982.

Beklenti gene aynıydı. En yüksek faiz üç aylık mevduata verilecek, yüksek mevduat faizleri tasarrufları hızla bankalara çekerken bankalar uzun süreli yüksek faiz yükümlülüğüne girmeden bol kaynağa kavuşacaklardı. Bu arada kredi faizlerini yükselten bazı vergilerden de vazgeçilecek, hem bundan yararlanan, hem de kaynakları bollaşan bankalar kredi faizlerini rekabet düzeni içinde aşağı çekmek zorunda kalacaklardı. Böylece bir yandan enflasyon düşerken kredi ve mevduat faizleri de ona paralel olarak aşağı çekilmiş olacaktı.

Bu kez 1986 yılı sona ererken bu beklentinin hâlâ gerçekleşmediği görülüyor, yüksek kredi faizleri, özel sektörü Özal'a karşı isyan noktasına yaklaştırırken, mevduat faizleri de bankalara kaynak artışını hızlandırıcı etkisini kaybetmiş görünüyordu. Bu sonucun ortaya çıkmasında özellikle 1985 ve 1986 yıllarında kendini hissettiren yeni bir etkenin önemi artıyor, devletin banka mevduat faizlerinin de üstünde faiz vererek büyük miktarlarda borçlanmaya başlaması ve bankaların en büyük müşterisi haline gelmesi, faizlerin düşmesini engelleyen en önemli etkenlerden biri oluyordu.

«Sömürülen» Tasarruf Sahibi

1980 Temmuzundan beri uygulanan «serbest faiz» senaryosunun başlıca amaçlarından birini gerçekleştirmekte çok başarısız kaldığı, faizleri arz talep kuralları içinde aşağı çekeceği söylenen mekanizmanın işlemediği ortadaydı.

«Serbest», daha doğrusu yüksek faiz uygulamasının başından beri çok vurgulanan bir amacı da düşük mevduat faizleriyle «sömürülen tasarruf sahibi vatandaşın»

bu sömürüden kurtarılmasıydı. Özal ve kurmayları mevduata enflasyon oranının üzerinde bir reel faiz sağlanmasının Türkiye'de sosyal adaletin önkoşullarından biri olduğunu iddia ediyorlardı. Özal, «Kastelli olayı» sonrasında başbakan yardımcılığı görevinden ayrılmak zorunda kalışını, biraz da «halkı sömürmeye devam etmek isteyen» banka sahibi grupların davranışlarına bağlıyor, *Tercüman* gazetesine yaptığı ilginç açıklamalarda şöyle diyordu :

«Bazı çevreler 'Aman bu faizler insin, sanayi ölüyor, bitiyor' şeklinde ifadelerde bulunuyorlar. Hatta bazı banka sahibi holdinglerimiz geliyorlar, 'Devlet faizleri tayin etsin' diyorlar. Maksat neticede halkın tasarruflarını daha düşük bir faize doğru itmek. Devlet üzerinde baskı yapıp faizleri düşürecekler. Neticede zannediyorlar ki, bu tasarrufları kolaylıkla birtakım projelerine kanalize edebilirler...»⁹

Faizler ve Sosyalizm

Özal'a göre halkın tasarruflarını ucuza kapatmak isteyen bu çevrelerin başlıca yandaşları ise halkın yanında olduklarını iddia eden bazı «ideolojik tutum» sahipleriydi. Özal bu kimseler için şunları söylüyordu :

«İşin garibi bunlar halkın yanındayız derler, sonra faizlerin aşağı çekilmesini isterler. Kimin yanındadırlar bunlar? Gene kapkaççıların yanındadırlar. Bu da büyük bir çelişkidir. Hem bir taraftan ben sosyalistim, halkın yanındayım diyeceksin, ondan sonra da halkın tasarruflarını başkalarına

9) *Tercüman*, 8 Temmuz 1982.

*sömürtmek için onlarla beraber çanak tutacaksın.
Bu olacak şey değil...»¹⁰*

Özal, nerdeyse sosyalizmin önkoşulu olarak gördüğü bu faiz manifestosunu 1983 seçimlerini kazanıp iktidar olduktan sonra da yineliyor, ilk icraatlarından biri olan mevduat faizlerini yükseltme kararını «vatandaşın tasarrufunu korumak» için atılmış yeni bir adım olarak niteliyordu. Bazı büyük gazetelerin çok ünlü başyazarları da o günlerde bu uygulamayı sosyal adalet adına alkışlıyorlardı.¹¹

Özal'ın önde gelen kurmaylarından Adnan Kahveci daha sonraki bir tarihte yaptığı bir açıklamada kredi kullananın cebinden çıkan 800 milyar lirayı tasarruf sahibi halka dağıttıklarını söylüyor, bu rakam çeşitli vesilelerle Anavatan iktidarının sosyal adaletçi politikasının bir göstergesi olarak kullanılıyordu.

1986 yılında gelinen noktada yüksek faiz düzeninin sosyal adaleti sağladığını savunmak oldukça zorlaşmış görünüyor, Türkiye Bankalar Birliğinin yayımladığı veriler de faiz pastasının kremasını yiyenlerin aslında büyük mevduat sahibi dar bir kesim olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Ama bütün bunları göz ardı eden Özal 1986 yılının ikinci yarısında *Sabah* gazetesinin sorularını yanıtlarken şunları söyleyebiliyordu :

«Bugün aşağı yukarı 9 trilyonluk mevduat içinde, bunun 6-7 trilyonu tasarruf mevduatı olduğuna göre bu milyonlarca insanı ilgilendirmekte.

10) Tercüman, 9 Temmuz 1982.

11) Burada amaç bu konuda bir polemige girmek olmadığı için söz konusu iki ünlü başyazarın adlarını açıklamayı ve yazdıklarını sergilemeyi gereksiz buluyorum. İlginç ve sevindirici olan her iki ünlü başyazarın daha sonra işin içyüzünü kavramaları ve yüksek faiz politikasını eleştiren yazılar yazmalarıdır.

Oradan aŖađı yukarı 2-3 trilyon transfer yapıyor. Ticaret ve sanayiden o tarafa transfer yapıyor. Artık Ŗunu söylemek kabil değildir : 'Ticaret kaymağını yiyor, sanayi kaymağını yiyor.' Kesin olarak değildir. Herkese yk müsavi olarak getirilmiŖtir ve piyasada birçok emekli tasarruf sahibidir. Biz bugün iŖadamlarının istediği gibi faizleri biraz indirelim desek hemen büyük itirazlar çıkıyor, 'Aman faizleri indirmeyin' diye. Neden acaba ? Bunlar zengin insanlar değiller, orta halli insanlar Tasarruflarının bir kısmını bankaya koymuŖlar, geçimlerinin ilavesini bu Ŗekilde temin ediyorlar. Eğer siz onları (faizleri) indirin-kaldırın, iŖte o zaman gelir dağılımını daha ktu bozarsınız.»¹²

Faizle Sosyal Adalet Aldatmacası

Mevduata yüksek faiz verilmesinin sosyal adaleti sağlayıcı bir uygulama olduğu iddiası, zal'ın gerçekleri propagandayla saptırma yönteminin en çarpıcı örneklerinden biriydi. Milyonlarca kk tasarruf sahibine büyük bir gelir transferi yapıldığı iddiasıyla savunulan bu uygulamanın en belirgin sonucu, büyük para sahiplerine hiçbir Ŗey yapmadan servetlerini katlama olanağını vermesiydi. En azından kuramsal olarak yatırım yapma potansiyeline sahip sanayicinin, iŖadamının cebinden çıkan faizlerin aslan payını mevduat sahiplerinin çok kk bir bölümü paylaŖıyordu. Bunlar arasında 100 milyon lira mertebesinde paraları bankalara bavulla getirip faiz pazarlığı yapanların bulunduğu, büyük mevduat sahibi kesim içinde yatırım

12) Sabah, 13 Ağustos 1986.

ve üretimle hiç ilişkisi bulunmayan rantiyelerin önemli bir yer tuttuğu, banka müdürlerince anlatılıyordu. Küçük tasarruf sahipleri ise büyüyen faiz pastasının kıntılarıyla yetinmek zorunda kalıyorlardı.

Türkiye Bankalar Birliğinin ilk kez 1986 yılında yayımladığı veriler, bu gerçeği sayısal olarak ortaya koyuyordu. Bankalardaki tasarruf mevduatının büyüklüklere göre tasnifini yaparken ilk kez 5 milyon liraya kadar olan mevduat dilimlerini hesaba katan Türkiye Bankalar Birliğinin bu yöntemle hazırladığı 1985 sonu verileri tasarruf mevduatının dağılımı konusunda iyi bir fikir veriyordu.

Bu verilerden yararlanılarak düzenlenmiş olan Tablo 8.2'de görüldüğü gibi toplam vadeli tasarruf mevduatının yüzde 21'ini oluşturan 964 milyar lira, vadeli hesap sahiplerinin ancak yüzde 1.3'ünü oluşturan 110 bin hesap sahibine ait bulunuyordu. Mevduatları 5 milyon liranın üzerinde olan bu hesap sahiplerine, mevduatları 4 ila 5 milyon lira arasında olan 62 bin hesap sahibi de eklendiğinde ortaya çıkan gerçek şuydu : 4 milyon lira sınırının üzerindeki 172 bin vadeli hesapta toplanan mevduat 1 trilyon 238 milyar lirayı buluyor ve 500 bin lirayı geçmeyen 6 milyon 417 bin küçük hesapta toplanan mevduat, 1 trilyon 107 milyar lirayı aşıyordu. Başka bir ifadeyle 172 bin büyük hesap sahibinin mevduat pastasından aldığı pay, yaklaşık 6.5 milyon küçük tasarruf sahibinin aldığı paydan fazlaydı.

Gene (Tablo 8.2'de görüldüğü gibi), en üst dilimi oluşturan büyük vadeli mevduatların ortalama büyüklüğü 9 milyon liraya yaklaşırken, en alt dilimi oluşturan vadeli mevduatların ortalama büyüklüğü bu rakamın yüzde 1'ine bile erişemiyor, 76 bin lirada kalıyordu.

Vadesiz tasarruf mevduatının dağılımı ise daha da büyük bir eşitsizliği sergiliyor, vadesiz hesap sahipleri-

nin ancak binde yarımını oluşturan 13 bin 435 hesap sahibinin 1985 sonunda 605 milyar liraya yaklaşan vadesiz tasarruf mevduatının 160 milyarına, yani yüzde 26.5'ine sahip oldukları; buna karşılık vadesiz hesapların yaklaşık yüzde 70'ini oluşturan 20.6 milyon hesapta toplanan mevduatın, 128 milyara bile erişmediği görülmüyordu.

Faizin Kaymağını Kaç Kişi Alıyor ?

Tasarruf mevduatının dağılımındaki büyük eşitsizliği ortaya çıkaran bu tablo, faiz pastasının nasıl paylaşıldığını da ortaya koyuyordu. Örneğin 1985 yılında vadeli tasarruf mevduatına ödenen toplam faizin 2 trilyon lira olduğu varsayımıyla yapılan hesaplama, bunun en az 420 milyar lirasının 5 milyonun üzerindeki 110 bin hesaba ödendiğini, 500 bin liradan küçük olan yaklaşık 6.4 milyon hesaba ödenen faizin de bunun biraz üzerinde, 480 milyar lira dolayında olabileceğini gösteriyordu.¹³ Bu hesaplama göre en yüksek vadeli mevduat dilimindeki 110 bin hesap sahibinin yıllık ortalama faiz geliri, 4 milyon liraya yaklaşırken mevduatları 500 bin liranın altında kalan 6.4 milyon küçük tasarruf sahibinin yıllık faiz geliri, 75 bin lirada kalıyordu.

Küçük tasarruf sahiplerinin üç aylık gecekondur

13) Bu hesaplama yapılırken bankaların ödedikleri faizin yüzde 90'ını yüksek faizli vadeli hesaplara ödedikleri ve faiz pastasının mevduat pastası gibi bölündüğü varsayıldı. Ashında bankalarla faiz pazarlığı yaparak kendilerine uygulanacak faizi yükseltme şansına sahip olan büyük mevduat sahiplerinin faiz pastasından aldıkları payın mevduat pastasındaki paydan da büyük olduğu düşünülebilirdi. Hesaplama buna göre yapılsaydı faiz pastasının dağılımı, kuşkusuz daha da eşitsiz olacaktı.

kirasına bile yetmeyen bu faiz gelirlerini çoğu kez hesaplarına ekletmeyip çektiklerini ve bazı zorunlu giderlerini karşılamak amacıyla kullandıklarını da biliyoruz. Bu durumda söz konusu kişilerin bankada duran ana paralarının nominal (rakamsal) değeri yıldan yıla değişmiyor, gerçek değeri, ya da satın alma gücü ise her yıl enflasyon oranında azalıyordu. Oysa büyük mevduat sahiplerinin elde ettikleri faiz gelirinin yeterli bölümünü hesaplarına ekleyerek servetlerini gerçek anlamda korudukları, hatta büyüttükleri görülüyordu. Bu süreç içinde büyük hesap sahiplerinin mevduat ve faiz pastasındaki paylarını yıldan yıla artırmaları da hiç şartıcı değildi.

Özal'ın «sosyal adaletçi» yüksek faiz politikasının kimlere yaradığı belliydi. Büyüyen faiz pastasında kremanın kremasını belki 50-60 bin kişi kapatıyor¹⁴, pastanın yüzde 60'ını en fazla bir milyon hesap sahibi paylaşıyordu. Geriye kalan 7 milyonun üzerindeki küçük ve orta hesap sahibi ise, yılda 100 bin lira dolayındaki bir faiz gelinine talim ediyordu. Bu tablo yüksek faizden gerçekten yararlanan ve mevduat faizleri düşecek diye en fazla telaş eden «halk»ın kaç kişiden oluştuğu konusunda da oldukça iyi bir fikir veriyordu.

Faiz pastasının aslan payını alan bu dar kesime son beş altı yılda yapılan gelir transferinin boyutlarını kaba bir hesaplamayla saptamaya çalıştığımızda bulduğumuz rakamlar da yüksek faiz uygulamasının «sosyal

14) En yüksek mevduat diliminde yer alan 110 bin hesabın, büyük para sahiplerinin birden fazla vadeli hesapları olduğu varsayımıyla, gerçekte 110 bin kişiye değil, en fazla 50-60 bin kişiye ait olduğu hesaplanmaktadır. Ayrıca mevduat miktarı 5 milyon liranın çok üstünde olan büyük para sahiplerinin bu kategoride yer alması da mevduat ve faiz pastasında kremanın kremasını alan kesimin çok daha dar olduğunu düşündürmektedir.

adalet»in sağlanmasına ne denli katkıda bulunduğunu çarpıcı biçimde gösteriyordu.

Tablo 8.3'te görüldüğü gibi bankaların 1981 başından 1986 sonuna kadar ödedikleri toplam faizler, cari fiyatlarla yaklaşık 8.7 trilyon lirayı buluyor, 1986 yılı fiyatlarıyla hesaplandığında ise bu rakam, 15 trilyon liraya yaklaşıyordu. Bu hiç de küçük bir rakam değildi.¹⁵

Bu büyük pastanın, banka mevduatlarının dağılımına benzer biçimde paylaşıldığını varsaydığımızda, 100-110 bin dolayında büyük para sahibinin söz konusu 15 trilyon liralık gelir transferinin yüzde 20-21'ine, yani 1986 fiyatlarıyla 3 trilyon liranın üzerinde bir faiz gelirine el koyduğu sonucuna varabiliyorduk. 1985 sonu itibariyle 5 milyon lira sınırının üstünde mevduat sahibi olanların oluşturduğu bu grubun hemen altında yer alan ve mevduatları 3 ila 5 milyon lira arasında bulunan hesap sahiplerinin sayısı ise yaklaşık 160 bini buluyor, bu gruba yapılan faiz transferi de yedi yılda 1.9 trilyon lirayı aşılıyordu. Bu hesaba göre 1986 fiyatlarıyla yedi yılda ödenen 15 trilyon liralık faizin 5 trilyon lirasını 270 bin büyük mevduat sahibi cebine indirirken, mevduatları 500 bin lirayı geçmeyen yaklaşık 6.4 milyon küçük tasarruf sahibinin faiz pastasından alabildiği pay 3.6 trilyon lira dolayında kalıyordu.

Sözgelimi 50 milyon liranın üzerinde mevduat sahibi olan kişilerin sayısını ve faiz pastasından aldıkları payı gösteren verilerin açıklanması halinde bu karşılaştırmanın çok daha çarpıcı sonuçlar vermesi kaçınılmaz olacak, belki de asıl büyük faiz zenginlerinin beş on bin hesap sahibi olduğu görülecekti.

15) Cari fiyatlarla yapılan bir karşılaştırma yalnızca banka faizleri tutarının Gayri Safi Milli Hasılaya oranınının 1980'lerin başında yüzde 3-4'lerden 1985'te yüzde 9'a kadar yükseldiğini ortaya koyuyordu.

Bu arada banka faizlerinin yanı sıra devletin ihraç ettiği menkul değerlerin sağladığı faiz gelirlerini de hesaba katmak gerekliydi. Devletin Hazine bonolarına, devlet tahvillerine ve gelir ortaklığı senetlerine ödediği yüksek gelirin ne kadarının bankalar dışındaki tasarruf sahiplerine yansıdığını saptamak kolay değildi, ama özellikle büyük para sahiplerinin devletten sağladıkları faiz gelirinin de azımsanmayacak boyutlara tırmanmış olduğu tahmin edilebilirdi.¹⁶

Büyük Para Sahibi Kazandı

Yaptığımız kaba hesaplamalarda hata payı yüksek olabilirdi, ama ortaya koyduğumuz eğilim herhalde gerçeğe çok yaklaşıyordu. «Sosyal adalet»i sağlayacağı iddia edilen yüksek faiz düzeni küçük tasarruf sahiplerini heveslendirmiş ve milyonlarca kişi varını yoğunu seferber edip yüksek faiz veren bir vadeli hesap açmaya yönelmişti, ama faiz pastasının kremasını yiyen bu milyonlar değil, çok dar «büyük para» sahibi bir kesim olmuştü.

Bunun başka türlü olmasını beklemek zaten mümkün değildi. Faiz, tanımı gereği sermayenin geliriydi ve sermayesi yüksek olanın faiz pastasından aslan payını alması doğaldı. Burada vurgulanması gereken olay, yüksek faiz düzeninin sosyal adaleti sağlayacak bir uygu-

16) Hazine bonusu ve devlet tahvillerine 1986 yılında ödenen faizlerin 650 milyar lira dolayında olduğu Maliye ve Gümrük Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin tarafından açıklanmıştı. Bkz. *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1987. Ancak Hazine bonusu ve devlet tahvillerinin bankalar ve şirketler gibi kurumsal müşterileri çok olduğu için söz konusu faiz gelirinin ne kadarının büyük para sahiplerine gittiğini hesaplamak kolay değildi.

lama gibi halka sunulması ve mürekkep yalamışlar dahil pek çok kişinin bu basit aldatmacaya inanmasıydı. Faizleri yükselterek sosyal adaleti sağlamak mümkün değildi ve Türkiye de bunun istisnası olamayacaktı.

Gerçekte olan neydi ?

Küçük tasarruf sahibine faiz yoluyla yapılan gelir transferi, çoğu kez bir ek gelir olarak bazı ihtiyaçları karşılamakta kullanılıyor, yani tüketime yöneliyordu. Küçük tasarruf sahibinin anaparası ise, her yıl bula değer yitirerek satın alma gücünü kaybediyordu. Örneğin altı yıl önce sahip olduğu bir apartman dairesini 2 milyon liraya satıp parasını bankaya yatıran bir kimse, bugün hâlâ bankada duran bu 2 milyon lirayla o dairenin onda birini bile alamıyordu.

Büyük para sahiplerinin ise zaten başka gelirleri olduğundan faiz gelirlerinin hiç değilse bir bölümünü anaparalarına ekleyerek kendilerini enflasyondan korumaları, aynı zamanda da tüketimlerini artırmaları mümkün olabiliyordu. Durduğu yerde katlanarak büyüyen bu servetlerin yarattığı potansiyel alış gücü de giderek enflasyonist baskı yaratabilecek bir diğer etken haline geliyordu.

Gelir dağılımını bozan ve tüketimi besleyen bir faiz düzeninin «enflasyonu önleyecek başlıca silah» olarak sunulması da Özal ve ekibinin standart ekonomi kitaplarından alınmış, basmakalıp reçetelerinin bir diğer örneğini oluşturuyordu. Yüksek faiz düzeninin özellikle 1981-82 yıllarında bir şok yaratarak tüketimi ve talebi frenlediği, spekülasyonu caydırdığı ve enflasyonun aşağı çekilmesine yardımcı olduğu bir gerçektir. Ne var ki, koşulların tamamen değiştiği 1984-85 Türkiyesinde aynı yöntemle aynı sonucun alınabileceğini sanmak büyük bir yanılıydı.

Yapılan çeşitli çalışmalar Türkiye'de faizlerin maliyetler ve katma değer içinde giderek ağırlık kazanan bir unsur haline geldiğini gösteriyor,¹⁷ faiz giderlerini fiyatlarına yansıtan firmalar, bu açıdan da enflasyonu besliyorlardı. Bu süreç içinde küçük tasarruf sahibinin sağladığı üç beş kuruşluk faiz gelirinün büyük bölümü de fiyat artışları yoluyla elinden çıkmış oluyordu.

Faiz ve finansman giderlerinin kısmen de olsa fiyatlara yansıtılması, firmaların finansman darboğazını aşmalarına her zaman yetmiyordu. Özellikle çok düşük öz sermaye oranlarıyla kurulmuş, yatırımları nedeniyle kur riski taşıyan, iç pazara dönük yapıda ve banka sahibi büyük grupların elinde bulunmayan firmaların aşırı faiz yükleri altında ezildikleri görülüyordu. Yurtdışı müteahhitlik hizmetlerinden, ya da ihracattan sağladıkları fonları kullanarak bu tür şirketleri devralan bazı yeni ve «hızlı» grupların da sonunda finansman darboğazına düşerek tepetaklak gittikleri biliniyordu.¹⁸

Yatırımı Caydıran Faizler

Sanayi firmalarını ciddi finansman sorunlarıyla karşı karşıya getiren yüksek faiz düzeni, yatırımları caydırma açısından da çok etkili bir rol oynuyordu. Yüksek enflasyon ve yüksek faiz ortamında işletme sermayesi ihtiyaçlarını karşılamakta bile güçlük çeken firmaların

17) Örneğin İstanbul Sanayi Odasının «Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu» araştırmasının verilerine göre büyük özel firmaların yarattıkları katma değerden faize giden pay 1985 yılında % 36,2'ye kadar yükselmiş, maaş ve ücretlerin payına çok yaklaşmıştı.

18) Bu olayın en çarpıcı örnekleri Kozanoğlu-Çavuşozlu Grubu ile Okumuş Holding idi.

yeni yatırım için kaynak yaratmaları çok güçleşiyor, enflasyon oranınının 20-30 puan üstünde faizlerle kredi kullanarak yatırıma kalkışmak ise, bir tür intihar gibi görünüyordu. Elindeki mevcut bir kaynağı değerlendirmek isteyen para sahibi için ise bir sürü riski sırtlanarak bir sanayi yatırımına girişecek yerde parayı yüksek faiz pazarlığı yaparak bankaya ya da vergiden muaf devlet menkul değerlerine yatırmak çok daha çekici bir seçenek olarak görünüyordu. Bu faiz düzeni üretken yatırımı değil rantiyeliği özendiriyordu. Hemen hiçbir risk üstlenmeden ve ekonomiye hiçbir katkıda bulunmadan, parayla para kazanmanın bu kadar kolaylaştığı bir ortamda, bu yolla kazanılan paraların kolay harcanması, yatırıma değil tüketime kayması da doğaldı. İşte bu yöntemle yatırım eğilimi zayıf bir para sahibi kesime yüksek faizler yoluyla trilyonluk gelir transferleri yapılması, Türkiye'deki enflasyonu besleyen en önemli kaynaklardan biri oluyordu.

Türkiye'de uygulanan yüksek faiz düzeninin kuruluşları daha elverişli koşullarla dış borçlanmaya ittiği de bir gerçektir. Özal hükümeti aslında bunu teşvik ediyor, artan ölçüde dış kaynak kullanmanın ekonominin iç kaynak açığını bir ölçüde gidererek fon arz ve talebi arasındaki dengesizliği gidermeye yardımcı olacağını ve sonunda kredi faizlerinin içeride de düşmesini sağlayacağını düşünüyordu. En azından günü kurtarmak açısından bu yöntem geçerli görünüyor, dövizle borçlanan firmaların bu dış kaynağı sonuçta aynı cinsten döviz geliri sağlayacak yatırımlarda, ya da faaliyetlerde kullanmaları halinde sorun çıkmaması gerekiyordu.

Ne var ki bu dış borçlanma mekanizması, çoğu kez ideal biçimiyle işlemiyor, içerdeki finansman darboğ-

zını aşmak isteyen firmalar sonuçta döviz kazandırma olasılığı olmayan, iç piyasaya dönük işlerini dış kaynak kullanarak finanse etmeye, ayakta tutmaya çalışıyorlardı. Çoğunlukla kısa vadeli olarak dövizle borçlanan bu firmalar, Türk Lirası, borçlandıkları döviz cinsine karşı hızla değer yitirdiği için, borcu geri ödeme zamanı gelince ciddi sorunlarla karşılaşıyorlardı. Bu yöntemi kullanan firma ve bankaların dış kredilerini uzattırma olanaklarının tamamen tıkanması halinde çok daha ciddi sorunlarla karşılaşabilecekleri tahmin ediliyordu.

Yüksek Faizin Bilançosu

1980 yılı ortalarında büyük umutlarla uygulamaya konan «serbest faiz» politikasının, amaçlarının çoğunu gerçekleştiremediği, doğurduğu zarar ve çarpıklıkların sağladığı yararlardan çok daha ağır bastığı 1986 sonunda açıkça görülebiliyordu. Bu bilançoşu şöylece özetlemek mümkündür :

- 1) «Serbest»/Yüksek faiz politikasının olumlu sonuçları :

Türkiye'de kıt kaynak olan sermayenin israf edilmesini, gelişigüzel yatırımlara girişilmesini caydırıcı etkileri oldu.

Enflasyon oranının çok altında faizle ucuz kredi kapatıp enflasyonla otomatik zengin olma, spekülasyona ve stokçuluğa girişme olanaklarını daralttı.

Yüksek faiz şokunun yaşandığı ilk dönemde tüketimi caydırıcı ve enflasyonla mücadeleyi kolaylaştıran bir etki yaptı.

Bankalara kaynak girişini hızlandırdı ve reel bir mevduat artışı sağladı.¹⁹

2) «Serbest»/Yüksek faiz politikasının olumsuz sonuçları :

Banka sisteminin oligopol yapısı kırılmadı, devletin bazı vergilerden vazgeçmesine karşın, fon aktarma maliyetleri düşürülemedi, mevduat faizleriyle kredi faizleri arasındaki uçurum kapatılamadı.

Bankaların kaynaklarının reel olarak artmasına karşın fon, arz-talebinde denge sağlanamadı, kredi ve mevduat faizleri arz-talep mekanizmasıyla aşağı çekilemedi.

Parayı yatırım ve üretimde kullanma şansı/olanağı daha fazla olan bir sermaye kesiminden yatırım eğilimi çok zayıf bir rantıye kesime 1986 fiyatlarıyla yaklaşık 5-6 trilyonluk bir gelir transferi yapıldı. Küçük tasarruf sahibi sayabileceğimiz milyonlarca kişiye²⁰ yedi yılda faiz yoluyla yapılan (1986 fiyatlarıyla) 3-4 trilyon lira dolayındaki gelir transferi ise büyük ölçüde zorunlu tüketime yöneldi, küçük tasarruf sahibinin anaparası ya da gerçek varlığı ise enflasyon erozyonuna uğradı.

Gelir dağılımı rantıye kesimin ve büyük atıl para sahiplerinin lehine daha da bozuldu.

Yüksek faizler bir yandan tüketim eğilimi yüksek kesimlerin gelirini artırarak ve talebi körükleyerek; diğer yandan fiyatlara yansıtılan ve her geçen gün önemi artan bir maliyet unsuru olarak enflasyonu besledi.

19) Özellikle 1981-82 ve 1984 yıllarında çok belirgin olan reel mevduat artışı 1983 ve 1986'da çok düşük düzeyde kaldı.

20) 1985 yılı sonunda vadeli mevduatı 500 bin liraya kadar olan yaklaşık 6.4 milyon hesap sahibini küçük tasarruf sahibi kabul ettik.

Yüksek faizler yatırım eğilimi düşük kesimlere gelir transferi yaparak ve yatırım için kredi kullanmayı olanaksız hale getirerek yatırımları caydırdı. Bu nedenle geleceğin üretimi ve ihracatı tehlikeye girdi.

Firmalar ve bankalar tehlikeli bir biçimde dövizle borçlanmaya itildi.

Yüksek Faizin İflası

Bu bilançoya bakarak yüksek faiz politikasını savunmak, hele bu politikanın sosyal adaleti sağlayacak, Türk sanayiini ve ekonomisini sağlıklı yapıya kavuşturacak bir politika olduğunu söylemek herhalde kolay değildi.

1986 yılında özellikle küçük tasarruf sahibi için bankaya para yatırmak çekici bir seçenek olmaktan çıkmış bulunuyor, iş âleminin önde gelen isimleri bile haciz memurlarının aradığı kimseler haline gelirken özel sektörün her kesiminden yüksek faiz politikasına karşı tepkiler yükseliyordu. Türkiye'yi yakından izleyen bazı yabancı bankacılar da enflasyon düşerken bile aşağı çekilemeyen kredi faizlerinin Türk sanayiini ve genel olarak ekonomiyi bir çıkmazın içine doğru sürüklediğini fark ediyor, durumu dikkatle izliyorlardı.

«Ekonomiyi çok iyi bilen adam» olarak ün yapan Özal ise, faiz politikası alanında bildiklerinin de Türkiye'nin gerçekleriyle pek bağdaşmadığını görüyor, bu kez «*halk kapitalizmi*» sloganını ortaya atarak uyguladığı faiz politikasının tahribatını önleme çareleri arıyor, bir yandan da yoğun devlet müdahalesiyle faizleri aşağı çekmeye çabalıyordu. Bunun ne denli doğru bir adım olduğu ve ne gibi sorunlara yol açacağı ise 1987'de görülecekti.

Tablo 8.1

Bankalarda Mevduatın Gelişimi
(Milyar TL)

	Vadeli Tasarruf M.*		Toplam Tasarruf M.		Toplam M.	
	Miktar	Artış	Miktar	Artış	Miktar	Artış
1980	177.0		370.5		766.7	
1981	662.2	% 274	883.2	% 138	1 544.6	% 101
1982	1 206.0	% 82	1 476.2	% 67	2 383.5	% 54
1983	1 336.2	% 11	1 898.3	% 29	3 108.7	% 30
1984	2 809.7	% 110	3 252.4	% 71	5 007.0	% 61
1985	4 776.7	% 70	5 316.8	% 63	8 100.6	% 62

* Mevduat sertifikası dahil.

Kaynak : TC. Merkez Bankası Yıllık Rapor 1983, 1984, 1985, Ankara.

MEVDUAT FAİZLERİ - MEVDUAT İLİŞKİSİ

Bu tablo vadeli mevduata uygulanan yüksek faizin bankalar-daki mevduatı artırmada ne denli etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle ilk yüksek faiz şokunun yaşandığı 1980-82 döneminde vadeli tasarruf mevduatı (mevduat sertifikaları dahil), nerdeyse yedi kat, toplam tasarruf mevduatı dört kat artış göstermiş, aynı dönemde irili ufaklı bankerlere akan paranın toplam hacmi ise kaba bir hesapla 400 milyar lira dolayında olmuştur. 1983'te mevduat faizlerinin geri çekilmesiyle birlikte vadeli mevduat artışı birden yavaşlamış, ANAP iktidarının ilk icraatlarından biri olarak 1983 sonunda vadeli mevduat faizleri yeniden yükseltince vadeli mevduat artışı da yeniden hızlanmış ve bu tempo faizlerin yeniden aşağı çekilmeye başladığı 1986 yılına kadar sürmüştür. 1986 yılı kesin rakamları henüz elimize geçmemiştir, ama toplam mevduat artışının % 42, tasarruf mevduatı artışının % 33, vadeli tasarruf mevduatı artışının ise % 28 dolayında gerçekleştiği ve bu artışların 1985'teki artışların çok gerisinde kaldığı tahmin edilmektedir.

Tablo 8.2
Vadeli Mevduat Nasıl Dağılıyor ?
(1985 sonu verileri)

TL Olarak Vadeli Hesap Büyüklüğü	Vadeli		Toplamda		Mevduat Toplamda	
	Sayısı	Payı	(milyar TL)	Payı		
5 milyon ve üstü	109 662	% 1.3	963.8	% 20.9		
4-5 milyon arası	62 315	% 0.7	274.1	% 5.9		
3-4 milyon arası	98 461	% 1.2	316.6	% 6.9		
2-3 milyon arası	199 653	% 2.4	468.1	% 10.2		
1-2 milyon arası	516 120	% 6.1	730.3	% 15.8		
500 bin - 1 milyon arası	996 930	% 11.9	748.6	% 16.2		
100 bin - 500 bin arası	2 338 558	% 27.8	795.6	% 17.3		
100 binin altı	4 078 418	% 48.6	310.9	% 6.7		
Toplam Vadeli Hesap	8 400 087	% 100.0	4 608.0	% 100.0		

**Mevduat Gruplarına Göre Ortalama Vadeli
Hesap Büyüklüğü**

TL Olarak Vadeli Hesap Büyüklüğü	Vadeli Hesap Sayısı	Ortalama	Büyüklük Endeksi
		Hesap Büyüklüğü (TL)	
5 milyon ve üstü	109 662	8 788 820	100.0
4-5 milyon arası	62 315	4 398 610	50.0
3-4 milyon arası	98 461	3 215 480	36.6
2-3 milyon arası	199 653	2 344 560	26.7
1-2 milyon arası	516 120	1 414 980	16.1
500 bin - 1 milyon arası	996 930	750 900	8.5
100 bin - 500 bin arası	2 338 558	340 200	3.9
100 binin altı	4 078 418	76 230	0.9

Kaynak : Yukardaki tablolar Türkiye Bankalar Birliğinin verileri esas alınarak tarafımızdan hazırlandı. Vadeli ve vadesiz mevduatın hesap sayıları ve mevduat büyüklüklerine göre dağılımı için bkz. Bankalarımızın 1985 Sonu Bilanço, Kâr ve Zarar Hesapları, Teşkilat, Mevduat ve Kredileri Hakkında Bilgiler, Ankara, 1986, Tablo 15.

Tablo 8.3

**Bankaların Verdikleri ve Aldıkları Faizler
(Cari fiyat ve 1986 fiyatıyla milyar TL)**

Verilen Faizler								
	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	Toplam
Cari fiyatlarla	75	246	524	738	1329	2336	3500	8673
1986 fiyatlarıyla ¹	502	1197	1921	2100	2597	3149	3500	14966
1986 fiyatlarıyla ²	452	1085	1845	1990	2356	2960	3500	14188
Alınan Faizler								
Cari fiyatlarla	135	336	578	823	1514	2542	4000	9793
1986 fiyatlarıyla ¹	904	1634	2119	2341	2958	3427	4000	17383
1986 fiyatlarıyla ²	814	1482	2036	2219	2684	3221	4000	16456

- 1) Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı İstanbul Geçinme Endeksi kullanılarak hesaplandı.
- 2) Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Türkiye Toptan Eşya Fiyatları Endeksi kullanılarak hesaplandı.

Kaynak : Türkiye Bankalar Birliği verileri. 1986 rakamları bizim tahminlerimiz.

Özal'la Özel Sektör : Rahatsız Bir Beraberliğin Öyküsü
«VİLLALARI SATIN»DAN «KURTARMA YASASI»NA

13 Mayıs 1981, Çarşamba.

İstanbul Sanayi Odasının Odakule binasındaki büyük toplantı salonu hıncahınç dolmuş. Kürsüde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Turgut Özal konuşuyor. Yaklaşık bir yıldan beri sıkı para ve yüksek faizin cenderesinde yaşama, daralan bir iç pazarda ayakta kalma çabası içinde bulunan sanayici ve işadamları pür dikkat Özal'ın iki dudağı arasından çıkacak mesajı yakalamaya çalışıyorlar. Salonda Özal'ın sesi dışında çit çıkmıyor.

Askeri yönetimin Başbakan Yardımcısı Özal, ekonominin kaderini elinde tutmanın verdiği bir güven içinde, âdeta işadamlarına ders veren bir öğretmen edasıyla konuşuyor. Enflasyonun bir numaralı sorun olduğunu belirten Özal şöyle devam ediyor :

«İnanıyorum ki enflasyonu olan, enflasyonu tekrar yükselen bir cemiyette hiçbir şey yapmak mümkün olmaz... Enflasyon bir cemiyette dar gelirliliği, ücretliyi perişan eder. Enflasyon tüccarımızın, esnafımızın döner sermayesini yok eder... Yatırımların tekrar canlandırılabilmesi için de enflasyonun dayanılabilir bir düzeyde tutulması lazımdır. Enflasyonun olduğu yerde tasarruf mümkün

değildir. Tasarruflar yanlış yerlere, ekonominin istemediği taraflara doğru gider...»

Özal bu olumsuz gidişi önlemenin ve tasarrufları artırmanın tek çaresi bulunduğunu, bunun da faizleri yükseltmek olduğunu anlatıyor, yüksek faiz politikasını savunurken zaman içinde bankalara para akışı hızlandıkça kredi faizlerinin düşebileceğini söylüyor. Özal'ın faizler konusunda verdiği mesaj, sanayici ve işadamları için pek iç açıcı değil. En azından bir süre daha yüksek faizle yaşamak zorunda olduklarını anlayan işadamları arasında yüzleri asılmaya başlayanlar var.

Özal hâkimane edasıyla devam ediyor. Bir diğer önemli sorunun ihracat ve ödemeler dengesi olduğunu, bu nedenle iç talepte bir daralmanın gerekli olduğunu belirterek sürdürüyor :

«İçerde talep kısıldığı anda siz de malınızı dışarıya satacaksınız. Zamanla kapasiteler artırılabilecek, biz öğreneceğiz. Dışarda iyi pazarlar bulacağız, ilk başta zararla sattığımız malları kârla satar hale geleceğiz. Devlet bu noktada sizlere büyük kolaylıklar getirmiştir... Belli bir süre sonra zorluklar geçer geçmez, rahatladığımız dönemde onları geri alacağız. Çünkü sizleri çok fazla rahata alıştırmak da doğru değildir.»

Özal : «Hesabını İyi Yapmayan Batar»

İç pazarın canlandırılması umutları da böylece sönerken ders dinleyen öğrenci durumuna düşen işadamları birbirlerine bakarak Özal'ın tavrını değerlendirmeye çalışıyorlar; Özal dersini sürdürüyor. Enflasyon, tasarruflar ve ihracat konularından sonra dördün-

Önemli konunun üretim ve yatırımlar olduğunu belirten Özal şunları söylüyor :

«Normal faiz politikası yatırımlarda sizi en kârlı olan alana doğru yönleltecektir. Artık eskisi gibi rastgele yatırım yapmanız mümkün değildir... Normal faiz politikası karşısında sanayicimiz hesabını kitabını iyi yapma mecburiyetindedir. Ancak bu sağlıklı bir gelişmedir. Çünkü bu şartlar altında yaşamayı temin eden sanayici herhalde normal şartlardan çok daha fazla kâr edecektir. Aksi halde batması da mukadderdir. Bu programın icabında hesabını kitabını iyi yapmayan sanayicinin batması da vardır...»

Bu sözlerinin dinleyicilerde hafif bir şok etkisi yaratacağını düşünen Özal, «Aslında gönül, bu sıkıntılı devrenin hiç kimseye zarar vermeden atlatılmasını istiyor» diyerek birazcık yumuşatma yapıyor. Hemen ardından da yeni yatırımı düşünmeden önce mevcut kapasiteleri iyi kullanmak gerektiğini belirtiyor ve *«Türkiye her kuruluşunu randımanlı şekilde değerlendirmek zorundadır, mevcut faiz politikası sizi bu istikamete zorlayacaktır»* görüşünü tekrarlıyor.

Özal daha sonra sanayicilerin, işadamlarının ellerindeki bütün imkanları işlerine koymalarını tavsiye ediyor, «Ben bankalardan ucuz kredi kullanırım, kendi imkânlarımı da başka alanlara yatırırım» düşüncesinin artık geçerli olmadığını söylüyor. Özal konuşmasını bağ larken de özetle şunları söylüyor :

«Getirdiğimiz bu program Türk müteşebbisinin teşebbüs gücüne bağlıdır.. Bu programı üç dört yıl desteklediğiniz takdirde Türkiye'yi hayal sayılabilecek noktalara getirebiliriz. Bu programı sadece kendiniz için değil, çocuklarınızın ve torunlarınızın geleceği için destekleyiniz... Kısa vadeli

*menfaatlerle orta ve uzun vadeli menfaatleri ka-
tieten değiştirmeyiniz... Türkiye'nin ve sizin orta
vadedeki menfaati, bu program içindedir...»*

Özal'ın özel sektörden beklentilerini özetleyen ko-
nuşmasından sonra soru cevap bölümüne geçiliyor, söz
alan sanayiciler öncelikle bankalardan ve faiz kredi dü-
zeninden yakınıyorlar.

«Villalarınızı Satınız»

Sorulardan ve yakınmalardan sonra yeniden söz
alan Özal, bu toplantının en çok hatırlanacak şu cüm-
lelerini söylüyordu :

*«Kaynaklarınızı mümkün olduğu kadar işinize
yatırınız. Varsa villalarınızı falan satınız. Aldığınız
parayı işinize yatırınız. Eksik olan yerde ortak bul-
maya çalışınız. Sermayenin önemi büyük. Bu ka-
dar yüksek faizle ve az sermaye ile çalışırsanız, ban-
kalara çalışmış olursunuz. Eğer daha fazla ken-
dinize çalışmak istiyorsanız kendi kaynaklarınızı
artırmanız lazımdır...»¹*

Özal'ı zaten artan bir tedirginlikle dinlemekte olan
işadamları, «villaları satın» sözünü duyunca büsbütün
irkiliyor, çeşitli çağrışimleri beraberinde getiren bu söz
önce mırıldanmalara, konuşma bitince de karşılıklı ya-
kınma ve takılmalara konu oluyordu. Özal salondan
ayrıldıktan sonra bazı işadamları birbirlerine, «Bu ada-
mın niyeti ne, bize ne yaptırmak istiyor, villaları satın
demek kolay, ama alıcı nerede!» türünden sorular so-

1) Turgut Özal'ın 13 Mayıs günü Odakule'de yaptığı konu-
şmadan bölümler aktarıırken kendi notlarımın yanı sıra İSO'nun
teksir ettirmiş olduğu toplantı tutanağından yararlandım.

rarken, «Hadi bu sene villaları sattık, bakalım gelecek sene neyi sattıracağız» diyorlardı. Bu arada, «Haydi arkadaşlar dersimizi aldık, şimdi buyurun cenaze namazına» gibi sözler de duyuluyordu.

Özal'ın bu ilginç konuşması bir yandan iş âlemine karşı genel tavrını ortaya koyuyor, diğer yandan iş âleminde beklentilerini özetlemiş oluyordu.

Turgut Beyin iş âlemine karşı tavrı ve hitap şekli, iş âleminin Süleyman Bey döneminde alışmış olduğundan hayli farklı görünüyordu. Özal, kafasına koyduğu ve doğru bildiği bir şeyi, iş âlemine danışmaya pek gerek görmeden² uygulamaya koyuyor, iş âleminde yükselen itirazlara fazla kulak vermiyordu. İş hayatının içinde bulunmuş olan Özal, birçok işadamlarının uygulanan programın ruhuna uygun davranmasını sağlamak için tek çarenin onları ekonomik tedbirlerle zorlamak ve köşeye sıkıştırmak olduğunu düşünüyordu. Bu davranış biçimi ise özellikle Demirel döneminde Ankara ile yakın bir diyalog halinde bulunan işadamlarını tedirgin ediyor, Özal'ın programını ilke olarak benimseyen bazı ünlü işadamları bile onun «ben bilirimci» tavrından zaman zaman rahatsız oluyorlardı. Özal'ın 12 Eylül 1980'den sonra sırtını askeri yönetime dayayarak buyurgan edasını belirginleştirmesi, iş âlemindeki tedirginliği daha da artırıyordu.

Özal'ın İsteddiği Özel Sektör

Özal'ın iş âlemiyle ilgili beklentileri, daha doğrusu kafasındaki özel sektör modeli birçok noktada Türk özel sektörünün alışkanlıklarıyla geliyordu.

2) Özal'ın yalnızca kendisine çok yakın saydığı bir iki işadama danıştığı yakınmaları da duyuluyordu.

Bu noktalardan birincisi şuydu : Özal sınırlı öz kaynaklarını ucuz banka kaynaklarıyla destekleyerek kısa sürede büyük işler kurmuş, hatırı sayılır yatırımlar yapmış olan işadamlarını artık daha büyük oranda öz kaynak kullanmaya çağırıyor; firmaları arasında yeni şartlara göre yaşama şansı zayıf olanları tasfiye ederek yaşama şansı fazla olanları takviye etmelerini ve sonuçta finans yapısı sağlam firmaların sahibi olmalarını istiyordu. Özal sıkı para ve yüksek faiz politikasını bunu sağlamanın bir aracı olarak görüyor, bu nedenle işadamlarının bu konudaki feryatlarına kulak tıkıyordu. Söz konusu işadamları ise oldukça kolay yükselmiş olan imparatorluklarından kolay vazgeçmek istemiyor, paranın pahalılaşmasına karşın, banka kredilerine yaslanarak mali yapısı zayıf kuruluşlarını bile ayakta tutmaya çalışıyorlardı. Firmalarını halka ya da yabancı ortaklara açmak fikri de Türk işadamlarına pek sıcak ve uygulanabilir bir öneri gibi görünmüyordu.

Özal, ikinci olarak, Türk işadamlarının, Türk sanayicisinin artık gözünü dış pazara çevirmesini, iç pazarın canlanmasını bekleyecek yerde, dışarıya mal satmanın yollarını aramasını istiyordu. Normal kredilerden çok daha ucuz ihracat kredileriyle ve diğer teşviklerle sanayici bu yöne itiliyordu. Ancak Türk sanayii büyük ölçüde iç pazara dönük yapıda kurulmuş, belli birkaç sektör dışında ihracat hiç düşünülmemişti. Özellikle azgın enflasyon, yoğun iç talep koşullarında ürettiğini satmaya alışmış olan bu sanayiın kalite ve fiyat rekabetine, pazarlama etkinliğine gereken önemi vermiş olduğu da söylenemezdi. Bu nedenle iç pazarın birdenbire daralması, stokların artması, enflasyon gerilerken faizlerin hızla tırmanması ve dış pazara açılma çabalarının bundan yarına sonuç vermemesi sanayiciyi ciddi sorunlarla karşı karşıya getiriyordu. Sorunları büyüyen sa-

nayicinin, rahatını kaçıran bu politikaları değiştirme yönündeki çabaları da giderek artıyordu.

Özal, üçüncü olarak, Türkiye'de sanayi sektörü gelişirken ticaret sektörünün yeterince önemsenmediğini düşünüyor, bu dengesizliği gidermek için ticaret kesiminin geliştirilmesine ağırlık vermek gerektiğini söylüyordu. Özal'ın bu eğilimi de sanayicilik yanları tüccarlık yanlarına ağır basan özel sektör mensuplarını biraz kızdırıyordu.

Özal'ın kendileri için çizdiği çerçeveye ayak uydurmakta güçlük çeken sanayicilerin Özal'a karşı tepki birikimi artarken, Özal da kendi görüşünü savunmaya kararlı görünüyordu. Turgut Beyle Mayıs 1981'deki Odakule konuşmasından bir yıl sonra, Mayıs 1982'de yaptığımız söyleşi bu açıdan ilginçti.

İstanbul Sheraton Otelinin bir odasında yaptığımız bu söyleşide Özal küçük ve orta boy firmaların yeni sisteme, yeni politikalara daha kolay adapte olduklarını, sıkıntının daha çok büyük firmalarda olduğunu söylüyor, «Büyüklerin, büyük sanayicilerin sıkıntıları neden kaynaklanıyor?» şeklindeki sorumu yanıtlarken şöyle konuşuyordu :

«Bizde sanayi zorunlu olarak bir koruma esprisi içinde kurulmuş ve 1980 yılına gelinceye dek sanayi hep ön planda tutulmuştur. Hatta ticaret sektörü, sanayiın rakibi olarak görüldüğünden bir nevi dumura uğratılmış. Halbuki ikisinin beraber genişlemesi, büyümesi lazım. Ben bugün farkına varıyorum ki, ticaret sektörünün kilit sektörlerden biri olması lazım. Ürettiğiniz şeyi ihraç edemezseniz, ürettiğiniz şeyi pazarlayamazsanız ne olacak? Bugün birçok sanayiın problemi pazarlama problemidir. Çünkü biz sanayii maalesef o şekilde teş-

*vik ettik ki, sanayici malını çok kolaylıkla satmaya alıştı... Fakat devir değişip de satış rekabete dayanınca, bu sefer pazarlama meselesi önem kazanmaya başladı. Bugün artık yalnızca yurtdışında değil, yurtiçinde de müşteriye gidip malınızı satabilmenin yollarını bulmanız lazım. Sanayii müşterinin finanse ettiği sistem bugün temelden yıkıldı, yapılan en köklü değişikliklerden biri budur ben-
ce...»³*

İş âleminde, sanayiciden gelen şikâyetlerin zaten bu noktada, yani finansman sorununda düğümlendiğini; şirketlerin zor durumda bulduklarını ileri sürerek yakındıklarını hatırlattığımda ise şunları söylüyordu Özal :

«Aslında ben size bir şey söyleyeyim, bugün birçok memlekette, Amerika'da, Almanya'da yüzlerce firma iflas ediyor, yenileri kuruluyor, yahut da el değiştiriyor. Bizde maalesef buna alışılmamış, birisi iflas etti mi, sanki kıyamet kopuyor. Halbuki yok öyle bir şey, iflas edebilir, bunu normal karşılamak gerekir... Bu neyin sonucu? Birçoğu ben inanıyorum ki, bu uygulanan programın sonucu değil. Kendi idaresizlikleri yüzünden iflas ediyorlar. Eğer doğru dürüst idare edilmiş olsalar bu duruma düşmezlerdi. Fakat enteresandır, şimdiye kadar bu duruma düşen firma sayısı çok azdır bizde. Ben açık söyleyeyim çok daha fazlasını bekliyordum... Bu kadar büyük bir enflasyondan tedbir alıp da siz normal bir düzene doğru gittiğiniz zaman sermayenin yetmeyeceği, döner sermayenin yetmeyeceği belliydi... Ben bunu gördüğüm için da-

3) Cumhuriyet, 23 Mayıs 1982.

ha başlangıçta, biraz da şakaya getirerek villaları satın, ortak alın falan dedim...»⁴

Özal, genelde Türk sanayiinin bu alanda da «fevkalade bir adaptasyon kabiliyeti» gösterdiğini belirtiyor, firmalardaki sıkıntının sağlıksız biçimde yeniden borçlanılarak ertelendiği yolundaki iddiaları hatırlattığımda şöyle diyordu :

«Tabii herkesi dinlemeye hazırız, ama bazı sözleri değerlendirirken çok dikkatli olmalıyız. Geçen sene hepsi, 'öldük, bittik' diyordu, 'kâr etmiyoruz, batıyoruz, göreceksiniz, seneye vergi alamayacaksınız' diyordu. Bunu bize gelip söyleyenler vardı. Bugün vergileri tahminimizden fazla alıyor, şirketlerin bilançoları da pek öyle dedikleri gibi gözüküyor. Demek ki bazı meseleler fazlaca abartılıyor. Ama söylediğiniz şeyler de olabilir, ertelemeler olabilir. Bizde bankacılık sistemi biraz sünektir, esnektir. Yani dış bankalarda olduğu gibi birdenbire bir adamın iflasına gidilmiyor, 'Gel buraya' diyor, kolaylık gösteriyor bankalar. Daha insani bir yaklaşım var. Tabii burada ne dereceye kadar fazla gidilmiştir, nereye kadar açılmıştır bankalar, onu söyleyemem. Bu manada tehir edilmiş şeyler olabilir, iflaslar olabilir. Ama şu ana kadar bu, tahminlerin altında kalmıştır. Ayrıca bu konuda bir şansımız oldu. Dışarıda büyük müteahhitlik faaliyetleri açıldı, ihracat çok iyi gelişti. Bütün bunlar birtakım imkânlar getirdi ve bu imkânlar sıkıntıda olan firmaları desteklemekte kullanıldı. Ya satın aldılar veya ortak oldular ellerinde kaynak bulunanlar, bu da sıkıntıları hafifletti.»⁵

4) Cumhuriyet, 25 Mayıs 1982.

5) Cumhuriyet, 25 Mayıs 1982.

«Kastelli olayı»na bir ay kala Özal durumu böyle değerlendiriyordu. İzlenen ekonomi politikalarından ödün vermeye niyetli olmadığını bir kez daha belli ediyor, kafasındaki özel sektör modelinin ana çizgilerini bir kez daha tekrarlıyordu. Özal, sanayiın yanında ticarete de önem veren, bütün kaynaklarını işine yatıran, verimsiz fabrikasını satan ya da kapatan, dış pazarlarda da mal satabilen bir özel sektör istiyordu. Türk özel sektörünün bir bütün olarak bu modele uyum sağlayabilecek yapıda olduğuna inanan Özal, uyum sağlayamayanların batmasını ise sistemin gereği olarak normal karşılamak gerektiğini söylüyordu. Özal, sıkıntısındaki firmaları ele geçirmeye başlayan bazı yurtdışı müteahhlik firmalarıyla, bazı ihracatçı firmaları ise, bu dönemin mümkün mertebe az zayıyla atlatılmasına katkıda buldukları için alkışlıyordu. Özal, «Yandık, batıyoruz» diye feryat edenlerin durumu abarttıklarını söylerken özel sektörün her dediğine inanmamak gerektiği yolundaki görüşünü de tekrarlamış oluyordu.

Özal son derece kendinden emin görünüyor, özel sektördeki finansman sorunlarının uygulanan politikaları zedeleyecek nitelikte olmadığını söylüyordu, ama bu konuşmadan bir ay sonra patlak veren «Kastelli olayı» Özal'ın istifasına kadar uzanan gelişmelere yol açıyordu.

Sanayicide «Özal Gidiyor» Sevinci

Özal'ın başbakan yardımcılığı görevinden istifa ettiğinin duyulduğu 13 Temmuz 1982 günü, İstanbul Sanayi Odasının olağan meclis toplantısına katılan sanayiciler arasında birbirlerini kutlayanlara rastlanıyor, kendilerini yeni bir kalıba sokmak isteyen ve zora ko-

şan Özal'ın görevden ayrılması birçok işadaminin yüreğine su serpmişe benziyordu. Özal ve ekibinin biraz hafife aldığı banka-banker sistemindeki olumsuz gelişmeler sonunda «Kastelli olayı» ile sistemin bütününe yaralayacak boyutlar kazanınca, bundan Özal da yararlanıyor, Özal'ın ayağını kaydırmak isteyenler de bu fırsatı değerlendirerek gidişini kolaylaştırıcı girişimlerde bulunuyorlardı. O günlerin havasını koklayan birisinin bu izlenimi edinmesi çok zor değildi.

Nitekim Özal, görevden ayrıldıktan sonra basına yaptığı açıklamalarda öncelikle bazı iş çevrelerini eleştirecek, vatandaşın parasını ucuza kapatıp iş çevirmek isteyenlerin uygulanan programı baltalamaya çalıştıklarını söyleyecekti.⁶ Kendisiyle, bu kez parti kurma hazırlıkları içinde bulunduğu 1983 Nisanında yaptığımız söyleşide Özal'a, «Sizin görevden ayrılmanızda uyguladığınız politikalara, düşündüğünüz yapı değişikliğine karşı olanların etkisi olduğu söylendi, ne dersiniz?» sorusunu sorduğumda verdiği cevap şu oluyordu :

«Bunu böyle tahmin edenler oldu, dışardan da böyle tahminler yapanlar oldu. Tabii benim şahsen buna ait kesin bilgim yok. Ama bazı konuların şikâyet edildiğini tahmin ediyorum. Nitekim dikkat edilirse biz ayrıldıktan sonra bir program değişikliği çok gündemdeydi. Revizyon falan da denmiyordu, yeni bir programdan söz ediliyordu. O program bir türlü çıkmadı, çıkamayacağı da anlaşıldı. Mesela faizler çok yüksek diyenler vardı, hâlâ da var, ama aradan bu kadar zaman geçti, indirilemeyeceği anlaşıldı...»⁷

Özal, kendisi görevden ayrıldıktan sonra yaygın-

6) Özal'ın bu konudaki sözleri için, bkz. 8. bölüm.

7) Cumhuriyet, 24 Nisan 1983.

laşan kurtarma operasyonları konusunda ise şöyle konuşuyordu :

«Ben esasında — bir iki çok zorunlu hadise dışında, ki orada da zorlanarak söylüyorum — ekonomide tabii akışın dışında, koyduğumuz ana prensibe aykırı hareketler yapılmasına karşıyım. Şirketler, bir kötü idareden; iki, kuruluşu yanlış olduğu için; üçüncüsü kredi-borç münasebetleri iyi olmadığı için zor duruma düşer. Aslında bunların kurtarılması lazım. Aslında devlet tarafından kurtarılmaya dediğimiz hadise, milletin bunları kurtarmasıdır. Yani neticede bunun faturasını hepimiz öderiz. Bıraktığınız zaman ne olacaktır? Bugün yüz şirket bu durumdadır diyorlar. Aslında bu çapta bir operasyonda bu rakam fazla değil. Bir kısmı da 'Bir şeyler veriyorlar, biz de nasibimizi alalım' diye başvuruyorlar. Ben ta işin başında işverenleri ikaz ettim. Zor bir dönem geliyor, öz kaynaklarınızı artırmak zorundasınız dedim. Hatta şakaya getirerek 'villalarınızı satın' dedim. 'İki karpuzu bir koltukta taşıyamıyorsanız birini satın, diğerini iyi taşıyın' dedim, 'içerden veya dışardan ortak bulun' dedim. Bunu anlayıp kendini buna göre organize edenler çok oldu. Ama bunun yanında, 'Belki bu program tutmaz, değişir' deyip kendini iyi idare edemeyenler de oldu. Şimdi burada yapılacak iş, bunları kendi haline bırakmaktır. Kim bunlara kredi vermişse onlar meseleleri halletmeyi düşünsünler. Bunu böyle yapmak lazım ki, o krediyi verenler de bundan sonra daha dikkatli para versinler. Suyu getirenle testiyi kırana bir tutan anlayış yerleşirse ekonomi yanlışa doğru gider. Onun için böyle bir (kurtarma) operasyonunun prensibinde mutabık değilim. Ayrıca ban-

kaları zorlamanın da karşısındayım. Bu şirketler el değiştirebilir, yeni ortaklar girer, bir kısmı da kapanırsa kapanır. Türkiye batmaz bu yüzden...»⁸

Kafasındaki özel sektör modelinin, Türk özel sektörünün hiç değilse bir kesimini rahatsız ettiğini çok iyi bilen Özal, kendi siyasal partisini kurmanın eşindeyken bu konudaki düşüncelerini tekrarlamaktan çekinmiyor, kafasındaki modelde ısrar edeceğini açıklıyordu. Özal bir bütün olarak Türk özel sektörünün, kafasındaki modele uyum sağlayacağı yolundaki iyimserliğini de bu vesileyle tekrarlamış oluyor, piyasa ekonomisinin kendi akışı içinde «kötü»ler tasfiye olurken «iyi»lerin gürbüzleşeceğine inanıyordu. Özel sektör ve «piyasa» bu dönüşümü kendi içinde gerçekleştirmeli, devlet bu sürece müdahale etmemeliydi. Bu süreç içinde bazı firmaların batması ise kendi sorunlarıydı ve Türkiye bu yüzden batmazdı.

Özal, Özel Sektörü Tanıyor mu ?

Özal'ın bu fikirleri kâğıt üzerinde tutarlı ve piyasa ekonomisinin temel ilkelerine uygun görünüyordu, ama acaba Türkiye'nin, Türk özel sektörünün gerçekleriyle ne kadar bağdaşıyordu ? Özal'ın kafasındaki modele uyum sağlayarak sağlam bir mali bünyeye kavuşan firmalar çoğunlukta mıydı, yoksa pek az firma mı bunu sağlayabilmişti ? Uyum sağlamış görünen firmalar gerçekten «küçükler» miydi, yoksa en büyük grubların şemsiyesi altındaki firmalar mıydı ? Özel sektör ve piyasa, kendi işleyişi içinde Özal'ın öngördüğü dönüşümü gerçekleştirebilecek; gerekli yatırımları

8) Cumhuriyet, 24 Nisan 1983.

yaparak dış rekabet gücü de olan, hiç değilse kendi tükettiği döviz kazanabilen bir sanayi yapısı oluşturabilecek miydi? Banka sistemi bu dönüşüm sürecinde üzerine düşen görevi yerine getirebilecek, kaynakların verimsiz firmalardan verimli ve yeni modele uyum sağlayabilecek firmalara doğru aktarılmasını sağlayacak, yeni yatırımların yapılmasını finanse edebilecek miydi?

Özel sektöre, öncelikle de özel sektör sanayiine kendi kafasındaki modele göre yeniden biçim vermek isteyen Özal, bu denemenin ilk yıllarında yaşanan çalkantının ve doğan tepkilerin, sonunda kendi istifasına yol açan boyutlar kazandığını yaşayarak görmüştü. Özel sektör sanayii üretiminin eskiye oranla çok daha büyük bir bölümünü ihracata yönlendirmeyi başarmıştı, ama belirli sektörler ve firmalar dışında, özel sektör sanayiinin sağlıklı bir mali yapıya kavuştuğunu, dış rekabet gücü olan önemli yeni tesisler kurduğunu, yeni kapasiteler yarattığını söylemek olanaksızdı. Tersine yüksek kredi faizleri firmaların mali bünyelerini kemiriyor, bankacılık kesiminde de sorunlu kredilerin miktarı kabarıyordu. Özal ise tüm bu gelişmelere karşın, özel sektör konusundaki fikrini değiştirmiyor, 1983 yılı sonunda seçimleri kazanarak iktidara geldikten sonra da, kafasındaki modele göre özel sektörü biçimlendirme amacından vazgeçmediği anlaşılıyordu.

Özel Sektördeki Rahatsızlık

Özal'ın tek başına iktidar olduktan sonra özel sektöre karşı tavrını değiştirmemesi ve «ben doğrusunu bilirim» havasını sürdürmesi, faizleri daha da yükseltecek uygulamaları başlatması ve bunlara ek olarak

ithalatın liberasyonunu gündeme getirmesi, ihracatçı kesime yeni teşvikler sağlaması, özellikle sanayiciler arasında tepkilere neden oluyordu.

1984 sonbaharında iş âleminde Özal'a karşı nasıl bir yaklaşım olduğunu saptamak amacıyla yaptığımız görüşmelerde önde gelen işadamları duyulan rahatsızlıkları çeşitli yönleriyle ifade ediyorlardı. Özal yaklaşımının en tutarlı savunucularından biri olan TÜSİAD Başkanı Ali Koçman durumu şöyle özetliyordu :

«Özal, Türkiye'yi artık liberal-kapitalist çerçeveye içine sokmak, ne pahasına olursa olsun kendine özgü kapitalist modelden uluslararası kapitalist modele geçişi sağlamak istiyor. Bunun ise Türkiye'de, Türk iş âleminde nerdeyse sosyalist modele geçiş kadar yadırganması mümkün. Onun için iş âlemi kararlılık içinde bu politikaya ayak uydurabilmiş, değişimi benimsemiş değil.»⁹

Özal'ın yaklaşımını baştan beri destekleyenlerden İstanbul Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı Nuh Kuşçulu, sanayi ve ticaret kesiminde finansman sıkıntılarının büyüdüğünü anlattıktan sonra «villalarınızı satın» önerisinin de geçerli bir çözüm olmadığını belirtiyor ve şöyle konuşuyordu :

«Fazla aktiflerini sat deniyor, ama almak isteyen yok. Bana ortak bulun diye yalvaran firmalar var, sanayiciler var ama ortada olacak kimse yok. Yatırım yaparken bu firmaları teşvik eden hükümetin bu firmalar için öz sermaye bulmanın yollarını da planlaması gerekirdi, sermaye piyasasının devreye girmesi için gerekli hazırlıkları yapması gerekirdi. Bünyesel hastalığı olanlara yardım edil-

9) Cumhuriyet, 10 Eylül 1984. Ali Koçman TÜSİAD başkanlığı görevinden 1985 Ocağında ayrıldı.

memesi olumlu ama şikâyetleri yalnızca faizden ve kur farklarından kaynaklanan firmalara makro seviyede el uzatılmalı...»¹⁰

İstanbul Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı Nurullah Gezgin ve Ege Bölgesi Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı Ersin Faralyalı da sanayicinin öz kaynaklarını artırarak finansman sorunlarını aşmasının mümkün olmadığı görüşünü savunuyorlardı.¹¹

Özal'ı en çok destekleyenler dahil, tüm önde gelen işadamları, özel sektörün finansman sorunlarının çözümlenmesi için bir şeyler yapılmasını, bu yüksek faizlerle ve banka-müşteri ilişkilerinin normal akışı içinde sorunların çözülmesinin mümkün olmadığını söylüyorlardı, ama Özal bu istek ve uyarılardan fazla etkilenmiş benzemiyordu.

Özal'ın da zaman zaman vurguladığı gibi, Türk işadamlarının sorunlarını kimi zaman abartarak ortaya koydukları, «Belki bir şeyler kopartabiliriz» anlayışı içinde seslerini yükselttikleri bir gerçektir. Ancak işadamlarının faiz yükleri ve finansman sorunu konusundaki yakınmalarının büyük ölçüde gerçek sıkıntıları yansıttığı, sürekli ertelenen sorunların giderek içinden çıkılması zor bir yumak oluşturduğu, zaman geçtikçe daha iyi anlaşılıyordu. Artık yalnızca işadamlarının yakınmaları değil çeşitli göstergeler de özel sektörün kaynak yaratma ve finansman sorunlarının ciddi boyutlar kazandığını ortaya koyuyordu (bkz. Tablo 9.1).

Pek çok özel firmanın finansman yapısındaki bozulma ve zayıflamayı gizlemesine olanak veren başlıca iki faktör vardı. Bunlardan biri tabii enflasyondur. Ülkemizde enflasyon muhasebesi yöntemi uygulanmadığı için

10) Cumhuriyet, 12 Eylül 1984.

11) Cumhuriyet, 12 Eylül 1984.

bankalara ve piyasaya karşı kârlı bir profil ortaya koymak isteyen firmalar, gerçek finansal durumlarını enflasyonun şişirdiği rakamlar arasına gizleyebiliyorlardı. İkinci faktör ise bankaların da batac kreydiyi batac olarak göstermemek için her yöntemi denemeleri, sorunlu firmaların üzerine gitmeyerek onlara süre tanımalarıydı. Hukuk düzenimizdeki yetersizlikler de buna eklenince «artık durumu ümitsiz, batması kaçınılmaz» denen işadamları ya da firmaların ayları, hatta bazen yılları bulan sürelerle durumu «idare etmeleri», resmen iflas etmekten kurtulmaları mümkün olabiliyordu.

Bu süreçte en kaygı verici yan, mali durumu çıkmaza doğru giden, finansal dengeleri bozulan firmaların, geçerli koşullar altında ve kendi olanaklarıyla durumlarını düzeltmelerinin çok zor görünmesiydi. Faiz yükleri hiç değilse bir süre askıya alınmadığı ve bir miktar taze kaynak enjeksiyonu yapılmadığı takdirde söz konusu firmaların kötüye gidişi durdurmaları, erteleme süresini lehlerine kullanmaları pek mümkün değildi. Dolayısıyla bu erteleme oyunu, acı gerçeklerle karşılaşma anını ileriye doğru kaydılmaktan başka bir işe yaramıyordu.

Özel sektörün kaygılarını artıran bir gelişme de mali durumu bozulan, finansal yapısı sarsılan firmaların sayısının hızla artması, olayın yaygınlık kazanmaya başlamasıydı. Artık yalnızca, fırsatlardan yararlanarak bir iki yılda «imparator» olmak isteyenler değil, iyi niyetini ve yeteneğini yıllar içinde kanıtlamış işadamları ve firmalar da faiz çıkmazının içine düşebiliyordu. Kuruluşunda, teknolojisinde ve hatta yönetiminde göze batan hatalar gözlenmeyen bazı firmaların bile salt yüksek faiz yükleri nedeniyle sıkıntıya düştükleri, örneğin ihracattaki bir tıkanma gibi konjonktür değişiklikleri karşısında yalpalamaya başladıkları görülmüştü. Hangi

dış paranın ne kadar değerleneceği tam kestirilemeden kullanılan kabul kredilerinin ve diğer dış kredilerin geri ödeme günü yaklaştıkça ortaya çıkan şaşırtıcı maliyetleri de bazı firmaların finansal dengelerini zorluyordu.

Haciz ve İflas Dalgası

Çeşitli erteleme ve oyalama yöntemleriyle gerçek boyutları gizlenen bu sorunun, 28 Eylül 1986 ara seçimleri sonrasında birbirini izleyen haciz ve iflas olaylarıyla açığa çıkmaya başladığı görülmüyordu. İş âleminin önde gelen bazı isimleri bile evlerine kadar ulaşan haciz dalgasıyla baş etmeye çalışırken, İstanbul Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı Nurullah Gezgin ile İstanbul Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı Nuh Kuşçulu'nun *Cumhuriyet*'ten Meral Tamer'e verdikleri demeçler sorunun gerçek boyutları konusunda daha iyi fikir veriyordu.

Sanayi kesiminde bazı şirketlerin aslında birkaç yıl önce ekonomik zaafa uğradıkları halde yapay olarak ve hukuken ayakta tutulduklarını, yaşanan haciz ve iflas olaylarının bir bölümünün bu firmalarla ilgili olduğunu anlatan Nurullah Gezgin, artık yalnızca hesap kitap bilmeyenlerin değil hesap kitap bilenlerin de darboğaza girdiklerini belirtiyor ve şöyle devam ediyordu :

«1980 sonrasında dürüst sanayici, varını yongunu ortaya koydu. Yalısını satmaktan dıştan para getirmeye kadar... İhracata dönük yatırımlar da yapıldı. Ama bu yıl İran ve Irak pazarı durdu, ürettiği malı elinde kaldı. Zaten bugünkü kredi faizlerini, bir ikisi dışında hiçbir sanayi dalı karşılayamaz. Bu faizlerle kâr etmek şöyle dursun, öz kaynaklar bile elden gidiyor. Nitekim 500 Büyük

Firma araştırmamız da 1985'te özel sektörün kârlılığının çok az olduğunu ve öz kaynak oluşturamadığını ortaya koymuştur... Özel sektör artık bu faizlere dayanamıyor, kârlılık sağlayamıyor, öz kaynak oluşturamıyor. Mesele çok ciddidir. Hacizler ve iflaslar her sektörde yaygınlaşmaya başlamıştır. Tedbir alınmazsa iflaslar artarak devam edecektir.»¹²

Mali sıkıntıya duşen sanayici ve büyük toptancı tüccarın sorunlarının banka kredisi kullanmayan küçük ve orta tüccarı da etkilemeye başladığını kaydeden Nuh Kuşçulu ise durumu şöyle özetliyordu :

«Bankalar yüzde 85'lik kredi faiziyle ve geri döner umuduyla kredi verdiler. İşadamları ise aman namusumu kurtarayım, bir iki ay daha idare edeyim, sonunda nasıl olsa faizler düşer ve ben borcumu geri ödeyebilirim düşüncesiyle kredi aldılar. Faizler düşmeyip aksine yükselince de borçlarını geri ödeyemediler. Asıl sorun tabii mevduat ve kredi faizleri arasındaki yüksek marjdır. Ama artık bunun düzeltilmesi de yetmez, çünkü pek çok şirket öz sermayesini kaybetmiş durumdadır... Yıllardır zarar ettiği halde, sırf bankalardan kredi alabilmek için bilançolarında kâr gösterip vergi ödeyen şirketler var. Onun için öncelikle dönmeyen kredilerin boyutları bilinmeli, eğer hacim gerçekten büyükse o zaman ivedilikle tedbir alınmalıdır.»¹³

Kuşçulu'nun değindiği problemlili kredilerin gerçek boyutu bilinmiyor, ancak ortalıkta dolaşan «3 trilyon lira» rakamına fazla itiraz eden de olmuyordu. Gerçek-

12) Cumhuriyet, 13 Kasım 1986.

13) Cumhuriyet, 13 Kasım 1986.

ten «batak» kredilerle «donuk» kredilerin, geri dönmesi kuşkulu görünen kredilerin toplam boyutunun çok büyümüş olduğunu ve sistemin kendi işleyişi içinde buna bir çözüm bulmasının giderek zorlaştığını, hatta olanaksızlaştığını artık herkes kabul ediyordu.

«Kurtarma Yasası»

Çeşitli vesilelerle sisteme müdahaleye ve kurtarma operasyonlarına karşı çıkmış olan, «Şirketlerle bankalar sorunlarını kendi aralarında çözsünler» görüşünü savunan Turgut Özal da sonunda gerçeği kabul etmek zorunda kalıyor, «Biz şahısları değil şirketleri kurtarıyoruz» diyerek kurtarma formülleri arıyordu. 1986 sonuna doğru «Sermaye piyasasının teşviki, sınai mülkiyetin tabana yaygınlaştırılması ve ekonomiyi düzenlemede alınacak tedbirler» başlığıyla, TBMM Başkanlığına sunulan kanun tasarısı aslında geniş kapsamlı bir kurtarma formülünden başka bir şey değildi. Nitekim bu kanun tasarısının ilginç gerekçesinde şöyle deniyordu :

«Geçmişte finansmanına geniş ölçüde yabancı kaynaklara dayandırmış olan çoğu şirketler, yükselen faiz hadleri ve artan öz kaynak açıkları sonucu kâra geçememişler, otofinansman yaratamamışlar ve borç ödeme gücü kazanamamışlardır... Sonuçta büyük kuruluşlar, devlete ve bankalara olan borçlarını ödeyemez duruma düşmüşlerdir. Büyüyen bu borçlar ödenemez haldeyken, bankacılık sektörü yanında devlet hazinesinin de zarar göreceği muhakkaktır...»

1986 yılı sonunda gelinen nokta, «ekonomiyi bilen adam» Turgut Özal'ın özel sektörün yapısı ve finansman sorunları konusunda bildiklerinin de Türkiye ger-

çekleriyle pek bağdaşmadığını ortaya koyuyordu. Türk özel sektörü bir bütün olarak Özal'ın kafasındaki modele uygun bir gelişme göstermiyor, kendinden beklenen atılımcı rolü oynayamadığı gibi sorunları giderek büyüyen bir kesim haline geliyordu.

Özal'ın Üç Büyük Yanılgısı

1980-86 arasında yaşananlar, bu noktaya nasıl geldiğini, Özal'ın hangi varsayımlarının yanlış çıktığını açıklayabilecek ipuçlarını veriyordu. Bu ipuçlarını izleyerek dönemin genel bir değerlendirmesini yapmak, kaba çizgilerle de olsa bir tablosunu çizmek mümkündü.

1. Yanılgı : Özel Sektör Uyum Sağlar

Özal'ın birinci yanılgısı, Türk özel sektörünün, özel sektör sanayicisinin büyük bölümünün kafasındaki modele uyum sağlayacağı inancıydı. Özal, bir yandan kredi faizlerini enflasyonun çok üstüne çıkartarak ve iç pazarda satış olanaklarını sınırlayarak; diğer yandan sermaye artırımlarını ve ihracatı özendirerek sanayiciyi kredi yerine öz kaynak kullanmaya, iç pazar yerine dış pazara yöneltebileceğini sanıyordu. Bu süreç içinde yeni düzene ayak uyduramayan firmalar meydana terk edecek, onların serbest bıraktığı kaynaklar yeni ve verimli alanlara yönelecekti. Başka bir deyişle piyasa mekanizması kendi işleyişi içinde sermayenin, kârsız hale gelecek içedönük alanlardan, daha kârlı hale gelecek ihracata dönük alanlara doğru akmasını sağlayacak; böylece Türk sanayiinde bir yapı değişikliği meydana gelmiş olacaktı.

Birçok Türk sanayicisinin 1980'den sonra bu modele uygun adımlar attığı, bir yandan sermaye takviyesi yapmaya, diğer yandan ihracata yönelmeye çalıştığı bir gerçektir. Türkiye'nin sanayi ürünleri ihracatındaki sıçramalar da bunu kanıtlıyordu (bkz. Tablo 9.2). Ancak çoğu kez zor altında girilen bu çabaların, bir bütün olarak Türk özel sektör sanayinde beklenen dönüşümü sağlayabilmesi şu nedenlerle olanaksız görünüyordu :

Ekonomi dışı ilişkilerinden de yararlanarak banka kaynaklarını kullanmaya, ucuz kredi kullanarak kolay yoldan sanayici olmaya alışmış bir kesim işadamaı, yeni modele uyum sağlayamayan işlerini tasfiye etmeye yanaşmıyor, banka kaynaklarını bloke etmeye devam ediyordu.

Yeni modele uyum sağlamak isteyen firmalar büyük sorunlarla karşılaşyordu. Düşük öz kaynakla ve iç pazara dönük olarak kurulmuş sanayiın, döner sermaye ihtiyacının yüksek enflasyon ve devalüasyonlarla birlikte büyüdüğü; buna karşılık iç pazarda satışların (ve sermaye devir hızının) yavaşladığı bir ortamda etkinliğini sürdürmesi için ya çok büyük oranda sermaye artırması, ya da yüksek faizle borçlanması gerekiyordu. Oysa büyük çapta sermaye artırımı yapabilecek firmaların sayısı yok denecek kadar azdı. Yüksek faiz çarçına kapılan ise yakasını kolay kurtaramıyordu.

İç pazara dönük olarak kurulmuş bulunan sanayi kuruluşlarının dış pazarlara satış yapabilmeleri için o güne dek fazla önem vermedikleri maliyet, kalite ve pazarlama sorunlarına eğilmeleri, hiç değilse bazı darboğaz giderme ve ürün çeşitlendirme yatırımlarını göze almaları gerekiyordu. Bu adımları atabilenler, ihracat teşviklerinin de yardımıyla, üretimlerinin bir bölümünü dışa satmayı başarıyorlardı. Ancak, belli bir iki sektör

dışında, ihracat istikrarsız pazarlara yapılıyor; İran, Irak ya da Libya gibi ülkelere yapılan ihracatta şu ya da bu nedenle bir tıkanma olunca sorun çıkıyordu. Sonuç olarak ihracatı geçici bir heves ya da vurgun olanaklı olarak görenlerin ötesinde, sürekli ve verimli bir işe dönüştürebilen sektörlerin ve firmaların sayısı çok değildi. Bunu başaramayan firmalar ve sanayiciler iç pazarın yeniden canlandırılması için çaba harcıyorlardı.

2. Yanılgı : Dışardan Para Gelir

Özal'ın ikinci önemli yanılgısı Türkiye ekonomisine, Türk özel sektörüne ülke dışından enjekte edilecek kaynaklara güvenmesiydi. Yurtdışında büyük işler alan Türk müteahhitlerinin Türkiye'deki sorunlu sanayi kuruluşlarını ele geçirmeye başlaması, ucuz ihracat kredileriyle desteklenen bazı yeni «ihracat kralları»nın da bu işe heves etmesi, Özal'ı umutlandırmıştı. Sermaye artıramayan, ya da ortak bulamayan firmaları da dışardan taze kaynak getiren bu girişimcilerimiz devralacaktı. Ne var ki bu peri masalı mutlu sonla bitemiyor, Kozanoğlu-Çavuşoğlu Grubu ile Okumuş Holdingin acıklı serüvenleri hüsrarla noktalanıyordu. Türkiye'ye yabancı sermaye girişleri de oldukça düşük düzeyde kalıyor, yabancılarla ortaklık kurabilen Türk firmaları parmakla gösteriliyordu.

3. Yanılgı : «Küçükler» Başarılı Olur

Özal'ın üçüncü önemli yanılgısı, uygulanan modelle uyum sürecinde küçük ve orta boy firmaların daha esnek ve başarılı olacağı, büyüklerin ise zorlanacağı varsayımıydı. Uygulamanın ilk dönemlerinde bu görüşün doğruluğunu kanıtlayacak biçimde başarı gösteren bazı orta ve küçük firmalar olmuş, büyük gruplar ise biraz

adaptasyon sıkıntısı çekmişti. Bu arada ihracat konusunda deneyimi bulunan ve ucuz ihracat kredilerinden önemli pay almayı başaran bazı grupların öne çıkması da özel sektör içindeki sıralamanın değişebileceği, eski büyüklerin yeni büyüklerle yer değiştireceği ve yeni bir hiyerarşinin oluşabileceği izlenimini yaratmıştı.

Ancak sonuç hiç de böyle olmadı. Kendi bankaları ve banka sistemi üzerindeki etkileri sayesinde en kıt kaynak paraya, en iyi hükmedebilen, en büyük grupları giderek ağırlıklarını daha fazla hissettirmeye başladılar. Sıkı para ve yüksek faiz politikalarının yol açtığı finansal sorunları en az zayıyla atlatabilenler, gene en büyük gruplar oldular. Bu grupların, yalnızca bir iki alanda faaliyet gösteren, kendi bankası bulunmayan ve sermaye tabanı çok güçlü olmayan firmalara karşı başlıca avantajları şunlardı :

Katlığı daha da hissedilir hale gelen para, firmaların geleceğini belirlemede çok tayin edici bir rol oynuyordu. Paraya hükmetme konusunda ise, başta en büyük iki grup olmak üzere, büyük grupların ağırlığı çok fazlaydı. Kendi bankalarının sağladığı olanakların yanı sıra bu büyük grupların Türkiye İş Bankasının ve bazı kamu bankalarının kaynaklarından büyük ölçüde yararlandıkları biliniyordu. Ayrıca büyük grupların sağlam şirketlerine kredi açmak çoğu bankanın işine geliyordu.

Büyük grupların farklı alanlarda faaliyet gösteren çok sayıca firmaları olduğu için bu gruplar çeşitli yöntemlerle firmaları arasında kaynak kaydırması yaparak konjonktür, ya da başka nedenlerle zayıf düşen firmalarını ayakta tutabiliyorlardı. Örneğin otomotiv sanayinin kötü gittiği yıl televizyon sanayii için parlak geçiyor, büyük grubun otomotiv kuruluşu fazla kâr ede-

mezken, televizyon firması kâr patlaması yapıyor ve olay grup içinde dengelenebiliyordu.

Büyük gruplar yeni düzene ayak uydurabilmek için kısa sürede kendi ihracat şirketlerini kurmuşlar ve ihracata dönük teşviklerden de önemli pay almaya başlamışlardı.

Büyük gruplar zaten varolan ticaret şirketlerini takviye ederek ithalatı libere edilen malların ithalatını da ellerine geçirmişler, özellikle kendi ürettikleri türden mallara rakip olabilecek ithal mallarının ithalatını büyük ölçüde kendi denetimlerine almışlardı.

Söz konusu büyük grupların dışarda da tanınan isimleri, sahip oldukları bankalar sayesinde dış kredi temininde de büyük avantajları oluyordu.

Büyük grupların ya da bu gruplara bağlı firma ve bankaların başı sıkıştığında grubun patronunun Ankara'ya derdini anlatması, gereğinde en üst düzeydeki makama kadar erişerek sorununu sergilemesi mümkün olabiliyordu.

Bütün bu üstünlüklere bir de eski büyük grupların iş hayatındaki deneyimleri eklendiğinde bu maçtan kimin galip çıkacağı belirlenmiş oluyordu. Nitekim 1980'den itibaren kuralları değişen oyuna uyum sağlamak için başta biraz bocalayan büyük gruplar, bu yeni kuralların kalıcı olduğunu anlayınca stratejilerini ona göre çizmişler ve oldukça başarılı olmuşlardı. Sonuçta bu büyük grupların ağırlığı hemen her alanda artmış, büyüklerle aynı olanaklara sahip bulunmayan firmalar arasında ise sallanan ve büyüklerin insafına sığınmaların çoğaldığı görülmüştü. Fırtınaya belki herkes biraz hazırlıksız yakalanmıştı, ama çeşitli olanakları bulunan büyük gemilerin fırtınayı atlatma şansı, olanakları çok daha sınırlı olan küçük gemilere, ya da balıkçı tekne-

lerine oranla çok fazlaydı. Bu küçüklerin bir kısmı batmış, batmamak için çırpınanlar arasında büyük gemilerin yedeğine girenlerin sayısı artmıştı.

Özel Sektörün Karnesi

Turgut Özal'ın kafasındaki modelin yedi yıllık uygulaması sonucunda Türk özel sektörünün geldiği noktaydı ?

«Özal ekonomisi»nin itici gücü olması gereken özel sektör bu rolü oynayabilmiş, bu beklentileri gerçekleştirebilmiş miydi ?

Özal'ın her zaman hayran olduğunu söylediği küçük girişimci, kapitalizmin âdeta ruhunu temsil eden yaratıcı ve atılcı işadami tipi öne çıkabilmiş, tekel-leri ve büyük grupları gölgeleyebilmiş miydi ?

Gerçekten dış rekabet gücüne sahip, kendi alanında dünya çapında üretim yapabilecek yeni kuruluşlar, yeni birimler ortaya çıkmış mıydı ?

Devlete, «Gölge etme, başka ihsan istemem» diyebilecek, işini Ankara'da değil, dünyanın ticaret merkezlerinde kotarmaya çalışan işadami tipi yaygınlaşmış mıydı ?

Türkiye'deki özel sektörün 1986 sonundaki manzarasına bakarak bu sorulara olumlu cevap verebilmek, ne yazık ki olanaksızdı. Türk özel sektörü Özal'ın öngördüğü doğrultuda bazı adımlar atmıştı. Paranın kıymetini anlamış, bir yandan sermaye artırmaya çalışırken, diğer yandan finansal yönetim ve stok denetimine gereken önemi vermeye başlamıştı. Hesap kitap yapmadan yatırıma girişmenin bedelini öğrenmişti. İhracata önem vermeye zorlanmış, işinin hiç değilse bir bölümünü

döviz kazandırıcı faaliyetlere yönlendirmişti. Kalite ve maliyet kavramlarıyla iç içe yaşamının önemini kavramış, dünyada olup biteni daha yakından izlemenin kaygısını duyar olmuştu.

Bütün bunlar doğrudu ve olumlu gelişmelerdi, ama Özal'ın özel sektörden beklediği atılımın ve dönüşümün gerçekleşmesi için yeterli değildi. Özel sektör önemli sayılabilecek bir «zihniyet değişikliği» geçirmeye zorlanmıştı, ama gerçek anlamda bir «ekonomik yapı değişikliği»ni gerçekleştirecek atılımı yapamamıştı.

Yedi yılda gerçekleşen olay kaba çizgileriyle şuydu :

Özel kesim sanayi, çoğunlukla 1980'den önce iç pazara dönük olarak kurulmuş tesislerinde gerçekleştirdiği üretimin giderek daha büyük bir bölümünü dış pazara satmaya başlamış, bazı tamamlayıcı yatırımlar yaparak ihracat potansiyelini artırmaya çalışmıştı. Ama Türkiye'nin en büyük iki grubundan birinin başında bulunan Sakıp Sabancı'nın da vurguladığı gibi, «Dış dokunur tek yatırım ya-pa-ma-mış-tı.»¹⁴ Toplam sabit sermaye yatırımlarında özel sektörün payının sürekli düşmesi de zaten bunu gösteriyordu (bkz. Tablo 9.3). Demek ki özel sektör sanayinin yapısı 1980'den 1987'ye fazla değişmemiş, kısmen değişen şey bazı yönetim alışkanlıkları ve zihniyet olmuştu.

Sanayi dışında yoğun teşvik gören kara ve deniz taşımacılığı gibi alt sektörlerde hatırı sayılır yeni yatırımlar yapılmış, ancak bu alanlarda faaliyet gösteren firmaların da borçlarını ödemekte ve finansal sorunlarını çözmekte ciddi sorunlarla karşılaştıkları görülmüştü. Yeni yatırım alanları arasında en başarılı görüneni turizm idi.

14) Tercüman, 2 Aralık 1986.

Türk sermayedarları kendi kaynaklarını seferber ederek ya da yurtdışından ortak bularak, öncelikle dış pazara dönük büyük yeni projelerin geliştirilmesinde de pek başarılı olamamıştı. Dünya ticaretinde önemi artan alanlarda etkinlik gösterecek ve dünya çapında üretim yapacak Türk firmaları ya da Türk yabancı ortaklıkları henüz ufukta yoktu. Türk sanayi ihracatının büyük bölümünü tekstil ve konfeksiyon, tarıma dayalı sanayi ve demir-çelik sanayi gibi geleneksel sanayi alanlarında gerçekleştiriyordu. Uluslararası rekabetin ve engellemelerin çok yoğun olduğu bu alanlarda kalarak sanayi ürünleri ihracatında büyük sıçramalar yapmak çok zordu.

Tekelleşme Artıyor

Yeni modele ayak uydurmakta en fazla zorlanan kesim, küçük ve orta iş sahipleri olmuştu. Satacak «villaları» da fazla olmayan bu kesim giderek tasfiye olmaya ya da büyük grupların uydusu haline gelmeye başlamış, sonuçta pek çok alanda rekabet değil, tekelleşme artmıştı.

Genel olarak özel sektörün dış borçlanma düzeyi yükselmiş, dış kredi akışında herhangi bir tıkanmaya çok daha duyarlı bir yapı oluşmuştu.

Özel sektörün ağırlaşan finansal sorunları banka sistemine de yansımış, 1987 yılına girilirken mali sistemdeki sorunların çözümü için formül arayışı yoğunlaşmıştı.

Sonuçta gözler Ankara'ya, Özal'a çevrilmişti. En büyük birkaç grup, kendi ayaklarının üzerinde başarıyla duran bazı kuruluşlar ve yabancı firmalar dışında özel

sektörün kaderi Özal ve kurmaylarının iki dudağı arasında görünüyordu. Bir bütün olarak özel sektör Özal'ın öngördüğü atılımı gerçekleştiremediği için sonunda Özal'ın ocağına düşüyor, devlete «Gölge etme başka ih-san istemem» diyeceğine, «Beni değilse bile firmamı kurtar» diyerek avuç açıyordu.

«Bu Sistem Batar»

1986 yılı sonunda gelinen noktayı en güzel yorumlayanlardan biri, bu fırtınalı dönemde yatırıma kalkıştığı için finansal sorunları ağırlaşan bir sanayici, Tevfik Ercan'dı. Sanayiın faiz yüklerini taşıyamaz hale geldiğini belirten Ercan, *Tercüman*'dan Taylan Sorgun'un, «Peki böyle giderse ne olur?» sorusunu şöyle cevaplıyordu :

«Bu sistem batar. Bunun sonu yok. Bakın ne olur : Bütün fabrikalar evvela bankalara teslim edilir, arkasından bankalar fabrikaları hükümete teslim ederler, sonrası da malum...»

Türk özel sektörünün «Özal modeli»nin yedi yıllık uygulaması sonucunda geldiği nokta, işte buydu. Ekonomiyi iyi bildiğini söyleyen Özal'ın bir öngörüsü daha yanlış çıkmış, «serbest» ekonominin bayraktarlığını yapması düşünülen özel sektör, teslim bayrağını çekmişti. Standart ekonomi kitaplarında yazanlar, batılı akil hocalarının kendi ülkelerinin deneylerinden çıkarttıkları sonuçlar bir kez daha Türkiye'nin gerçeklerine uymamıştı.

Tablo 9.1

**Büyük Özel Firmalarda Katma Değerin Dağılımı
(1982 - 1985)**

	1982	1983	1984	1985
Maaş ve ücretler	% 42.3	% 42.7	% 38.2	% 39.4
Ödenen FAİZLER	% 31.0	% 29.9	% 33.1	% 36.2
Ödenen kira	% 0.6	% 0.5	% 0.7	% 0.7
KÂR (M. Gelir anlamında)	% 26.1	% 26.9	% 28.0	% 23.7
Net katma değer	100.0	100.0	100.0	100.0

**Büyük Özel Firmalarda Faiz Ödeme Gücü
(Faaliyet Kârı/Faiz Gideri)**

	1983	1984	1985
Toplam firmalar	2.12	2.07	1.97
— Gıda sektörü	1.58	1.25	1.23
— Dokuma/giyim sektörü	1.99	2.01	1.84
— Kâğıt ve basım sektörü	2.79	3.06	2.11
— Kimya sektörü	3.05	2.61	2.52
— Taş - toprak s. sektörü	1.69	2.23	2.78
— Metal sektörü	2.05	1.88	1.50
— Madeni eşya sektörü	2.12	2.66	2.04
— Otomotiv sektörü	2.06	1.71	1.52

Kaynak : İSO, Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu, İstanbul, 15 Eylül 1986, s. 95 ve 162.

ÖZEL SEKTÖRÜN FAİZ YÜKÜ

Türkiye'nin önde gelen, büyük özel sektör kuruluşlarının ve rilerinden yararlanılarak hazırlanmış olan yukardaki tablolar hemen tüm alt sektörlerde faiz ödeme gücünün azaldığını ve ödenen faizlerin katma değerdeki payının arttığını ortaya koyuyor. Bunlar faiz ve finansman sorunlarının ağırlığının artmakta olduğunu ortaya koyan verilerden sadece ikisi.

Tablo 9.2
Sanayi Ürünleri İhracatımızın Gelişimi ve İhracattaki Payı
(1979 - 1986/Milyon \$)

	<u>Sanayi Ürünleri İhracatı</u>	<u>Sanayi Ürünleri İhracatı Artışı</u>	<u>Sanayi Ürünlerinin İhracattaki Payı</u>
1979	785	% 26	% 35
1980	1 047	% 33	% 36
1981	2 290	% 119	% 49
1982	3 430	% 50	% 60
1983	3 658	% 7	% 64
1984	5 144	% 41	% 72
1985	5 995	% 17	% 75
1986	5 324	- % 11	% 71

Kaynak : Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ve DİE.

Tablo 9.3
Sabit Sermaye Yatırımlarında Kamunun ve Özel Sektörün Payları

	<u>Kamu Sektörü Payı</u>	<u>Özel Sektör Payı</u>
1973	% 46.9	% 53.1
1974	% 48.0	% 52.0
1975	% 50.4	% 49.6
1976	% 51.5	% 48.5
1977	% 53.9	% 46.1
1978	% 50.6	% 49.4
1979	% 49.9	% 50.1
1980	% 56.0	% 44.0
1981	% 60.9	% 39.1
1982	% 61.1	% 38.9
1983	% 60.3	% 39.7
1984	% 60.0	% 40.0
1985	% 57.1	% 42.9
1986	% 57.1	% 42.9

Kaynak : İSO, 1987 Yılı Başında Türkiye Ekonomisi, İstanbul 1987, s. 61.

Dışa Açılmada Başarının Bedeli ve Sınırları

YOK OLMAYAN HAYALET : DÖVİZ SORUNU

20 Temmuz 1986, Pazar; sabah saat 9.30.

Basının özellikle ekonomiyle ilgilenen kesimi, alışılmışın biraz dışında kalan bir basın toplantısına katılmak üzere İstanbul Hilton Otelinde toplanıyor.

Otelin en üst katındaki «Altın Kubbe» salonunda mükellef bir kahvaltı sofrası hazırlanmış. Akla gelebilecek her şey var bu sofrada. Ballar, reçeller, salamlar, jambonlar, çeşit çeşit peynirler, çeşit çeşit içecekler, meyveler. «Bir kuş sütü eksikti» derler ya, işte öyle bir kahvaltı sofrası.

Bir pazar sabahı düzenlenen bu kahvaltılı basın toplantısının ev sahibi, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin, deyim yerindeyse «çiçeği burnunda» Başkanı Ali Coşkun. Herkes yerini aldıktan sonra sıcak kahvaltılıkların servisi başlayınca jambonlu yumurtaların da geldiğini gören bir iki gazeteci İslami kurallara bağlılığı bilinen Ali Coşkun'a takılıyor.

Ali Coşkun bu kahvaltılı basın toplantısını açarken yaptığı konuşmada öncelikle Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin özel sektörün en yüksek düzeydeki yasal kuruluşu olduğunu ve günlük siyasetin kesinkes dışında kalacağını vurguluyor. Birliğin tabanını oluşturan 600 bini aşkın üyeye daha yakın bir diyalog kurula-

cağını ve onların sorunlarına önem verileceğini anlatıyor.

İş Aleminin Döviz Alarmı

Daha sonra ekonomideki gelişmelerin bir değerlendirilmesini yapan Coşkun, «iktisadi gelişmemizin ve refahı geniş kitlelere yaymanın en büyük engeli olarak gördüğü enflasyona karşı yapılması gerekenleri sayıyor ve sözü can alıcı konuya getirerek şunları söylüyor :

«Hükümet yetkilileri döviz sıkıntısı yok diyor, ama her kesimde sızlanmalar var. En küçüğünden en büyüğüne hemen hemen tüm işletmeler, ithalat transferlerinin aksadığından yakınıyorlar... 1980 yılı gibi en zor dönemde döviz sıkıntısından kurtulabilmenin yolunu bulan hükümet, suni olarak yaratılan bugünkü döviz sıkıntısının ekonomik modeli yaralar hale gelmesine izin vermemelidir. Ben dış ülkelere yaptığım bir geziden dönüyorum. Dışarıdayken bana sorulan sorular arasında Türkiye'de döviz sıkıntısı mı başlıyor gibi tatsız sorular da vardı. Bu tür söylentiler dış itibarımızı zedeliyor. Hükümet bu duruma müdahale etmelidir...»¹

Ali Coşkun, hükümetin döviz sıkıntısını yaratan bankalara müdahale etmesini isterken Coşkun'dan üç gün sonra, İstanbul Sanayi Odasının 23 Temmuz günü yapılan meclis toplantısında söz alan İstanbul Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı Nurullah Gezgin de şöyle konuşuyordu :

«Kimsenin kuşkusu olmasın, döviz sıkıntısı var. Sanayici bunalımda. Neredeyse bir dolarlık akre-

1) Cumhuriyet, 21 Temmuz 1986.

ditif bile açtıramıyoruz, sanayici en küçük döviz ihtiyacını bile karşılayamıyor. Nereye gidiyoruz? 1978-79'larda sigara bulunmuyordu. Zamanın Gümrük ve Tekel Bakanı da sigara bulamayan bana gelsin diyordu. Şimdi döviz bulunmuyor. Başbakan da döviz sıkıntısının bulunmadığını sürekli söylüyor. Eğer gerçekten döviz varsa ve biz bulamıyorsak bankalarla ilgili bir yanlışlık var demektir. Hükümet ya yanlışları düzeltsin, ya da döviz sıkışıklığı var veya yok açıklasın. En kısa zamanda açıklama bekliyoruz. Canımıza tak etti.»²

25 Temmuz 1986 tarihli *Sabah* gazetesinin konuyla ilgili haberi şöyle devam ediyordu :

«Nurullah Gezgin mevcut döviz sıkıntısının dış itibar açısından önemine de değinerek sanayicinin ancak güvenilirliği ölçüsünde dışardan mal getirtebildiğini, sıkıntının devamı halinde bu güvenin de sarsılacağını kaydetti.»

Görüşlerini açıkça ortaya koymaktan çekinen özel sektör temsilcilerinin, işadamlarının çoğu bu kaygıları paylaşıyor, Türkiye'nin yeniden döviz sancuları çekme dönemine mi girdiği sorusu, her geçen gün daha fazla soruluyordu.

Ne oluyordu?

Başbakan Özal, «Kasalarımız döviz dolu» derken, Türkiye gerçekten dövizsiz mi kalmıştı? Geçici bir sıkışıklık mı söz konusuydu? Sorunu bazı «küçük maccracı bankalar»ın döviz yükümlülüklerini yerine getirememesi, ya da bazı «gaddar, büyük bankalar»ın döviz stoklarının üzerine oturması mı yaratıyordu? Hükümetin kur politikasındaki direnişi ya da Merkez Bankasının hesap hatası mı yol açmıştı döviz sıkışıklığına?

2) *Sabah*, 25 Temmuz 1986.

Yoksa daha büyük ve ciddi bir döviz krizinin ilk sancuları mıydı bunlar? Döviz krizi ekonominin çarklarındaki sağlıksız işleyişin kaçınılmaz bir sonucu olarak mı ortaya çıkmıştı? Hükümetler deviren, liderler yok eden meşum bir senaryonun ilk perdesi mi oynanıyordu yeniden?

Karanlık Senaryo

Turgut Bey bu karanlık senaryoyu en yakından bilenlerden biriydi kuşkusuz. Hatta Turgut Beyi sonunda başbakanlığa kadar getiren «kader çizgisi»nin bu senaryoyla iç içe geçmiş olduğunu düşünmek bile mümkündü. Ödemeler dengesi ve döviz sorununun önemini pek çok vesileyle vurgulamış olan Özal, 1985 yılı sonlarında *Tercüman* gazetesi yazarı Yavuz Donat'a verdiği bir demeçte şunları söylüyordu:

«Bizim bütün geçtiğimiz dönemlerde, gerek 1960'larda, gerek 1950'lerde ve gerekse 1970'lerde sıkıntımızın gerisinde ödemeler dengesi meselesi yatmıştır. Bugünkü durumda çözüldüğü görülüyor. Daha kesin değil yalnız. Yani buna emin olmamız için iki üç sene daha sağlamlaştırmanız lazım. Türkiye'nin ihracatını hem çeşitlendirmemiz lazım hem de bölge bakımından iyice yaymamız lazım, pazarlar bakımından çeşitlendirmemiz lazım... Bunları yapmamız lazım, turizmi geliştirmemiz lazım. Neticede bütün bunlar Türkiye'nin hızlı kalkınması için altyapıyı oluştururlar. Burada ilk defa olarak sağlam bir hareket yapılmıştır. Yani ben 1950'leri de biliyorum, 1960'ları da biliyorum, 1970'leri de biliyorum. Her seferinde biz takıldık. İşte 1958'de takıldık. İlk takıldığımız nokta, döviz bitti.

Geldiler, borçlarımızı ertelediler, bilmem ne oldu. Arkasından 1960 harekâtı geldi. Takıldığımız noktanın bir tanesi de 1970'tedir, 1970 devalüasyonu geldiğimiz noktadır. Onun akabinde 1971'in 12 Martı geldi. Ve en son da 1977, 1978 ve 1979 senelerinde katlandığımız sıkıntılardır. O da bizi 1980'in 24 Ocağına getirdi. O da 12 Eylül'e. Ben öyle zannediyorum ki bugünkü sistem içinde devam edersek, hem demokratik sistemi oturtacağız, hem de Türkiye'yi bir daha, yani tekrar böyle bunalmırlarla karşılaşmayacak bir düzeye getireceğiz... Daha sonra bu iş biter. Yani biter dediğimde büyük ülkeler arasına gireriz.»³

Başbakan Özal, 26 Nisan 1984 tarihinde 9. İktisatçılar Haftasının açış konuşmasını yaparken de Türkiye için döviz sorununun önemini vurguluyor ve şöyle di-yordu :

«Türkiye'nin döviz darboğazı çözülmedikçe kalkınma hızını daha yukarılara götürmek mümkün değildir. Kalkınma hızı gelir, bir süre sonra bir darboğaz halinde geri teper. Her on senede bir sıkıntıya düşmemizin ana sebeplerinden biri de budur...»⁴

Ekonomi Isınca Dış Denge Bozuluyor

Döviz sorunuyla Türkiye'nin kaderi arasında çok yakın bir ilişki bulunduğu inanan, ödemeler dengesi ve dış itibar konularını bu denli önemseyen Turgut

3) Tercüman, 20 Kasım 1985.

4) İktisat Dergisi, 9. İktisatçılar Haftası Özel sayısı, Ağustos-Eylül 1984, s. 14.

Beyin 1986 yılında huzurlu olması, rahat uyku uyuması herhalde pek kolay değildi.

1986 yılının özellikle ilk yarısında Türkiye ekonomisinde «aşırı ısınma»nın belirtileri görülüyordu. İç talepteki canlanma otomobil ve bazı diğer dayanıklı tüketim malları satışlarına yansıyor, banka kredileri tüketimi finanse etmek için hızla genişlerken gayri menkul fiyatlarının bir yıl içinde yüzde 100'e varan bir sıçrama yaptığı gözden kaçmıyordu. Bu ortamda enflasyonist baskılar yeniden artıyor, para-kredi politikasında disiplin sözde kalıyordu.

Ekonomideki «aşırı ısınma»nın döviz dengesine olumsuz etki yapması da kaçınılmazdı. Türkiye'de sanayiın dışa bağımlı yapısı değişmediği için sanayi mallarına talebin artması ithalatı otomatik olarak artırıyor, kamu kesiminin yatırımları hızlandırma çabası da yatırım malı ithalatını kamçılıyordu. Gelir dağılımındaki hızlı bozulmanın körüklediği lüks mal talebi de ithalata yansıyor, tüketim maddeleri ithalatımız artmaya devam ediyordu.

1986 yılında petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle 1.5 milyar doları aşan bir döviz tasarrufu sağlayan Türkiye'nin altın dışındaki toplam ithalatı buna rağmen pek düşmüyor, ihracatta ise belirgin bir düşüş gözleniyordu (bkz. Tablo 10.1). Bir yandan iç pazarın canlanması ve teşviklerin etkisini kaybetmesi, diğer yandan Türkiye'nin en önemli pazarları arasında yer alan İran ve Irak pazarlarının bilinen nedenlerle tıkanması ihracatımızı sınırlıyordu. Bu gelişmeler sonucunda 1986 yılı ihracatının, üstelik büyük ölçüde değer kaybetmiş bir dolarla, 7.5 milyar doları bile bulmadığı, dış ticaret açığının ise yeniden 3.6 milyar doları aştığı görülüyordu. 1986 yılında işçi döviz girişi de geriliyor, büyük umutlar bağlanan turizmdeki «patlama»nın da bir baş-

ka yaza kaldığı ortaya çıkıyordu. Döviz dengesine olumlu katkıları olması beklenen uluslararası nakliyecilik ve yurtdışı müteahhitlik sektörlerinden gelen haberler de pek iç açıcı değildi.

Bozulan Borç Profili

1985 yılında Türkiye'den büyük çapta kredili ithalat yapan Irak'ın 1 milyar doları aşan borcunu ödemekte çıkardığı sorunlar da Türkiye'nin 1986'daki döviz tablosunu olumsuz etkilemişti.

Öte yandan Türkiye'nin 1986 yılında ödemek zorunda olduğu dış borç anapara ve faizlerinin toplamı 4 milyar doları aşıyordu. Bu borçların zamanında ve hiçbir aksamaya meydan vermeden ödenmesi, üzerine titrenen dış itibarın korunması için zorunlu görülüyor, borçların ödenebilmesi içinse zaman zaman Türk bankalarının döviz kaynaklarına el atmak ve kısa vadeli yeni dış borçlanmalara gitmek gerekiyordu. Bu ve diğer nedenlerle kısa vadeli yeni borçlanmalara gidilmesi ise Türkiye'nin «dış borç profili»ni bozuyor, kısa vadeli borçların toplam borçlar içindeki payı yüzde 30'un üzerine çıkarken uluslararası kredi piyasalarında bu gidişi sorgulayanlar çoğalıyordu. Türkiye içindeki finansman sıkıntılarını kısa vadeli dış krediler bularak aşmaya çalışan bazı banka ve kuruluşların tutumu da bu olumsuz gidişe katkıda bulunuyordu.

Ayrıca döviz durumunun geleceğiyle ilgili beklentiler de döviz dengesini olumsuz etkileyebiliyordu. 1986 yılının özellikle ilk yarısında iş âleminin ve piyasanın döviz durumunu olduğundan da karanlık görmeye başlaması, herkesi birtakım önlemler almaya itiyor; ithalatçılar döviz taleplerini öne çekerken ihracatçıların

sağladıkları dövizi Türkiye'ye getirmek için hiç de acele etmedikleri görülüyordu. Tasarruflarını dövize yatırmak isteyenlerin yarattığı ek döviz talebini de bu olumsuz etkenler arasında saymak gerekiyordu.

Başbakan Özal ise döviz durumu konusundaki kaygıları dile getirenleri ve karamsar tablo çizenleri biraz da öfkeyle izliyor, bu tür davranışların Türkiye'ye zarar vereceğini söylüyordu. 21 Haziran akşamı Topkapı Konyalı Restoranda basın mensuplarına verdiği yemekten önce soruları yanıtlayan Özal, Nazlı Ilıcak'ın döviz sorunuyla ilgili sorusuna şöyle karşılık veriyordu :

«Tabii Türkiye'nin fevkalade rahat bir döviz durumu yok, ama bu normal, çünkü Türkiye kalkınmakta olan bir ülke. Önemli olan şu : Türkiye'nin dışardan borç alabilir durumunu devam ettirmesi lazım, buna dikkat etmesi lazım. Buna dikkat edilmez, böyle Türkiye'nin döviz durumuyla ilgili laflar çıkartılırsa sonuçta bindiğimiz dalı kesebiliriz.»

Özal, uygulamaya çalıştığı ekonomik modelin dış kredilerle ayakta durduğunu çok iyi biliyor, dış kredi akışında en ufak bir sorun çıkmasının her şeyi berbat edeceğini düşünüyordu. *Tercüman* gazetesinde Yavuz Donat'ın «Vitrin» sütununda yer alan şu sözleri de Turgut Beyin Türkiye'de istikrar ile Türkiye'nin dış kredi itibarı arasında ne kadar yakın bir bağ kurduğunu ortaya koyuyordu :

«Bir buçuk yıl içinde bulduğumuz kredileri alt alta yazmak bile bu soruya (istikrar sorusuna) verilecek en açık cevaptır. Atatürk Barajına kredi bulduk. Boğaz Köprüsü ve köprüyle irtibatlı 216 kilometre otoyola kredi bulduk. Gaz santralına kredi bulduk. Yedi tane Airbus'a kredi bulduk. Bütün

bunlar eğer ülkede istikrar varsa gerçekleştirilecek işlerdendir. Bizim işimiz günlük sürtüşmelerle değil, istikrarla. İcraatımız istikrarın ispatıdır. İstikrar olmasaydı bunlar yapılamazdı»⁵

Özal'ın söyledikleri, «24 Ocak kararları»ndan bu yana gelinen noktayı kavramamıza yardımcı olacak önemli ipuçları içeriyordu. Türkiye bütün çabasına karşın döviz sorununa köklü bir çözüm getirememişti. Bu nedenle dış kredi ihtiyacı azalmamış, artmıştı. Türkiye'nin en vazgeçilmez istikrar koşullarından biri dış kredi akışının aksamadan sürmesi, Türkiye'nin «dış borç alabilir ülke» konumunu korumasıydı. Ancak bu konunun korunması için de daha önce alınmış olan dış borçların anapara ve faiz ödemelerinin aksamadan gerçekleşmesi, Türkiye'nin döviz gelir-gideri arasındaki dengenin kötüye gitmemesi ve ülkedeki ekonomik-politik istikrar havasının bozulmaması gerekiyordu. Yani Türkiye'nin ekonomik-politik istikrar sorunuyla döviz sorunu arasındaki iç içelik, bütün çabalara karşın öneminden bir şey kaybetmemiş; Türkiye'nin dış kredi akışına bağımlılığı azalmamış, artmıştı.

Döviz Cephesinde 1980 - 86 Dönemi

Bu noktaya nasıl gelindiğini anlamak için dış ticarette ve genel olarak döviz cephesinde son yedi yılda yaşananlara biraz dikkatlice bakmak yeterliydi. «Dış açılma»nın âdeta fetişleştirildiği son altı yedi yılda Türkiye nerden nereye gelmiş, neyi başarmış, neyi başaramamıştı? Özal'ın tek başına iktidar olduğu son üç yılın tablosu bu açıdan 1980-83 döneminin tablo-

5) Tercüman, 27 Temmuz 1986.

sundan farklı mıydı? Bu soruları yanıtlamak için de son yedi yılın dış ticaret ve döviz geliri gideri rakamlarına bakmak gerekiyordu.

Tablo 10.1'de görüldüğü gibi, 1980 yılında yakın tarihinin en büyük dış ticaret açığını veren Türkiye, özellikle 1981'den itibaren hızlı bir ihracat artışını gerçekleştirmeyi başarmış ve 1980 sonunda 5 milyar dolara varan dış ticaret açığını 1982 yılı sonunda 3 milyar dolar dolayına indirmişti. Ancak 1982'den sonra dış ticaret açığında gözlenen bu daralma duruyor, 1983-85 döneminde 3.5 milyar dolar dolayında seyreden dış ticaret açığının 1986'da da 3.6 milyar doları aşması önlenemiyordu. İhracatta FOB, ithalatta ise CIF değerler esas alınarak elde edilen bu rakamlara göre Türkiye, 1980-86 döneminde 27 milyar dolara yaklaşan bir dış ticaret açığı vermiş oluyordu. Bu rakam ilk petrol şokundan sonraki yedi yılda, yani 1973-79 döneminde verilen açıktan yüzde 43 daha fazlaydı. Türkiye'nin dış ticaret açığı rakamının dış ticaret hacmine oranı, 1973-79 döneminde yüzde 43 iken, bu rakamın 1980-86 döneminde yüzde 24 dolayına inmesi, mutlak olarak dış ticaret açığı rakamının büyümesini önlemeye yetmemişti (bkz. Tablo 10.2)

Son yıllarda benimsenen yöntemle ihracat ve ithalat FOB değerleriyle hesaplanıp transit ticaret rakamları da dış ticaret dengesi kapsamına alındığında ise 1980-86 dönemindeki açık 23 milyar doların biraz üzerinde gerçekleşiyordu. Buna navlun, sigorta ve turizm giderleri gibi diğer giderlerle dış borç faizi ödemeleri de eklendiğinde Türkiye'nin karşılaması gereken cari döviz gideri, 1980-86 döneminde 42 milyar dolara yaklaşıyordu.

Türkiye'nin 1980-86 döneminde sağlayabildiği cari döviz gelirleri ise (dış ticaret dengesi içinde yer alan ih-

racat gelirleri dışında), 16.4 milyar dolar dolayındaydı. Buna aynı dönemde Türkiye'ye gelen 13.6 milyar dolarlık işçi dövizini de eklendiğinde ortaya 30 milyar dolarlık bir rakam çıkıyor ve yedi yıllık cari işlemler açığı toplamı 12 milyar dolara yaklaşıyordu (bkz. Tablo 10.3).

Bunun yanı sıra Türkiye'nin 1980-86 döneminde, sağlamış olduğu borç erteleme olanaklarına rağmen, yaklaşık 8.5 milyar dolar dolayında dış borç anapara geri ödemesi yapması da gerekmişti. Böylece Türkiye'nin 1980-86 döneminde döviz açığını finanse edebilmek için yaklaşık 20-22 milyar dolarlık yeni dış borç bulması zorunlu olmuştu.

Özal'ın En Büyük Başarısı

«24 Ocak kararları»nın ve Özal'ın belki de en büyük başarısı, işte bu 20-22 milyar doların şu ya da bu şekilde sağlanmış olmasıydı. Bu sayede hem ithalat yapılabilmiş ve dışa bağımlı sanayinin çarklarının dönmesi sağlanabilmiş, hem de düzenli dış borç ödenerek yeni borçlanma kapıları aralanabilmişti.

Tablo 10.3'te görüldüğü gibi 1980 yılını geçiş yılı kabul edip geri kalan altı yılı iki eşit döneme ayırarak incelediğimizde Özal'ın döviz cephesinde neyi başarıp, neyi başaramadığını daha açık şekilde görebiliyoruz. Özal'ın bu alandaki en büyük başarısı, ihracat dışındaki döviz gelirlerinin hızla artmasını sağlamış olması. Dış ticaret hacminin gelişmesiyle birlikte uluslararası kara ve deniz taşımacılığının teşvik edilmesi; ayrıca yurtdışı müteahhitlik gelirleriyle turizm gelirlerindeki artışlar, diğer döviz gelirleri rakamını özellikle 1984-86 döneminde hızla artırmış bulunuyor. Buna karşılık işçi dövizini girişlerinde bir yavaşlama eğilimi gözleniyor.

Giderler arasında ise yeni sınıflamaya göre navlun ve sigorta giderlerini de içeren diğer döviz giderlerinin ve dış borç faizi ödemelerinin yıldan yıla büyüme eğiliminde olduğu görülüyor.

Türkiye'nin cari işlemler açığını kapatma konusunda göstermiş olduğu çabaya karşın, ancak 1982 ve 1985 yıllarında bu açığı 1 milyar dolar dolayına indirebilmesi, diğer yıllarda bu açığın 1.5 milyar mertebesinde seyretmesi, öncelikle 3.5 milyar dolar dolayında kronikleşmiş görünen dış ticaret açığından kaynaklanıyordu. Türkiye'nin 3.5 milyar dolar dolayında dış ticaret açıkları vermeye devam ettiği sürece cari işlemler açığını 1 milyar doların altına çekmesi oldukça zor görünüyordu. Oysa yüklü dış borç anapara ödemeleri de yapmak zorunda olan Türkiye'nin bunu yeni borç yükleri altına girmeden başarabilmesi için cari işlemler dengesinde fazla vermesi ya da çok büyük miktarlarda yabancı yatırım sermayesi çekmesi gerekiyordu.

Türkiye'nin dış ticaret açığını kapatabilmesi, hiç değilse 2 milyar dolar düzeyine indirebilmesi için ise ihracatını ithalatından çok daha hızlı artırması zorunluydü. Üzerinde durulması gereken sorunlar ve zorluklar, işte bu noktada ortaya çıkıyordu.

İthalat Neden Sınırlanamıyor ?

Bir kere Türk sanayii gerek yatırım malları, gerekse ara malları ve hatta hammaddeler bakımından büyük ölçüde ithalata, ithal girdilere bağımlı bir yapıya sahipti. Dolayısıyla yatırımların durakladığı, ama üretimin arttığı dönemlerde bile sanayii besleyecek ithalatın artması kaçınılmaz oluyordu. Yatırımların da

kıvırdadığı bir ortamda bu etki, doğal olarak daha belirgin biçimde hissediliyordu.

İkincisi, daha çok kamu sektörünün üstlendiği altyapı yatırımlarının da ithalatı artırıcı etkileri vardı.

Üçüncüsü, Türkiye, petrolünün tamamına yakınına ithal ediyor, petrol faturası, petrol fiyatlarının düştüğü yıllarda bile, ithalat içinde önemli bir yer tutuyordu.

Dördüncüsü, 1984'ten itibaren yoğunlaştırılan ithalatın liberasyonu çabaları bazı tarım ürünlerinde ve çeşitli tüketim mallarında ithalatın artmasına neden oluyordu.

Tüm bu nedenlerle, hele yüksek büyüme hızlarına erişilen yıllarda ithalatın sınırlanması çok zor görünüyordu. Örneğin 1986 yılında petrol faturasında sağlanan 1.5 milyar dolar dolayındaki tasarrufun hemen tümünün diğer ithalattaki artışı karşılamaya gittiği ve tekrarlanması güç olan bu büyük tasarrufa karşın ithalatın 1985 düzeyinin — dolar bazında — pek altına inemediği görülüyordu.

İhracattaki Sıçrama

İthalatın büyük ölçüde sınırlanması çok zor olduğuna göre, dış ticaret açığının kapatılması çok yüksek oranlı ihracat artışlarının sağlanmasına bağlı kalıyordu. Türkiye 1980'den sonra bu alanda dikkate değer bir atılım yapmış, 1979'da 2.3 milyar doların altında olan ihracatını 1983 dışında her yıl önemli ölçüde artırarak 1985 yılında 8 milyar dolara ulaştırmıştı. İhracatın GSMH'ye oranı altı yıl içinde yüzde 3'lerden, yüzde 15'lere yükselmiş, dünya ihracatındaki payımız da binde 15'ten binde 40'a çıkmıştı. Toplam ihracatımız içinde 1980'lere kadar yüzde 30 dolayında pay alabilen sa-

nayi ürünlerinin payı yüzde 70'lere kadar yükselmiş, sanayi kesimi ihracat atılımının itici gücü olmuştur.⁶ Türkiye ihracat yapmasını öğrenmeye başlamış, başta eleman havuzu olmak üzere gerekli altyapıları oluşturma yönünde önemli adımlar atmış, yeni pazarlara girmeyi başarmıştı.

Evet, bütün bunlar son altı yedi yıl içinde gerçekleşmiş ve Özal'ın «çıkış yolu rüyası»nın ana öğelerini oluşturan politikalar, bu sonuçların alınmasında başrolü oynamıştı. Bir yandan iç pazar daraltılırken, diğer yandan başta kur politikası olmak üzere çeşitli teşviklerle ihracatın özendirilmesi, Türkiye'nin çok geri kaldığı bir alanda atılım yapmasını sağlamıştı. Türkiye'nin ihracat alanında gerçekleştirdiği bu şaşırtıcı silkinme, dış dünyada yeniden itibar kazanmasında ve yeniden «borç alabilir ülke» konumuna gelmesinde de önemli rol oynamıştı.

Ancak bir de madalyonun tersi vardı. Türkiye bu ihracat atılımını gerçekleştirmek için oldukça ağır bir bedel ödemiş, ihracatın pazarlama yönüne ağırlık verirken üretim yönünü ihmal ettiği için de sonunda 8 milyar dolarlık bir sınırda takılıp kalmıştı.

İhracata sağlanan en büyük teşvik kuşkusuz, «gerçekçi kur politikası» diye adlandırılan aşırı ve sürekli devalüasyon politikasıydı. Bu politika gerçi Türk mallarının dış fiyatlarını hızla ucuzlatarak ihracatın artmasını sağlıyordu, ama bu süreç içinde Türkiye'nin dış ticaret hadleri hızla bozuluyor ve bu yüzden ülke ekonomisi gelir kayıplarına uğruyordu.⁷ Hızlı devalüasyon

6) DPT verilerine göre tüketim malları sanayiinde ihracat/üretim oranı yüzde 20, ara malları ve yatırım malları sanayiinde ise yüzde 11 dolayına kadar çıkmıştı. Bkz. 1987 yılı programı.

7) Prof. Gülten Kazgan bu olguyu şöyle ifade ediyor: «Türkiye artan üretimini, uluslararası fiyat makası yoluyla dış dün-

politikası ayrıca Türkiye'deki enflasyonu da besliyor ve gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkiler yapıyordu.

Kur politikasının yanı sıra vergi iadesi ve ucuz kredi yoluyla ihracatçı kesime sağlanan sübvansiyonlar da trilyonluk rakamları buluyor, bunların bedeli de tabii diğer kesimler tarafından ödeniyordu.⁸

İhracat artışının bir diğer maliyeti de ithalatın artması oluyordu. Sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı artarken ihraç ürünlerine giren ithal girdilerin oranı da hızla artıyor ve ihracat artışı ithalat artışını da beraberinde getiriyordu. Bir araştırmaya göre teşvik belgeli ihracat için tahsis edilen dövizin taahhüt edilen ihracata oranı, 1980'de yüzde 8 iken, 1985'te yüzde 39'a kadar yükselmiş bulunuyordu.⁹ Özellikle demir-çelik gibi son yıllarda ihracat patlaması yapan sektörlerde ithalatın da büyük bir hızla arttığı görülüyordu. İhracattaki artış, ithalattaki artışı beraberinde getirdiğinde bunun dış ticaret açığını kapatma yönündeki katkısı da doğal olarak sınırlı kalıyordu.

Türkiye'de 1980'lere kadar unutulmuş ihracatı hızla artırmak için ağır bir bedel ödendiği açıktı. Bunun sonucunda 1980 sonrasında ihracatta gerçekten hızlı bir artış gözlenmiş ve 8 milyar dolar sınırına kadar ge-

yaya aktarmakta, üretim artışını iç piyasada gelir artışına dönüştürememe olgusuyla karşılaşmaktadır.» bkz. Gülten Kazgan, **Ekonomide Dış Açık Büyüme**, İstanbul, 1985, s. 434. Değerli hocam Prof. Kazgan'ın kitabı, ihracat atılımının maliyetleri konusunda iyi bir başvuru kaynağıdır.

8) Bu arada «hayali ihracat» yapan düzenbazlara da milyarlarca liralık vergi iadesi ödenmişti.

9) Prof. Dr. Halil Seyidoğlu, «Türkiye'de İhracatı Teşvik Önlemleri ve Ekonomik Etkileri», İstanbul, 1986 (Marmara Üniversitesi TÜRKMER Türkiye Ekonomisi ve İstikrar Politikaları, 1980-85 araştırma dizisi No : 6).

linmişti. Ancak 1986 yılında yaşananların da gösterdiği gibi bu sınırın ötesine geçmek, hâle 5. Beş Yıllık Kalkınma Planında öngörülen 10 milyar doların üstündeki hedeflere erişmek¹⁰ son derece zor görünüyordu.

İhracat 10 Milyar Doları Aşar mı ?

1985 yılında 8 milyar dolara erişen ihracatımız, 1986'da 7.5 milyar dolara bile erişemiyordu.¹¹ Son on yılın en yüksek büyüme hızının yakalandığı ve GSMH'nin yüzde 8 dolayında büyüdüğü bir yılda ihracatta gözlenen bu gerileme sonucunda 1985 yılında yüzde 15'e erişmiş olan ihracat/GSMH oranı 1980'den beri ilk kez gerileme gösteriyor, yüzde 12.8'e düşüyordu. 1986'da sanayide ve tarımda önemli üretim artışları olmuş, ekonomi canlanmış, ama ihracat gerilemişti.

Acaba neden böyle olmuş, ekonomik büyümenin böylesine hızlandığı bir yılda ihracatımız neden gerilemişti ? Türkiye'nin mevcut ekonomik yapısı içinde bir yandan iç pazarı genişlerken, diğer yandan ihracatını artırması mümkün müydü ? 1985 yılının dolar değerleriyle erişilen 8 milyar rakamı Türkiye'nin ihracat potansiyelinin bir ifadesi miydi ? Yoksa Türkiye bu rakamın çok üzerine çıkabilecek, örneğin 10-12 milyar dolarlık ihracat yapabilecek bir kapasiteye sahipti de içeride teşviklerin yetersizliği, dışarda korumacılık engelleri mi Türkiye'nin bu ihracat potansiyelini gerçekleştirmesini engelliyordu ?

10) BYKP'daki öngörülere göre ihracatın 1987'de 10.4 milyar dolar, 1988'de 12.1 milyar dolar, 1989'da ise 14.5 milyar dolar olması gerekiyordu.

11) 1986 yılında dolar büyük ölçüde değer kaybettiği için ihracatımızda dolar olarak görünen düşüş aslında daha büyük orandaki bir gerilemeyi gizliyordu.

Bu sorulara cevap aranırken göz önüne alınması gereken noktaların başlıcaları şunlardı :

Türkiye'nin 1980'den itibaren ihracatını çeşitlendirme yolunda attığı adımlar sonucunda sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracattaki payı yüzde 75'lere yaklaşmıştı, ama sanayi ürünleri ihracatımızın dünyada en çok korumacılık tehlikesine açık sanayi alanlarında yoğunlaştığı görülüyordu. Örneğin 1986 yılının ilk yarısına ilişkin veriler Türkiye'nin ihracatının yüzde 40'ını dokumacılık ve deri eşya sanayiinden, yüzde 12-13'ünü de demir-çelik ürünlerinden sağladığını gösteriyordu. Ayrıca ihracatımızın ürün bazındaki yoğunlaşma oranı hâlâ çok yüksekti. İhracatımızın yarısını ilk dört ürün, üçte ikisini ilk sekiz ürün sağlıyordu¹²

Türkiye 1980'den itibaren gözünü petrol üreticisi İslam ülkelerinin pazarlarına dikmiş, özellikle sanayi ürünleri ihracatında «staj dönemi»ni, çoğu devlet eliyle merkezi alım yapan bu ülkelerde yapmıştı. Bu sayede kısa sürede büyük ihracat artışları sağlanabilmiş, İslam ülkelerinin 1980'de yüzde 22 dolayında olan ihracatımızdaki payları 1982'de yüzde 48'e kadar yükselmiş, daha sonraki yıllarda da yüzde 42'nin altına inmemişti. 1986 yılında bir yandan petrol fiyatlarındaki büyük düşüş, diğer yandan en büyük ihracat pazarlarımızdan olan İran ve Irak arasındaki savaşın yoğunlaşarak sürmesi, Türkiye'nin bu ülkelere ve genel olarak petrolcü İslam ülkelerine ihracatını sınırlamıştı. Türkiye'nin birçok sanayi ürününü yalnızca bu pazarlarda satma şansının bulunması, batı pazarlarına satabildiği ürünlere karşı ise korumacılık engelleri dikilmesi, sanayi ürünleri ihracatımızın 1980'den beri ilk kez 1986'da gerile-

12) TÜSİAD, Dış Ticaret Raporu, İstanbul 1986, s. 41, 51 ve 53.

mesine yol açmıştı. İhracatımızın ülke bazındaki yoğunlaşma oranının sürekli artması, az sayıda ülke pazarına bağımlılık derecesini artırıyordu. En çok ihracat yaptığımız ilk dört ülkenin toplamdaki payı 1980'de yüzde 40'tan 1985'te yüzde 51 dolayına, ilk sekiz ülkenin payı ise yüzde 57'den yüzde 71'e yükselmişti.¹³ Bu durum pazarlarımızı çeşitlendirmede de yetersiz kaldığımızı gösteriyordu.

Türkiye bir ihracat altyapısı geliştirme ve ihracatı destekleyecek kurum ve örgütlenmeleri gerçekleştirme yolunda da 1980'den sonra önemli adımlar atmıştı. Ancak gerek altyapılar, gerekse organizasyon ve örgütlenme açısından henüz pek çok eksikleri vardı. Özellikle ihracatın finansmanı ve sigortalanması konuları 1986 başına kadar köklü bir çözüme kavuşturulmuş değildi. Ayrıca korumacılık engellemelerine karşı mücadele yöntemleri ve olanakları konusunda da Türkiye'nin henüz işin başında olduğu görülüyordu. Tüm bu nedenlerle Türkiye'nin istikrarlı sanayileşmiş ülke pazarlarında a-tak yapması kolay olmuyordu.

Türk sanayii büyük ölçüde iç pazara yönelik kurulmuş olduğu için ancak iç pazar tıkanırdığı zaman, ya da ihracat teşvikleri çok çekici geldiği zaman ihracata yöneliyordu. Bu nedenle 1986 yılında olduğu gibi iç pazarın canlandığı ve teşviklerin azaldığı dönemlerde ihracat yapmak yerine iç pazara satış yapmayı yeğliyordu. Yalnızca, özellikle ihracata dönük üretim kapasitesi oluşturmuş tekstil-giyim gibi bazı sektörlerde ne yapıp edip dış pazara satma çabası görülüyordu.

Türkiye'de özellikle büyük imalat sanayiinde 1980'den sonra önemli bir yatırım atılımı olmamıştı.¹⁴ Sanayi

13) TÜSİAD, adı geçen rapor, s. 53-54.

14) TÜSİAD, adı geçen rapor, s. 67.

ürünleri ihracatı, mevcut üretim kapasitelerinin daha büyük bölümü dış pazara dönük üretime tahsis edilerek artırılabilirdi. Yani Türk sanayii ihracat atılımını büyük ölçüde 1980'den önce yapılmış yatırımların meyvesi olan tesislerde gerçekleştirdiği üretimle yapıyor, 1980 sonrasındaki yatırımlar daha çok darboğaz giderme, tevsii ve dış pazara adaptasyon yatırımı niteliğini taşıyordu. Yaygın kanıya göre Türkiye'nin 1980'lerin ortalarında elinde mevcut sanayi kapasitesiyle sınav ürünü ihracatını yeniden sıçratması mümkün değildi. Türk sanayininin bir yandan genişleyen bir iç talebi karşılarken, diğer yandan sınav ürünü ihracatını hızla artırabilmesi için mutlaka yeni yatırımların yapılması, yeni üretim kapasitelerinin yaratılması gerekiyordu.¹⁵ Bunu sağlamak içinse ihracata yönelik teşviklerin yatırım ve üretim aşamasında yoğunlaşması zorunlu görünüyordu.

Türk özel sektörü, dünya pazarları için üretim yapacak nitelik ve boyutta tesisler kurma ve projeler geliştirme konusunda hemen hiçbir girişime cesaret edemezken yabancı sermayeli kuruluşları bu amaçla Türkiye'ye çekme çabaları da umulan sonuçları vermiyordu. Türkiye'ye gelen yabancı yatırım sermayesi umulanın çok altında kalırken gelen sermayenin büyük bölümü de bankacılık ve turizm gibi hizmet sektörlerine

15) Örneğin, 10 Aralık 1986 günü Dış Ticaret Derneği tarafından Ankara'da düzenlenen seminerde DPT İktisadi Planlama Dairesi Başkanı Ali Tigrel, Prof. Tansu Çiller, Doç. Canan Balkır, Sanayici ve Ege Sanayi Odası Başkanı Ersin Faralyalı, ihracatçı sermaye şirketi yöneticisi Şerif Egeli üretim kapasitelerinin ihracatı sınırlayıcı etkisini dile getirip üretim aşamasının önemini belirttiler. Dış Ticaret Derneği Başkanı Mustafa Süzer ise seminer sonrasında yaptığımız sohbette karşı görüşü savundu ve Türkiye'nin mevcut üretim kapasitesiyle 12-13 milyar dolarlık ihracatı gerçekleştirebileceğini ileri sürdü.

geliyor, geniş Türkiye pazarından bir pay kapmayı amaçlıyordu. Bu nedenle Türkiye ihracatta yeni bir atılım yapmasını sağlayacak, yeni teknolojilerle donanmış, dünya pazarlarında rekabet şansı olan alanlarda etkinlik gösterecek nitelikte yeni sanayi tesislerine kavuşmıyordu. Öte yandan tekstil ve hazır giyim gibi geleneksel sayılan sanayi dallarında bile, teknolojik yeniliklere ayak uyduracak yatırımları yapmakta geciken ülkelerin dış pazarda rekabet şanslarını kaybetmeleri söz konusuydu. Bazı ünlü iktisatçılar ısrarla bu görüşü savunuyorlardı.¹⁶ Teknolojideki atılımın kazandığı boyutlar karşısında ucuz işgücü, uluslararası rekabette belirleyici rol oynayan bir koz olmaktan çıkıyordu. Sanayiün yanı sıra bazı hizmet sektörlerinde de yeni teknolojiler uluslararası rekabetin belirleyici ögesi haline geliyordu. Yani kısacası günümüzün dünyasında döviz kazanmakla yeni teknolojilere egemen olmak arasında sıkı bir bağ kuruluyordu. Türkiye'nin yeni teknolojilere ayak uydurmakta yaya kalması halinde, döviz kazanmakta yaya kalması da kaçınılmaz görünüyordu.

Yeni teknolojilerin etkisi tarımsal üretim alanında da görülüyor, özellikle gelişmiş sanayileşmiş ülkelerin elinde oluşan büyük tarımsal ürün faziaları fiyatları aşağı çekiyor ve uluslararası ticaretten pay kapmayı güçleştiriyordu. Bu nedenle Türkiye'nin tarımsal ürün ihracatını artırması da kolay görünmüyordu.

16) Örneğin ünlü Amerikalı İktisatçı Walt Whitman Rostow 1984 Mayısında kendisiyle yaptığımız söyleşide şöyle diyordu: «İleri sanayileşmiş ülkeler yeni teknolojileri eski sanayilere de uygulayarak bu sanayilerdeki rekabet güçlerini de artıracaklar. Bu durumda yeni sanayileşen ülkeler, salt daha ucuz işgücüne sahip oldukları için bu eski sanayilerin yeni şampiyonları olamayacaklar, bu alanda da rekabet etmekte güçlük çekecekler.» bkz. Cumhuriyet, 6 Mayıs 1984.

İşte tüm bu saydığımız nedenlerle Türkiye'nin ihracatında yeni ve büyük bir sıçrama yapması kolay değildi. Aşırı teşviklerle ve iç pazarı hiçbir seçimle gelmiş iktidarın yapamayacağı şekilde boğarak Türkiye'nin ihracatını 10 milyar dolar dolayına zorlamak belki mümkün olabilirdi. Ancak bir ölçüde ithalat artışını da beraberinde getirecek olan böyle bir artışla Türkiye'nin dış ticaret açığını 2 milyar dolar düzeyine indirmesi ve cari işlemler açığını kapatarak dış borç durumunu rahatlatması mümkün görünmüyordu.

Döviz Geliri ve Dış İtibar

Turgut Özal, Türkiye ekonomisinin kaderini belirlemede başrolü oynadığı şu son altı yedi yılda en büyük başarıyı hiç kuşkusuz ihracat ve dışa açılma alanında göstermişti. Türkiye ihracat yapmasını öğrenmeye başlamış, dışa açılma için gerekli altyapıları oluşturma yolunda önemli adımlar atmıştı. Bir yandan ihracatta çarpıcı bir sıçrama sağlanırken, diğer yandan taşımacılık ve turizm gibi döviz kazandırıcı alanlarda da belirgin gelişmeler gözlenmiş, 1980 yılında 3.7 milyar dolayında olan işçi döviz dışındaki döviz gelirleri toplamı 1985'te 11.5 milyar dolara yükselmişti.

Döviz gelirleri hızla yükselen ve batının önerdiği dışa açılma modelini eksiksiz uygulamaya çalışan Türkiye'nin uluslararası finans çevrelerindeki itibarı düzelmeye başlamış, dış borçlarını düzenli ödeyen Türkiye yeniden «kredi alabilir ülke» konumuna gelmişti. Türkiye bu sayede ihtiyacı olan ithalatı yapabilmek olanağına kavuşmuş, gene batı âleminin önerileri doğrultusunda ithalatını kademeli biçimde liberalize etmeye yönelmişti.

Bunların ötesinde dünyada büyük altyapı projeleri yapımının fazla yaygın olmadığı bir dönemde piyasaya çıkan Türkiye çeşitli önemli altyapı projeleri için dış finansman sağlamayı başarmıştı. Özal ve ekibi tarafından canlandırılan «Yap - İşlet - Devret» yöntemiyle bazı önemli projelerin gerçekleştirilmesi de mümkün görünüyordu. Çok sayıda yabancı bankanın Türkiye'de şube ya da temsilcilik açması, batılı ve Japon işadamlarının Türkiye'yi ilgi alanları içine almaya başlaması, haritada Türkiye diye bir yer olduğunu keşfetmesi de dikate değer gelişmelerdi.

Bütün bunlar, dışa açılmayı ve dünya ekonomisiyle bütünleşmeyi amaçlayan bir ülke ya da bir yönetimin başarı hanesine yazılması gereken gelişmeler, olumlu adımlardı. 1980'lerin Türkiyesinde bu adımları atmanın Özal ve ekibine nasip olması da kuşkusuz raslantı değildi. IMF'nin, Dünya Bankasının ve bütünüyle batının nasıl bir Türkiye ekonomisi istediğini çok iyi kavrayan Özal bütün adımlarını buna göre atmış ve uluslararası finans çevrelerinin «hasta adam» diye nitelediği Türkiye'nin birkaç yıl içinde yeniden «kredi verilebilir ülke» durumuna gelmesini sağlamıştı. Bunda 12 Eylül döneminin ve Türkiye'nin özel sosyopolitik koşullarının da büyük payı olmuştu, ama ekonomide yön tayini noktasında bulunan kişi Özal olduğu için bu başarıdaki aslan payını da Özal'a ayırmak gerekiyordu. 1980 yılında en azından dış dünyada iflasın eşiğinde bir ülke olarak görünen Türkiye'nin bunu izleyen altı yıl içinde 20 milyar doların üzerinde yeni dış kaynak bularak ekonomisine işlerlik kazandırması, öncelikle Özal'ın çabaları ve batı dünyasında yaratmayı başardığı olumlu «imaj» sayesinde mümkün olabilmisti. 1980'lerin Türkiyesinde bu rolü Turgut Beyden daha iyi oynayacak bir diğer kişinin bulunduğunu söylemek zordu.

Döviz Dengesi Bıçak Sirtında

Bütün bunlar gerçektir, ama acaba atılan bu adımların sonucunda Türkiye döviz sorununa köklü bir çözüm bulmuş olacak mıydı? Özal'ın çeşitli vesilelerle vurguladığı gibi, Türkiye'de nice iktidarların başını yemiş olan döviz sorunu, Türkiye için bir endişe kaynağı olmaktan çıkacak mıydı?

Yoksa atılan tüm adımlara karşın Türkiye ekonomisinin yapısı fazla değişmediği için, Türkiye'nin döviz dengesi hâlâ bıçak sirtında mı duruyordu? 1986 yılında yaşananların da çok iyi gösterdiği gibi ekonomi biraz ısınmaya, iç pazar biraz canlanmaya başlayınca döviz dengesi hemen uyarı sinyalleri vermeye mi başlıyordu? Bu sinyallerin çoğalması halinde Türkiye'ye kredi açan banka ve kuruluşların tutumu nasıl değişirdi? Dış kredi akışının şu ya da bu nedenle aksaması halinde Türkiye'de neler olabilirdi? Ekonominin hemen tüm birimleri nasıl bir çıkmazın içine girerdi?

Özal'ın bile bu sorulara çok rahatlatıcı cevaplar vermesi kolay değildi. 1980'den bu yana uygulanan ekonomi politikaları, atılan adımlar Türkiye'nin döviz sorununu çözme yolunda bazı ilerlemeler sağlamıştı, ama Özal'ın savunduğu anlayışla bu soruna köklü bir çözüm bulunması kolay görünmüyordu. Türkiye 1980-86 döneminde gerek iç tasarruf açığını gerekse dış açığını yeniden borçlanarak karşılamak seçeneğini denemiş ve oldukça başarılı olmuştu. Ancak bu yolu sürekli olarak kullanmak mümkün değildi. 1979-80 döneminde ertelenen borçların Türkiye'ye sağlamış olduğu «nefes alma» süresi artık doluyor ve yeni alınan borçların da etkisiyle Türkiye 1990'lara kadar her yıl ağır dış borç ödemeleriyle karşı karşıya görünüyordu. Dış borç ödemeleri Türkiye bütçesinde ağırlaşan bir yük oluşturarak

diğer alanlara yapılacak harcamaların kısıtlanmasına yol açıyor, ayrıca borç ödemek için yeniden borçlanmak zorunlu oluyordu. Bu arada Türkiye'nin orta ve uzun vadeli borç bulmakta zorlandığı görülüyor, kısa vadeli borçların toplamdaki payı, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, tehlikeli biçimde büyüyordu. Bunun çıkar bir yol olmadığı ortadaydı (bkz. Tablo 10.4).

Özal'ın Reddedtiği Çıkar Yol

Çıkar yol Türkiye'nin döviz kazanma stratejisini sanayileşme stratejisiyle birlikte planlaması, hedef seçilen alanlarda uzmanlaşmaya gidilerek uluslararası arenada, geleceğe dönük rekabet şansı olan birimlerin, sanayi ve hizmet kuruluşlarının kurulmasıydı. Bunda başarının sırrı, hedeflerin iyi seçilmesi ve kamu sektörünün yanısıra özel sektörün, hatta yabancı sermayenin bu hedefler doğrultusunda yönlendirilmesi idi. Bunu sağlamak içinse çok ciddi bir plan anlayışına ve devletin yakın gözetiminde, hatta belki güdümünde bir yaklaşıma gerek vardı. Yeni sanayileşen ülkelerde özel sektörün salt kendi eğilimleriyle ve piyasa sinyallerinin itisiyle böyle bir atılımı başarması pek mümkün görünmüyordu.¹⁷

Turgut Özal'ın anlamamakta direndiği önemli noktalardan biri de işte buydu. Eski Planlama Müsteşarı Özal, büyük ölçüde kendi döneminde yozlaşmaya başlayan Türkiye'deki planlama deneyiminin olumsuz yanlarını «plan» kavramını çöpe atmak için gerekçe olarak kullanıyor; ekonomide köklü bir yapı değişikliği-

17) Dışa açılmanın ve ihracat atılımını gerçekleştirmenin başarılı örneği olarak çok sözü edilen Güney Kore'nin sıkı devlet güdümü altında bu atılımı gerçekleştirdiği biliniyordu.

nin ve ihracat atılımının salt piyasa mekanizmasının itişyle, özel sektörün öncülüğünde gerçekleşeceğine inanıyordu. Bu inancı Özal'a belki de çok pahalıya mal olacaktı.

Tablo 10.1
Türkiye'nin Dış Ticareti ve Cari İşlemler Dengesi
(1980-86/Milyon Dolar)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
İhracat (FOB)	2 910	4 703	5 746	5 728	7 133	7 958	7 457
İthalat (CIF)	7 909	8 933	8 842	9 235	10 757	11 613*	11 105
Dış ticaret dengesi	-4 999	-4 230	-3 096	-3 507	-3 624	-3 655	-3 648
Cari işlemler dengesi	-3 408	-1 919	- 936	-1 898	-1 407	-1 013	-1 518

* 1985 ithalat rakamına 269 milyon dolarlık resmi altın ithalatı dahildir. Bu rakam düşüldüğünde 1985 yılı ithalatı 11 milyar 344 milyon dolara düşmekte, dış ticaret açığı da 3 milyar 386 milyon dolara inmektedir.

Kaynak : DİE ve Merkez Bankası raporları.

Tablo 10.2

1973-79 ve 1980-86 Dönemlerinde Türkiye'nin Dış Ticareti
(Milyon Dolar)

	1973 - 79 Dönemi	1980 - 86 Dönemi	Fark
İhracat (FOB)	12 512	41 635	% 233 arttı
İthalat (CIF)	31 196	68 394	% 119 arttı
Dış ticaret açığı	18 684	26 759	% 43 arttı
Dış ticaret hacmi	43 708	110 029	% 152 arttı
Dış ticaret açığı/D.T. hacmi	% 43	% 24	

Kaynak : DİE ve Merkez Bankası raporları.

Tablo 10.3
Türkiye'nin Cari Döviz Dengesi
(1980-86/Milyon Dolar)

	1980	1981-83	1984-86	1980-86
Dış ticaret dengesi	-4.600	- 9.500	- 9.000	-23.100
Dış borç faizleri	- 670	- 4.200	- 5.400	-10.270
Diğer döviz giderleri	-1.100	- 3.000	- 4.400	- 8.500
Toplam cari giderler	-6.370	-16.700	-18.800	-41.870
İşçi döviz girişi	2.100	6.200	5.300	13.600
Diğer döviz gelirleri	870	5.900	9.600	16.370
Toplam cari gelirler	2.970	12.100	14.900	29.970
CARİ İŞLEMLER DENGESİ	-3.400	- 4.600	- 3.900	-11.900

Kaynak : DİE, Maliye Bakanlığı ve Merkez Bankası verileri kullanılarak ve rakamlar yuvarlatılarak tarafımızdan hazırlandı.

Tablo 10.4
Türkiye'nin Dış Borçlarının Gelişimi (1980-1986)
(Milyon Dolar)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
TOPLAM DIŞ BORÇ	16.222	16.861	17.619	18.395	21.288	25.366	29.399
— Orta/uzun v.	13.722	14.667	15.455	15.346	16.782	18.749	19.979
— Kısa vadeli	2.500	2.194	2.164	3.039	4.506	6.617	9.420
a) Türklere	368	473	817	1.334	2.322	3.402	5.133
b) Ticari	2.132	1.721	1.347	1.705	2.184	3.215	4.287
KISA VADE/TOPLAM	% 15.4	% 13.0	% 12.3	% 16.5	% 21.2	% 26.1	% 32.0
TÜRKLERE/ KISA V.	% 14.7	% 21.6	% 37.8	% 43.9	% 51.5	% 51.4	% 54.5
TİCARİ K.V./TOPLAM	% 13.1	% 10.2	% 7.6	% 9.3	% 10.3	% 12.8	% 14.6
TOPLAM BORÇ/ GSMH	% 27.8	% 28.3	% 33.1	% 36.7	% 43.5	% 48.4	% 50.4

Kaynak : Merkez Bankası raporları ve İSO, 1987 Yılı Başında Türkiye Ekonomisi, İstanbul 1987, s. 105.

DIŞ BORÇLARDA TEHLİKELİ ARTIŞ

Tablo 10.4'te görüldüğü gibi Türkiye'nin dış borçlarının milli gelirine (GSMH'ye) oranı 1980'den bu yana sürekli yükselmekte ve % 50'nin üzerine çıkmış bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kısa vadeli dış borçlarımızın toplam dış borçlar içindeki payı da 1982'de % 12 dolayına kadar düştükten sonra 1986'da % 32'ye kadar yükselmiştir. Kısa vadeli borçların yarıdan fazlasını Türklere olan borçlar oluşturmaktadır, ama yabancılara kısa vadeli ticari borçların toplam oranı da 1982'den beri sürekli artmaktadır.

TC Merkez Bankasının 1986 raporunda ise yeni bir dış borç tablosu yer almaktadır. Bu tabloya göre Türkiye'nin toplam dış borç bakiyesinin 1986 yılı sonunda 31.2 milyar dolara yükseldiği görülmekte, böylece toplam dış borçların GSMH'ye oranı yüzde 53.5'e erişmektedir. Buna karşılık ayrı tabloda kısa vadeli dış borçlar yeni bir tanımlamaya tabi tutularak bunların toplam içindeki payı düşürülmektedir. TC Merkez Bankası Yıllık Rapor 1986'nın 138. sayfasında yer alan bu tablonun özeti şöyledir (milyon dolar olarak) :

	<u>1982</u>	<u>1983</u>	<u>1984</u>	<u>1985</u>	<u>1986</u>
Kullanılmış borç bakiyesi	17.619	18.385	21.258	25.349	31.228
— Orta ve uzun vadeli	15.855	16.104	18.078	20.590	24.317
— Kısa vadeli	1.764	2.281	3.180	4.759	6.911
— Kısa vadeli/Toplam	% 10.0	% 12.4	% 15.0	% 18.7	% 22.1

«Ortadireğin» Cebinden Alınan 30 Trilyon Lira
Kimin Cebine Girdi ?

KİM KAZANDI, KİM KAYBETTİ ?

5 Ekim 1985, Cumartesi.

Cumhuriyet'teki masamın başında günün gazetelerine göz atarken telefon çalıyor. «Cumartesi sabahı kim olabilir ?» diyerek açıyorum. Karşıma çıkan görevli «Sayın Başbakan arıyor» diyor. Birkaç saniye sonra da Özal'ın sesi duyuluyor. Başbakan, bir gün önceki *Cumhuriyet*'te çıkan, «Başarıyla Övünmeye Evet, ama Halkı Kandırmaya Hayır» başlıklı yazıma değinerek, «Osman Bey, sen politikacı mı oldun artık» diye soruyor.

Kendi kendime, «Bu politikacı olma lafı da nereden çıktı ?» diye düşünerek söz konusu yazının nasıl oluştuğunu hatırlamaya çalışıyorum. Yazının «İcraatın İçinden» programından kaynaklandığını hatırlıyorum. Başbakan, 30 Eylül 1985 akşamı televizyonda yayımlanan «İcraatın İçinden» programında, hükümetin sosyal adaletçi bir politika izlediği iddiasını tekrarlamış, asgari ücretlinin ve «ortadireğin» alım gücünün arttığını söylemiş, dar gelirli kesimin sıkıntılarını hafife alır tarzda konuşmuştu. Bu konuşma özellikle dar gelirli vatandaşlar arasında tepki yaratmış, ben de hem bu tepkiyi dile getiren, hem de Özal'ın iddialarını kanıtla-

mak üzere kullandığı rakamların pek inandırıcı olmadığını belirten bir yazı yazmıştım. Yazının bir paragrafında da ortaya şöyle bir öneri atmıştım :

«Sayın Başbakana bir önerimiz var. Bundan sonraki 'İcraatın İçinden' programını bir cumartesi öğleden sonra İstanbul'un Bağdat Caddesinde gerçekleştirsin. Yanına yabancı misafirleri de alarak, 'Bu manzaraya yoksulluk çeken bir ülkede rastlayabilir misiniz?' diye sorsun. Yollardan vızır vızır geçen ya da çarpıcı etiketleriyle vitrinlerde alıcı bekleyen lüks otomobilleri gösterson. Dükkanlara girip çıksın, kendine ya da yakınlarına bilmem 10 milyona kol saati, 200 bin liraya çakmak, 300 bin liraya dolmakalem, 60-70 bin liraya bir çift spor ayakkabı, 50 bin liraya bir kravat, 100-120 bin liraya bir Fransız parfümü alsın. Vitrinlerde kaç çeşit müzik seti, video, renkli televizyon olduğunu incelesin, yerlisiyle ithal malı arasındaki fiyat farklarına baksın. Tanınmış hazır giyim mağazalarının vitrinlerinde bir takım elbisenin, bir eteğin, bir gömleğin kaçta satıldığına bir göz atsın. Ama bu malların fiyatlarını o bin bir zorlamayla bulduğu 40 bin liralık asgari ücret rakamıyla hiç karşılaştırmasın. Bakın ortaya ne kadar parlak bir Türkiye tablosu, ne kadar güzel bir 'İcraatın İçinden' programı çıkacak.»

Özal'ın Cevabı

Başbakan Özal telefonda bana bu yazıyı hatırlatıyor, yazıda değinilen noktaları teker teker ele alarak cevaplamaya çalışıyor. Kendisinin o programda, benim iddia ettiğim gibi halkı yanıltmaya çalışmadığını, as-

gari ücretlinin refah içinde yaşadığını söylemediğini, yalnızca bazı rakamlara dayanarak asgari ücretlinin alım gücünün Anavatan iktidarı döneminde kaydettiği gelişimi vurgulamak istediğini söylüyor. Gene pek inandırıcı olmayan rakamlar vererek, o günlerde henüz yükseltilmiş olan asgari ücret rakamını kullanarak ve buna gerçekleşmesi olanaksız vergi iadesi rakamlarını da ekleyerek haklı olduğunu kanıtlamak, asgari ücretin alım gücünün artmış olduğunu göstermek istiyor.

Daha sonra söz, Bağdat Caddesine geliyor. Başbakan benim yazımdaki öneriyi oldukça ciddiye almış görünerek bu caddenin Türkiye'nin en lüks caddelerinden biri olduğunu, bu caddede görülen fiyatların ve yapılan alışverişin Türkiye geneli için ölçü olamayacağını ifade ediyor.

Ben de bu görüşe katıldığımı, ancak bunun aynı zamanda Türkiye'de giderek bozulan gelir dağılımının bir göstergesi olduğunu söylüyorum ve yıllardan beri Türkiye'de ciddi bir gelir dağılımı araştırması yapılmadığını hatırlatarak böyle bir niyetleri olup olmadığını soruyorum Başbakana.

Başbakan gerçekçi bir gelir dağılımı araştırması yapmanın zor olduğunu, bu konuda söylenenlerin gözlemlerden öteye geçmediğini ve kendi kanaatine göre Türkiye'nin gelişmekte olan ülkeler içinde gelir dağılımı «en düzgün» olan ülkelerden biri olduğunu belirtiyor ve şöyle diyor : «Bugün gelmiş olduğumuz noktaya iyi bakmak gerekir. Bizim çocukluğumuzda annelerimiz giydiklerimize yama atardı, şimdi bunu görmüyorsunuz.»

Başbakan Özal 1970'li yılların sonlarında başlayıp 1980'li yıllarda çarpıcı boyutlar kazanan gelir dağılımındaki bozulmayı fazla önemsemiyor, bunu ortaya koyacak kapsamlı bir gelir dağılımı araştırmasını da

pek gerekli görmüyordu. Nitekim Dünya Bankasının hemen her önerisi sorgusuz sualsiz benimsenirken bankanın yaklaşık yarım milyon dolarlık bir fonla desteklemek istediği gelir dağılımını araştırarak bir projeye ilgi gösterilmemişti.

Dünya Bankasının Türkiye'de bir gelir dağılımı araştırması yapılmasını önermesi ve bunun Özal yönetimine savsaklanması aslında hiç de şaşırtıcı değildi. Türkiye'de son kapsamlı ve resmi gelir dağılımı araştırması 1973 yılında yapılmış, bu araştırmanın sonuçları Türkiye'nin dünyada en adaletsiz gelir bölüşümüne sahip ülkelerden biri olduğunu ortaya koymuştu. Dünya Bankası her yıl yayınladığı Kalkınma Raporunda Türkiye için hâlâ bu verileri kullanıyor, bu verilerle bile Türkiye 150'ye yakın ülke arasında gelir dağılımı en kötü altı yedi ülke arasına giriyordu (bkz. Tablo 11.1). Bazı değerli araştırmacıların son yıllarda yaptığı çalışmalar ise Türkiye'de gelir dağılımının 1970'li yıllardan sonra artan bir hızla bozulmaya devam ettiğini, ücretli-maaşlı kesimle tarım kesiminin milli gelirden aldığı payın hızla gerilediğini ortaya koyuyordu. Bu durumun, Dünya Bankası gözetiminde yapılacak yeni bir gelir dağılımı araştırmasıyla saptanması halinde «Özal ekonomisi»nin foyası ortaya çıkacak, Türkiye belki de dünyada gelirin en adaletsiz bölüşüldüğü beş ülkenin arasına girecekti. İşte bu kaygı Özal Hükümetinin gelir dağılımı araştırması önerilerine soğuk davranmasına yol açıyordu.

Dünya Bankasının ciddi ve kapsamlı bir gelir dağılımı araştırması yapılması önerisine «evet» diyemeyen Özal yönetimi, gelir dağılımındaki bozulmayı örtbas etmek için din motifini kullanıyor, sık sık, «Komşusu aç yatan Müslüman rahat uyuyamaz» deyimini kullanan Özal «sosyal adaletçi» olduklarını kanıtlama-

ya çalışıyordu. Ne var ki gerçek ortadaydı ve bu tür oyalayıcı beyanlarla ve «Ortadireği güçlendiriyoruz» edebiyatıyla gerçekleri gizlemek bir noktadan sonra mümkün olmuyordu.

1980'lerin «İnsan Manzaraları»

Türkiye'de gelir dağılımının nasıl bozulduğunu, salt emeğiyle geçinmeye çalışanların gerçek gelirleri ve refah düzeyi gerilerken ekonomiye hiçbir kalıcı katkısı olmayan «dış bitirici» tiplerin nasıl milyarlarla oynadığını görmek için toplumun çeşitli kesimlerindeki «insan manzaraları»na bakmak yeterliydi. Geçim sıkıntısı yüzünden akıl hastalıklarının ve intiharların arttığı; «namus» ve «dürüstlük» gibi kavramların âdeta Türk parasıyla birlikte değer yitirdiği, «devalüe olduğu»; sağlıklı yaşam ve kaliteli eğitimin giderek küçük bir azınlığın ayrıcalığı haline geldiği bir ortamda milyarlık yalıların kolayca alıcı bulabilmesi, yarım milyarlık dairelerin kapış kapış gitmesi, 30-40 milyonluk otomobillerin çocuklara hediye olarak verilmesi; en lüks dinlenme tesislerinin, otel ve restoranların tıka basa dolması, Türkiye'de gelir uçurumlarının derinleştiğini gösteren belirtilerden yalnızca bazılarıydı. Gözü gören, kulağı duyan ve toplumdaki tamamen kopuk yaşamayan bir insanın bu gerçeği görmemesi olanaksızdı. Toplumun geniş bir kesiminin ekonomik durumu her geçen gün bozuluyor, gerçek geliri düşüyor, sıkıntıları artıyordu. Buna karşılık ekonomiye kalıcı bir katkıda bulunmadan, yatırım ve üretimle ilgilenmeden, çeşitli kombinasyonlarla iş bitiren ve milyarlar vuran bir kesimin pervasız yükselişi ve görgüsüz gösterişi, bu kesime pay kaptıran sanayici ve işadamlarını da rahatsız ediyordu.

Türkiye'de gelir dağılımının hızla bozulmakta olduğunu ortaya koyan tablo, salt bu «insan manzaraları»ndan oluşmuyordu. Çeşitli toplum kesimlerinin milli gelirden aldıkları payın 1980'li yıllardaki gelişimini ortaya koyan araştırmalar, 24 Ocak 1980'den itibaren uygulanan «çıkış yolu» senaryosundan kimin kârlı kimin zararlı çıktığını gösteriyor; işçinin, memurun, emeklinin satın alma gücündeki erozyonu gösteren veriler de bu tabloyu tamamlıyordu.

47 Katlık Gelir Farkı

Biraz önce de belirttiğimiz gibi 1973 yılından beri Türkiye'de geniş kapsamlı bir alan çalışmasına, hane halkı anketlerine dayalı bir gelir dağılımı araştırması yapılmamıştı, yaptırılmamıştı. Ancak mevcut verileri değerlendiren bazı bilim adamlarımızın yaptıkları hesaplamalar, 1973'te zaten çok adaletsiz olan gelir dağılımının 1978 sonrasında daha da bozulduğunu ortaya koyuyordu. Prof. Merih Celasun'un yaptığı bir hesaplama 1973'ten 1978'e kadar geçen dönemde sınırlı bir düzelme gösteren gelir dağılımının 1978-83 döneminde yeniden bozulma sürecine girdiğini ve 1983'teki dağılımın 1973'tekinden de kötü olduğunu gösteriyordu (bkz. Tablo 11.2). Prof. Celasun'un bulgularına göre 1973 yılında nüfusun milli gelirden en düşük payı alan yüzde 10'unu oluşturan grubun ortalama geliriyle, en yüksek pay alan yüzde 10'unu oluşturan grubun ortalama geliri arasındaki fark 44 kat iken, bu rakam 1978'de 42 kata iniyor, ancak 1983 yılında 47 kata yükseliyordu.¹

1) Merih Celasun, «Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey 1978-83», ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt 13 (1-2), s. 205-207.

Prof. Merih Celasun, gelir dağılımında 1978 sonrasında gözlenen bozulmayla Türkiye’de katma değerli sektörler için dağılımı arasında bir bağ kuruyor, özellikle istihdama katkısı çok sınırlı kalan ticaret kesiminin katma değerdeki payının 1978’den sonra gösterdiği hızlı artışı vurgulayarak şöyle diyordu :

«Enflasyonist bir dönem olan 1978-83’te ticaret kesiminin milli gelirdeki payının hızla artması bu kesimde hızlı bir rant birikimine yol açmıştır. Gerek iç, gerekse dış ticarete piyasa çarpıklıklarını gidermek ve pazarlama ağını rasyonelleştirmek için düzenleyici politikalara gerek vardır.»²

Emekçinin Payı Nasıl Düştü ?

Gelir dağılımındaki çarpıcı bozulmanın gelirin fonksiyonel dağılımına bakıldığında daha da belirgin biçimde görüldüğünü belirten Celasun, başka bir çalışmasında bu yöndeki bulgularını ortaya koyuyordu. Celasun’a göre tarım dışında ücretle çalışanların milli gelirden aldıkları pay (vergi sonrası), 1978’de yüzde 27.2’den 1983’te yüzde 17.9’a gerilemiş, aynı dönemde tarım dışı - ücret dışı gelirlerin, yani sermaye gelirlerinin milli gelirdeki payı ise yüzde 34.2’den yüzde 52.7’ye sıçramıştı. Aynı dönemde tarım kesiminin milli gelirden aldığı pay da yüzde 28.7’den, yüzde 22.7’ye gerilemişti.³

Dr. Süleyman Özmucur’un yaptığı fonksiyonel gelir dağılımı çalışması da Prof. Merih Celasun’un bulgularıyla aynı yönde sonuçlara varıyor, 1980’li yıllarda emek gelirlerinin ve tarım kesiminin milli gelirden aldığı pa-

2) Celasun, a.g.y., s. 212-13.

3) Merih Celasun, «A General Equilibrium Model of the Turkish Economy», **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt 13 (1-2), s. 50-51.

yın hızla gerilediğini; kâr, faiz ve rant gibi sermaye gelirlerinin payının ise hızla tırmandığını ortaya koyuyordu⁴ (bkz. Tablo 11.3). Dr. Oktay Varlıer'in daha önce yapmış olduğu çalışmalar da aynı yönde sonuçlar vermişti. Türkiye'de emek gelirlerinin milli gelir içindeki payının 1980'li yıllarda hızla gerilediği, sermaye gelirlerinin payının ise hızla arttığı yolunda bilim adamları arasında görüş birliği vardı. Özmucur'un bulguları bu eğilimin 1983 sonrasında, yani Anavatan Partisi iktidarında daha da belirginleştiğini ortaya koyuyordu.

Bizim, Dr. Süleyman Özmucur'un sözünü ettiğimiz çalışmasını esas alarak yaptığımız bir hesaplama 1980-86 ve özellikle de 1984-86 döneminde emekçi kesimden ve tarım kesiminden sermaye kesimine yapılan gelir transferinin çarpıcı boyutları konusunda bir fikir veriyordu (bkz. Tablo 11.4).

30 Trilyonluk Gelir Transferi

Bu hesaplamaya göre milli gelirin fonksiyonel dağılımındaki değişme nedeniyle 1980-86 döneminde ücretli-maaşlı kesimden sermaye kesimine yapılan gelir transferi, cari fiyatlarla 12.8 trilyon lirayı buluyor, 1986 yılı fiyatlarıyla ise bu rakam 22 trilyon lirayı aşılıyordu. Aynı dönemde tarım kesiminden sermaye kesimine aktarılan gelir ise cari fiyatlarla 4.8 trilyon lirayı, 1986 yılı fiyatlarıyla 7.5 trilyonu buluyordu. 1980-86 döneminde ücretli-maaşlı kesimden ve tarım kesiminden ser

4) Süleyman Özmucur, *Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibarıyla Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yoluyla Hesaplanması*, İstanbul, İTO yayını, 1987. Bu kitabın fonksiyonel gelir dağılımıyla ilgili bölümü daha önce taksir halinde elimize geçmişti.

maye kesimine yapılan gelir transferinin toplamının ise cari fiyatlarla 18 trilyon liraya, 1986 fiyatlarıyla 30 trilyon liraya yaklaştığı görülüyordu. Bu dev gelir transferinin yaklaşık 19 trilyonluk bölümü Anavatan iktidarı döneminde gerçekleşmişti.

«Özal ekonomisi»ni en güzel özetleyen rakam belki de buydu. İşçinin, memurun, emeklinin, çiftçinin cebinden alınan 30 trilyon lira kâr, faiz ya da rant olarak sermaye sahiplerinin cebine girmiş, emek gelirlerinin milli gelirdeki payı 1979'da yüzde 33'lerden 1986'da yüzde 17-18'lere gerilerken sermaye gelirlerinin payı yüzde 43'ten yüzde 64'e yükselmmişti.

Milli gelirin fonksiyonel dağılımı 1979'daki haliyle korunabilseydi ücretli-maaşlı kesimin 1986'daki ortalama yıllık geliri 874 bin lira yerine 1 milyon 618 bin lira olacak, emeğiyle geçinmeye çalışanların ekonomik sıkıntıları biraz daha katlanılabilir boyutlarda kalacaktı. Oysa böyle olmamış, ortalama emekçi geliri 1980-86 döneminde cari fiyatlarla yüzde 743 artarken sermaye sahiplerinin ortalama geliri yüzde 1208 artmış, ortalama emek geliriyle ortalama sermaye geliri arasındaki fark 7 kattan 11 kata yükselmmişti (bkz. Tablo 11.5). Bu farkın daha da açılmasını, tarım dışı-ücret dışı gelir sağlayanların faal nüfus içindeki payının son yedi sekiz yıl içinde önemli oranda artmış olması önlemişti.

1980 sonrasında uygulanan «çıkış yolu» senaryosunun böyle bir gelir dağılımı tablosu ortaya çıkartması aslında hiç de şaşırtıcı değildi. Uygulanan senaryonun ana öğeleri, fonksiyonel gelir dağılımının emek aleyhine ve sermayenin özellikle bazı kesimleri lehine bozulmasını öngörüyordu.

Birincisi, ucuz emeği en büyük koz olarak kullanarak dışa açılma ve ihracatı artırma modeli, nispi fiyatların emekçi kesimle tarım kesimi aleyhine gelişmesini

gerektiriyor, gelir dağılımının bu kesimler aleyhine bozulması kaçınılmaz oluyordu.⁵

İkincisi, «enflasyon canavarıyla mücadele» sloganı lafta kalıyor, yüksek enflasyonun sermaye birikiminin en önemli araçlarından biri olarak kullanılmasına devam ediliyordu. Tabii bu süreçte de kaybeden kesim, ücret ve maaş artışları enflasyonun gerisinde kalan işçiler, memurlar, emekliler oluyor; kâr, faiz ve rant geliri sağlayanlar ise kazançlı çıkıyordu.

Üçüncüsü, Özal'ın pek çok defalar ifade ettiği gibi, uygulanmaya çalışılan modelde öncelik sanayie değil, ticaret kesimine tanınıyor, özellikle ihracat kesimine büyük teşvikler ve sübvansiyonlar veriliyordu. Kaba bir hesaplama 1980-86 döneminde ihracatçılara yalnızca vergi iadesi olarak sağlanan destek cari fiyatlarla 1 trilyon lirayı, 1986 fiyatlarıyla ise 2 trilyon lirayı aşıyordu.⁶ Buna ucuz kredi ve düşük kur politikası gibi diğer yollarla sağlanan destekler de eklendiğinde ticaret kesiminin milli gelirden aldığı payın artması çok doğal bir sonuç olarak ortaya çıkıyordu.

Dördüncüsü, izlenen faiz politikası, vadeli mevduatın çok büyük bir bölümünü kontrol eden, büyük para sahibi birkaç yüz bin kişinin elini oynatmadan trilyonlarca liralık faiz gelirine kavuşmasını sağlıyordu. Yaptığımız hesaplamalar 1980-86 döneminde tasarruf sahip-

5) Merih Celasun, yukarıda sözü edilen gelir dağılımıyla ilgili çalışmasında tarım kesiminin iç ticaret hadlerinin aleyhe gelişmesi nedeniyle uğradığı kaybın, 1978-83 döneminde cari fiyatlarla 662 milyar lirayı bulduğunu, kamu hizmetleri kesiminde de bu kaybın yarım trilyonu aştığını ortaya koyuyor. Kazançlı çıkanlar ise öncelikle ticaret ve imalat sanayii kesimleri oluyor.

6) 1980-85 vergi iadesi rakamları için, bkz. Prof. Dr. Halil Seyidoğlu, «Türkiye'de İhracatı Teşvik Önlemleri ve Ekonomik Etkileri», Marmara Üniversitesi Türkiye Ekonomisi Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul, 1986.

lerine ödenen toplam faizin cari fiyatlarla 8.5 trilyon lirayı aştığını, 1986 fiyatlarıyla ise 15 trilyona yaklaştığını ortaya koyuyor; bu dev faiz pastasının yarıya yakınına tasarruf sahiplerinin ancak yüzde 5'ini oluşturan 400-500 bin hesap sahibinin el koyduğunu gösteriyordu. «Sosyal adaletçi uygulama» olarak yutturulmak istenen yüksek faiz politikası, aslında sermaye kesimine ve bu kesim içinde de öncelikle ekonomiye katkısı sınırlı rantiyelere gelir aktarmak için kullanılan bir mekanizma olmuş, gelir dağılımındaki bozulmaya önemli katkıda bulunmuştu.

Beşincisi, 1980-86 döneminde vergi politikası da sonuçta sermaye kesimine gelir transferi sağlayacak şekilde kullanılmıştı. Bu dönemde vergi yasalarında gerçekleştirilen rekor sayıdaki değişikliğe karşın enflasyon kazançlarının vergilenmesi sağlanamamıştı. Buna karşılık özel sektöre geniş kapsamlı vergi kolaylıkları tanınmış, sermaye kazançlarına çeşitli vergi bağışıklıkları getirilmişti. Özel sektöre tanınan bu vergi avantajlarının rakam olarak ifadesi kolay değildi, ama altı yılda 1980-86 döneminde özel sektöre vergi kolaylıkları ve bağışıklıkları yoluyla aktarılan kaynakların da trilyonlarla ölçülebileceğini düşünmek mümkündü. Ücretli-maaşlı kesime tarife indirimleri ve vergi iadesi yoluyla sağlanan vergi avantajlarının sermayeye tanınan avantajlar yanında çok sınırlı boyutlarda kaldığı ve gelir dağılımındaki bozulmayı önlemeye yetmediği ortadaydı. Beyannameli mükelleflerin kaçıracağı vergiler de hesaba katıldığında vergi düzeninin kimin yararına işlemeye devam ettiği ve vergi yükünü kimlerin sırtladığı bir kez daha ortaya çıkıyordu.⁷

7) Bir gazete haberine göre 1986 yılında sondaj yöntemiyle yapılan gelir vergisi denetimlerinde beyan edilen vergi tutarının

Özal'ın «çıkış yolu» senaryosunun Türkiye'de zaten bozuk olan gelir dağılımını daha da bozduğu, bu senaryonun bütün temel öğelerinin ve politikalarının bu sürece katkıda bulunduğu açıktı. Pekiyi ama gelir dağılımındaki bu bozulmanın toplumdaki ve ekonomideki sonuçları ne olmuştu ? Kim kazanmış, kim kaybetmişti ?

İşçi, Memur Nasıl Kaybettii ?

Toplumdaki «insan manzaraları»nın da gösterdiği gibi kaybedenlerin başında ücret veya maaşla geçinmeye çalışanlar geliyordu. Çeşitli mal ve hizmetlerin fiyatlarıyla ya da fiyat endekslerindeki artışlarla işçinin, memurun, emeklinin 1979 sonrasındaki ücret ve maaş artışları karşılaştırıldığında gerçekler bütün açıklığıyla ortaya çıkıyordu. İşçinin, memurun, emeklinin gerçek geliri, satın alma gücü 1979 sonrasında ciddi biçimde törpülenmiş, hayat standardı gerilemişti. DPT'nin çok iyimser karşılaştırmaları bile unvansız memurların ve kamu kesimi işçilerinin gerçek gelirlerinin 1980-86 döneminde düştüğünü ortaya koyuyor, gerçek gelirlerini belirgin biçimde artıranlar ise yalnızca müsteşar, genel müdür ve profesör gibi üst düzeydeki memurlar oluyordu (bkz. Tablo 11.6).

Bizim kendi sağladığımız bazı ücret ve maaş verileriyle Başbakanlık tarafından sağlanan bazı maaş verilerini esas alarak yaptığımız karşılaştırma ise ücretli ve maaşlıların gerçek gelirlerinin 1980 başıyla 1987 başı

beyan edilmesi gerekenin yarısı olduğu saptanmıştı. Haberi veren 16 Şubat 1987 tarihli **Güneş** gazetesi 1986'da beyan edilen gelir vergisi toplamının 2.1 trilyon lira olduğunu, buna göre kaçırılan vergi tutarının da 2 trilyon lira dolayında olması gerektiğini yazıyordu.

arasında nasıl gerilediğini; işçinin, memurun, emeklinin satın alma gücünün nasıl düştüğünü çok daha çarpıcı biçimde ortaya koyuyordu. Tablo 11.7'de görüldüğü gibi ücretlerin, maaşların, emekli ikramiyelerinin ve kıdem tazminatlarının 1980-87 dönemindeki artışı genellikle fiyat artışlarının hayli gerisinde kalıyor; söz konusu gelirler dolarla ya da altınla ifade edildiğinde bu gerilemenin boyutları daha da belirgin biçimde ortaya çıkıyordu. Örneğin 2. dereceden bir memurun emeklilik ikramiyesiyle 1980 yılı başında yaklaşık 9 bin dolar alınabilirken söz konusu konumdaki memurun 1987 başındaki ikramiyesiyle 2 bin 500 dolar bile alnamıyordu.

Gayri menkul fiyatlarıyla yapılan karşılaştırmalar emeklilik ikramiyelerinin nasıl anlamsızlaştığını daha da güzel gösteriyordu. Örneğin 2. derecenin 2. kademesinden emekli bir memurun emeklilik ikramiyesinin 425 bin lira dolayında olduğu 1980 yılı başında 1.5-2 milyon liraya İstanbul Erenköy'de 130-140 metre karelik, kaloriferli bir apartman dairesi almak mümkündü. 1987 başında ise aynı derecedeki bir memurun emeklilik ikramiyesi 1 milyon 830 bin lira dolayında kalırken Erenköy'de sözünü ettiğimiz tipte bir daire almak için en az 20 milyon lira gerekiyordu. Emeklilik ikramiyesiyle ev ya da daire edinmek bir hayal olmuştü. 1980 yılı başında Renault 12 ve Murat 131 otomobillerin fiyatı 500-535 bin lira arasında iken, 2. dereceden emekli memurun emeklilik ikramiyesine biraz para ekleyerek bir yerli otomobil edinmesi mümkünken 1987 başında bu olanak da ortadan kalkmış bulunuyordu; söz konusu memurun emeklilik ikramiyesi 2 milyon lirayı bile bulmazken Renault 12 ve Murat 131'in fiyatı 4-5 milyon lira arasında dolaşıyordu.

Sosyal Sigortalar Kurumunun ortalama ücret verileri esas alınarak yapılan karşılaştırmalar sigortalıla-

rın ortalama reel ücretinin 1978 yılından sonra — 1983 yılı dışında — her yıl gerilediğini ve 1986 yılında 1978'deki düzeyinin yarısına düştüğünü ortaya koyuyordu. Sigortalıların ortalama ücretlerini dolarla ifade ettiğimizde bu düşüş daha da çarpıcı boyutlar kazanıyordu (bkz. Tablo 11.8).

Asgari ücret 1979 sonrasında dört kez artırılmış, buna karşın asgari ücretin 1987 başındaki satın alma gücü 1980 başındaki düzeyinin hayli gerisinde kalmıştı. 1987 başındaki reel asgari ücretin 1963'teki reel asgari ücretin yüzde 45'i düzeyinde olması da Türkiye'nin ücretler ve gelir dağılımı açısından nerden nereye geldiğini ortaya koyan ilginç bir göstergedi (bkz. Tablo 11.9)

Ücretli-maaşlı kesimin satın alma gücünde 1980 sonrasında meydana gelen erozyonu, Tablo 11.10'daki veriler de açıkça ortaya koyuyordu.

Çiftçinin Gerilemesi

Fonksiyonel gelir dağılımı rakamlarının gösterdiği gibi 1980-86 döneminde «kaybedenler» arasında çiftçiyi de saymak gerekiyordu. 1980'den itibaren tarım kesimine sağlanan sübvansiyonlar ciddi biçimde azaltılırken çiftçiye ödenen taban fiyatlar çoğu kez enflasyon oranının altında tutulmuş, fiyat makası tarım ürünleri aleyhine işlemişti. Tarımsal ürünlerin çoğunun reel fiyatlarında artış görülmezken çiftçinin kullandığı girdilerin fiyatlarında çarpıcı artışlar meydana gelmişti. 1980-85 döneminde gübre fiyatlarında 30-40; önemli ürünlerin tohumluk fiyatlarında 15-20; akaryakıt fiyatlarında 18-20 katlık artışlar meydana gelmiş, tarımsal kredi faizleri de büyük ölçüde artırılmıştı. Ayrıca ürün

bedellerinin peşin ödenmesinden de büyük ölçüde vazgeçilmiş, çeşitli taksitlendirme yöntemleriyle çiftçinin eline para geçmesi geciktirilmişti.⁸

Tüm bu etkenler çiftçinin ekonomik durumunun bozulması sonucunu doğurmuş, 1980-86 arasında iki kez (1982 ve 1986'da) parlak ürün yılı yaşanmasına karşın, traktörünü ve hayvanlarını satmak zorunda kalanlara çok rastlanmıştır. İşçinin, memurun, emeklinin ekonomik tablosunu bozan, refah düzeyini düşüren «çıkış yolu» senaryosunun tarım kesiminde de benzer bir etki yaptığı, çiftçinin yüzünü güldüremediği anlaşılıyordu.⁹

1980-86 dönemindeki gelişmelerden küçük esnafın, küçük imalatçının, küçük girişimcinin kârlı çıktığını söylemek de kolay değildi. Daha çok bu tür küçük iş sahiplerinin müşterisi olan dar gelirli grupların satın alma gücünün gerilemesi, söz konusu küçük iş sahiplerinin işlerinin bozulmasına yol açıyor, sermayesi kit olan bu kesimin hızlı enflasyon ortamında sattığı malın yerine yenisini koyması da kolay olmuyordu. Öte yandan giderek gelişen büyük mağaza ve «market»lerin rekabeti, büyük grupların iç ticaretin hemen her alanında faaliyet göstermesi de küçük iş sahiplerinin yaşama şansını azaltıyordu. Örneğin bakkallık mesleğinin bu koşullar altında can çektiği, binlerce bakkalın dük-

8) Bu çalışmada yeterince ele alamadığımız tarım kesiminde 1980 sonrasındaki gelişmeler için, bkz. Doç. Dr. Besim Arı, **İstikrar Politikası Uygulaması 1980-85 ve Tarım Sektörü**, Marmara Üniversitesi Türkiye Ekonomisi Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul, 1986.

9) Nitekim çiftçinin tepkisi 28 Eylül 1986 ara seçimlerinin sonuçlarına da yansıyor ve ANAP iktidarının çiftçinin gözüne girmek için çeşitli hazırlıklar yaptığı biliniyor. Genel seçimlere doğru izlenecek politikaların 1980 sonrasında izlenen tutumdan hayli farklı olması beklenebilir.

kânlarını kapatarak işsizler ordusuna katıldıkları belirtiliyordu.¹⁰

Peşpeşe sıraladığımız bu örnekler Türk toplumunun çok büyük çoğunluğunu oluşturan işçinin, memurun, emeklinin, çiftçinin, küçük esnaf ve iş sahibinin 24 Ocak 1980'den itibaren uygulanan ekonomi politikalarından yarar değil, zarar gördüğünü ortaya koyuyordu. Özal'ın «ortadirek» diye tanımladığı bu kesimlere 1983 yılında iktidara aday olurken yaptığı vaatlerin de hemen hiçbiri tutulmamış, «ortadireğin» gerçek geliri ve refah düzeyi gerilemeye devam etmişti.

«İş Bitiriciler» ve Rantiyeler Cenneti

Oysa 1980 sonrasında Türkiye ekonomisi makul büyüme hızları yakalamış, milli gelir özellikle 1984-86 döneminde hatırı sayılır artışlar göstermişti. Toplumun çok geniş kesimi bu gelir artışından pek fazla pay alamadığına göre, geriye bir tek olasılık kalıyordu. Bu dönemde toplumun dar bir kesimi kazanmış, ama iyi kazanmıştı. Fonksiyonel gelir dağılımı araştırmalarının da ortaya koyduğu gibi kâr, faiz ya da rant olarak sermaye geliri sağlayanların milli gelirden aldıkları pay hızla artmış, faal nüfus içindeki payı yüzde 11-12 olan ücret-maaş dışı ve tarım dışı gelir sağlayanlar milli gelir pas-tasının üçte ikisine el koyar hale gelmişti.

Kâr-faiz-rant geliri sağlayanlar arasında da ekonomiye ve üretim gücüne katkısı en az olanların en ka-

10) Örneğin Bakkallar ve Bayiler Federasyonu Başkanı İbrahim Gürdamar 1982 Martında kendisiyle yaptığımız söyleşide İstanbul'daki 16 bin bakkaldan, 4 bininin 1980 sonrasında dükkânını kapattığını ve işsizler ordusuna katıldığını söylemişti; bkz. Cumhuriyet, 21 Mart 1982.

zançlı çıkanlar olduğunu gösteren çeşitli belirtiler vardı. Yatırım yapma potansiyeli ve deneyimi fazla olan sanayi kesimi, iç pazarın daraldığı, girdi maliyetlerinin ve özellikle faiz yükünün tırmandığı bir ortamda, enflasyon kârlarıyla ayakta durmaya ve dışa açılmaya çalışırken faiz pazarlığından başka işi olmayan rantiyeler, çeşitli kombinezonlarla «iş bitiren» araçların, bisürü sübvansiyondan yararlanan ihracatçıların ve nakliyecilerin, yeni dönemin «yükselen yıldızları» olduğu görülüyordu.

Tipik rantiyelerin ve «iş bitirici» araçların Türkiye'de kalıcı yatırım olayıyla pek ilgileri yoktu. Türkiye'nin dışa açılma çabalarında önemli rol oynayan ihracatçıların ve nakliyecilerin de yeni sınai yatırımlarla fazla ilgilenmedikleri, kendi alanları dışında konut sektörünü ve çeşitli taahhüt işlerini tercih ettikleri görülüyordu.¹¹ İhracatçılık ve dış müteahhitlikten sanayii imparatorluğuna atlama denemesi yapanların ve bol keseden tesis satın alanların acıklı sonunu ise herkes biliyordu.¹²

Türkiye'de yaratılan katma değer giderek daha büyük bir bölümüne el koyan sermaye kesimlerinin tasarruf ve yatırım eğilimlerinin düşük, tüketim eğilimlerinin yüksek olması, ekonominin enflasyon ve kaynak sorunlarını aşmasını da güçleştiriyordu. Bu kesimin lüks

11) Asıl alanları sanayicilik olduğu halde yeni dönemin koşullarına uyarak ihracata yönelenler tabii farklı bir kategori oluşturmaktadır.

12) Bu kategoriye sokulabilecek olanların en ünlüleri yurtdışı müteahhitlikten banka sahipliği, bankerlik ve sanayiciliğe sıçramak isteyen Kozanoğlu-Çavuşoğlu Grubu ile ihracatçılıktan sanayi imparatorluğuna geçme denemesi, bazı bankaların sırtına yüklenen milyarlık borçlarla ve işletilemeyen tesislerle noktalan Mehmet Okumuş/Okumuş Holdingdir.

tüketim iştahının, tüketim malı ithalatını canlı tutan öğelerden biri olduğu da meydandaydı.¹³ Öte yandan, 24 Ocak sonrasında bazı sıkıntılarla karşılaşmakla birlikte katma değerden hatırı sayılır bir pay almaya devam eden sanayi kesiminin de mevcut ortamda sınıai yatırımlara ağırlık vermediği görülüyordu.

O halde Özal'ın «çıkış yolu» senaryosunun kurbanları arasında işçinin, memurun, emeklinin, çiftçinin, küçük esnafın yanı sıra «Türkiye ekonomisi» de vardı. Gelir dağılımını üretken kesimlerin aleyhine, toplumun en asalak kesimlerinin lehine bozan, geleceğin üretimini ve ihracatını güvenceye alacak olan yatırımları caydıran; gayri menkule, altına, döviz hesaplarına ve İsviçre bankalarına yatırımı teşvik eden bir işleyişin Türkiye ekonomisi için bir çıkış yolu olamayacağı açıktı. Dahası bu işleyişin yarattığı adaletsizliklerin, açtığı sosyal yaraların da ağır bir bedeli vardı. «Özal ekonomisi»nin toplumda açtığı yaraların tepkiye dönüştüğü noktada ise Türkiye'de politik istikrar da belki tehlikeye düşecek ve ekonominin çıkmazını gizleyen dış kaynak girişi aksayacaktı. Özal'ın düşünmek bile istemediği olasılık işte buydu.

13) Prof. Merih Celasun'un hesaplamasına göre 1978-83 döneminde tarım kesiminin memur maaşlarını içeren kamu hizmetlerinin toplam katma değerdeki payı ciddi biçimde gerilerken ticaret kesiminin payında büyük bir artış olmuştur. Celasun, iç ve dış ticarete hızla artan gelirin tasarrufa dönüşme eğiliminin zayıflığını vurgulayarak bunun Türkiye ekonomisinin kaynak yaratma sorunuyla yakın bir ilişkisi olabileceğini kaydediyor; bkz. Merih Celasun, «Income Distribution...», s. 199.

Tablo 11.1

Dünya Bankasına Göre Gelir Dağılımı
En Kötü ve En İyi Ülkeler Sıralaması
 (Üstten alta gelir gruplarının milli gelirden aldıkları paya göre)

A) Gelir Dağılımı En Kötü Olan On Ülke	Milli Gelirden Alınan Paylar					
	En üst % 10	1.ci % 20	2.ci % 20	3.cü % 20	4.cü. % 20	5.ci % 20
1. Şili ('72)	% 50.6	% 66.6	% 17.0	% 9.4	% 5.0	% 2.0
2. Zambiya ('76)	46.3	61.1	16.9	11.2	7.4	3.5
3. Kenya ('76)	45.8	60.4	19.2	11.5	6.3	2.6
4. Panama ('70)	44.2	61.8	20.0	11.0	5.2	2.0
5. Peru ('72)	42.9	61.0	21.0	11.0	5.1	1.9
6. Türkiye ('73)	40.7	56.5	19.5	12.5	8.0	3.5
7. Meksika ('77)	40.6	57.7	20.4	12.0	7.0	2.9
8. Kostarika ('71)	39.5	54.8	19.9	13.3	8.7	3.3
9. Malezya ('73)	39.8	56.1	20.3	12.4	7.7	3.5
10. Venezüella ('70)	35.7	54.0	22.8	12.9	7.3	3.0
B) Gelir Dağılımı En İyi Olan On Ülke						
1. Macaristan ('82)	% 20.5	% 35.8	% 24.5	% 19.2	% 13.6	% 6.9
2. Belçika ('78-9)	21.5	36.0	23.8	18.6	13.7	7.9
3. Hollanda ('81)	21.5	36.2	23.2	18.2	14.1	8.3
4. Finlandiya ('81)	21.7	37.6	25.5	18.4	12.1	6.3
5. Danimarka ('81)	22.3	38.6	25.6	18.4	12.0	5.4
6. Japonya ('79)	22.4	37.5	23.1	17.5	13.2	8.7
7. İsrail ('79-80)	22.6	39.9	24.4	17.7	12.0	6.0
8. Norveç ('82)	22.8	38.2	24.6	18.3	12.9	6.0
9. Yugoslavya ('78)	22.9	38.7	23.9	18.7	12.1	6.6
10. ABD ('80)	23.3	39.9	25.0	17.9	11.9	5.3

Kaynak : World Development Report 1986, Washington, 1986, s. 226-27. Sıralama tarafımızdan yapıldı.

Tablo 11.2

Türkiye'de Milli Gelirin Beş Gelir Grubuna Dağılımı

	1973	1978	1983
En alt % 20'nin payı	% 2.75	% 2.84	% 2.63
İkinci % 20'nin payı	% 7.15	% 7.23	% 6.93
Üçüncü % 20'nin payı	% 12.83	% 12.99	% 12.59
Dördüncü % 20'nin payı	% 22.06	% 22.13	% 21.39
En üst % 20'nin payı	% 55.21	% 54.71	% 55.93

Kaynak : Merih Celasun, «Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey», **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 13 (1-2) 1986, s. 207.

Tablo 11.3

Türkiye'de Milli Gelirin Fonksiyonel Dağılımı

	Tarım Geliri Payı (%)	Ücret-Maaş ¹ Payı (%)	Kâr-Faiz-Rant ² Payı (%)
1967	34.53	28.51	36.95
1968	32.44	29.31	38.25
1969	31.58	31.38	37.05
1970	31.08	31.15	37.77
1971	31.31	31.33	37.37
1972	30.32	31.57	38.11
1973	29.13	31.56	39.31
1974	30.20	29.77	40.03
1975	30.76	31.51	37.73
1976	31.28	33.11	35.60
1977	29.12	36.81	34.07
1978	26.66	35.19	38.15
1979	24.33	32.79	42.88
1980	23.87	26.66	49.47
1981	23.06	24.57	52.36
1982	21.82	24.62	53.55
1983	20.52	24.78	54.69
1984	20.44	21.57	57.99
1985	19.08	18.84	62.08
1986	18.09	17.70	64.21

1) Tarım dışı, ücret ve maaş gelirleri.

2) Tarım dışı, ücret ve maaş dışı gelirler.

Kaynak : Süleyman Özmucur, **Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yolu ile Hesaplanması**, İstanbul, İTO yayını, 1987, s. 79.

Tablo 11.4

**1980-86 Döneminde ÜCRETLİ-MAAŞLI Kesimden
ve TARIM Kesiminden, Kâr-Faiz-Rant Geliri
Elde eden DİĞER Kesimlere Gelir Transferi**

**A) 1980-86 Döneminde Gerçekleşen Toplam Gelir Transferi
(Milyar TL)**

	Cari Fiyatlarla	1986 Fiyatlarıyla
— ÜCRETLİ-MAAŞLI kesimden DİĞER kesime	12 836	22 117
— TARIM kesiminden DİĞER kesime	4 839	7 512
— DİĞER kesime toplam gelir transferi	17 675	29 629

**B) ÜCRETLİ -MAAŞLI Kesimin Yıllara Göre Gelir Kaybı
(Milyar TL)**

	(1)	(2)	(2) - (1)	
Milli Gelirde Ücret-Maaş Payı (%)	Ücret-Maaş Geliri (Fiili Paya Göre)	Ücret-Maaş Geliri (1979 Payına Göre)	Cari Fiyatlarla Gelir Kaybı	1986 Fiyatlarıyla Gelir Kaybı
1979	32.79	621	621	—
1980	26.66	1 023	1 259	236
1981	24.57	1 401	1 870	469
1982	24.62	1 879	2 502	623
1983	24.78	2 539	3 358	819
1984	21.57	3 538	5 379	1 841
1985	18.84	4 667	8 123	3 456
1986	17.70	6 326	11 718	5 392
TOPLAMLAR		21 994	34 830	12 836
				22 117

C) DİĞER (Kâr-Faiz-Rant alan) Kesime Yıllara Göre Gelir Transferi
(Milyar TL)

	(3)	(4)	(3) - (4)	1986
Milli Gelirde Diğer Kesim Payı (%)	Diğer Kesim Geliri (Fiili Paya Göre)	Diğer Kesim Geliri (1979 Payına Göre)	Cari Fiyatlarla Gelir Kazancı	Fiyatlarıyla Gelir Kazancı
1979	42.88	813	813	—
1980	49.47	1 899	1 646	253
1981	52.36	2 986	2 445	541
1982	53.55	4 086	3 272	814
1983	54.69	5 601	4 392	1 209
1984	57.99	9 513	7 034	2 479
1985	62.08	15 379	10 623	4 756
1986	64.21	22 947	15 324	7 623
		63 224	45 549	17 675
				29 629

Kaynak : Süleyman Özmucur, Tablo 13.3'te anılan kaynaktan yararlanılarak tarafımızdan hesaplandı. Birbirine oldukça yakın sonuç veren Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı endekslerinden İstanbul Geçişme Endeksi kullanılarak cari fiyatlar 1986 fiyatlarına çevrildi.

Tablo 11.5

Ücret-Maaş Geliri Sağlayanlarla Kâr-Faiz-Rant Geliri Elde Edenlerin Ortalama Gelirlerinin Gelişimi (TL)

	(1)	(2)	(2)/(1)
	Ücret-Maaş Geliri Elde Edenlerin Yıllık Ortalama Geliri	Kâr-Faiz-Rant Elde Edenlerin Yıllık Ortalama Geliri	Katsayı
1978	67 441	484 083	7.18
1979	103 574	759 198	7.33
1980	166 080	1 512 090	9.10
1981	221 375	2 075 540	9.38
1982	288 923	2 524 229	8.74
1983	380 025	3 118 670	8.21
1984	515 651	4 827 442	9.36
1985	662 017	7 179 778	10.85
1986	873 575	9 931 833	11.37

Kaynak : Süleyman Özmucur, Tablo 13.3'te anılan kaynak, s. 80.

Tablo 11.6

**DPT'ye Göre İşçi ve Memurların
Ücret ve Maaşlarının Gelişimi**

	TL Parasal Ücret/Maaş		Reel Ücret/Maaş		Dolar Ücret/Maaş	
	1980	1986	1980	1986	1980	1986
— Kamu kesimi işçi ücreti	22 200	142 300	100	96	292	212
— Özel kesim işçi ücreti	13 500	102 400	100	114	178	153
— Türkiye geneli işçi ücreti	14 900	108 000	100	108	196	161
— Unvansız memur ortalama maaş	11 400	72 700	100	95	150	109
— Profesör	28 200	300 000	100	150	371	448
— Genel müdür (Kamu)	21 200	252 100	100	178	279	376
— Müsteşar	24 500	319 200	100	195	322	476

Kaynak : Parasal ücret ve maaş verileri için DPT, 1987 Yılı Programı, s. 304-305. Reel ücret endeksi, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı İstanbul Geçinme Endeksi kullanılarak tarafımızdan hazırlandı. Ücret ve maaşların dolar olarak değerini de 1980 ve 1986 yıllarındaki yıl ortası kurları (76 TL ve 670 TL) kullanarak biz hesapladık.

Tablo 11.7

**Bazı İşçi, Memur ve Emeklilerin Ücret, Maaş,
Kıdem Tazminatı ve Emeklilik İkramiyelerinin Gelişimi
(1980-87)**

	Cari Ücret/ Maaş (TL)		Reel Ücret		Ücret/Dolar		Ücret/Altın	
	Ocak 1980	Ocak 1987	1980	1987	1980	1987	1980	1987
Öğretmen	11 100	94 400	100	89	236	125	12.3	6.9
Polis	14 800	146 600	100	95	314	194	16.4	14.4
Vergi kontrol memuru	9 300	140 600	100	145	197	186	10.3	13.9
Teknik memur (5. derece)	8 700	69 500	100	76	185	92	9.7	6.8
Emekli memur (2/2'den)	11 100	51 300	100	44	235	68	12.3	5.1
Demiryolu işçisi (10 yıllık)	11 300	69 900	100	59	239	92	12.5	6.9
Petrol işçisi (ortalama)	22 000	150 000	100	65	467	198	24.4	14.8
Memur emeklilik ikramiyesi (2/2)	424 400	1 831 500	100	41	9 010	2 423	471.6	180.6
İşçi kıdem tazminatı (8 yıllık)	277 000	1 866 000	100	64	5 881	2 469	307.8	183.8

Kaynak : Öğretmen, vergi kontrol memuru ve polis için cari maaş verileri Başbakanlık açıklamasından alındı; bkz. **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1987. Diğer cari ücret/maaş verileri ilgili sendikalardan ve kuruluşlardan tarafımızca öğrenildi. Reel ücret/maaş serisi hazırlanırken Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı İstanbul Geçirime Endeksinin Ocak 1980 ve Ocak 1987 rakamları kullanıldı. Dolar değeri için 1980 ve 1987 başındaki resmi döviz alış kuru kullanıldı. Altın değerleri ise 24 ayar külçe altının 1980 ve 1987 başındaki TL/gram değerleri esas alınarak hesaplandı ve gram olarak ifade edildi.

Tablo 11.8

Sigortalıların Ortalama Ücretlerinin TL ve Dolar Olarak Gelişimi

	SSK Ortalama Cari Ücret	Hazine M. İst. Geçinme Endeksi	Ortalama Reel Ücret	Dolar Olarak Ortalama Ücret
1978	207.93 TL	100.0	207.93 TL	8.23 \$
1979	294.31 »	163.5	180.00 »	8.41 »
1980	426.96 »	317.7	134.39 »	5.62 »
1981	543.84 »	437.2	124.39 »	5.08 »
1982	691.03 »	580.1	119.12 »	4.37 »
1983	944.37 »	747.3	126.37 »	4.35 »
1984	1,307.08 »	1088.0	120.14 »	3.63 »
1985	1,729.00 »	1577.5	109.60 »	3.26 »
1986	2,202.68 »	2126.4	103.59 »	3.28 »

Kaynak : SSK cari ücret verileri Petrol-İş'ten alındı. Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı verileri kullanılarak İstanbul Geçinme Endeksinde son sekiz yılda gözlenen gelişme (1978 rakamı = 100 kabul edildi) hesaplandı. Dolar olarak ortalama ücret hesaplanırken ise Merkez Bankası döviz alış kurunun yıl ortası değerleri esas alındı.

Tablo 11.9

Aylık Asgari Ücretin Gelişimi (1963-87)

	1963	Ocak 1980	Ocak 1987
Brüt asgari ücret	360 TL	5 400 TL	41 400 TL
Net asgari ücret	311 TL	3 277 TL	28 086 TL
İTO geçinme endeksi	100.0	2 037.3	20 130.6
Reel net asgari ücret	311 TL	160.85 TL	139.52TL

Asgari Ücretli Bir İşçinin Bazı Zorunlu İhtiyaç Maddelerini Sağlamak İçin Çalışması Gereken Süre

	1963'te	Ocak 1980'de	Ocak 1987'de
1 kg ekmek	44 dak.	1 saat 09 dak.	1 saat 28 dak.
1 kg et	6 saat 18 dak.	17 saat 11 dak.	18 saat 54 dak.
1 kg zeytin	4 saat 35 dak.	10 saat 58 dak.	17 saat 52 dak.
1 kg beyaz peynir	5 saat 53 dak.	12 saat 26 dak.	14 saat 43 dak.
1 çift erkek ayakkabısı	42 saat 29 dak.	124 saat 16 dak.	180 saat 17 dak.

Kaynak : Demiryolu İşçileri Sendikası İstanbul Şube Başkanı Zafer Boyer tarafından sağlanan veriler. Boyer, İTO İstanbul Geçinme Endeksini ve bu endekste yer alan fiyatları kullanmıştır.

Tablo 11. 10

İşçinin - Memurunun Pazardaki Alım Gücü Nasıl Düştü?*

İşçi ve memurunun alım gücü yarı yarıya azaldı

(7 yıl önce ne alabiliyorlardı, şimdi ne alıyorlar?)

MESLEK (10 yıl)	YIL	MAAŞ (TL)	EKMEK (ADET)	ET (KG)	TOZŞEKER (KG)	B. PEYNİR (KG)	YUMURTA (ADET)	ÇAY (KG)	F. SİGARA (PAKET)	KÖMÜR (TON)	Ayakkabı
 MADEN İŞÇİSİ	1980	25.848	4308	110	1436	167	4308	258	1723	5	15
	1987	165.000	2062	61	550	86	3300	91	550	2.4	7
 VERGİ KONTROL MEMURU	1980	13.000	2166	56	722	83	2166	130	866	2.4	8
	1987	160.000	2000	59	533	84	3200	89	533	2.4	7
 POLİS	1980	15.223	2537	64	846	98	2537	152	1014	3	9
	1987	141.867	1773	52	472	74	2837	79	472	2.1	6
 ODY İŞÇİSİ	1980	12.724	2120	54	706	82	2120	127	848	2.3	7
	1987	76.149	952	28	254	40	1523	42	254	1.1	3
 ÖĞRETMEN	1980	10.500	1750	45	583	68	1750	105	700	2	6
	1987	111.000	1387	41	370	58	2220	61	370	1.8	5
 PETROL İŞÇİSİ	1980	17.605	2934	75	978	113	2934	176	1173	3.2	10
	1987	103.080	1288	38	343	54	2061	57	343	1.5	4

* Milliyet, Necati Doğru, Araştırma Haber, 3 Şubat 1987.

IMF'DEN FAZLA IMF'CI OLMANIN BEDELİ

3 Ekim 1986.

IMF ve Dünya Bankası ortak genel kurulunun yapıldığı Washington Sheraton Otelinin görkemli balo salonu bomboş. Alt kattaki küçük salonlardan birinde düzenlenen basın yemeğinden sonra dünyanın dört bir yanından gelmiş olan gazeteciler de ülkelerine dağılacaklar ve «dünyanın parasını» yönetenlerin bu yılki panayırı noktalanmış olacak.

Yemekte Dünya Bankasının yeni Başkanı Barber Conable ile yan yana oturuyoruz. Avukatlıktan kongre üyeliğine tırmanan ve ABD Kongresinin en etkili üyelerinden biri haline geldikten sonra, tam emekliye ayrılmayı düşünürken yakın dostu Başkan Reagan tarafından Dünya Bankası başkanlığına getirilen Conable konuşkan, açıksözlü ve cana yakın bir insan. Artık salt proje kredisi veren bir kuruluş olmaktan çıkıp, IMF gibi, ülkelerin yapısal uyum ve kalkınma programlarını değerlendirme ve destekleme görevini de üstlenmeye başlayan Dünya Bankasının, bu yeni rolü oynarken IMF'nin durumuna düşüp düşmeyeceğini, benzer eleştirilere hedef olup olmayacağını sorduğumda şöyle cevap veriyor :

«IMF genellikle hep ülkelerin ciddi kriz anlarında devreye girdi ve kısa vadeli istikrar programlarına, kemer sıkma önlemlerine ağırlık verdi. Tabii

bunun söz konusu ülkelerde çok ağır sosyal maliyetleri oldu ve IMF yıldırımları üzerine çekti. Biz Dünya Bankası olarak kemer sıkma-kriz-yeniden kemer sıkma-yeniden kriz kısır döngüsünün çıkmasını artık biliyoruz. Sadece kemer sıkmayla, sadece istikrar politikalarıyla hiçbir yere varılamayacağını da biliyoruz. Biz bu tür programları değil, yapısal uyumu ve ekonomik büyümeyi sağlayacak programları destekleyeceğiz ve izleyeceğiz. Bunu yaparken tabii IMF ile işbirliği halinde olacağız. Bu tür programların oluşturulmasında ve başarıya ulaştırılmasında en belirleyici ögenin, destek isteyen ülkenin kendi katkısı ve çabası olduğunu düşünüyoruz.»

IMF'nin Yanılgısı

IMF ve Dünya Bankası genel kurulunun açılış oturumunda yaptığı konuşmada da istikrar programlarının bazı durumlarda ekonomik büyümeyi baltalayıcı bir rol oynadığını ve yalnızca hızlı büyümenin borçlu ülkelerin düzenli borç ödemesini sağlayabileceğini belirten Dünya Bankası Başkanının varmış olduğu nokta ilginçti.

Artık IMF'nin de kayıtsız kalamayacağı gerçek şeydu : IMF'nin yıllardan beri borçlu ülkelere dayattığı «kemer sıkma» ya da «istikrar» politikaları kısa dönemde söz konusu ülkelerin dış dengelerinde bir düzelmeye sağlıyor, dış borç ödeme kapasitelerini artırıyor, ama bir yandan da ekonomik büyümeyi baltalıyordu. Sonuçta, kısa vadeli olması gereken istikrar programları âdeta süreklilik kazanıyor; hızlı büyümeyen bir ülkenin, sınırlı olanaklarıyla düzenli dış borç ödemesi için sürekli olarak kendi halkını kemer sıkmaya zorlaması gereki-

yor, bu da söz konusu ülkede sosyal çalkantı ve politik istikrarsızlığı gündeme getirebiliyordu. Bu duruma dü-şen bir ülkenin yönetimi de bu kez düzenli dış borç öde-
menin doğru bir şey olup olmadığını düşünmeye başlı-
yordu. İşte bu kısır döngüyü kırabilmek için salt istikrarı
amaçlayan politiklardan vazgeçmek, borçlu ülkelere
hızlı büyümeyi de özendirecek programlara yönelmek
gerekliyordu.

Ünlü «*Baker Planı*» da bu noktadan hareket edile-
rek hazırlanmış, ancak uygulanma şansının pek fazla
olmadığı anlaşılmıştı. IMF ve Dünya Bankasının 1986
genel kurulu sırasında yoğun görüşmeler sonucunda ko-
tarılan Meksika'yı destekleme programı bir anlamda
Baker Planının ilk uygulama örneğini oluşturacaktı. Bu
program çerçevesinde Meksika'nın borçlarını erteleyen
bankalar bir miktar (6 milyar dolar dolayında) taze
kaynak da sağlamayı kabul ediyor, Dünya Bankası ise
kendi olanaklarıyla bu garantörlük görevini üstleni-
yordu.

Meksika operasyonunun Dünya Bankası İcra Ku-
rulunda onaylanması sonrasında birlikte yediğimiz ye-
meğe katılan Dünya Bankası Başkanı Barber Conable
sonuçtan umutlu görünüyor, bazı bankacılar da bu iyim-
serliği paylaşıyordu, ama acaba bu operasyon başarıya
ulaşacak, Meksika bir yandan hızlı büyümeyi sağlaya-
cak, sosyal ve politik istikrara kavuşacak; diğer yandan
düzenli dış borç ödemesi yapabilecek miydi? Yoksa bir-
kaç yıl sonra, bugün için geçerli görünen çözümün de
geçerli olmadığı anlaşılacak, yeni ve farklı bir denemeye
mi girişilecekti?

Burada bizim açımızdan önemli olan, özel olarak
Meksika'nın durumu değildi. Meksika örneğinin önemi,
bu kez istikrar ve kemer sıkma yerine önceliği hızlı bü-
yümeye veren, ama bunun belli bir çerçeve içinde ger-

çekleştirilmesini şart koşan bir yeni reçetenin sınanmasına olanak vermesi olacaktı.

«Baker Planı»na da damgasını vuran bu yaklaşım özünde IMF'nin piyasa mekanizmasına öncelik veren anlayışının dışına çıkmıyor, büyümeyi hızlandırmak için öncelikle özel sektörün, özel girişimcinin yolunu kapatan engellerin azaltılmasını öngörüyordu. O tarihte henüz IMF direktörlüğünden ayrılmamış olan Jacques de Larosière, 30 Eylül 1986 günü IMF ve Dünya Bankasının ortak genel kurulunda konuşurken, «Bundan sonra amaçlamamız gereken şey, gelişme sürecindeki ülkelerin bir yandan dış dengelerini düzeltmeye devam ederken diğer yandan ekonomik büyümelerini hızlandırmalarına yardımcı olmaktır» diyordu.

Larosière'e Göre Başarı Koşulları

Larosière konuşmasında her ülkenin kendi koşullarına göre bir program geliştirmesinin gerekli olduğunu vurguluyor, ancak başarı için gerekli bazı önkoşulları sıralamaktan da geri durmuyordu. Larosière'e göre başarının önkoşulları şunlardı :

Gelişme sürecindeki ülkeler dışa açılma ve gerçekçi kur uygulama politikalarını sürdürmeliydi.

Dış ticaret ve kambiyo rejimleri liberalleştirilmeliydi.

Yabancı yatırım sermayesini çekecek düzenlemelere önem verilmeliydi.

Özel tasarrufları teşvik etmek için reel faiz politikası sürdürülmeliydi.

Büyük bütçe ve kamu açıklarının özel tasarrufların büyük bir bölümünü yutması önlenmeliydi.

Kamu iktisadi kuruluşları daraltılmalı ve kârlı hale getirilmeliydi.

Ücret artışları verimlilik artışlarının üzerine çıkmamalıydı.

Mali istikrar ortamı korunmalıydı.

Eski IMF Direktörü Jacques de Larosière'e göre bu önşulların yaratılması halinde söz konusu ülkelerden dışarıya kaçmış olan sermayenin geri dönmesi de mümkün olabilecek, gerekli önkoşulların sağlandığını ve öndündeki engellerin kaldırıldığını gören özel girişimci kendi ülkesine yatırım yapmayı yeğleyecekti. Bir ülkede özel sektörün güçlenmesi ve gelişmenin, ekonomik büyümenin hızlanması, o ülkeye kredi vermiş olan yabancılar tarafından da olumlu karşılanacak, bu kuruluşların o ülkedeki alacaklarını aynı ülkede yatırıma dönüştürmeleri için elverişli bir ortam doğmuş olacaktı.

Gelir Dağılımının Önemi

1986 sonbaharında başta ABD olmak üzere zengin-sanayileşmiş ülke yöneticilerinde ve uluslararası finans çevrelerinde egemen olan anlayışı özetleyen Larosière, konuşmasında ekonomik büyümeye önem vermenin gereğini vurgulamakla kalmıyor, IMF'nin «kitabı»na yeni giren gelir dağılımı konusuna da değiniyordu.¹ Larosière

1) Dünya Bankası Başkanı Barber Conable da gelişme sürecindeki ülkelere salık verilen özel sektör ağırlıklı piyasa modeliyle gelişmeye çalışmanın, gelir dağılımındaki bozulmayı çoğu kez önleyemediğini, Türkiye örneğini vererek kendisine hatırlattığımda şunları söylüyordu : «Evet, piyasa sistemine dayanan gelişme sürecinin gelir dağılımını otomatik olarak düzeltmediği bir gerçektir. Hızlı büyümenin toplumda her kesimin gelirine olumlu bir etki yapması lazım ama bu, gelir dağılımındaki bozulmayı ön-

gelişme yolundaki ülkelerin gelişme ve yapısal uyum sağlama sürecinde, toplumun en yoksul ve çaresiz kesimlerinin eğitim, sağlık ve beslenme gereksinmelerinin de dikkate alınmasını istiyor, devletin bütçe açıklarını büyütmeden bunu başarması için savunma harcamalarında kısıntı yapabileceğini söylüyordu.

IMF Direktörü Laroslère, bu görevden ayrılacağını resmen açıkladığı 30 Eylül günü neden böyle konuşuyordu ?

Dünya Bankasının yeni Başkanı Barber Conable, neden IMF'nin yaptığı hatayı tekrarlamayacaklarını söylüyor, gelişme yolundaki ülkeleri öncelikle hızlı büyümelerini sağlamak için destekleyeceklerini vurguluyordu ?

ABD Maliye Bakanı James Baker adıyla anılan «Baker Planı»nı ortaya atarken, neden borçlu ülkelere ekonomik büyüme sürecinin canlandırılması üzerinde duruyor, bunu sağlamak için ticari bankalarla Dünya Bankasının söz konusu ülkelere yeni kaynak akıtmasını niçin zorunlu görüyordu ?

Bütün bu soruların aslında tek bir cevabı vardı. IMF'siyle, Dünya Bankasıyla, ticari bankalarıyla, maliye ve ekonomi bakanlarıyla Batı Bloku² yapmış olduğu yanlışın farkına varıyor, bu yanlış düzeltmenin yolla-

lemek ve düzeltmek için yeterli olmayabilir. Biz Dünya Bankası olarak asıl yoksulluğun hâlâ kırsal kesimde olduğuna inanıyor, bu nedenle tarım kesimini destekleyen proje kredileri veriyoruz. Eğitim projelerine de aynı gerekçeyle destek sağlıyoruz.»

2) «Batı Bloku» deyimini burada Japonya dahil, zengin-sanayileşmiş ülkeler grubu için kullanıyoruz. ABD'nin büyük ağırlık taşıdığı bu ülkeler grubu tarafından genel kabul gören ekonomi politikaları ve stratejilerinin çoğu kez IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası kuruluşlarca Üçüncü Dünya ülkelerine önerildiği ve hatta empoze edildiği biliniyor.

rını arıyordu. Kısa vadede sonuç alması gereken «kemer sıkma» ve «daralarak istikrarı sağlama» politikalarının yıllar boyu sürdürülerek âdeta bir yaşam tarzı haline getirilmesinin hiçbir şeyi çözmediği, tersine söz konusu ülkelerde ekonomik, sosyal ve politik boyutlarıyla yeni sorunlar yarattığı artık açık seçik görülüyordu. Özellikle ağır dış borç yükü altındaki ülkelerin hızlı büyümeyi sağlamadan düzenli borç ödemelerinin olanaksız olduğu anlaşılıyordu.

O halde yapılacak şey bu ülkelerde hem büyümeyi hızlandıracak, hem de borç ödeme kapasitesini artıracak koşulları saptamak ve bu yönde çaba harcamayı kabul eden ülkelere mali destek sağlamaktır.

Ağır dış borç yükü altında bulunan «gelişme yolundaki ülkeler»de³ gelişmeyi sağlayacak, ekonomik büyümeyi hızlandıracak koşulların saptanması ise çok zor değildi. Bu konuda fazla kafa yormaya, bu ülkelerin özel koşullarına eğilmeye gerek yoktu. Batı Blokundaki egemen kaniya göre 1980'lerde «Amerika yeniden keşfedilmişti» ve bu keşif gelişme yolundaki ülkelerin yolunu da açabilirdi.

Yeniden Keşfedilen Liberalizm

1980'lerde yeniden keşfedilen şey «liberalizm»di. Özel girişimcinin, «teşebbüs sahibi»nin yolunu tıkayan engellerin, girift mevzuat ağının kaldırılması halinde atılıma kalkacak olan girişimci, ekonomik kalkınmanın motoru olacaktı. Devletin ekonomiye müdahalesi bu sü-

3) Burada Brezilya, Arjantin, Meksika ya da Türkiye gibi belirli bir gelişmişlik düzeyine erişmiş ülkelere söz ediyoruz.

reç içinde en aza inecek, ekonomik kalkınmaya piyasa sinyalleri yön verecekti.

Başkan Reagan'ın ABD'de, Bayan Thatcher'ın İngiltere'de büyük bir tantanayla uygulamaya çalıştığı⁴ bu ilkelerin, kapitalistleşme ve sanayileşme sürecinde belli aşamaları geride bırakmış Üçüncü Dünya ülkelerinde de hızlı büyüme ve kalkınmaya giden yolu açabileceği düşünülüyordu. Söz konusu ülkelerin 1980'lerin dünyasında başarıya ulaşmaları için planlama yerine piyasaya, devletin öncülüğü yerine özel sektörün öncülüğüne önem vermeleri, uluslararası işbölümünün yararlarını tatmak için ise hızla dışa açılmaları, kapitalist dünya sistemiyle bütünleşmeleri gerekiyordu. Jacques de Larosière'in IMF direktörü olarak yaptığı son konuşmalardan birinde çizdiği (bu bölümün başında madde madde özetlemiş olduğumuz) çerçeve de bu ilkelerin derli toplu bir ifadesinden başka bir şey değildi.

Dış borçlarının anapara ve faiz ödemelerini yapabilmek için yeni dış kaynağa ihtiyaç duyan, borç ödemelerini daha uzun vadeye yaymak için yeni erteleme anlaşmaları peşinde koşan ülkelerin uygulamaları gereken reçete işte buydu. IMF ve Dünya Bankası bu reçeteyi uygulama yönünde çaba gösteren ülkeleri destekleyecek, ticari bankalar da onların dümen suyundan gidecekti.

Batının Deneme Tahtası

Borçlu olan ve dış kaynağa ihtiyaç duyan ülkelere bir kez daha «çıkış yolu» gösteriliyor, bu yolu izleyerek hızlı büyüme hedefine yaklaşmalarının kendileri için en iyi seçenek olduğu belirtiliyordu.

4) ABD ve İngiltere'deki uygulamanın başarısı ya da başarısızlığı burada girmek istemediğimiz apayrı bir tartışma konusu.

Batı Blokunda ağırlık taşıyan odaklar, IMF ve Dünya Bankası borçlu ülkelere bu yolu gösteriyordu, ama bu yol acaba söz konusu ülkeler için gerçek bir «çıkış yolu» muydu? Borçlu ülkeler bu yolu izleyerek hem dış borçlarını ödeyebilecek, hem de sağlıklı bir ekonomik yapıya kavuşarak sosyal sorunlarını çözebilecek, politik istikrara kavuşabilecekler miydi?

Yoksa bir süre bu yönde çaba harcandıktan sonra IMF ve Dünya Bankası bir kez daha yanlış reçete önerdiklerini anlayacak ve farklı bir reçete mi önereceklerdi? IMF ve Dünya Bankasının deneme tahtası haline gelen ülkelerin halkları bu süreci yeni acılar ve sıkıntılar içinde mi yaşayacaktı?

Kimilerine göre bu tür soruları ortaya atmak bile gereksizdi. IMF'siyle ve Dünya Bankasıyla batı âlemi bu yolu uygun görmüştü. O halde yapılacak şey belliydi. Bu yola girilecek, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlardan destek sağlanarak ticari bankalardan ve yabancı yatırımcılardan da olumlu puan alınacaktı. Bu süreç içinde ayak bağlarından kurtulan yerli özel sektör hızlı yatırım atılımına girişecek, yurtdışına kaçırdığı kaynaklarını da seferber ederek ülkesini kalkındırmaya yönelecekti. Bir yandan yerli özel sektörün bu atılımı, diğer yandan yabancı sermaye ve sağlanan dış krediler hızlı büyümeyi sağlayacak; bu büyümenin motoru ihracata yönelik sektörler olduğu için ödemeler dengesi sorunları da hafifleyecek, dış borç ödemeleri düzenli yapılabilir. Bunun alternatifi yoktu.

«Baker Planı»nın Öncüsü Özal

Bu görüşün dünya çapında en sadık, en hararetle savunucularından ve uygulayıcılarından biri kuşkusuz

Turgut Özal'dı. Ünlü «Baker Planı» da temelde bu gö-rüşe dayanıyor, Özal, «Biz Baker Planının benzerini zaten yıllardan beri tatbik ediyoruz» derken gerçeği dile getirmiş oluyordu. Türkiye'nin altı yedi yıldan beri, bir yandan IMF ve Dünya Bankası'nca önerilen çerçeve için-de yapısal uyum sağlamaya ve dışa açılmaya çalışır-ken, diğer yandan makul sayılabilecek büyüme hızla-rına erişmesi, «Baker Planı»nın öncüsü olma iddialarına hak kazandırıyor. 5 Bu nedenle IMF ve Dünya Banka-sının vardıkları yeni aşamada diğer borçlu ülkelere ya-pısal uyum ve hızlı büyüme önerirken Türkiye'ye söy-leyebilecekleri tek şey, «Bravo, yola devam» olabilirdi. Özal da buna güveniyor ve yoluna devam ediyordu.

Ancak dünyada ve Türkiye'de Özal gibi düşünme-yenler de vardı. Gelişme yolundaki ülkelerin kendileri-ne özgü sosyo-ekonomik yapılarını, politik koşullarını yeterince dikkate almayan reçetelerin bu ülkelerin ba-şına nasıl çoraplar ördüğünü, onları nasıl bunalımdan bunalıma sürüklediğini hatırlayanlar, bu kez de iyimser olamıyorlardı. Söz konusu ülkelerin birçoğunun «ağır dış borç yükü altındaki ülkeler» haline gelmesi de bir ölçü-de bu dışardan önerilen reçetelerin bir sonucu değil mi-ydi? Bu ülkelerin birçoğunda sanayileşmenin iç pazara dönük tüketim malları sanayilerinden başlayarak ge-liştirilmesinde ve sonuçta yatırım malları ve ara mal-ları bakımından dışa bağımlı bir sanayi yapısının oluş-masında dışardan, batı dünyasının merkezlerinden ya-pılan önerilerin rolü olmamış mıydı? Kapitalist dünya sisteminin «merkez»ini oluşturan zengin-sanayileşmiş ülkelerin, öncelikle kendi çıkarlarını gözeterek sistemle

5) IMF icra direktörlerinden Jacques de Groote İstanbul'da yapılan bir seminerde bu görüşü savunmuş ve Türkiye'nin Baker Planının ilkelerini ilk uygulayan ülke olduğunu söylemişti; bkz. Cumhuriyet, 21 Haziran 1986.

bütünleştirmek istedikleri Üçüncü Dünya ülkelerine önerdikleri reçetelerin sonuçta bunalımlı bir «çevre» ülkeleri grubu yarattığı; bu çevre ülkelerinin acemi doktorun deneme tahtası gibi kullanıldıkları bir gerçek değil miydi ?

Batı dünyasında Ortodoks ekolün tutsağı olmayan ve Üçüncü Dünya ülkelerinin sorunlarını anlamaya çalışan iktisatçılar, bu gibi soruları giderek daha fazla tartışıyorlardı. Örneğin birçok borçlu ülkeye tek seçenek olarak sunulan IMF istikrar paketini didik didik ederek bu paketin çelişkilerle dolu olduğunu ve kendi belirlediği amaçlara erişmesinin bile mümkün olmadığını ortaya koyan çalışmalara rastlanıyordu.⁶

Bu gibi çalışmalarda ortaya konan ve matematiksel olarak da kanıtlanan olasılıklar gerçekten ilginçti. Örneğin sıkı para politikası, işletmelerin döner sermaye eksikliği çektiği ülkelerde enflasyonu aşağı çekeceğine yukarı da itebiliyordu. Yüksek faiz politikası bankalar-daki mevduatı artırmaya karşın üretken yatırımları artırmayabiliyor, tersine bu tür yatırımlarda gerilemelere neden olabiliyordu. Sıkı para ve devalüasyon politikaları birlikte uygulandığında, her zaman, umulduğu gibi ihracatı ve üretimi kamçulamıyor, bazen de ülke içinde büyük üretim ve gelir kayıplarına yol açıyor, enflasyonu artırıyor ve gelir dağılımını bozuyordu. Dış ticaret ve kambiyo rejimlerinin liberalleştirilmesi her zaman dışardan içeri bir sermaye akışına yol açmıyor, belli durumlarda ülke içinden dışarı sermaye kaçırılmasını kolaylaştırıyordu. Dış ticaret hadleri çoğu kez

6) Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi, değerli dostum Dr. Deniz Gökçe'nin önerisiyle incelemek olanağımı bulduğum Lance Taylor'un **Structuralist Macroeconomics**, New York, 1983 adlı yapıtı bu konuda ilginç ve dikkate değer örneklerden birini oluşturuyor.

Üçüncü Dünya ülkelerinin aleyhine geliyor, giderek daha fazla dışa açılmanın bedeli dış ticaret yoluyla dışa kaynak aktarmak ve yoksullaşmak oluyordu.⁷

Bu gibi olasılıkları hesaba katmadan, IMF reçetelerini nerdeyse Tanrı buyruğu gibi kabul ederek uygulamaya çalışan; doğru ekonomik politikaları yalnızca Ortodoks ekolün standart kitaplarından, IMF ve Dünya Bankası uzmanlarından öğrenebileceklerini sananların, uygulamada başlarını kayalara çarpmaları da kaçınılmaz oluyordu. Türkiye'de «ekonomiyi bilen adam» olarak ün kazanan Turgut Özal'ın hata ve yanlışlarla dolu yedi yıllık serüveni işte bu olgunun en somut örneklerinden biriydi.

At Gözlüğü ve Ülke Gerçekleri

Kendi ülkelerinin gerçeklerine biraz daha dikkatli bakacaklarına, âdeta at gözlüğü takmışçasına IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların önerileri peşinden koşanların en büyük yanlışlarından biri de ülkelerindeki özel sektörle ilgili varsayımlarından kaynaklanıyordu. Bugüne dek yaşanan pek çok örnek, Üçüncü Dünya ülkelerinde özel sektörün kendi başına, kâr dürtüsünün ve piyasa sinyallerinin yönlendirmesiyle büyük atımlar yapamadığını, ülke ekonomisine büyük katkılarda bulunamadığını ortaya koymuştu. 20. yüzyılda özel sektörün öncülüğünde ekonomik atılım yapmış görünen ülkelerin durumlarına biraz dikkatle bakıldığında bunların aslında katı bir devlet güdümü altında, planlan-

7) Bu konularda ilginç analizler için bkz. Taylor, adı geçen yaptı.

mış hedeflere yönlendirilen bir özel kesimle bu sonuca ulaştıkları görülmüyordu. Günümüzde dışa açılarak sanayileşmenin en başarılı ve çarpıcı örneği olarak gösterilen Güney Kore'nin deneyimi de bunun bir kanıtıydı.⁸

Kapitalist düzeni benimsemiş Üçüncü Dünya ülkelerinde kıt kaynak olan sermayenin hızlı birikimi, israf edilmeden kullanılması ve üretken yatırımlara dönüştürülmesi, ancak etkili bir devlet desteği ve güdümüyle, planlı bir ekonomi çerçevesinde mümkün olabiliyordu. Bu gerçek ortadayken, özel sektöre ayak bağı olan engellerin kaldırılması, içte ve dışta liberalleşme adı altında birtakım düzenlemelere gidilmesi, yol gösterici bir planlama anlayışının bile terk edilmesi ve her şeyin piyasa sinyallerine bırakılması sayesinde özel sektörün büyük bir atılım yapacağına inanmak için IMF reçetelerinin gözü kapalı tutsağı olmak gerekiyordu.

8) Güney Kore Merkez Bankası Başkanı Sung Sang Park 1986 yazında kendisiyle yaptığımız söyleşide bu konuda şunları söylemişti : «Biz paranın, sermayenin kıt kaynak olduğunu bildiğimiz için en iyi şekilde kullanılmasını sağlamak zorundayız. Bu nedenle ticari bankalara kaynak aktarırken bu kaynağı nasıl kullanmaları gerektiğini de belirtiriz. Biz kaynakların üretken yatırımlara, öncelikle dış pazara ve imalat sanayiine dönük yatırımlara gitmesini istiyoruz. Biz kaynaklarımızı kalkınma için kullanmak zorundayız ve bankalar da bu anlayışa uygun davranmak zorunda... Sınai yapının oluşmasında kamu otoritesine düşen çok önemli bir rehberlik görevi var. Biz şahıslara ya da firmalara göre değil öncelikle sektörlere göre bir ayırım yapıyoruz ve kaynakların bu sektörlere yönlendirilmesini sağlıyoruz.. Bazı gelişmiş ülke ekonomistleri 'İşadamını kendi haline bırakın' diyorlar. İşadamını kendi haline bırakırsanız boş oturur, hiçbir şey yapmaz, yol gösterir ve teşvik ederseniz gece yarısına kadar çalışır... Maliye ve para politikası, sanayileşme politikası, bütün bunlar ulusal ekonomik kalkınma hedefine yönelik olmalı ?» bkz. **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1986.

Türkiye'nin 1980'lerde, kendi gerçekleriyle bağdaşmayan bu ideolojik yaklaşımı sorgusuz sualsiz benimsemesi, IMF ve Dünya Bankası tarafından «örnek ülke» ilan edilmesinde önemli rol oynuyordu, ama Türk özel sektörü bir türlü kendinden beklenen o büyük atılımı gerçekleştiriyor, tersine büyüyen sorunlarıyla Özal'ı üzen bir kesim haline geliyordu.

Türkiye'de «Özal olayı»nı değerlendirirken «Her şeyin doğrusunu IMF ve Dünya Bankası bilir» anlayışının yol açtığı sonuçları ve çıkmazları mutlaka hesaba katmak gerekiyordu. Dünyada yaygın tartışma konusu olan bu anlayışı Tanrı buyruğu gibi benimseyip uygulamaya kalkışmanın sonuçlarını hesaba katmadan Özal'ın ve «çıkış yolu rüyası»nın doğru bir değerlendirmesini yapmak olanaksızdı.

Özet ve Değerlendirme

KALP DAMARLARI TIKALI BİR EKONOMİ

Türkiye ekonomisinin 1980'den sonraki serüvenini dışardan izleyenlerle, bu serüvenin ister istemez içinde yer alan, ekonomideki değişikliklerin, iniş çıkışların etkilerini günlük yaşamlarında hissedenlerin çok farklı değerlendirmeler yapmalarına, bambaşka tablolar çizmelerine aslında pek şaşmamak gerekiyordu. Bu iki görünüş arasındaki büyük fark, 1980'ler Türkiye'sinin belki de en belirleyici özelliklerinden birini oluşturuyor.

1980'den itibaren Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarının, zaten adaletsiz olan gelir dağılımını, daha da adaletsiz hale getirdiği, halkın büyük bir bölümünün milli gelirden aldığı payın düşmesine ve geniş kitlelerin refah düzeyinin gerilemesine yol açtığı, kimsenin kolay kolay reddedemediği bir gerçek. Ayrıca kişisel yaşam standartlarının fazla etkilenmemesine karşın, işleri bozulduğu için hallerinden memnun olmayanlar, 1970'li yılların özlemini çekenler de var. 1980'lerin Türkiye'sini, giderek zorlaşan bir yaşam savaşı veren me-murdan, işçiden, emekliden dinlerseniz; ekonominin yeni koşullarına uyum sağlayamadığı için sızlanan bir işadamaña kulak vererseniz, Türkiye ekonomisinin şu son yedi yılda iyiye değil kötüye gittiği sonucuna varabilirsiniz. Türkiye'de yaşayan ve işi gerektirdiği için halkla teması bulunan bir yabancı bile buna benzer bir tablo çizebilir size.

Ama Türkiye ekonomisini batılı bir bankacı gözüyle dışardan izliyor; başlıca ekonomik göstergelere, hükümetlerin icraatlarına ve benimsedikleri temel doğrultulara göre hüküm veriyorsanız, o zaman 1980 sonrasındaki gelişmeleri çok olumlu bulabilir, «Şu Türkiye sonunda doğru yolu buldu» diyebilirsiniz.

Batının Gözüne Girmek İçin

1980'ler Türkiye'sinin en belirleyici özelliklerinden biri olarak dikkat çeken bu çelişkili görünüm, söz konusu döneme damgasını vuran Turgut Özal'ın amaçlarına ve yöntemine pek ters düşmüyor, çizilen «çıkış yolu»nun kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkıyordu. Biraz hayal gücüyle Türkiye'nin, Türkiye ekonomisinin 1980'lerdeki serüvenini, batıdaki «moda» akımlara ayak uydurmaya ve batılıların beğenisini kazanmaya çalışan ve bu sayede sağladığı maddi destekle gününü gün eden bir adamın serüvenlerine benzetmek mümkündü. Şapkası, paltosu, elbisesi, gömleği, kravatı, ayakkabıları; hatta şemsiyesi ve eldivenleriyle batılıların gözüne girmeye çabalayan, hemen her davranışını batılıların beğeni ölçülerine göre ayarlayan ve «Ben de sizin gibi olmaya çalışıyorum» mesajını veren bir adamın serüvenlerine benzetilebilirdi Türkiye ekonomisinin 1980'lerdeki serüveni.

Batılılara hoş görünmeye bu kadar özen gösteren batıdaki «moda»ya uyum sağlamak için bu kadar çaba harcayan bu adama karşı batının anlayışlı olması da doğaldı. Batılı akıl hocalarının her dediğini nerdeyse Tanrı buyruğu sayıp eksiksiz yerine getiren, batıdaki «moda»ya göre kendisi için uygun görülen kıyafet ve davranış biçimini aynen benimseyen, batılıların lüks ma-

gazalarından bolca alışveriş eden bu adama kredi kartı vermeyecek de kime verecekti batı ?

Batı, harcama limiti belli olan bu kredi kartını verecek ki, kendisine bu kadar bağlı olan bu adam yeterince beslenebilsin, batılı gibi giyinip davranmaya, batı pazarlarında alışveriş etmeye devam edebilsin. Hep-sinden önemlisi kredi kartının limiti dolduğu zaman yenisini, ancak aynı kaynaktan alabileceğini iyice öğrensin, batıya sürekli borçlu kalacağı için batıya, batı sistemine bağımlılığı artsın. Kafası kızdığına bile bu sistemin, bu çarkın dışına çıkmayı düşünemesin, farklı bir seçeneğe yönelesin.

Türkiye fazlasını istemeyip bu çerçeve içinde kaldıkça ve düzenli borç ödemeye devam ettikçe batı için sorun yoktu. Dışardan bakıldığında her haliyle batıdaki «moda»yı izlediği izlenimini veren adamın ilk fırsatta Borsalino marka fötr şapkasıyla Bally ayakkabılarını çıkartıp yeşil takkesini takması ve takunyalarını ayağına geçirmesi; Yves Saint Laurent kostümüyle Christian Dior gömleğini çıkardığında uzun yün donu ve hafif yırtık atletiyile kalması, fiyakalı giysilerinin gizlediği çelimsiz vücudunun bütün çıplaklığıyla sırtması batı için çok önemli değildi. Batıların yanında onlar gibi çatal bıçak kullanan, oturup kalkan bu adamın kendi evinde yere bağdaş kurup çorbasını kâsesiyle kafasına dikmesine ve şark usülü yemek yemesine de kolaylıkla göz yumulabilirdi.

Batının Kulübüne Girmeye Kalkınca

Ama bu adam dış görünüşüyle batılı gibi görünüp onların dediklerini yapmakla yetinmez, haddini bilerek batılıların kendi aralarında kurdukları kulübe üye olmaya kalkışırsa iş değişirdi. O zaman adamın donu

ve fanilası değil iç organları bile gözden geçirilmeye başlanır, saptanan bulgular alt alta sıralanarak, «Sen bu durumunla bizim kulübe üye olmaya hazır değilsin» denirdi. Adama bu gözle bakıldığında en ufak bir uyumsuz davranış bile dikkatten kaçmaz, adamı kulüpten uzak tutmak için koz olarak kullanılırdı. Batılıların her dediğini, sonuçta onların kulübüne katılmak için yapan, bu uğurda gösterdiği çabalar yüzünden sağlığı bozulan, fiyakalı giysilerinin içinde yıpranmış bir beden taşıyan adam, beklemediği bu olumsuz tavır karşısında şaşırıp da bir falso yaparsa bu da aleyhine kullanılabilirdi, «Bak işte, sen bize ayak uyduramıyorsun» denebilirdi.

Batının bu tavrında pek yadırganacak ve öfkelenecek bir şey yoktu aslında. Hele söz konusu adam, Türkiye gibi batının güvenliği için önemli bir rol oynamayı da kabul etmişse, batının bu adama karşı mesafeli bir yakınlık içinde olması, ona belli sınırlar içinde maddi destek sağlayarak onu kendine bağımlı tutmaya çalışması, kendi çıkarları açısından son derece tutarlı sayılabilirdi.

Batılı Olmanın Yolu

Sorgulanması gereken şey söz konusu adamın, «Belki bir gün beni kendi kulüplerine alırlar» hayaline kapılarak onların sözünden dışarı çıkmaması, batıdaki «moda»yı izleyeceğim diye kendisini helak etmesiydi. Bir yandan batıdaki «moda»yı izleyeceğim derken öte yandan sürekli olarak dış borç ödemek ve yeniden borçlanmak zorunda olan adamın dramı, sonunda kulübe katılmak isteyince beklemediği bir davranışla karşılaşması ve gerçek durumunun kendisine hatırlatılmasıyla

ortaya çıkacaktı. Ancak o zaman batılıların her dediğini yapmanın, batıdaki «moda»ya ayak uyduracağım diye salt dış görünüme önem vermenin ve asıl önemli olanı, yani iç bünyeyi ihmal etmenin bedeli daha iyi anlaşılacak, bütün bu fedakârlıklara rağmen kulübün kapısında kalmak epeyi acı olacaktı.

Burada tartışılması gereken önemli çelişki şuydu : Batının ileri sanayileşmiş ülkeleri arasına katılmak isteyen, ancak henüz onların sanayileşme ve gelişme düzeyinin çok gerisinde bulunan bir ülkenin yapması gereken şey acaba batıdaki «moda»ya harfiyen uyarak onların yazdığı reçeteleri benimsemek ve bu yolla onlara yetişmeye çalışmak mıydı ?

Yoksa kendi bünyesine uygun sentezleri geliştirip önce bünyesini güçlendirmeye çalışmalı, tutarlı ve planlı bir atılımla kendi potansiyelini seferber etmeye yönelmeli, dışa bağımlılığı azaltmayı mı amaçlamalıydı bu ülke ?

Batıdan aynen alınan ve istenen sonuçları vermeyen reçetelere uymak için değil de toplumun ve ekonominin bünyesini güçlendirmek için toplumdaki özveri istemek, bu özverinin meyvelerini hakça paylaştırarak toplumu yeni atılımlara ve yeni özverilere hazırlamak daha akıllıca bir seçim olmaz mıydı ? Ve bu süreç içinde bir yandan bünyesi güçlenirken, diğer yandan dış borç tuzağından kurtularak, batıya bağımlılığı bu açıdan azalan bir ülkenin batıya karşı pazarlık gücü daha fazla olmaz mıydı; eşit bir statü içinde batılılarla bir arada olma şansı artmaz mıydı ?

Özal'ın Batıya Varma Yolu

İşte bunlar 1980'lerin Türkiyesine damgasını vuran Turgut Özal'ın düşünmek bile istemediği sorulardı.

Bu nedenle Özal'ın Türkiye'si, batıdaki «moda» akımlara tamamen uyarak batılıların hoşuna gidecek bir dış görünüm ortaya koymaya çalışan ve batının her isteğini sorgusuz sualsiz yerine getiren adamın durumuna çok benziyordu.

Özal'ın kafasındaki «çıkış yolu» senaryosu, batının çizdiği yoldan ilerleyerek, batıya varmayı ve Türkiye'yi ileri batılı ülkeler arasına sokmayı amaçlıyordu. Özal, kısa vadedeki ilk hedefin Türkiye'yi yeniden batının mali kaynaklarından, kredi olanaklarından yararlanabilir bir ülke konumuna getirmek olması gerektiğini düşünüyordu. Türkiye bir yandan batının önerileri doğrultusunda ekonomisini dışa açarken, diğer yandan dış kredi olanaklarından yararlanarak kısa vadedeki tasarruf ve döviz yetersizliği sorunlarını aşacaktı.

Orta vadede ise dışa açılma sürecini her alanda liberalleşme ve piyasa güçlerini egemen kılma süreci tamamlayacak, Türkiye ekonomisi bütünüyle bir dönüşüme uğrayarak yeni bir yapıya kavuşacaktı. Ekonomi bu yeni yapısı içinde, önceki yıllarda pek çok iktidarın kâbusu haline gelmiş olan döviz çıkmazından da kur tulumuş olacaktı.

Özal'ın Türkiye ekonomisine ve Türk toplumuna yeni bir yön verme projesi olan «çıkış yolu rüyası», aslında Özal'ın da bürokrat olarak hizmet verdiği sağ iktidarların yönetimi altında oluşan bir ekonomik yapıyı değiştirmeyi amaçlıyordu. Gerçekten de Türkiye, 1965'ten sonra hız kazanan sanayileşme sürecinde ihracat boyutunu tamamen ihmal eden bir ithal ikamesi uygulamasına yönelmiş, girdilerinin çoğunu ithal ettiği halde yalnızca iç pazara dönük üretim yapan bir sanayi yapısı oluşturmuştu.

Özal, özellikle Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarı olarak görev yaptığı 1968-71 döneminde bu yapının o-

luşmasına önemli katkılarda bulunmuştu. Türkiye ekonomisi, «planlama» adı altında ciddi bir planlama anlayışından uzaklaştığı, hemen her «Sanayici olacağım» diyenin sorgusuz sualsiz teşviklerden yararlandırıldığı, ithalatı gerçekten ikame edip etmediğine bakılmaksızın hemen tüm sanayi dallarının yüksek koruma duvarlarıyla korunduğu bir dönemin sonunda bir çıkmaza gelip saplanmıştı. Burada suçlanması gerekenler herhalde «planlama» ve «ithal ikamesi» kavramları değil, bu kavramları uygulama içinde yozlaştıran ya da bu yozlaşmaya göz yuman iktidar sahipleri ve onların gözde bürokratlarıydı.

Bu gözde bürokratlardan biri olan Turgut Özal, kendisinin de rol aldığı «rastgele ithal ikamesi» sürecinin bir çıkmaza gelip takılacağını belki de ilk görenlerden biriydi. Ancak Özal, yanlışlığı ithal ikamesi politikasının rastgele uygulanmasında değil, bu politikanın kendisinde arıyor ve bunun yerini alması gereken stratejinin «rastgele dışa açılma» olduğunu düşünüyordu. Özal'ın 1970'li yıllarda geliştirip 1980'den itibaren uygulamak şansını bulduğu «çıkış yolu rüyası», ithal ikamesini ve ciddi bir planlamanın gereğini toptan reddediyordu. Özal'ın, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların önerileriyle büyük paralellik gösteren «çıkış yolu rüyası», Türkiye ekonomisinin dışa açık ve rekabetçi bir ekonomiye dönüşme sürecini özel sektörün öncülüğünde, piyasa güçlerinin itişiyile ve «ekonominin tabii kanunları içinde» gerçekleştirmesini bekliyordu. Ekonomide gerçekleşmesi beklenen geniş kapsamlı yapı değişikliği, devletin ekonomiye müdahalesinin asgariye indirildiği bir ortamda, piyasa sinyallerine göre yönünü bulacak ve dış rekabet gücüne sahip modern Türkiye ekonomisi böylece oluşacaktı. Türkiye ekonomisinin kronik döviz darboğazı, yetersiz sermaye birikimi ve kro-

nikleşen enflasyon gibi sorunları da tabii bu dönüşüm süreci içinde çözümlenmiş olacaktı.

Özal'ın «Çıkış Yolu» Sınavda

İlk bakışta bir «istikrar önlemleri paketi» ya da «yangın söndürme operasyonu» gibi görünen 24 Ocak kararlarının, hiç değilse Özal için, bu «çıkış yolu rüyası»nın ilk adımı olduğu açıktı. Özal daha sonra 12 Eylül yönetiminin kendisine sağladığı büyük olanaklardan yararlanarak, bu rüyayı gerçekleştirme denemesini sürdürme şansını elde ediyor, kısa bir ayrılıktan sonra bu kez tek başına iktidar olunca rüyasını uygulamasına artık hiçbir engel kalmıyordu.

O halde Türkiye ekonomisinin son yedi yıllık serüvenini Özal'ın «çıkış yolu rüyası»nın uygulamalı sınavı olarak görmek ve değerlendirmek de mümkündür. Türkiye ekonomisini istediği noktaya getirmek için 1980 yılında dört beş yıllık bir süre isteyen Özal'ın, yedi yıllık bir uygulama sonunda varmış olduğu nokta, «çıkış yolu rüyası»nın geleceği ve gerçekleşme şansı konusunda oldukça önemli ipuçları veriyordu.

Turgut Beyin «çıkış yolu» programının ilk hedefi Türkiye'yi yeniden dış kredi alabilir ülke konumuna getirmektir. Bu sağlanabildiği takdirde ekonominin çarkları döndürülebilecek, döviz darboğazının ekonomiyi felce uğratması önenebilecek, tasarruf açığını bir ölçüde kapatabilmek mümkün olabilecekti.

Turgut Özal, OECD Konsorsiyumuyla IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlardan kredi akışının sürekliliğini sağlamak ve Türkiye'yi yeniden uluslararası bankacılık sisteminden kredi alabilir ülke konumuna getirmek için neler yapılması gerektiğini kuş-

kusuz en iyi bilenlerden biriydi. İlk yapılacak şey onların önerdiği reçetenin özünü kavramak ve Türkiye ekonomisini bu reçeteye göre yönlendirmektir. Turgut Beyin 1970'li yıllarda geliştirdiği «çıkış yolu» senaryosunun, başta IMF olmak üzere batılı kuruluşların önerdiği reçeteye büyük ölçüde çakışması da onun bu alandaki işini kolaylaştırıyordu.

Özal'ın Reçetesi

Bu reçeteye göre yapılması gerekenler satırbaşlarıyla şunlardı :

Önce bir «yangın söndürme» operasyonu ile ekonomi disiplini altına alınacak, yatırımlar ertelenecek, sübvansiyonlar kaldırılacak, kam şokları ve ücret sınırlamalarıyla iç talep baskısı altına alınacaktır.

İç talep sınırlanırken düşük değerlenmiş kur politikası ve diğer teşviklerle ihracat özendirilecek, ihracat altyapılarını oluşturma çabası yoğunlaştırılacaktır.

Telekomünikasyon, ulaştırma ve uluslararası bankacılık gibi dışa açılmanın altyapısını oluşturacak diğer alanlara ağırlık verilecektir. Mali sistem liberalleştirilecek ve dışa açılacaktır.

İthalatın ve kambiyo rejiminin liberasyonu yönünde adımlar atılacak, son hedef serbest ticaret ve convertibilite olacaktır.

Yabancı sermaye mevzuatı daha da liberalleştirilecek, bürokratik engeller azaltılacaktır. Yabancı sermaye çekmek için serbest bölgeler kurulacak, tütün tekeli gibi sınırlamalar kaldırılacaktır. Yabancı sermayenin tarım ve madencilik alanlarına da rahatlıkla girebilmesi sağlanacaktır.

Belki de hepsinden önemlisi dış borç anapara ve faiz ödemeleri hiç aksamadan yapılacaktır.

1980-86 döneminde Türkiye ekonomisinde gerçekleştirilen «yenilik» hareketleri şöyle bir anımsandığında bu reçeteye ne denli sadık kalındığı kolaylıkla anlaşılabilir. Özal'ın tek başına iktidar olduktan sonraki üç yıl içinde «reform» hatta «devrim» diye nitelendirerek attığı adımların da aslında bu reçetenin eksik kalan yanlarını tamamlamayı amaçlayan düzenlemeler olduğu açıktı.

«Yılın Ekonomi Bakanı» Özal

Özal, sakıncalarını ve çeşitli çevrelerden gelen tepkileri göz ardı ederek, bu, bir anlamda cesur sayılabilecek adımları peşpeşe atarken çok başarılı bir propaganda kampanyası da yürütüyor, içte ve dışta yaptıklarını bire bin katarak anlatıyordu.

Sonuç Özal için bir başarıydı. Olaya dıştan, batıdan bakanlar, 1980'lere girerken iflasın eşiğine gelmiş görünen Türk ekonomisinin beklenmedik bir yön değişimiyle birdenbire tam istedikleri yola girmesini biraz da hayretle izliyor, Özal'ı bu mucizeyi gerçekleştiren adam olarak görmeye başlıyorlardı. Türkiye ekonomisini adım adım dışa açmaya, devletin ekonomideki ağırlığını en aza indirmeye kararlı görünen, Türkiye'nin dış borçlarını aksatmadan ödemesine büyük özen gösteren ve tıpkı kendileri gibi düşünen, konuşan bir Özal'ın batılı finans çevrelerinin hayranlığını kazanması, «yılın ekonomi bakanı» seçilmesi¹, Özal Türkiye'sinin IMF ve Dünya Bankası tarafından «örnek ülke» olarak gösterilmesi,

1) 1980 öncesinde Türkiye'yi «hasta adam» olarak niteleyen **Euromoney** dergisi 1982'de Özal'ı «yılın ekonomi bakanı» seçmişti.

Özal'ın «çıkış yolu» senaryosunun ilk hedefine başarıyla vardığını gösteriyordu. Türkiye bu süreç içinde adım adım yeniden ticari bankalardan kredi alabilir ülke konumuna geçiyor, IMF'nin hiç problem çıkartmak istemediği, Dünya Bankasının en gözde müşterileri arasına kattığı bir ülke haline geliyordu.

«Ortadirek» Dış İtibarla Avutuluyor

Özal işte bu başarıyı ülke içinde de kullanıyor, «Belki biraz sıkıntı çekiyoruz, ama dış itibarımız her geçen gün artıyor» diyerek ekonomik durumu bir türlü düzelmeyen geniş kesime, işçiye, memura, emekliye, küçük esnaf ve çiftçiye moral vermeye çalışıyordu. Milli başarılarla susamış olan sokaktaki vatandaş, dış dünyadan gelen ve Özal tarafından her fırsatta kendisine hatırlatılan bu övgü yağmuruna belki kayıtsız kalmıyor, hatta bu «milli başarı»dan ötürü gururlandığı bile oluyordu, ama kendi ekonomik durumu sürekli bozulurken ülkenin ekonomik durumunun nasıl olup da iyiye gittiğini, Türkiye'nin nasıl «örnek ülke» sayıldığını pek kolay kavrayamıyordu. «Ekonomimiz iyiye mi gidiyor, kötüye mi?» sorusunun bu kadar çok sorulması da işte bundan kaynaklanıyordu.

Peki gerçek neydi? Türkiye ekonomisi iyiye mi gidiyordu, kötüye mi? 24 Ocak kararlarından yedi yıl sonra bu yedi yıllık dönemin toplu bir değerlendirilmesi yapıldığında ne söylenebilirdi?

İlk söylenmesi gereken şey, Türkiye ekonomisinin son yedi yıldaki gelişiminin; atalet içinde, dinamizmini kaybetmiş, çarkları dönmeyen ve çöküş belirtileri gösteren bir ekonomi tablosu ortaya çıkarmadığıydı. 1980 yılına girerken fabrikaları duran, milli geliri gerileyen, döviz kasası kapalı ve tüm dengeleri bozulmuş bir ülke

görünümündeki Türkiye'nin 1986 yılında çok farklı bir noktada bulunduğu ortadaydı. Özal'ın «çıkış yolu» programının ilk hedefi olan dış kaynak akışını sağlamakta gösterdiği başarı, 1980-86 döneminde Türkiye'nin yaklaşık 20-22 milyar dolar mertebesinde dış kaynak girişinden yararlanmasına olanak vermiş, ekonominin çarkları bu sayede dönmeye devam etmişti. Bazı altyapı yatırımlarının gerçekleşmesi ve büyüme hızının makul düzeylerde tutulabilmesi de büyük ölçüde bu sayede sağlanabilmişti.

Rakamlarla Yedi Yıllık Dönemler

İkinci olarak söylenmesi gereken şey, 1980'den sonra yeniden çarkları dönmeye başlayan ve giderek yükselen büyüme hızlarına erişen Türkiye ekonomisinin 1980-86 dönemindeki genel performansının, daha önceki yedi yıllık dönemlerdeki performansın çok gerisinde kalmış olduğuydu. Bunun başlıca göstergeleri şunlardı (bkz. Tablo 13.1) :

Büyümede Gerileme

1986 yılında Türkiye ekonomisinin reel büyüme hızı DİE'nin son tahminine göre yüzde 8 olarak belirleniyor, böylece 1980-86 dönemindeki reel büyüme oranı da yüzde 33.9 olarak gerçekleşiyordu. Bu oran 1966-72 döneminde sağlanan yüzde 64.3'lük çarpıcı büyümenin, ancak yarısına erişirken çok eleştirilen 1973-79 döneminde sağlanan yüzde 40.3'lük büyümenin de hayli gerisinde kalıyordu. Fert başına milli gelirden (fert başına gayri safi milli hasılda) 1980-86 döneminde sağlanan gelişme, 1966-72'dekinin yarısına bile erişemiyor, 1973-79 dönemindeki gelişmenin de oldukça gerisinde kalıyordu.

Enflasyonda Rekor

«İstikrar programı» deyiminin çok sık kullanıldığı 1980-86 dönemi, fiyat istikrarı yönünden de 1966-72 ve 1973-79 dönemlerinden çok daha kötü bir performansa sahne olmuştu. Resmi endekslere göre 1966-72 döneminde yüzde 80-100 dolayında kalan fiyat artışları, 1973-79 döneminde yüzde 520-580'e yükselirken bu oran, 1980-86 döneminde yeniden katlanmış ve sözde enflasyonla mücadelede öncelik verildiği söylenen son yedi yıldaki fiyat artışları yüzde 1150-1200 arasında gerçekleşmişti. Resmi endeksler değil de yaygın kullanılan bazı mal ve hizmetlerin fiyatları esas alınarak yapılan karşılaştırmalar, son yedi yıldaki fiyat artışlarının yüzde 1800-2000 dolayında gerçekleştiğini gösteriyordu (bkz. Tablo 13.2).

Gelir Dağılımındaki Bozulma

Eldeki veriler 1980-86 döneminde gelir dağılımının özellikle ücretli-maaşlı kesim aleyhine bozulduğunu, reel ücret ve maaşların hızla gerilediğini gösteriyordu (bkz. 11. bölüm). Özellikle 1976-77 yıllarında belirgin bir artış gösteren reel ücretlerin, 1980'den itibaren hızla düştüğü, 1980-86 döneminin bu açıdan da 1966-72 ve 1973-79 dönemlerinden çok daha kötü bir dönem olduğu görülmüyordu.

Açık İşsiz Sayısında Patlama

İşsizlik konusunda güvenilir ve kapsamlı veriler ne yazık ki yoktu, ama gerek DPT'nin işgücü fazlası rakamları, gerekse İş ve İşçi Bulma Kurumunun «kayıtlı açık işsizler» rakamı işsiz sayısının 1980-86 döneminde hızla arttığını gösteriyordu. DPT'ye göre 1979'da yüzde 13.6 olan işgücü fazlası oranı 1985'te yüzde 16.7'ye kadar yükselmiş, ancak 1986'da biraz gerilemişti. Açık iş-

sizlerin sayısı ise 1980'de 250 binden 1986'da 1 milyon 86 bine yükselmişti.²

Dış Açık Kapanmadı

«Dışa açılma» ve «ihracat seferberliği» sözlerinin çok duyulduğu 1980-86 döneminde dolar bazında ihracatın 1973-79 dönemine oranla yüzde 233, toplam dış ticaret hacminin yüzde 152 artırılabilmiş olması kuşkusuz bir başarıydı, ama aynı dönemde dış ticaret açığının bir önceki döneme göre yüzde 43 genişleyerek 27 milyar dolara yaklaşması önlenememişti. Cari işlem açığını da kapatamayan Türkiye'nin (bkz. 11. bölüm), dış borç çıkamazından kurtulabilmek için dış ticaret açığını çok daha aşağılara çekmesi gerekiyordu, ama izlenen ekonomi politikalarıyla bunun başarılması son derece zor görünüyordu.

Ekonominin Yapısı Değişmedi

Üçüncü olarak söylenmesi gereken şey, 1980-86 döneminde Türkiye ekonomisinde önemli ve anlamlı bir yapı değişikliği olmadığıdır. Evet, ihracatın ve dış ticaretin milli gelire oranı hızla yükselmiş, sanayi ürünleri ihracatı beklenmedik bir sıçrama yapmış, çeşitli alanlarda liberalleşme yönünde adımlar atılmıştı, ama ekonominin temel yapısı, üretim kapasitesi ve işleyiş biçimi fazla değişmemiştir. Ancak iç talebin tam bir baskı altına alındığı 1981-82 yıllarında ihracat kesimi büyümenin motoru gibi görünmüş; dönemin en yüksek büyüme hızının sağladığı 1986 yılında kamu kesiminin altyapı yatırımları, özel sektörün konut yatırımları, tarımsal üretimdeki hızlı artış, iç pazardaki hızlı gelişme ve dün-

2) bkz. Cumhuriyet, 18 Şubat 1987.

ya petrol fiyatlarının düşmesi bu yüksek hıza erişilmesini sağlamıştı. Bu hızlı büyümenin bedeli ise petrolden sağlanan 1.5 milyar dolarlık tasarrufa rağmen kapanmayan bir dış ticaret açığı ve enflasyonist baskıların sürmesi olmuştu. 1986 sonunda Türkiye, enflasyonsuz hızlı büyümeyi gerçekleştirecek, ihracatta yeni atılımlara olanak hazırlayacak ve ihracat sektörünü hızlı büyümenin itici gücü olarak kullanacak bir ekonomik yapıya kavuşmuş görünmüyor; sürekli döviz darboğazı tehdidi altında, dış kredi odaklarının gözünün içine bakarak yaşamaya devam ediyordu. Kamu maliyesinin ve genel olarak finans kesiminin sağlıklı bir yapıya kavuşmuş olduğunu söylemek de çok zordu.

Ekonomide iç tasarruf oranının bir türlü istenen düzeye yükseltilememesi; özel sektör ve yabancı sermaye yatırımlarının beklenenin çok gerisinde kalması; pek çok piyasada tekellerin kırılmaması, hatta güçlenmesi ve küçük girişimcinin ufkunun açılacağına kararılması, hep Özal'ın ekonomik yapıyı değiştirme girişimlerinin başarısızlığını ortaya koyan işaretlerdi.

Yanlışlıklar Komedi

1980 sonrasında ekonomiyi sağlıklı bir yapıya kavuşturacak dönüşüm gerçekleşmemişti. Özal, «çıkış yolu» programının birinci aşamasında takılıp kalmış, düzenli dış kaynak akışı sağlamanın ötesinde varmayı tasarladığı hedeflerin çoğuna varamamıştı. Bunun başlıca nedeni Özal ve ekibinin ekonomi bilgilerinin çok sınırlı ve kulaktan dolma, ya da pratikten edinme bilgileri olmasıydı. Çoğunlukla mühendislerden oluşan bu ekip, Türkiye'de politikanın askıya alındığı bir dönemin sağladığı rahatlıklardan da yararlanarak, seçmene hesap vermeyi

düşünmeden deneme-yanılma yöntemiyle iş görmeye alışıyor, yanlışlarını ancak yaşayarak görebiliyordu. Bunun bedelini ise tabii toplum ve ekonomi ödüyordu.

Bu yanlışlıklar komedisinin başlıca örneklerini kitabın çeşitli bölümlerinde sergilemeye çalıştık. Enflasyonla mücadelede neden bir türlü başarıya ulaşamadığını; yüksek faizin neden geri teptiğini ve sosyal adaleti sağlamak şöyle dursun, gelir dağılımını nasıl olumsuz etkilediğini; atılım yapması beklenen özel sektörün nasıl devlete avuç açar hale düştüğünü; konvertibilite hayalleri kuran iktidarın dövizde serbestiden nasıl geri adımlar atmak zorunda kaldığını; «İstikrar programı uyguluyorum» diyen bir yönetimin, neden her yıl birkaç kez «ekonomik operasyon» yapmak zorunda kaldığını ve 1980-86 döneminde vergi mevzuatında neden 261 kez değişiklik yapılarak herkesin şaşkına çevrildiğini, burada tekrar uzun uzadıya anlatmak istemiyoruz. Ancak Türkiye ekonomisini deneme tahtasına çeviren bu anlayışın, «Piyasa mekanizması her yerde her sorunu çözer» dogmatizmiyle birleştiğinde ne gibi çıkmazlara yol açtığını ve açabileceğini tartışmanın gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Özal'ın En Büyük Çıkmazı

Yabancı akıl hocalarının tavsiye ve alkışlarından da etkilenerек ekonomiyi, «doğrusunu ben bilirim» anlayışıyla yöneten ve tüm ciddi uyarılara kulaklarını tıkan Özal'ın en büyük çıkmazı, Türkiye ekonomisinin işleyişindeki temel çarpıklığı kavrayamamasından kaynaklanıyordu. Türkiye ekonomisinin ve bu ekonomide rol alan aktörlerin standart ders kitaplarında yazanlara uygun bir işleyiş ve davranış içinde olacakları varsayımıyla yola çıkılınca doğal olarak yanılıya düşülmüyor,

yanlış reçeteler uygulanıyor ve sonuçta da istenen yere varılamıyordu. Operasyonlar operasyonları izliyor, ama hasta bir türlü tam anlamıyla sağlığına kavuşamıyordu.

Batıda okutulan standart ekonomi kitaplarından birçoğunda, bir ülkede gelir dağılımını üst gelir grupları ve sermaye sahiplerine lehine bozmanın tasarrufları ve dolayısıyla yatırımları artıracığı belirtilir. Özellikle dış sömürü olanakları bulunmayan ülkeler için bu yol, sermaye birikimini ve hızlı kalkınmayı sağlamanın bir yöntemi olarak gösterilir. 1980'lere doğru batıda yeneden «moda» haline gelen «bırakın yapsınlar» anlayışı ise devletin ekonomiye müdahalesinin enaza indirilmesi, vergilerin azaltılması, bürokratik engellerin ve sınırlamaların kaldırılması halinde özel girişimcilerin, kapitalistlerin harikalar yaratacağını, büyük yatırım atılımlarını gerçekleştirerek ekonomik kalkınmayı hızlandıracağını savunur.

Özal'ın kafasındaki «çıkış yolu rüyası» ya da senaryosu işte batıda «moda» olan bu öğretiler üzerine oturtulmuştu. Buna göre ücretli, maaşlı, dar gelirli emekçi kesim uzunca bir süre kemer sıkmaya zorlanacak, gerçek geliri düşürülecek olan bu kesimden sermaye kesimine büyük çapta bir gelir transferi yapılacaktı. Geliri hızla artan sermaye kesimi ise, bu artan gelirin büyük bölümünü tasarruf edecek ve yatırıma dönüştürecekti. Özel girişimciye ayak bağı olan engellerin kaldırılması devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması ve sermaye kesiminin vergi yükünün çeşitli bağışıklıklarla hafifletilmesi de, özel sektörün teşvik edilen alanlardan başlayarak bir yatırım atılımına girişmesini kolaylaştırıyordu.

Kâğıt üzerinde tutarlı görünen ve örneğin Reagan Amerikasında beklenene yakın sonuçlar veren bu se-

naryo, Türkiye deneyinde hiç de umulan sonuçları vermiyordu. Ücretli, maaşlı, dar gelirli kesimin gerçek geliri çeşitli yöntemlerle düşürülüyor, tüketimi azaltılıyor ve sermaye sahiplerine büyük gelir transferleri yapılıyordu, ama özel yatırımlarda beklenen patlama bir türlü gerçekleşmiyordu. Bu olgu yalnızca sanayi kesimi için değil, hayvan sayısının azaldığı, traktörlerin satıldığı tarım kesimi için de geçerliydi.

Emekçinin Özverisi Yatırıma Dönüştü mü ?

Bunun bir nedeni dar gelirli, emekçi kesimin gerçek gelirinin düşürülmesiyle sağlanan gelir transferinin bir bölümünün çeşitli mekanizmalarla ülke dışına aktarılmasıydı. Dışa açılma ve ihracatı artırma çabalarının bir sonucu olarak hızla bozulan Türkiye'nin dış ticaret hadleri, dış dünyaya gelir aktarma mekanizmalarının en önemlilerinden biri haline geliyordu.

Bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz olay ise Türkiye'de emekçi kesimin yoksullaşması pahasına sermaye kesimine yapılan büyük gelir transferinin üretken yatırımlara dönüşmemesiydi. Söz konusu gelir transferi yapılırken bu yolla aktarılan kaynakların yatırıma dönüşmesini sağlayacak ortamın yaratılamaması ve bu gelir transferinden en fazla yararlananların sermaye kesimi içinde yatırım eğilimi en düşük kesimler olması,³ bu olumsuz sonucu doğuruyordu. Uygulanan düşük ücret, düşük taban fiyat, düşük kur, yüksek faiz politikaları ve ihracata sağlanan teşvikler; ücretli-maaşlı kesimden ve çiftçiden, başta ihracatçılar olmak üzere ti-

3) Bunu kanıtlayacak veriler olmadığı için burada gözlemlere dayanan bir hipotez ortaya atıyoruz. Bunun bazı ciddi iktisatçılarca paylaşılan bir hipotez olduğunu da belirtelim.

caret kesimine ve yüksek faizin kaymağını yiyen rantielere büyük gelir transferine yol açıyordu. Yatırım eğilimi düşük olan bu grupların gelir transferinden aslan payını alması, yatırım eğilimi daha fazla olan sanayi kesiminin payını sınırlıyor, sanayici alabildiği payı ise yeni koşullara uyum sağlamak için kullanıyor, yeni yatırım yapacak gücü ve cesareti çoğu kez bulamıyordu.

Neden Yatırım Yapılmıyor ?

Sanayicinin yeni yatırımlara cesaret edememesinin en önemli nedeni pek çok sanayi kuruluşunun düşük öz sermaye oranlarıyla kurulmuş bulunması, bu nedenle dış kaynak maliyetlerindeki, yani kredi faizlerindeki yükselmeden çok olumsuz etkilenmesiydi. İç pazardaki ani daralma da buna eklenince sanayi kuruluşlarının finansman sorunları ön plana çıkıyor, yeni yatırımları düşünmeleri zorlaşıyordu. Ancak finansman sorununu aşmayı başarmış sanayicilerin, özellikle büyük grupların, büyük ve ciddi yatırımlara yönelmemelerinin önemli bir nedeni daha vardı. Özal'ın orta vadeli bir plan perspektifinden bile yoksun görünen, ekonomiyi günlük kararlarla yönetme anlayışı, ciddi yatırımcıyı caydıran en önemli nedenlerden biriydi. İthalat fonlarıyla sürekli oynayan, bazen de kişisel ve politik yakınlıkları nedeniyle şunu, ya da bunu kayıracak kararlar alabilen, doğru dürüst bir sanayileşme stratejisi bile ortaya koymayan bir yönetim anlayışının uzun vadeli yatırımları caydırması doğaldı. Yabancı yatırım sermayesinin Türkiye'ye gelmekte ve Türk gruplarıyla ortaklıklar kurmakta çekingen davranmasının bir nedeni de gene buydu.

«Köşe Dönicüler»in Günü

Ciddi yatırımcıyı caydıran bu ortam, kısa vadede kâr getirecek «kombinezonlar»ı kovalayanlar içinse bulunmaz bir nimetti. Özel sektörün bir türlü başlatamadığı yatırım atılımını sonunda kamu kesimi ve belediyeler üstlenmek zorunda kalınca Ankara'da ve büyük belediyelerde «iyi koku almak» iş bitirmenin önkoşulu haline geliyor, sonuçta yalnızca işi alanlar değil bu aracılık hizmetini yapanlar da moda deyimle «köşeyi dönmüyor»lardı. İthalat ve ihracat kombinezonlarına girenler, çok çeşitli biçimlerde döviz kombinezonu yapanlar, hayali ihracat vurgunları vuranlar, faizden sağladıkları gelirle yan gelip yatanlar, maliyetlerden bağımsız olarak ellerindeki malın fiyatını gün aşırı artıranlar hep bu Türk usulü «bırakın yapınlar» döneminin yıldızları arasında yer alıyordu.

Emekçi kesimden yapılan gelir transferinden önemli pay alan bu grupların üretken yatırımlara yönelme eğiliminin çok zayıf olması aslında hiç de şaşırtıcı değildi. Ticari ve mali kombinezonlarla, ya da doğrudan sistemin boşluklarından yararlanarak daha fazla kâr etmenin mümkün olduğu bir ortamda bin bir riskini göze alarak sanayiciliğe heves etmenin anlamı var mıydı? Bankaya ya da Hazine Bonosuna yatırılan para net yüzde 50'nin üzerinde gelir getirirken bu parayı sanayiye, hele hele yeni yatırımlara yönlendirmenin âlemi var mıydı? Kuralların ve koşulların nerdeyse her gün değiştiği bir ekonomide uzun vadeli yatırım yapmanın, parayı tesise, makineye bağlamanın riski neden göze alınıyordu? Kırk yıllık sanayiciler bile yeni yatırımdan kaçınıırken, yatırıma girişenlerin de başı beladan kurtulmazken, bu işe heves etmek gerçekten kolay değildi.

O halde bu grupların eline geçen fazla gelir ne olacaktı? Bir miktarı kuşkusuz yaptıkları işi genişletmelerine, yeni ve daha büyük kombinezonlara girişmelerine yarayacaktı. Geri kalanın ise İsviçre bankalarına, döviz hesaplarına, yurtiçinde gayri menkul spekülasyonuna ve doğrudan tüketime gitmesi beklenebilirdi. Gayri menkul fiyatlarında son yıllarda gözlenen büyük patlamanın ve hızla artan lüks mal ve hizmet talebinin ardında bu grupların gölgesini, daha doğrusu parasını görmek mümkündür.

Sonuçta olan neydi?

İşçinin, memurun, emeklinin, çiftçinin, Özal'ın «ortadirek» diye tanımladığı kesimin gerçek geliri azalıyor, refahı ve tüketimi düşüyor, bundan en fazla yararlananlar ise üretken yatırım yapmadan çevirdikleri kombinezonlarla iyi para kazananlar oluyordu. Gözlemler bu kesimin tüketim eğiliminin yüksek olduğunu gösteriyordu. Bu kesimin yarattığı talep gücü iç piyasada bir canlılık rüzgârı estirebiliyor; enflasyonist talep baskısını da, Özal ve danışmanlarının sandığı gibi «ortadirek» değil, harcama potansiyeli hızla büyüyen bu kesim yaratıyordu. «Ortadirek»ten sayılabilecek vatan- daşların yanına bilé yaklaşamadığı lüks otelleri, restoranları, gece kulüplerini dolduranların; otomobil ya da yat almak için kuyruğa yazılanların; banyo fayansından köpek mamasına kadar tüm ihtiyaçlarını dışardan getiren, her tatillerini yurtdışında geçirenlerin arasında bu yeni düzenin yeni yıldızlarının adlarına sık sık rastlanıyordu. Aynı adlara vergi listelerinde rastlamak ise o kadar kolay değildi.

O halde olan şuydu : Geniş bir toplum kesiminin yoksullaşması pahasına oluşan ekonomik kaynağın büyük bölümü yatırıma dönüşmüyor; ekonomiye katkısı

çok sınırlı olan, oldukça dar bir kesimin tüketiminin ve zenginliğinin artmasına yarıyordu. Gelir dağılımını en sakıncalı biçimde bozarken ekonominin üretici güçlerinin gelişip gübüzleşmesini de sağlayamayan bu çarpık işleyişin ekonomideki ve sosyal yapıdaki sorunları çözmesi olanaksızdı. Tersine, Özal'ın «çıkış yolu»nun sonunda Türkiye'yi yeni bir çıkmazın içine sürüklemesi beklenebilirdi.

Özal'ın «çıkış yolu rüyası»nın böyle bir «acı son»la noktalanmaması için Özal ve ekibinin sorunlara doğru teşhis koyması, hatalarını kabul etmesi, daha doğrusu bu yolun çıkar yol olmadığını anlaması lazımdı. Bu ise pek olacak şey değildi. Özal, batılı akıl hocalarının da hararetle desteklediği kendi yolunun doğru yol olduğuna inanıyor, belki de çıkışı olmayan noktaya kadar bu yolu izlemeye kararlı görünüyordu.

«Özal'ın Sonu» Senaryosu

Özal'ın «çıkış yolu rüyası»nın Türkiye'yi yeni bir çıkmaza sürükleyebileceğini iddia ederken, dayandığımız karşı senaryoyu şöylece özetlememiz mümkündür :

Ekonominin mevcut yapısı ve işleyişi içinde yeterli iç kaynak birikimini sağlayıp bu birikimi üretken yatırımlara dönüştürmesi, üretim potansiyelinde ve gelir düzeyinde ciddi bir sıçrama yapması olanaksızdı.

Bu durumda ekonomide geçici bir canlılık ve büyümeye olanak sağlayan unsur, son çözümlemede dış kaynak girişiydi. Ekonominin tasarruf ve döviz açığı bu sayede kapatılabiliyor, zorunlu altyapı yatırımları bile bu sayede gerçekleştiriliyordu.

Ancak gelir dağılımı son derece bozulduğu için, dış kaynakla hızlandırılan büyümenin yararlarından toplu-

mun büyük bir bölümü pay alamıyordu. Buna karşılık dış kaynağa dayanarak büyüme süreci dış borçlarımızı sürekli artırıyor ve dış borç geri ödemelerinin bedelini, büyümeden pay alamayan geniş kesim de ödüyordu. Bütçeden dış borç ödemelerine ayrılan pay sürekli büyürken sosyal nitelikli harcamaların payı sürekli küçülüyordu.

Bu gidişin ülkede sosyal huzursuzluğu artırması ve politik istikrarı bozması zaman içinde kaçınılmaz görünüyordu.

Ülkede politik istikrarın ciddi şekilde bozulması halinde dış kaynak akışında aksamalar başlayabilir, özellikle ticari bankaların Türkiye'ye karşı tavrı kısa sürede değişebilirdi. Dış kaynak girişinin aksaması ise düzenli dış kaynak girişiyle dönen ekonominin çarklarını derhal yavaşlatır, dışa borçlanma yoluyla gizlenen zaaf- lar bir anda ortaya çıkabilirdi.

Ekonomide çarkların yavaşladığı, günlük işleyişin aksamaya başladığı bir ortamda sosyal huzursuzluk ve politik istikrarsızlık daha da artar, kendi kendini besleyen ve çıkışı bulunmayan bir sürecin içine girilebi- lirdi.

1986 yılı sonunda Türkiye'nin böyle bir çıkmazın eşğine gelmiş olduğu belki söylenemezdi, ama Özal'ın «çıkış yolu» senaryosunun başarıya ulaşma şansının kendisine bağlanan umutlarla birlikte azalmakta oldu- ğu ve bunun da yukarda özetlemeye çalıştığımız karşı senaryonun gerçekleşme olasılığını artırdığı herhalde söylenebilirdi. Tüm belirtiler ve göstergeler zamanın Özal'ın aleyhine işlediğini gösteriyordu.

«Özal İçin Sonun Başlangıcı mı?» başlığını verdi- ğimiz ilk bölümde anlatmaya çalıştığımız gibi, 28 Eylül 1986 ara seçimleri seçmenin Özal'a verdiği desteğin

önemli ölçüde azaldığını ve Süleyman Demirel'in desteklediği Doğru Yol Partisinin özellikle kırsal kesimde güçlenmeye başladığını ortaya koymuştu. Bu sonuç dış finans çevrelerinde de Özal iktidarının geleceği konusunda soru işaretleri doğmasına yol açmış, Türkiye ekonomisinin 1986 performansı da bu kaygıları azaltmamış, artırmıştı. Türkiye'nin 1986 yılında 800 milyon dolar dolayına düşmesi beklenen cari işlemler açığı, petrol fiyatlarındaki beklenmedik düşüşe karşın, 1.5 milyar doları aşmış, enflasyondaki gerileme beklenen ölçüde olmamıştı. Özal'ın, 1986'da yaptığı gibi, seçim kaygısıyla ekonomideki aşırı ısınmayı hoş görmesi hatta körüklemesi halinde ekonomideki dengesizliklerin 1987'de daha da artması ve dış dünyadaki kaygıları artırması beklenebilirdi. Özellikle ihracat ve diğer döviz gelirleriyle döviz giderleri arasındaki dengenin bozulmaya devam etmesi ve kısa vadeli dış borçların son yıllarda olduğu gibi hızlı bir artış göstermesi, dış finans çevrelerinde Türkiye'ye dönük kaygıları artırabilirdi.

Özal'ın İkilemi

Söz konusu dengeleri korumak ve düzeltmek için içerde yeniden «kemer sıkma» önlemlerine başvurmak ise en geç 1988'de seçime gitmek zorunda olan bir iktidar için kolay değildi. Ekonomide gerçekleşeceğini umduğu yapı değişikliğinin gerçekleşmemiş bulunması ve izlediği modelin, «ortadirek» dediği kesimin beklentilerine cevap vermekten uzak bir model olması, sonunda Özal'ı ciddi bir ikilemle karşı karşıya getirmişti. Gelir dağılımındaki aşırı çarpıklığı gidermeden, mevcut ekonomik yapı içinde hızlı büyüme bile toplumun geniş kesimi için refah artışı sağlamıyor, buna karşılık dış dengeyi hemen olumsuz etkiliyordu.

24 Ocak 1980 kararlarından yedi yıl sonra gelinen nokta, işte buydu. Özal bu yedi yıl içinde «çıkış yolu rüyasını» büyük ölçüde uygulamak olanağını bulmuş, politikanın askıya alındığı bir ortamın da yardımıyla Türkiye ekonomisini âdeta deneme tahtasına çevirerek yönlendirmek fırsatını elde etmişti. Hemen belirtelim ki Özal'ın çeşitli toplum kesimlerinden ve bürokrasiden gelebilecek tepkileri hiçe sayarak attığı cesur adımlar arasında atılması gerekli olanlar yok değildi. Örneğin gerek kamu kesiminde, gerekse özel kesimde işletmelerin daha rasyonel çalışmaya zorlanmaları gerekliydi. Ancak atılan adımların çoğunda dış dünyanın beğenmesini sağlama kaygısının öne çıkması ve geçersiz var sayımlara dayanılması başarı şansını azaltıyor, bazı ayrintılarla çok uğraşılırken asıl önemli sorunlar, ekonominin temel sorunları göz ardı ediliyordu.

Sonuçta yedi yıllık sürenin, ekonominin yapısında gerçekleşmesi amaçlanan değişikliğe yetmediği, sürekli özveriye zorlanan geniş bir toplum kesiminin beklentilerini cevaplamadığı görülüyordu. Vaat edilen sürelerde umulan sonuçlar alınamayınca doğan tepkileri göğüslemek ve politikanın yeniden işlerlik kazandığı bir ortamda seçmenden yeni süreler istemek ise her geçen gün zorlaşıyordu.

Bu durumda Özal ne yapabilirdi ?

Özal'ın kendi yolunda yürümeye devam etmek için yapmayı düşünebileceği birkaç şey akla geliyordu.

Bunlardan biri, ekonomik durumunu düzeltmediği, maddi refahını artıramadığı geniş toplum kesiminin dine sarılma eğilimini körükleyerek bu kesime «manevi tatmin» sağlamaya yönelmek olabilirdi. Özal bu yöntemle zayıflayan iktidar tabanını yeniden güçlendirmek isteyebilirdi, ama bu süreç içinde asıl hedefi şeriat devleti olan güçlerin denetimini elden kaçırabilirdi. Böyle

bir olasılığın, Özal'a yenilikçi yönüne inanarak destek vermiş olan kesimi, Türk subayını ve onların ötesinde Türkiye'ye dış kaynak sağlayan batılı çevreleri rahatsız etmesi ise kaçınılmazdı.

Özal'ın yönelebileceği ikinci bir seçenek, politik istikrarı zorla sağlamak ve kafasındaki ekonomik modeli bir baskı rejimi altında uygulamak için yeniden otoriter bir yönetimin şartlarını hazırlamak olabilirdi. Ancak söz konusu ekonomik modelin yedi yılı aşkın bir süreyle denendiği halde vaatlerinin çoğunu yerine getirememiş olması, Özal'ın yeniden otoriter bir yönetim kurmak için gerekli destekleri bulmasını güçleştirebilirdi. Ayrıca Avrupa Topluluğuna tam üye olma hevesi de bu seçeneğin saf dışı bırakılmasını gerektiriyordu.

Üçüncü bir seçenek ise, başta ABD olmak üzere batılı güçlere çok büyük politik tavizler vererek dış kaynak akışının şu ya da bu şekilde sürmesini sağlamak olabilirdi. Türkiye'nin iç ve dış politik dengeleri bu seçeneğe yönelmenin de pek kolay olmadığını gösteriyordu.

«Çıkış Yolu» Tıkanı mı ?

Sonuç olarak görünen oydu ki, Özal'ın yedi yıl önce büyük umutlarla uygulamaya koyduğu «çıkış yolu» senaryosunun başarıya ulaşma şansı bu yedi yılın sonunda pek fazla görünmüyor; Özal'ın «çıkış yolu rüyası» yarım gerçekleşmiş bir rüya olarak kalacağı benziyordu.

1986 sonunda Türkiye ekonomisinin durumu, kalbini besleyen damarlardan çoğu tıkanmış olan bir hastanın durumuna benziyordu. 1980'den sonra verilen ilaçlar, yapılan operasyonlar umulan sonucu vermemiş, an-

çak dışardan pompalanan kanla hasta biraz toparlanabilmişti. Kesin çözüm için doğru teşhisin konması ve ciddi bir «by-pass» operasyonu ile tıkanan damarların açılması ya da değiştirilmesi gerekiyordu. Özal'ın tıkanan «çıkış yolu»na alternatif aranırken de bu kritik nokta unutulmamalıydı.

Tablo 13.1

**Türkiye Ekonomisinin Başlıca Göstergeleri
(Yedi yıllık dönemler itibariyle 1966-86)**

	1966-72	1973-79	1980-86
GSMH'deki reel artış	% 64.3	% 40.3	% 33.9
GSMH yıllık ortalama reel artış	% 7.3	% 5.0	% 4.3
Fert başına GSMH'de reel artış	% 37.8	% 19.7	% 15.4
Hazine M. toptan eşya fiyat artışı	% 82.2	% 517.5	% 1150.3
Hazine M. İst. geçinme end. artışı	% 103.9	% 570.6	% 1200.3
Ücret-maaş geliri ortalama artışı	% 109	% 686	% 743
Tarım geliri ortalama artışı	% 129	% 658	% 1408
Kâr-Faiz-Rant geliri ortalama artışı	% 464	% 492	% 1208
Toplam ihracat (milyon dolar)	4 197	12 512	41 635
Toplam ithalat (milyon dolar)	6 650	31 196	68 394
Toplam dış ticaret açığı (m. dolar)	2 453	18 684	26 709
Toplam dış ticaret hacmi (m. dolar)	10 847	43 708	110 029
Dış ticaret açığı/dış ticaret hacmi	% 23	% 43	% 24

Kaynaklar : DİE, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, İstanbul Sanayi Odası, TÜSİAD raporları ve Süleyman Özmucur, **Millî Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yolu İle Hesaplanması**, İstanbul, İTO yayını, 1987.

Tablo 13.2

Yaygın Kullanılan Bazı Mal ve Hizmetlerde Fiyat Artışları (1980-87)

	23 Ocak 1980	23 Ocak 1987	Artış Oranı
Motorin (litre)	10.— TL	197.70 TL	% 1877
Gazyağı (litre)	10.— »	197.90 »	% 1879
Tüpgaz	125.— »	2400.— »	% 1820
Kokkömürü (ton)	5500.— »	67 200.— »	% 1122
Toz deterjan (orta boy)	50.— »	1050.— »	% 2000
Kalıp sabun (kg)	113.— »	750.— »	% 563
İlaç (İTO)	20.— »	420.— »	% 2000
Gazete	5.— »	100.— »	% 1900
Birinci sigarası	3.— »	120.— »	% 3900
Filtreli sigara	15.— »	300.— »	% 1900
Yeni Rakı (Büyük)	160.— »	2800.— »	% 1650
Erkek ayakkabısı (İTO)	1750.— »	22 500.— »	% 1186
Kadın iç çamaşırı (İTO)	450.— »	6180.— »	% 1273
Yün (kg) (İTO)	1000.— »	16 000.— »	% 1500
Ekmek (kg)	15.63 »	185.— »	% 1084
Tozşeker (kg)	18.— »	300.— »	% 1567
Çay	100.— »	1800.— »	% 1700
Ayçiçeğiyağı (kg)	35.— »	750.— »	% 2043
Beyazpeynir (kg)	155.— »	1900.— »	% 1126
Telefon jetonu	5.— »	50.— »	% 900
Avrupa mektup	10.— »	100.— »	% 900
Taksim-Şişli dolmuş	6.50 »	140.— »	% 2054
Taksim-Kadıköy dolmuş	33.— »	600.— »	% 1718
İstanbul banliyö treni	2.50 »	100.— »	% 3900
Mavi Tren (İst.-Ankara)	210.— »	3200.— »	% 1424
Uçak bileti (İst.-Ankara)	1500.— »	30 000.— »	% 1900

Kaynak : Cumhuriyet, 24 Ocak 1987. (İTO) ibaresi bulunanlar İstanbul Ticaret Odası verileridir.

ALTERNATİFİ DÜŞÜNÜRKEN

«Peki, o zaman sizin önerdiğiniz alternatif nedir?»

«Ekonomimiz iyiye mi gidiyor, yoksa kötüye mi?» sorusuna olumsuz cevap verdiğinizde, ya da Özal'ın «çıkış yolu» senaryosunun Türkiye'nin, Türkiye ekonomisinin sorunlarına kalıcı çözümler getiremeyeceğini savunduğunuzda, hemen karşılaşacağınız soru buydu.

Bu soru 1980'den sonra çok soruldu. Kimileri gerçek bir merak ve özlemle, kimileri Özal'ı savunmak için ısrarla bu soruyu sordular. Özal'ın «çıkış yolu»nun karşısına, güçlü bir politik hareketle özdeşleşmiş, tutarlı bir «alternatif çıkış yolu» konamadığı için de Özal ve yandaşları, «Bizim izlediğimiz yolun alternatifi yok, kimse böyle bir alternatifi ortaya koyamadı» demek olanağını buldular.

«Alternatif nedir» sorusuna cevap ararken önemli olan nokta, bu soruyu soranların bilerek, ya da bilmeyerek kurdukları tuzaklara düşmemektir. Bu soruyu Özal'ı savunmak için soranların istediği biçimde cevaplamaya kalktığınızda belki aynı soruyu merak ve özlemle soranların beklentilerine de uygun düşen bir tavır benimsemiş olacaksınız. Ancak aynı zamanda kendinizi bir çıkmazın içinde bulmanız da kaçınılmaz olacaktır.

Birinci Tehlike

«Alternatif nedir?» sorusuna cevap ararken dikkatle kaçınılması gereken iki tuzak ya da tehlike vardı. Bunlardan birincisi, hazır bir alternatif olduğunu sanma tehlikesiydi. Bu tehlike geçmişte, örneğin 1960'lı ve 1970'li yıllarda Türkiye'de geçerli olmuş, bir ölçüde başarı sağlamış seçeneklerin yeniden çözüm yolu olabileceğini düşünmekten; ya da kuramsal bir seçeneğin hazır elbise gibi Türkiye'ye uydurulabileceğini sanmaktan kaynaklanıyordu.

Oysa 1980'lerin ikinci yarısında Türkiye'nin ve Türk toplumunun geldiği nokta, 1960'lardan ya da 1970'lerden çok farklı olduğu gibi hazır reçetelerle yapılacak yönlendirmelerin başarı şansını da sınırlayacak bir noktaydı. Başka bir deyişle, 1987 Türkiye'sinin sorunlarını çözmek için kâğıt üzerinde çok tutarlı ve gerçekçi görünen bir alternatif ortaya koymak yetmiyor, bu alternatifin toplumun özelemlerine cevap verecek nitelikler taşıması, toplumun geniş bir kesimince benimsenmesi, hiç değilse denemeye değer bulunması da gerekiyordu. Çözümü çoğulcu demokrasi çerçevesinde düşündüğümüz sürece, Özal'ın «çıkış yolu»na karşı oluşturulacak seçeneğin (yani alternatifin), ancak bir süreç içinde oluşturulabileceğini de kabul etmemiz gerekiyordu.

İkinci Tehlike

«Alternatif nedir?» sorusuna cevap ararken kaçınılması gereken ikinci tehlike, Özal'ın «çıkış yolu» senaryosunun özünü kavramadan ayrıntılarıyla uğraşmak ve her konuda Özal'ın yaptıklarının tam tersini yapmaya kalkışmak, tehlikesiydi. Örneğin Özal'ın «çıkış

yolu»nu eleştirenlere en sık yöneltilen sorular arasında, «Peki ya sabit kura geri mi dönelim?.. Katma Değer Vergisini kaldıralım mı?.. KİT ürünlerine hiç zam yapmayalım, KİT'ler gene büyük zararlar mı etsin?.. İhracattan vaz mı geçelim?» ya da «Cebinde bir dolar bulunan adamı hapse mi atalım?» gibi sorular sık sık yer alıyordu. Bu soruların soruluş biçimi, Özal'ın «çıkış yolu»na alternatif arayanların bütün bu ekonomi politikası tercihlerinde Özal'ın yaptığının tam tersini yapmasının sanki zorunlu olduğu izlenimini yaratıyordu.

Oysa Özal'ın benimsediği ve uyguladığı ekonomi politikalarının bazılarını, belki biraz farklı uygulama biçimleriyle, Özal'inkinden çok farklı bir genel stratejinin, Özal'ın «çıkış yolu»na alternatif olabilecek bir çıkış yolu çerçevesinin içine oturtmak pekâlâ mümkündü. Bu nedenle alternatif stratejiyi ortaya koymadan, alternatif çıkış yolunun çerçevesini oluşturmadan, Özal'ın kullandığı bazı ekonomi politikası araçlarını hedef almak ve «Özal'ın her yaptığının tersini yapacağız» demek çok yanlış olurdu. Yapılması gereken şey önce alternatif stratejinin, alternatif çıkış yolunun çerçevesini belirlemek ve bu çerçeve içinde kullanılması gereken ekonomi politikası araçlarını —Özal'ın bu araçları kullanmış ya da kullanmamış olmasına bakmadan— kullanmaktı.

Örneğin dışa açılma atılımını devletin güdümü altında, çok disiplinli bir planlama anlayışı içinde başarıya ulaştırmış ülke örnekleri yok muydu? Düşük kur politikası böyle bir atılım programı içinde en etkili araçlardan biri olarak kullanılmamış mıydı?

Örneğin Türkiye'de bir yandan tekellerle ciddi bir mücadeleye girişmek ve çeşitli piyasalarda rekabeti sağlamaya çalışmak, piyasa sinyallerine gereken önemi vermek; diğer yandan ekonomiyi makro düzey-

de yönlendirecek, özel sektöre yön verecek disiplinli bir plan uygulamasına gitmek olanaksız mıydı ?

Örneğin bir yandan gelir dağılımındaki adaletsizliği giderecek önlemleri almaya çalışmak, diğer yandan ekonomideki birimleri rasyonelleştirme çabalarına devam etmek, teknoloji birikimine yönelmek, belli alanlara yabancı sermaye çekmek için çaba göstermek mümkün değil miydi ?

Örneğin, Özal'ın programında yer alan düşük kur- düşük ücret politikaları, Katma Değer Vergisine geçilmesi, KİT'lerin rasyonelleştirilmesi, belli alanlarda yabancı sermayeden yararlanılması gibi öğeler, Türkiye'de solun önemli ideologları arasında sayılan Doğan Avcıoğlu'nun yıllar önce tasarladığı ekonomik kalkınma stratejisinin öğeleri arasında da yer almamış mıydı ?¹

O halde bazı ekonomi politikası araçlarını salt Özal kullandı diye «kara liste»ye almak, ya da bunların tam tersini yapmayı marifet saymak olsa olsa ilkelikle nitelendirilebilirdi. Özal'ın «çıkış yolu»na alternatif oluşturmak için böyle ilkeliklere hiç gerek yoktu.

Üçüncü Tehlike

Alternatifi düşünürken sakınılması gereken bu iki tehlikenin yanı sıra, bir üçüncü tehlikeden de söz et-

1) Rahmetli Doğan Avcıoğlu'nun Kurucu Mecliste 1961 Anayasa tasarısı görüşülürken ortaya koyduğu ayrıntılı eleştiriler, kafasındaki kalkınma stratejisi konusunda ilginç ipuçları veriyor ve burada saydığımız ekonomi politikalarından, hızlı ve planlı bir kalkınma sürecinde yararlanılabileceğini gösteriyor. Bu ilginç metin bizim elimizde teksir edilmiş biçimiyle bulunuyor.

mek gerekiydi. Bu üçüncü tehlike, ortaya konacak alternatif çıkış yolunun kendi içinde tutarsız olması, birbirleriyle çelişen vaatleri ve politikaları bir arada barındırması olasılığıydı.

Örneğin Türkiye gibi borçlu bir ülkede çıkıp da, «Ben dış borçlarımı ve faizlerini ödemem, yeni dış borç da almam, kendi yağımınla kavrulurum», diyen bir yönetimin, hiç değilse kısa ve orta vadede çok ciddi ve can yakıcı «kemer sıkma» önlemlerine başvurmak zorunda kalacağını peşinen bilmesi ve halka anlatması gerekirdi. Halka sunduğu programda, «Kısa sürede ülkeyi ekonomik bağımsızlığa, sizi de refaha kavuşturacağım» diyen bir iktidarın bu vaadini yerine getiremeye olasılığı çok yüksekti. Bu gibi özlemleri, çelişmelerine aldırmadan, bir araya getiren bir program ilk bakışta çekici ve cesur görünebilir, ancak bunun kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm bir program olduğu kısa sürede ortaya çıkar ve başarıya ulaşma şansı kalmazdı.

İşte bu nedenle, Özal'ın «çıkış yolu»na alternatif olarak ortaya konacak çıkış yolu programının, birbirleriyle çelişecek politikaları peş peşe sıralayan bir dilekler yığını olmaması, kendi içinde tutarlı amaç ve araçlardan oluşması zorunluydu.

Politik Tercihin Önemi

Bu arada Türkiye ekonomisi için ortaya konacak çıkış yolu programının kendi içinde tutarlı olması da yeterli değildi. Söz konusu ekonomik programın, bu programı ortaya koyanların politik rejim tercihleriyle de tutarlı olması gerekiydi.

Örneğin «tamamen içe dönük bir sermaye birikimi süreciyle hızlı kalkınma» tercihi, tam ya da yarı otoriter bir politik rejimle bağdaşır, ama «eksiksiz batı tipi çoğulcu demokrasi» tercihiyle pek kolay bağdaşmazdı.

Örneğin, «eksiksiz demokrasi içinde hızlı kalkınma» tercihini «yüksek savunma harcamaları» tercihiyle bağdaştırmak kolay olmayabilirdi. Buna karşılık savunma harcamalarından yapılacak tasarrufun sosyal nitelikli harcamalara kaydırılmasını öngören bir tercih, demokrasi içinde hızlı kalkınma tercihiyle daha kolay bağdaşabilirdi.

Burada önemli olan, alternatif çıkış yolu senaryosu oluşturulurken ekonomik ve politik tercihlerin açık seçik ortaya konması ve sonuçta birbirleriyle çelişecek tercihlerin bir arada benimsenmemesiydi.

Sözgelimi ekonominin tüm sorunlarının devletin doğrudan müdahalesiyle ve «namuslu bilinçli bürokratlarca» çözümlenebileceğini, basit ve kestirme çözümlerle «ekonomik mucize» yaratılabileceğini ve toplumun, «kendisi için» yapılan bu «iyiliği» benimsemek zorunda olduğunu düşünenlerin, otoriter bir rejimin özlemlerine en uygun politik seçenek olduğunu da kabul etmeleri gerekirdi.

Demokratik Alternatif Süreci

Çözümü ya da çıkış yolunu çoğulcu demokrasi içinde arayanlar ise kuşkusuz daha ayrıntılı düşünmek, toplumun özlemlerinden ve dünyadaki deneyimlerden yola çıkarak geliştirecekleri orijinal sentezleri gene toplumun süzgecinden geçirerek tutarlı bir alternatif

haline getirmek zorundaydılar. Bunun için de aşamalı ve zahmetli bir süreci yaşamak gerekiyordu.²

Bu sürecin birinci aşamasında, Özal'ın «çıkış yolu» na alternatif oluşturabilecek bir ekonomi politikaları bütünü ortaya koymak; bunu yaparken de modern iktisadın verilerinden, dünyada yaşanan deneyimlerden yararlanmak ve Türk toplumunun çeşitli kesimlerinin beklentilerinden, özelemlerinden hareket etmek gerekliydi.

İkinci aşamada, bu alternatifi toplumun çeşitli kesimlerinde tartışmaya açmak, alınan tepkilere göre alternatifi yoğurmak ve olabildiğince geniş bir toplum kesiminin işbirliğiyle uygulanabilecek bir hale getirmek gerekirdi. Bunu yaparken Özal'ın «çıkış yolu» nun çıkmazını en iyi biçimde sergilemek ve geniş bir toplum kesimini, ancak farklı bir yolu deneyerek esenliğe çıkabileceğine inandırmak önemliydi.

Üçüncü aşamada ise, oluşturulan alternatifin Türkiye ekonomisi için nasıl bir çıkış yolu öngördüğünü dış dünyaya, özellikle de IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlara anlatmak yararlı olabilirdi. Kendi için-

2) Aslında «24 Ocak» alternatifi de gökten zembille inmemiş, ya da bir anda oluşturulmamış, 1970'li yıllarda Turgut Özal gibi bazı kişilerin kafasında oluşan bu yaklaşım özellikle sermaye kesimi içinde tartışılmış, çeşitli aşamalardan geçerek olgunlaşmış ve içe kapalı ithal ikamesi yaklaşımının tam bir çıkmaza girdiği noktada, biraz da farklı bir seçenek ortaya konmadığı için, benimsenmiş ve uygulamaya konmuştu. Bu yaklaşım, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların ve batıda moda olan eğilimin yaklaşımlarına tamamen uygun olduğu için batı dünyasından da yaygın bir kabul görmüştü. Ancak «24 Ocak» alternatifi toplumun çeşitli kesimlerinde tartışılmadığı ve toplumun geniş bir kesiminin özelemlerini yansıtmadığı için demokrasi içinde uygulanması mümkün olmamış, 12 Eylül ortamında daha rahat uygulanabilmişti.

de tutarlı olan bir alternatifin, IMF ve Dünya Bankasının standart reçeteleriyle çelişmesi, bu kuruluşlarca peşinen reddedileceği anlamına gelmezdi.³ Türkiye'nin Özal döneminde sağladığı dış kaynak girişini sürdürmesi sağlanabildiği takdirde bu Özal'a alternatif oluşturmayı amaçlayan bir yönetimin manevra alanını genişletir, alternatif bir çıkış yolunun başarı şansını artırır. Bu nedenle, saptanan çıkış yolu senaryosundan ödün vermeden, bu senaryonun inandırıcı bir açıklamasını yaparak ve iyi pazarlık ederek, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlarla diyalogu sürdürmek önemliydi.⁴

Alternatif «Sol» İse

Bu aşamalı süreçte önemli olan şey, alternatif bir çıkış yolunun, alternatif bir ekonomik stratejinin, iktidar sorunundan bağımsız olarak belirlenmemesi gerektiğinin unutulmamasıydı. «Sol» etiket taşıyacak bir alternatif için bu nokta daha da yaşamsaldı.

Olaya böyle yaklaşıldığında, Özal'a alternatif oluşturmak isteyenlerin öncelikle iki nokta üzerinde durmaları zorunluydu.

Birincisi, toplumun çeşitli kesimlerinin Özal yaklaşımına karşı tepkileriyle özelemleri ve beklentileri çok

3) Nitekim Brezilya ve Arjantin gibi ülkelerin standart IMF reçetesine pek uymayan enflasyonu önleme programları IMF çevrelerinde ilgiyle karşılanmış, eski IMF Direktörü Larosière bu programlardan olumlu söz etmişti.

4) Gene Latin Amerika örnekleri, borç ödeme koşulları dahil pek çok konuda IMF ve Dünya Bankası ile pazarlık edilebileceğini, bunda başarılı olmak için ise inandırıcı bir programa sahip olmak gerektiğini gösteriyordu.

iyi saptanmalı, her kesimin ekonomik durumu ve özellikleri gerçekçi biçimde değerlendirilmeliydi.

İkincisi, Özal'ın Türkiye'yi nasıl bir noktaya getirdiğini ve Türkiye ekonomisinin dış dünyaya, dış kredi akışına bağımlılık derecesini doğru değerlendirmek gerekliydi.

Özellikle «sol» ya da «sosyal demokrat» etiket taşıyacak iktidar adaylarının, ekonomide Özal'ın «çıkış yolu»na alternatif olabilecek bir seçeneği oluşturup uygulayabilmeleri için bu iki noktaya büyük önem vermeleri gerekli görünüyordu. İktidar adayı solun gerçek anlamda iktidar olabilmesi ve ekonomide öngördüğü dönüşümleri yapabilmesi, her şeyden önce ekonomik programının tutarlılığına ve kısa dönemdeki ekonomik performansına bağlıydı. Ancak kısa vadede ekonominin işlerliği korunabildiği ve Özal'da umduğunu bulamayan geniş toplum kesimine somut yararlar sağlanabildiği takdirde böyle bir iktidarın gücü artar, karşı propagandaya ve caydırıcı tepkilere aldırmadan ekonomik alanda düşündüğü dönüşümleri başlatma şansını elde edebilirdi.

Kısa Vadedeki Sorunlar

Özal'ın Türkiye ekonomisini getirdiği noktada ekonominin işlerliğinin korunması ise, her şeyden önce dış kredi akışının aksamadan sürmesine, Türkiye'nin uluslararası finans çevrelerindeki itibarının bozulmasına bağlıydı. Oysa Özal'ın «çıkış yolu»nun çıkma-za girdiği noktayı belirleyecek olan da gene bu faktördü. Yani Özal'ın «çıkış yolu»nun tıkanıdığı bir ortamda iktidara aday olacak partinin her şeyden önce Türki-

ye'nin bozulmaya yüz tutmuş dış itibarını düzeltme çabası içine girmesi gerekebilirdi. O halde bir yandan toplumun geniş kesiminin özlemlerine cevap verecek, diğer yandan dış dünyada kabul görececek bir program ortaya koymak, en azından kısa vadede zorunlu görünüyordu. Bu ise hiç de kolay bir şey değildi.

Türkiye'nin dış ekonomik dengelerinin bozulmaya yüz tuttuğu bir ortamda Özal'ın yerini alacak bir iktidar, öncelikle bu sorunun yol açtığı aksamaları gidermek, ekonomiye işlerlik kazandırabileceğini kanıtlamak zorundaydı. Bunun için de dış kredi odaklarını ikna edecek bir program ortaya koymalı ve gereklerini yapmaya başlamalıydı.

Ama bu yeterli değildi. Bu iktidarın bir de kendisine oy veren seçmen çoğunluğuna yaptığı vaatleri yerine getirmesi, Özal'dan umduğunu bulamayan geniş toplum kesiminin beklentilerinin, hiç değilse bazılarını yerine getirmeye başlaması lazımdı. Bu iki hedefin bağdaştırılması ise oldukça zordu ve büyük bir hüner gerektiriyordu. Dış kredi odaklarını tatmin edecek önlemlerin çoğu halkın bir kez daha kemer sıkmaya çağrılmasını gerektirecek cinstendi. Halkın sabrı ve tahammül gücü ise o noktaya gelindiğinde belki sınırlarına dayanmış olacaktı.

Özal'a alternatif olmayı düşünen iktidar adaylarının olumsuz olasılıklar senaryosunu hesaba katmaları gerekiyordu. Özal'ın «çıkış yolu»na alternatif olabilecek bir başka çıkış yolunu ortaya koyacak olanların, zaman içinde bu alternatif çıkış yoluyla birleşecek bir kısa vadeli «ekonomik duruma hâkim olma» programını ayrıntılarına kadar hazırlamış olmaları, iktidarlarının geleceğini belirleme açısından da büyük önem taşıyabilirdi.

Yeni Bir Senteze Doğru

Burada sözünü ettiğimiz türden bir «alternatif çıkış yolu» stratejisinin hazırlanması ve bu stratejinin ilk adımını oluşturacak ayrıntılı bir kısa vadeli ekonomik programın, «ekonomiye hâkim olma programı»nın yapılması, kuşkusuz çok sayıda değişkenin hesaba katılmasını gerektiriyordu. Özellikle «sosyal demokrasi» ya da «demokratik sol» adına böyle bir strateji ve program hazırlanırken, Türkiye'nin ve Türk toplumunun güncel gereksinme ve özlemlerine cevap verecek nitelikte, orijinal bir sentez ortaya koymanın gerekebileceği unutulmamalıydı. Başarılı bir «sol alternatif» için gerekli olan şey, belki de bugüne dek denenmemiş bir yeni yaklaşım, bir yeni ekonomi politikaları bileşimiydi. Bu yeni bileşimi ortaya çıkarmak için ise eskinin takıntılarından ve klişelerinden kurtulmak, ne «bırakın yapsanlar» saçmalığıyla, ne de «her şeyi devlet yapsın» anlayışıyla bir yere varılmayacağını kabul etmek gerekiyordu.

Özal'ın «çıkış yolu»na alternatif oluşturabilecek bir çıkış yolu stratejisi önermek ve bu stratejinin uygulanabilmesi için gerekli ekonomi politikaları paketini ortaya koymak bu kitabın amaçlarını aşılıyor. Ancak Özal'ın «çıkış yolu»nun nasıl çıkmazlara saplandığını yeniden hatırlayarak birtakım sonuçlara varmak ve alternatif bir çıkış yolu için yararlı olabilecek bazı ipuçlarına işaret etmek mümkün görünüyor.

Özal'ın «çıkış yolu»nun öncelikle şu noktalarda çıkmaza saplandığı görülüyor :

Zaten bozuk olan gelir dağılımının büyük bir hızla bozulmaya devam etmesi ve bu olayın bir yandan tasarruf ve yatırımları olumsuz etkilerken, diğer yandan enflasyonu körüklemesi.

Gelirin dağılışı biçiminin ve ekonominin genel şartlarının özel yatırımları kamçılایıcı değil caydırıcı bir etki yapması ve özellikle yeni sanayi yatırımlarının yapılabilmesi.

Ekonomide olması beklenen yapı değişikliğinin gerçekleşmemesi; özellikle ihracata dönük yeni üretim kapasitelerinin yaratılamaması. İhracat atılımında ağırlık ve teşvikler pazarlama aşamasına verildiği için ihracata dönük yeni ve modern üretim kapasiteleri oluşturma girişimlerinin tekstil gibi geleneksel alanlarla sınırlı kalması. Türk sanayinin döviz kazanma potansiyeli fazla gelişemezken ithal girdilere bağımlı yapısının da fazla değişmemesi.

Özel sektörde tekellerin ve büyük grupların finans kesiminden sanayiye ve ticarete uzanan hâkimiyetlerinin kırılmaması. Tersine bu grupların hemen tüm sanayi ve ticaret alanlarındaki hâkimiyetlerinin ve fiyat belirleme güçlerinin artması.

Büyükler güçlenmeye devam ederken «sistemin isimsiz kahramanları» olarak tanımlanan küçük girişimcilerin yolunu açacak, potansiyellerini değerlendirecek düzenlemelerin yapılamaması. Tersine küçük girişimcinin ekonomik şartlar ve büyüklerin rekabeti karşısında gerilemesi ve gelişme hevesini kaybetmesi.

Tarım kesiminde sürekli üretim artışı sağlayacak bir yapı değişikliğinin gerçekleştirilememesi, pazarlama alanında büyük boşluklar doğması.

Vergi düzeninde başta Katma Değer Vergisi olmak üzere bazı kayda değer yenilikler yapılmasına karşın, vergi ağıının yeterince genişletilememesi nedeniyle vergi kayıplarının önlenememesi, enflasyon kazançlarının yeterince vergilenememesi. Özel sektörü ayakta tutmak için tanınan vergi muafiyetleri ve ko-

laylıkların vergi gelirlerini sınırlaması ve vergi yükünün dağılımını olumsuz etkilemesi.

Vergi gelirleri yeterince artırılamazken hız verilen kamu yatırımlarının ve giderek ağırlığı artan dış ve iç borç ödemelerinin sağlıklı bir bütçe uygulamasını olanaksız hale getirmesi. Bütçe açıkları, KİT zamları ve «fon» uygulamalarının enflasyonu besleyen en önemli kaynaklar arasında yer alması.

Bütün bu saydıklarımızın kaçınılmaz sonucu olarak enflasyon ve işsizliğin önlenememesi, kaynak ve döviz açığı sorunları çözümlenemeyen ekonominin ancak sürekli dış kaynak girişiyle ve dış borç yükü artarak ayakta durabilmesi, büyümesini sürdürebilmesi.

Alternatif İçin Genel Öneriler

Özal'ın «çıkış yolu»na alternatif olarak önerilecek çıkış yolunun öncelikle bu saydığımız çıkmazlarda düğümlenen sorunları çözümlenebilecek nitelikte olması gerekliydi. Olaya böyle bakıldığında, alternatif bir çıkış yolu oluştururken dikkate alınabilecek bazı gözlem ve öneriler ortaya koymak mümkündür. Bunların başlıcaları şunlardır :

1) Türkiye'de gelir dağılımını etkileyen mekanizmaları tamamen değiştirmeden; milli gelirden aslan payını, ekonomiye katkısı çok sınırlı bir kesimin almasını önlemeden, ne sosyal adaleti ve politik istikrarı sağlamak mümkündür, ne de ekonomiyi sağlıklı bir işleyişe kavuşturmak. Bu nedenle ilk yapılması gereken şey, kitle desteğini arkaya alarak gerçekleştirilecek bir dizil cesur önlem ve düzenlemeyle, yatırım eğilimi zayıf ve üretimden kopuk aracı-komisyoncu-spekülatör kesimin gelir kaynaklarını kurutmaktır. Söz konusu ke-

simler üretim sürecinden büyük ölçüde kopuk olduklarından bunları karşıya almanın kayda değer üretim kayıplarına yol açmaması gerekirdi. Ancak ticaret kesimiyle içli dışlı olan bu kesimin ekonomide darboğazlara yol açmaması için gerekli önlemlerin alınması zorunluymdu.

2) Gelir dağılımındaki hızlı bozulmayı durdurmak ve bu eğilimi tersine çevirmek için atılabilecek ikinci adım, mal ve hizmet üretimiyle doğrudan ilgili kesimlerin; işçinin, memurun, çiftçinin gerçek gelirlerinin ve verimliliklerinin yükseltilmesini sağlayacak politika ve düzenlemelerden oluşabilirdi. Burada önemli olan nokta, satın alma gücü artacak olan işçinin, memurun, çiftçinin bu ek satın alma gücünün tümünü tüketime yönlendirmesinin önlenmesiydi. Bu ek satın alma gücünün bir bölümünün tasarruf edilmesi ve konuta ya da ek gelir getirecek yatırımlara —örneğin sermaye piyasası araçlarına— yönlendirilebilmesi halinde ani talep artışlarının yaratacağı enflasyonist baskı da önlenebilir, en azından sınırlanabilirdi.

3) Türkiye ekonomisinin mevcut yapısı içinde temel sorunlarını çözmesi mümkün görünmüyordu. 1980 sonrası deneyimi ise yapı değişikliğinin salt piyasa dürtüleriyle gerçekleştirilemeyeceğini ortaya koymuştu. O halde ithal ikamesi ve ihracata dönük sanayilerin seçimini, teknoloji politikasını, tarımdaki ve diğer alanlardaki öncelikleri, ciddi ve tutarlı bir planlama anlayışı içinde belirlemek gerekiyordu. Burada söz konusu edilen, her piyasaya doğrudan müdahale eden, bütün fiyatları tek merkezden belirleyen bir planlama anlayışı değildi. Makro hedefleri belirleyen ve belirlenen hedeflere uyulmasını sağlayacak güce ve prestije sahip bir planlama örgütüydü söz konusu olan. Bu örgütün, hiçbir dış etki altında kalmayan süper bürokratlar-

dan ve uzmanlardan oluşmasını beklemek tabii bir hayaldi. Amaçlanması gereken, bir yapı değişikliği programı öngören politik iktidarın bu doğrultudaki teknik çalışmaları yapacak uzman ekibi planlama örgütünde toplaması ve bu ekibi yasal düzenlemelerle ve diğer önlemlerle destekleyerek uygulamanın belirlenen doğrultuda yürütülmesini sağlamasıydı.

4) Türkiye'de 1980 sonrası deneyiminin de gösterdiği gibi özel sektör kendi haline bırakıldığı zaman öyle yatırım atılımı falan yapmıyordu, yapamıyordu. Özellikle ekonomide genel bir yapı değişikliğinin amaçlandığı bir dönemde özel sektörün, alışageldiği alanların dışına çıkmakta ve iç pazarın çekici olmadığı alanlara girmekte çok çekingen davrandığı görülmüştü. Tabii bunda işadammın ekonominin geleceğini hiç değilse orta vadeli bir perspektif içinde görememesinin, geleceğe dönük sanayileşme stratejisini bilememesinin de büyük payı vardı. Aşırı yüksek faiz uygulaması ve günlük kararlarla değiştirilen koruma politikası da zaten yetersiz öz sermayeyle kurulmuş olan sanayide yatırım hevesini kırıyordu. İşte tüm bu nedenler, ciddi bir planlama anlayışının gereğini bir kez daha ortaya koyuyordu. Türkiye'de özel sektörün, ekonomide öngörülen yapı değişikliğinin gerektirdiği doğrultuda bir yatırım atılımına girişmesi için tarım ve sanayideki önceliklerin ciddi bir plan anlayışı içinde belirlenmesi ve özel sektöre hiç değilse orta vadeli hedeflerin verilmesi gerekiyordu. İhracata dönük yeni kapasitelerin oluşması ve kaynak israfının önlenmesi de bu anlayış içinde sağlanabilirdi.

5) Türkiye'de özel sektörde köşe başlarını tutan büyük grupların, aile holdinglerinin çeşitli piyasalardaki ve özellikle finansman kaynakları üzerindeki hâ-

kimiyetleri kaynak dağılımını bozuyor, rekabeti sınır-
lıyor, fiyat katılıkları yaratıyor ve enflasyonun aşağı
çekilmesini güçleştiriyordu. Söz konusu grupların sa-
nayi dışında iç ve dış ticaretin hemen her alanına ve
hizmet sektörüne de el atmış olmaları, tüm bu alan-
larda yeni girişimcilerin yolunu kapatıyor, «arkası» ya
da büyük sermayesi olmayan girişimcinin yükselmesi-
ni zorlaştırıyordu. O halde, bir yandan bu büyük grup-
ların özellikle finans kesimindeki ve iç piyasadaki hâ-
kimiyetlerini sınırlandıracak düzenlemeler yapılırken, öte
yandan yeni girişimcileri destekleyecek ve örgütleyecek
kurumlaşmalara gidilmesi olumlu sonuçlar verebilir, e-
konomide rekabeti ve fiyat esnekliğini artırabilir, kay-
nak dağılımını daha iyi bir noktaya getirebilirdi. Ay-
rıca iç piyasadaki hâkimiyetleri sınırlandığında, büyük
grupların daha büyük ölçüde dış pazarlara açılma, ulus-
lararası firmalarla bağlantılar kurarak daha iddialı
işlere kalkışma ve dünya çapında üretime yönelme eği-
liminin artması da beklenebilirdi.

6) Ekonomide aile şirketlerinin etkisinin azaltıl-
ması, mülkiyetin tabana yayılması ve gelir dağılımının
daha adil hale getirilmesi için kullanılabilir araç-
lardan biri de sermaye piyasasıydı. Türkiye'de özelli-
kle sanayi sermayesi ve bankalar az sayıda grubun ve
aile holdinginin elinde toplanırken sermaye piyasası-
nın bir türlü gelişmemesi kuşkusuz raslantı değildi.
Sermaye piyasasının önemini giderek daha geniş bir
kesim kavrarken, Özal yönetiminin bu alanda attığı
adımlar mutlaka daha ileri götürülmeliydi.

7) Türkiye'de tarımsal üretimin seyri, hâlâ büyük
ölçüde iklim koşullarıyla belirleniyor, üretim ve pazar-
lama organizasyonunda çiftçinin kaderini değiştirecek
atılım bir türlü gerçekleştirilemiyordu. Özellikle son yıl-
larda çiftçilerin yeni yatırım yaparak üretim güçle-

rini geliştirmek şöyle dursun, yer yer mevcut üretim araçlarını, traktörlerini ve hayvanlarını elden çıkartmak zorunda kaldıkları görülyüdü. Bu Türkiye tarımında gözlenen başıboşluğun doğal bir sonucuydu. Oysa tarımın ekonomideki ağırlığının Türkiye'dekinden çok daha az olduğu ileri sanayileşmiş ülkelerde bile, tarım kesiminin hızla değişen dünya pazarındaki şartlara uyumunu sağlama çabası hükümetlerin önde gelen işleri arasında yer alıyordu. Türk tarımında, bir yandan kalıcı üretim artışları sağlayacak yapısal değişiklikleri gerçekleştirmek, diğer yandan dış piyasa şartlarına uyum sağlamak için yapılması gereken şey yol gösterici bir planlama çabasıyla üretimin ve pazarlamanın yönlendirilmesiydi. Tarım kesiminde üretim ve gelir artışını sağlayacak önlemlerin yani sıra, gelir dağılımındaki adaletsizliği azaltacak yasal ve kurumsal önlemlerin alınması da gerekli görünüyüdü. Tarım kesiminde gelirin artması ve daha iyi dağılması, ekonominin diğer kesimlerini de olumlu etkileyebilirdi.

8) Türkiye ekonomisinin sağlıklı bir işleyişe kavuşturulması için kamu kesiminin ciddi bir reforma tabi tutulması herhalde zorunluydu. Bu çerçevede içinde, (a) vergi reformu, (b) bütçe reformu, (c) KİT reformu ve (ç) kamu bankaları reformu akla geliyordu. Ciddi bir plan anlayışı içinde gerçekleştirilecek olan bu reformlarla ekonomide kaynak tahsislerini ve gelirin dağılımını büyük ölçüde etkilemek ve istenen yönlere çevirmek mümkün görünüyüdü. Tabii burada dikkat edilmesi gereken nokta, kamu kesiminin verimliliğini ve ekonomideki yönlendirici etkisini artırmaya çalışırken bir «bürokrasi sultanı»na yol açmamaktı. Amaç, ekonominin dinamik unsurlarının hızını kesmek değil, tersine bu dinamizmi istenen yönlere doğru kanalizetmek olmalıydı.

9) Vergi ve bütçe politikası konusunda alınabilecek stratejik kararlarla ekonomik kalkınma için büyük çapta kaynak yaratma olanağı olduğu unutulmamalıydı. Bu arada en önemli ve zor tercihlerden biri savunma harcamalarının azaltılması, ya da bütçe üzerinde ağır bir yük oluşturmasının önlenmesiydi. Türkiye'nin dış politikada pazarlık gücünü artırarak bunu sağlaması halinde hızlı kalkınma ve sosyal refahı artırma çabalarına ayıracağı kaynaklarda hatırı sayılır bir artış sağlanabilirdi.

10) Dış kredi akışının hiç değilse orta vadede Türkiye ekonomisi için yaşamsal önem taşımaya devam edeceği kesindi. Bu nedenle «alternatif çıkış yolu» programının uluslararası finans çevrelerince anlaşılabilir bir şekilde formüle edilmesi ve onlara iyi «satılması» önemliydi. IMF, Dünya Bankası ve uluslararası bankalar, Türkiye'de Özal'ı izleyecek bir yönetimin, tamamen farklı bir stratejiyle de olsa, Özal'ın çözemediği temel ekonomik sorunları çözebileceğine ikna edildiği anda Türkiye'nin bu kuruluşlarla pazarlığa oturması, dış borç ödeme koşullarında kolaylıklar sağlaması ve dış kredi akışını aksamadan sürdürmesi kolaylaşırdı. Bunu sağlamak ise, özellikle ekonomide bir düzen değişikliği gerçekleştirmek isteyen bir iktidarın konsolidasyon döneminde çok önemli olabilirdi.

«Yeni Ekonomik Düzen» mi ?

Madde madde sıraladığımız bütün bu öneriler, Özal'ın «çıkış yolu»na gerçekçi bir alternatif arayışında yararlı olabileceğini düşündüğümüz, çok genel nitelikte bazı ipuçları. Bu ipuçlarını izleyerek, Türkiye'de gelirin daha adil dağıldığı; doğrudan üretime katılan-

ların ve sağladıkları gelirin daha büyük bölümünü tasarrufa ve yatırıma dönüştürebilecek kesimlerin milli gelirden aldıkları payın arttığı; ekonomide gerekli olan yapı değişikliğinin planlı biçimde ve özel sektörün en dinamik unsurlarının katkısıyla gerçekleştirildiği; genel olarak piyasaların daha iyi işlerlik kazandığı, rekabetin arttığı ve yeni girişimcilerin yoluna dikilen engellerin azaldığı; sermaye piyasasının ve kamu kesiminin etkinliğinin arttığı; kamu kaynaklarının daha iyi kullanıldığı bir «yeni ekonomik düzen»e varmak, hiç değilse kâğıt üzerinde mümkün görünüyor. Bu «yeni düzen» içinde ekonominin kaynak yetersizliği, yatırım eksikliği, işsizlik, enflasyon ve dış açık gibi temel sorunlarının çözümlenebileceğini düşünmek de mümkün.

Ne var ki işin asıl zor olan, bilgi ve hüner gerektiren yanı, bu noktadan sonra başlıyor. Kâğıt üzerinde belki bir anlam ifade eden bu genel önerileri hayata geçirecek, çizilen genel çerçevenin içini doldurarak ve öngörülen amaçlara varılmasını sağlayarak, tutarlı bir ekonomi politikaları bütününe ortaya koymak asıl zor olan. Bu ise, daha önce de belirttiğimiz gibi, bu kitabın amacını ve yazarın haddini aşan bir iş.

İşte bu nedenle, «Pekiyi ama kur politikası nasıl olmalı, faiz politikası nasıl değiştirilmeli, hangi alanlarda nasıl dışa açılmalı, özelleştirme olmalı mı, olmamalı mı, hangi vergi yasaları nasıl değişmeli?» türünden sorulara net cevaplar arayanlar aradıklarını bu kitapta herhalde bulamayacaklar. Olsa olsa bu konularla ilgili bölümlerde yapmış olduğumuz değerlendirmelerden ve bu bölümde ortaya koyduğumuz ipuçlarından yola çıkarak bazı dolaylı cevaplara varabilecekler. Bizim alternatifi düşünürken ve düşündürmeye çalışırken yapmayı amaçladığımız şey de zaten bu.

Alternatifi Kim Oluşturacak ?

Burada bunu da söyledikten sonra yanıtlanması gereken bir soru daha akla geliyor : «Peki bu alternatifini oluşturma işini kim üstlenecek ? Nasıl bir süreç içinde, hangi politik g bu çabaya öncülük edecek, 'alternatif çıkış yolu'nu oluşturmanın sürükleyici gücü olacak ?»

zal'ın «ıkış yolu»na alternatif oluşturabilecek ekonomi politikaları konusunda söz söyleyebilecek, orijinal sentezler ve stratejiler ortaya koyabilecek kişilerde son zamanlarda gözlenen suskunluk, büyük ölçüde bu sürükleyici politik gücün henüz ortada olmamasından kaynaklanıyor kanımca. Özellikle sol görüşleri benimsemiş bazı değerli iktisatılarımızda bu eğilim, sanki daha da belirgin. 1980'den bu yana uygulanan stratejinin ve ekonomi politikalarının boşluklarını ve çıkmazlarını çeşitli vesilelerle ortaya koymuş olan bazı iktisatılarımızda, bu görüşlerle organize biçimde ilgilendirilip alternatifini oluşturma sürecini sürükleyecek bir gücün, bir odağın olmamasından kaynaklanan bir ie kapanma havası seziliyor.

Bizim burada çok kaba çerçevesini çizmeye çalıştığımız türden bir demokratik alternatifini oluşturma sürecinin, salt entelektüel bir olay olamayacağı açık. Bu süreci, bu alandaki entelektüel potansiyeli de sonuna kadar kullanabilecek olan bir politik hareketin sürüklemesi zorunlu. O halde son bir soru daha sormamız ve «Nasıl bir politik hareket ?», dememiz gerekiyor.

Nasıl Bir İktidar ?

Bu soruya verilebilecek en genel cevap ise şu : Tür-

kiye'de sosyoekonomik yapıdaki konumları ve ideolojik eğilimleri nedeniyle gerçekçi bir düzen değişikliği alternatifini destekleyebilecek bütün güçleri ve katmanları harekete geçirebilecek ve yönlendirebilecek bir politik hareket.

Burada sözü edilen güçleri ve katmanları belirlemek için kullanılabilir en iyi yöntemlerden biri ise 1980'den sonra izlenen ekonomi politikalarından zarar gören kesimlerin bir listesini çıkartmak.

İşçinin, memurun, emeklinin, geçimini emeğiyle sağlayan dar gelirli vatandaşın, gerçekçi bir düzen değişikliği programını benimsemesi ve desteklemesi doğal. Demokrasiyi benimsemiş aydınların bir bölümünü de bu gruba eklemek mümkün. Türkiye'deki teknoloji ve yöneticilik birikiminin taşıyıcıları olan teknokratların ve yöneticilerin, «manager»lerin bir bölümünün de böyle bir programı benimseyebileceğini ve destekleyebileceğini düşünüyorum.

Küçük Girişimcinin Önemi

Kanımcı demokrasi içinde gerçekleştirilecek bir düzen değişikliği programının kaderini belirleyecek olan kesimler ise Türkiye'de çok yaygın olan küçük üretici kesimiyle, yeni girişimcilerden, orta ve küçük iş sahiplerinden oluşan kesim. Bu kesimlerin genelde 24 Ocak 1980 sonrasında uygulanan ekonomi politikalarından zararlı çıktıkları ve bu politikalara tepki duydukları görülüyor. Tarım üreticisinin gerçek gelirinin düştüğü, bankacılıktan ihracata kadar hemen her alanda «büyükler»in egemenliğinin pekiştiği, «küçükler»e destek vaatlerinin sözde kaldığı, yeni girişimci-

lerin yolunun çeşitli yöntemlerle tıkandığı, enflasyonun cılız sermayeleri erozyona uğrattığı bir dönemin sonunda bu kesimlerin düzene tepki duyması aslında çok şaşırtıcı değil. Burada önemli olan, sayısal ağırlığı bulunan bu kesimleri ürkütmeyecek ve yabancılaştırmayacak bir ekonomik düzen değişikliği programı ortaya koyarak bu kesimlerin desteğini sağlarken, bu düzen değişikliği programı nedeniyle rahatı kaçacak olan kesimleri de tecrit edebilmek. Düzen değişikliği nedeniyle çıkarı bozulacak olan asalak unsurların ve daha rasyonel çalışmaya zorlanacak olan büyük grupların, küçük üreticiyi, orta ve küçük iş sahiplerini ve esnafı, düzen değişikliği programına karşı koşullandırma ve kullanma girişimlerini önlemek. Bu başarılabildiği takdirde, ekonomik bir düzen değişikliği programının çeşitli yöntemlerle sabote edilmesi şansı azalacak, uygulanabilme şansı ise artacaktır sanıyorum.

Başarıya Giden Yol

Böyle bir düzen değişikliği programından başlangıçta rahatsız olabilecek büyük sanayi gruplarının bu programa intibaklarının ve katkılarının sağlanması da programın başarısı için gerekli görünüyor. Özellikle dış pazara dönük üretim atılımında bu büyük grupların, yabancı gruplarla işbirliğini de geliştirerek, önemli bir rol oynamalarının sağlanabilmesi önem taşıyor.

Türkiye'de bütün bunları hesaba katacak, bütün potansiyelleri değerlendirecek bir politik hareketin sürüklediği bir ekonomik düzen değişikliği programının başarı şansı olabilir gibi görünüyor. Böyle bir politik hareketin «köşe dönme»ye prim vermeyen bir yakla-

şimla toplumca kalkınmanın önemini ortaya koyması, bu amaçla toplumdaki yeni özveriler istemesi ve böylece sağlanan kaynakları geleceğin üretimini ve refahını sağlayacak alanlara yönltebilmesi halinde Özal'ın başaramadığını başarması, Türkiye'yi gerçek anlamda bir «çıkış yolu»na oturtması mümkündür. Ama hemen belirtelim ki bu hiç de kolay bir şey değildir.

